

निर्णय नं. ८६०६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीश
श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
रिट नं. २०६६-WS-००४७
आदेश मिति: २०६६।३।२।५
विषय: उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: नुवाकोट जिल्ला, शिखरवेशी गा.वि.स.वडा
नं. १ स्थायी घर भई हाल काठमाडौं
महानगरपालिकाको कानून महाशाखामा
कानून अधिकृत पदमा कार्यरत वसन्त आचार्य
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- सरकारले स्थानीय निकायको स्वायत्तताभित्रको कुनै विषयमा नियामक, नियन्त्रक वा हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गर्न खोज्यो भने त्यस्तो कार्य विकेन्द्रीकरण एवं अधिकार निक्षेपणको मान्यताप्रतिकूल भई पुनः अधिकारको केन्द्रीकरणमै रुपान्तरण हुन जाने र स्थानीय स्वायत्तता र स्वशासनको मूल आधार र मान्यतासमेत नष्ट हुने।

(प्रकरण नं.१३)

- कुनै पनि स्वशासित वा स्वायत्त निकायले संगठनात्मक स्वायत्तता, आर्थिक, प्रशासनिक वा व्यवस्थापकीय स्वायत्तता र कार्यगत स्वायत्तताहरूको पूर्ण उपभोग गर्न पाउने अन्तर्निहित अधिकार हो भन्न सकिन्छ। यस्तो स्वायत्तताअन्तर्गत अर्थ संकलन गर्ने, परिचालन गर्ने, आफ्नो उद्देश्य हासिल गर्न आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम बनाउने, यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कर्मचारी भर्ना गर्ने, कर्मचारीहरूको योग्यता तथा सेवाका शर्तहरू निर्धारण गर्ने र

कार्यालय स्थापना तथा विस्तार गर्नेजस्ता प्रशासनिक एवं व्यवस्थापकीय कार्यहरू पर्ने।

(प्रकरण नं.१४)

- स्थानीय निकायहरूलाई कर्मचारीको दरबन्दी सिर्जना गर्ने र कर्मचारी नियुक्त गर्ने विषयमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले पूर्ण स्वायत्तता प्रदान गरेको देखिएको अवस्थामा उक्त नियमावलीको नियम २१३ग(१) ले नगरपालिकाले नगर प्रहरीको नयाँ दरबन्दी सिर्जना गर्दा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृत लिनुपर्ने गरी गरेको संशोधित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले आत्मसात गरेको स्थानीय स्वायत्त शासनसम्बन्धी आधारभूत मान्यताको विपरीत भई उक्त संविधानको धारा १३९(१) र जन्मदातृ ऐन स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावना एवं दफा ३, ८१, २४९, २५२ र २५५(२) समेतसँग बाफिने।

(प्रकरण नं.१६)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री बट्टीबहादुर कार्की र श्री शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सतिशकृष्ण खरेल, श्री शेरबहादुर के.सी., श्री डा. भीमार्जुन आचार्य, श्री माधवकुमार बस्नेत, श्री तुलसी भट्ट, श्री विजयकान्त मैनाली र श्री वसन्त आचार्य

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी, विद्वान अधिवक्ता श्री दिनेशलाल श्रेष्ठ अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३, १३, ३४(२), ८१, १३९(१), १४०(१), १७७, २४९, २५२, २५४, २५५(२)
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ३, १३, ८१ र १७७, २६५, २१३ग(१), २४९, २५२ र २५५(२)

- स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २१३ ग(१), २२२ र २२२क

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(१)(२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

हामी निवेदकहरू काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालयको निमित्त परिषद्बाट सिर्जना भएको दरबन्दी अन्तर्गतको रिक्त विभिन्न पदहरूमा दरखास्त गरी पदपूर्ति समितिको सिफारिशमा महानगरपालिका बोर्डबाट निर्णय भए बमोजिम स्थायी रूपमा नियुक्ति पाई हालसम्म काठमाडौं महानगरपालिकामा कार्यरत छौं।

हरेक स्थानीय निकायहरू कानूनद्वारा नै स्वायत्त, स्वतन्त्र र जिम्मेवार रहेका छन्। स्थानीय निकाय सञ्चालन हुने मुख्य कानूनहरू स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ र स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०६४ हुन्।

खण्ड ६०, संख्या ३, मिति २०६७/१/२० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ मा नेपाल सरकारले स्थानीय निकायमा काम गर्ने हामीलगायत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको हक हितमा असर पर्ने गरी निम्न बमोजिम संशोधन गरेको छ :-

नियम २१३ग नगर प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्था:- (१) नगरपालिकाले नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति नलिई नगर प्रहरीको नयाँ दरबन्दी सिर्जना गर्न पाउने छैन।

मूल नियमावलीको नियम २२२ मा संशोधन:- मूल नियमावलीको नियम २२२ को सट्टा देहायको नियम २२२ राखिएको छ :-

- २२२ सरुवा गर्न सक्ने:** (१) मन्त्रालयले स्थानीय निकायको कुनै कर्मचारीलाई उपनियम (३) को अधिनमा रही अर्को स्थानीय निकायको समान पदमा सरुवा गर्न सक्नेछ।

- (२) उपनियम (१) बमोजिम सरुवा गर्नुअघि मन्त्रालयले सम्बन्धित स्थानीय निकायहरूको सहमति लिनुपर्नेछ।

- (३) उपनियम (१) बमोजिम कर्मचारी सरुवा गर्दा लिइने आधार तथा मापदण्ड मन्त्रालयले तोकेबमोजिम हुनेछ।

मूल नियमावलीमा नियम २२२क थप: मूल नियमावलीमा नियम २२२ पछि देहायको नियम २२२क थपिएको छ :-

२२२क काजमा खटाउन सकिने: (१) मन्त्रालयले स्थानीय निकायको कुनै कर्मचारीलाई अर्को स्थानीय निकायमा काजमा खटाउन सक्नेछ।

- (२) उपनियम (१) बमोजिम काज खटाउँदा एक वर्षमा तीन महिनाभन्दा बढी अवधिको लागि काज खटाउन सकिने छैन।

स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली २०६६ को नियम २१३ ग(१), नियम २२२ र नियम २२२(क) का उल्लिखित प्रावधानहरू स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावना, दफा ३, ८१, २४८, २४९, २५०, २५४, २५५, २५६, २६२, २६५ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १८(१), १३९ को विपरीत भई बाकिन गएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरिपाउन निवेदन गर्दछौं।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) मा प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग वा व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता हुने कुरा उल्लेख छ। त्यस्तै धारा १८(१) मा प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुने कुरा उल्लेख छ। धारा १३९ मा स्थानीयस्तरदेखि नै जनताको सार्वभौमिकताको प्रयोग गर्ने अनुकूल वातावरण बनाई मुलुकको शासन व्यवस्थामा जनताको बढीभन्दा बढी सहभागिता प्रवर्द्धन गर्न र जनतालाई स्थानीय स्तरमा नै सेवा उपलब्ध गराउन तथा लोकतन्त्रको स्थानीय स्तरदेखि नै संस्थागत विकास गर्न विकेन्द्रीकरण तथा अधिकारको निक्षेपणको आधारमा स्थानीय स्वायत्त शासनसम्बन्धी निकायको निर्वाचन गरिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

यसरी संविधानमा नै स्थानीय निकायको संस्थागत अधिकारको उल्लेख भएवाट हरेक स्थानीय निकाय स्वायत्त, स्वतन्त्र र अधिकारसम्पन्न रहने स्पष्ट छ। स्वायत्त, स्वशासित र अधिकारसम्पन्न स्थानीय निकायसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी स्थानीय निकायका लागि आवश्यक पर्ने नगर प्रहरीको दरबन्दी सिर्जना गर्न नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था तथा स्थानीय निकायका कर्मचारीहरूलाई स्थानीय विकास मन्त्रालयले जुनसुकै स्थानीय निकायमा सरुवा गर्ने वा काजमा खटाउन सक्ने समेतको स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ का उपरोक्त व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ सँग बाभिएको हुँदा बाभिएको हदसम्म उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ। साथै प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को उपरोक्त व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र।

विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।२।७ को आदेश।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले स्थानीय निकायलाई स्वायत्त संस्थाको रूपमा स्थापना गरेको देखिएको, त्यस्तो सस्थामा काम गर्ने कर्मचारीको दरबन्दी तथा नियुक्ति लगायतको सेवाको शर्त स्थानीय निकायले नै स्थानीय स्वायत्त शासन कर्मचारी नियमावली बमोजिम गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त ऐनले एक स्थानीय निकायको कर्मचारीलाई अर्को स्थानीय निकायमा सरुवा वा काजमा खटाउने तथा त्यस्तो प्रक्रियामा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई अधिकार दिने गरी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। ऐनको दफा २६५ बमोजिम उक्त ऐनको उद्देश्य पूर्ति गर्नको लागि नियम बनाउन सक्ने अधिकार सरकारलाई दिएको भए पनि विवादित स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २२२ संशोधन गरी तथा २२२क को व्यवस्था थप गरी भएको व्यवस्थाले मूल ऐनको कुनै खास उद्देश्य पूर्ति गर्न खोजेको स्पष्ट नगरेको तथा

परिवर्तित व्यवस्थाबाट स्थानीय निकायलाई प्रत्याभूत गरिएको स्वायत्ततामा स्पष्ट रूपमा अनुचित सरकारी हस्तक्षेप हुने गरी स्थानीय निकायको मूल एवं दैनिक कार्य सञ्चालनमा समेत अवरोध हुन सक्ने स्थिति तत्काल उत्पन्न हुनसक्ने र यसबाट समग्र स्थानीय सुशासनमा अवरोध हुनसक्ने भई त्यस्तो व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न दिनबाट रोक लगाउनु पर्ने स्थिति देखिएकोले उपरोक्त संशोधित नियम २२२ तथा थप गरिएको नियम २२२क को व्यवस्था तत्काल कार्यान्वयनमा नल्याउनु, रोकनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) बमोजिम विपक्षी स्थानीय विकास मन्त्रालय समेतका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। साथै प्रस्तुत निवेदनको विषयवस्तु चाँडो किनारा हुनुपर्ने प्रकृतिको देखिएको हुँदा मुद्दा पेसीमा अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालत विशेष इजलासको मिति २०६७।२।२० को आदेश।

सवै नगरपालिकामा एकरूपता कायम राख्न, आर्थिक अनुशासन परिपालना गर्न गराउनु तथा जथाभावी दरबन्दी सिर्जना नहोस् भन्ने मनसायले नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तमा आधारित भई नगर प्रहरीको दरबन्दी सिर्जना गर्नुपूर्व नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने प्रावधान नियम २९३ ग मा राखिएको हो। नियम २२२ मा साविकमा पनि सम्बन्धित कर्मचारी र सम्बन्धित स्थानीय निकायको सहमतिमा मन्त्रालयले सरुवा गर्नसक्ने नै प्रावधान रहेको थियो। सोही प्रावधानलाई अझ पारदर्शी बनाउने उद्देश्यले नियम २२२ मा संशोधन गरिएको हो। हचुवामा सरुवा नहोस् भन्नाको लागि मन्त्रालयले मापदण्ड र आधार तोक्नु पर्ने शर्त राखिएको छ। सवै स्थानीय निकाय आर्थिक रूपमा सक्षम छैनन्। नेपाल सरकारले अनुदान दिनुपर्दछ। सो हदसम्म सरकारको जिम्मेवारी रहने हुँदा कर्मचारीको सेवाको सुरक्षा तथा सरकारसँगको सम्पर्क एवं स्थानीय निकायबीचको समन्वय समेतका लागि मन्त्रालयले स्थानीय निकायको सहमतिमा सरुवा गर्न सक्ने प्रावधान राख्नु परेको हो। कर्मचारीको सेवा सुरक्षाको सन्दर्भमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावना, दफा ३, ८१, २४८, २४९, २५०, २५४, २५५, २५६, २६२ बमोजिम विकेन्द्रीकरण, अधिकार

निक्षेपण र स्वायत्ततामा हस्तक्षेप गरिएको छैन । बरु संरक्षक तथा समन्वयकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारी थप भएको छ । मन्त्रालयले सोभै सुरुवा गर्न वा काजमा खटाउन सक्ने अवस्था छैन । यो Conditional प्रावधान हो । यी प्रावधानहरूले स्थानीय निकायलाई प्रत्याभूत स्वायत्ततामा अनुचित सरकारी हस्तक्षेप नहुने हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २६५ को उपदफा (१) मा उक्त ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त दफाले नेपाल सरकारलाई नियम बनाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेबमोजिम नेपाल सरकारबाट आवश्यकताअनुसार नियम बनाउन तथा संशोधन गर्न सक्ने नै हुन्छ । कस्तो नियम बनाउने भन्ने विषय सरकारको कार्यकारिणी सुविधाअन्तर्गतको विषय भएकोले समेत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ ।

नियमको तर्जुमा तथा संशोधनको कार्यमा यस कार्यालयको कुनै संलग्नता नहुने हुँदा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी काठमाडौँ महानगरपालिका कार्यालयको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसंलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो ।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री बट्टीबहादुर कार्की र श्री शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सतिशकृष्ण खरेल, श्री शेरबहादुर के.सी., श्री डा. भीमार्जुन आचार्य, श्री माधवकुमार बस्नेत, श्री तुलसी भट्ट, श्री विजयकान्त मैनाली र श्री वसन्त आचार्यले स्थानीय स्वायत्त शासनको अवधारणाअनुसार स्थानीय निकायहरूलाई स्वायत्तता प्रदान गर्ने उद्देश्यबाट स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ निर्माण भएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले पनि स्थानीय निकायलाई विकेन्द्रीकरण र अधिकार

निक्षेपणका माध्यमबाट स्वायत्तता प्रदान गर्ने कुरालाई आत्मसात गरेको छ । तसर्थ स्थानीय निकायले कर्मचारीहरूको पदपूर्ति, सुरुवा तथा काज जस्ता स्थानीय निकायको सक्षमता र स्वायत्ताभिन्न पर्ने विषयहरूमा सरकारी हस्तक्षेप कायम गर्ने गरी भएको स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २१३ ग(१), २२२ र २२२क का व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३९ तथा जन्मदातृ ऐन स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ३, १३, ८१, १७७, २४९, २५०, २५३, २५४, २५५, २५६, २६५ समेतसँग बाभिएको हुँदा प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले स्थानीय निकायको स्वायत्तता भन्नु नेपाल सरकारसँगको पूर्ण सम्बन्ध विच्छेदकै अवस्था होइन । स्थानीय निकायहरूलाई सरकारले अनुदान पनि दिन्छ । यस अर्थबाट समेत केही नियमनकारी अधिकार नेपाल सरकारले राख्छ । त्यसैले नगरपालिकाले कर्मचारीको नयाँ दरबन्दी सिर्जना गर्दा नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने गरी भएको संशोधित व्यवस्था आर्थिक अनुसन्धान कायम राख्नका लागि भएको हो । त्यस्तै कर्मचारी सुरुवा गर्ने गरी उक्त नियमावलीले नेपाल सरकारलाई प्रदान गरेको अधिकार पनि सम्बन्धित स्थानीय निकायहरूको सहमतिमा मात्र सरकारले प्रयोग गर्ने भएको हुँदा उक्त संशोधित व्यवस्थाहरू स्थानीय स्वायत्त शासनसम्बन्धी मान्यताको प्रतिकूल रहेका छन् भन्न मिल्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी काठमाडौँ महानगरपालिकाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री दिनेशलाल श्रेष्ठले नेपाल सरकारले स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीमा संशोधन गरेको विषयवस्तुमा महानगरपालिकालाई विपक्षी बनाउनु पर्ने नै होइन भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिएको छ :-

१. स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २१३ ग(१), २२२

र २२२क का व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ सँग बाभिएका छन् छैनन् ?

२. निवेदकको माग बमोजिम स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली २०६६ का उक्त व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुनपर्ने हो होइन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, स्थानीय निकायहरूको स्वायत्तताका सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा गरिएका व्यवस्थाहरूको बारेमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ। सो सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३४ को उपधारा (२) मा समाजमा शान्ति र व्यवस्था कायम गरी मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै सार्वजनिक हितको प्रवर्धन गर्ने र स्वायत्त शासनको माध्यमद्वारा जनतालाई शासनमा अधिकाधिक मात्रामा सम्मिलित हुने अवसर जुटाई लोकतन्त्रका लाभहरूको उपभोग गर्नसक्ने व्यवस्था कायम गर्नु राज्यको उद्देश्य हुनेछ भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ। त्यस्तै धारा १३९ को उपधारा (१) मा स्थानीय स्तरदेखि नै जनताको सार्वभौमसत्ताको प्रयोग गर्ने अनुकूल वातावरण बनाई मुलुकको शासन व्यवस्थामा जनताको बढीभन्दा बढी सहभागिता प्रवर्धन गर्न र जनतालाई स्थानीय स्तरमा नै सेवा उपलब्ध गराउन तथा लोकतन्त्रको स्थानीय स्तरदेखि नै संस्थागत विकास गर्न विकेन्द्रीकरण तथा अधिकारको निक्षेपणका आधारमा स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी निकायको निर्वाचन गरिनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यस्तै धारा १४० को उपधारा (१) मा स्थानीय विकासको लागि स्वायत्त शासन सम्बन्धी निकायलाई सक्षम बनाउन साधन र स्रोतको परिचालन, विनियोजन र विकासको प्रतिफलको सन्तुलित तथा न्यायोचित वितरणमा समानता कायम राखी स्थानीय स्तरका योजनाको पहिचान तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सम्बन्धित स्थानीय स्वायत्त शासनसम्बन्धी निकायलाई नै जवाफदेही बनाउन कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम नेपाल सरकार र स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी

निकायबीच जिम्मेवारी र राजश्व परिचालन तथा बाँडफाँड हुने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ।

३. उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्थाहरूको अध्ययन गर्दा स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी अवधारणालाई संविधानले आत्मसात गरेको देखिन्छ। अन्तरिम संविधानको धारा ३४(२)ले जनतालाई देशको शासन प्रणालीमा अधिकाधिक मात्रामा सम्मिलित गराउने कुरालाई लोकतान्त्रिक राज्यको उद्देश्यको रूपमा परिभाषित गरी स्थानीय स्वायत्त शासनलाई त्यसको माध्यमको रूपमा सुनिश्चित गरेको पाइन्छ। त्यस्तै धारा १३९(१) मा जनताले देशको शासन प्रणालीमा सम्मिलित हुन पाउने कुरालाई जनतामा निहित सार्वभौमसत्ताको व्यवहारिक अभ्यासको रूपमा आत्मसात गर्दै स्थानीयस्तरदेखि नै यसलाई सुदृढ र संस्थागत तुल्याउन विकेन्द्रीकरण र अधिकार निक्षेपणको प्रक्रियालाई अवलम्बन गर्ने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ।

धारा ३४(२) र १३९(१) का उल्लिखित प्रावधानहरूले स्थानीय निकायहरूको राजनीतिक स्वायत्तताको अवधारणालाई आत्मसात गरेको पाइन्छ भन्ने धारा १४०(१) को व्यवस्थाले स्थानीय निकायहरूको कार्यगत स्वायत्तता (Functional Autonomy) र आर्थिक स्वायत्तता (Economic Autonomy) को पक्षलाई अझीकार गरेको देखिन्छ।

४. त्यसैगरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को प्रस्तावनामा उक्त ऐन जारी गर्नुको उद्देश्य वा प्रयोजनका सम्बन्धमा देहायबमोजिम उल्लेख भएको देखिन्छ :-

- विकेन्द्रीकरणको माध्यमद्वारा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतालाई शासन प्रक्रियामा अधिकाधिक मात्रामा सम्मिलित हुने अवसर जुटाई प्रजातन्त्रका लाभहरूको उपभोग गर्नसक्ने व्यवस्था गर्न,
- आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि साधनको परिचालन, विनियोजन र विकासको प्रतिफलको सन्तुलित तथा समान वितरणमा सामाजिक समानता ल्याउने कार्यमा जनजाति, आदिवासी, दलित र सामाजिक तथा आर्थिक दृष्टिकोणले पिछडिएका वर्ग समेतका समग्र जनताको सहभागितामा

अभिवृद्धि गर्दै विकास प्रक्रियालाई संस्थागत गर्न,

- योजनाहरूको तर्जुमा र सञ्चालन गर्न आवश्यक जिम्मेवारी र अधिकार स्थानीयस्तरमा नै प्रदान गरी जवाफदेही बहन गर्नसक्ने स्थानीय निकायहरूको संस्थागत विकास गर्न, र
- स्थानीय नेतृत्वको विकास गरी जनताको दैनिक आवश्यकता तथा जनजीवनलाई असर पार्ने विषयहरूमा निर्णय गर्नसक्ने गरी स्थानीय स्वायत्त शासन पद्धतिको विकासको लागि स्थानीय निकायहरूको गठन गर्न वाञ्छनीय भएकोले .. संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

५. त्यस्तै उक्त ऐनको दफा ३ मा स्थानीय स्वायत्त शासन पद्धतिको विकासका लागि नेपाल सरकारले अवलम्बन गर्नुपर्ने सिद्धान्त तथा नीतिहरूको सम्बन्धमा निम्नबमोजिम उल्लेख भएको पाइन्छ:-

- (क) स्थानीय स्वायत्त शासनमा स्थानीय निकायहरूलाई सक्षम र प्रभावकारी बनाउन आवश्यक पर्ने अधिकार, जिम्मेवारी र स्रोत साधन निक्षेपण गर्ने,
- (ख) स्थानीय निकायमा स्थानीय जनताको लागि सोच्ने र जवाफदेही बहन गर्नसक्ने संस्थागत संयन्त्र र कार्यगत संरचनाको निर्माण गरी विकास गर्ने,
- (ग) स्थानीय निकायहरूलाई सुम्पिएका काम, कर्तव्य र जिम्मेवारीहरू र जवाफदेही बहन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधनहरू संकलन र परिचालन गर्ने अधिकार सुम्पने,
- (घ) स्थानीय निकायहरूलाई निक्षेपित कार्य गर्दा प्रजातान्त्रिक प्रक्रिया, पारदर्शी व्यवहार, जनउत्तरदायित्व र जनताको सहभागितामा आधारित नागरिक समाजको स्थापना गर्नेतर्फ उन्मुख गराउने,
- (ङ) स्थानीय नेतृत्वको विकास गर्नको निम्ति स्थानीय निकायलाई आफ्नो क्षेत्रमा जनताप्रति उत्तरदायी बनाउन प्रभावकारी संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने ।

६. स्थानीय निकायहरूका सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र स्थानीय स्वायत्त

शासन ऐन, २०५५ मा रहेका उल्लिखित व्यवस्थाहरू अध्ययन गर्दा स्थानीय निकायहरूलाई स्वशासनको लागि आवश्यक पर्ने अधिकार र स्रोत साधनसहित सक्षम बनाउने उद्देश्य अन्तरनिहित रहेको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाहरूको अध्ययन गर्दा स्थानीय स्वायत्त शासनको अवधारणालाई अनुशरण गरी विकेन्द्रीकरण र अधिकार निक्षेपणको माध्यमबाट स्थानीय निकायहरूको स्वायत्तता सुनिश्चित गर्ने अन्तरिम संविधान र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको उद्देश्य रहेको देखिन आउँछ ।

७. नेपालको अन्तरिम संविधान र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको उपरोक्त उद्देश्य अनुरूप प्रत्येक स्थानीय निकायहरू अर्थात् गाउँ विकास समितिहरू, नगरपालिकाहरू र जिल्ला विकास समितिहरू अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था हुने, प्रत्येक गाउँ विकास समिति, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिको छुट्टै छाप हुने, प्रत्येकले व्यक्तिसरह चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्न, उपभोग गर्न र बेचबिखत गर्न पाउने र आफ्नै नामबाट नालिस उजूर गर्न सक्ने कुरा समेत स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १३, ८१ र १७७ मा सुनिश्चित गरिएको र प्रत्येक स्थानीय निकाय अर्को स्थानीय निकायभन्दा फरक र अलग अस्तित्व भएको स्वतन्त्र निकाय हुने र रहने कानूनी तथा सवैधानिक व्यवस्था भए रहेको पाइन्छ ।

८. स्थानीय निकायहरूको स्वायत्तताका सम्बन्धमा भएका संवैधानिक र कानूनी प्रावधानहरूको उपरोक्त विवेचना पछि अब निवेदकले चुनौती दिएको स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २१३ ग(१), २२२ र २२२क का व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ का उल्लिखित प्रावधानहरूसँग बाभिएका छन् वा छैनन् भन्ने मूल प्रश्नका सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

९. सो सम्बन्धमा निवेदकले चुनौती दिएको स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २१३ ग(१), २२२ र २२२क का संशोधित व्यवस्थाहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :-

नियम २१३ग. नगर प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्था: (१) नगरपालिकाले नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति नलिई नगर प्रहरीको नयाँ दरबन्दी सिर्जना गर्न पाउने छैन ।

नियम २२२. सरुवा गर्न सक्ने : (१) मन्त्रालयले स्थानीय निकायको कुनै कर्मचारीलाई उपनियम (३) को अधिनमा रही अर्को स्थानीय निकायको समान पदमा सरुवा गर्न सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम सरुवा गर्नु अघि मन्त्रालयले सम्बन्धित स्थानीय निकायहरूको सहमति लिनुपर्नेछ ।

(३) उपनियम (१) बमोजिम कर्मचारी सरुवा गर्दा लिइने आधार तथा मापदण्ड मन्त्रालयले तोकेबमोजिम हुनेछ ।

नियम २२२क. काजमा खटाउन सकिने: (१) मन्त्रालयले स्थानीय निकायको कुनै कर्मचारीलाई अर्को स्थानीय निकायमा काजमा खटाउन सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम काज खटाउँदा एक वर्षमा तीन महिनाभन्दा बढी अवधिको लागि काज खटाउन सकिने छैन ।

१०. उपरोक्त संशोधित व्यवस्थाहरू अध्ययन गरी हेर्दा नियम २१३ग(१) को व्यवस्थाले नगरपालिकाहरूले नगर प्रहरीको नयाँ दरबन्दीको सिर्जना गर्दा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने, नियम २२२ को व्यवस्थाले स्थानीय विकास मन्त्रालयले सरुवाको मापदण्ड तोकी स्थानीय निकायका कर्मचारीलाई अर्को स्थानीय निकायमा सरुवा गर्न सक्ने र नियम २२२क को व्यवस्थाले स्थानीय विकास मन्त्रालयले स्थानीय निकायका कर्मचारीलाई अर्को स्थानीय निकायमा काजमा खटाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ ।

११. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३४(२), १३९(१) र १४०(१) तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावना, दफा ३, १३, ८१ र १७७ का प्रावधानहरूले स्थानीय निकायहरूको स्वायत्तताको सैद्धान्तिक अवधारणालाई आत्मसात गरी सो अवधारणाको साकारीकरणका

लागि आवश्यक संस्थागत एवं प्रक्रियागत संयन्त्रहरूको व्यवस्था समेत गरेको देखियो ।

१२. उल्लिखित संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाहरूले स्थानीय निकायहरूलाई स्वशासित स्वायत्त संस्थाको रूपमा स्थापित गरेको देखिँदा स्वायत्तताको सिद्धान्तबमोजिम संगठनात्मक, आर्थिक, प्रशासनिक एवं कार्यगत सबै प्रकारको स्वायत्तता स्थानीय निकायहरूले उपभोग गर्नसक्ने देखिन्छ । यसरी संविधान र कानूनले स्थानीय निकायहरूको स्वायत्तताको आधार विकेन्द्रीकरण र अधिकारको निक्षेपलाई मानेको परिप्रेक्ष्यमा केन्द्र अर्थात् नेपाल सरकारमा परम्परागत रूपमा रहँदै आएका अधिकारहरूको विकेन्द्रीकरण र निक्षेपका माध्यमबाट नै स्थानीय निकायहरूलाई स्वायत्त र स्वशासित बनाइएको हो भन्ने देखिन आउँछ । यस अर्थमा स्थानीय निकायहरूको सम्बन्धमा नेपाल सरकारको भूमिका दाता (Donor/provider), सहजकर्ता (Facilitator), संरक्षक (Protector) र समन्वयकर्ता (Co-ordinator) को हैसियतले स्वभाविक रूपमा प्राप्त हुने कर्तव्यको निर्वाह गर्ने कार्यमा मात्र सीमित रहेको देखिन्छ । उपरोक्त चार प्रकारको भूमिका निर्वाह गर्दा नियमन (Govern/regulate) वा नियन्त्रण (Control) वा हस्तक्षेप (Intervene) गर्ने अधिकार पनि नेपाल सरकारलाई स्वभाविक रूपमा प्राप्त हुन्छ भन्ने कुराको तर्कसंगत अनुमान पनि गर्न सकिँदैन ।

१३. यस सन्दर्भमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ३ मा वर्णित स्थानीय स्वायत्त शासनका सिद्धान्तहरूको पुनः स्मरण गर्नु प्रासंगिक देखिन्छ जहाँ अन्य कुराहरूको अतिरिक्त स्थानीय स्वायत्त शासनमा स्थानीय निकायहरूलाई सक्षम र प्रभावकारी बनाउन आवश्यक पर्ने अधिकार, जिम्मेवारी र स्रोत साधन निक्षेपण गर्ने स्थानीय स्वायत्त शासनको सिद्धान्तलाई नेपाल सरकारले अवलम्बन गर्नुपर्दछ भनिएको छ । यदि उक्त सिद्धान्तको विपरीत नेपाल सरकारले स्थानीय निकायको स्वायत्तताभित्रको कुनै विषयमा नियामक वा नियन्त्रक वा हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गर्न खोज्यो भने त्यस्तो कार्य विकेन्द्रीकरण एवं अधिकार निक्षेपणको मान्यता प्रतिकूल भई पुनः अधिकारको केन्द्रीकरणमै रुपान्तरण हुन जाने र स्थानीय स्वायत्तता र स्वशासनको मूल आधार र मान्यतासमेत नष्ट हुन पुग्दछ ।

१४. कुनै पनि स्वशासित वा स्वायत्त निकायको आधारभूत विशेषताको रूपमा त्यसको गठन प्रक्रिया अर्थात् स्वतन्त्र र आवधिक निर्वाचनको विषय, अस्तित्वको अविच्छिन्नताको विषय, कानूनी व्यक्तित्व, अर्थोपार्जन एवं भोग विक्री व्यवहार गर्ने सक्षमता, आन्तरिक काम कारवाही नियामत गर्ने स्वतन्त्रता र दैनिक कार्य सञ्चालनका सिलसिलामा आवश्यक प्रशासनिक एवं व्यवस्थापकीय कार्य गर्ने सक्षमताजस्ता कुराहरू पर्दछन् । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने कुनै पनि स्वशासित वा स्वायत्त निकायले संगठनात्मक स्वायत्तता, आर्थिक, प्रशासनिक वा व्यवस्थापकीय स्वायत्तता र कार्यगत स्वायत्तताहरूको पूर्ण उपभोग गर्न पाउने अन्तर्निहित अधिकार हो भन्न सकिन्छ । यस्तो स्वायत्तताअन्तर्गत अर्थ संकलन गर्ने, परिचालन गर्ने, आफ्नो उद्देश्य हासिल गर्न आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम बनाउने, यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कर्मचारी भर्ना गर्ने, कर्मचारीहरूको योग्यता तथा सेवाका शर्तहरू निर्धारण गर्ने र कार्यालय स्थापना तथा विस्तार गर्नेजस्ता प्रशासनिक एवं व्यवस्थापकीय कार्यहरू पर्ने गर्दछन् ।

१५. सोहीअनुरूप नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३९(१) को मर्मअनुकूल विधायिकाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मार्फत् स्थानीय निकायहरू गाउँ विकास समिति, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिहरूको संगठनात्मक स्वायत्तता, आर्थिक, प्रशासनिक एवं व्यवस्थापकीय स्वायत्तता र कार्यगत स्वायत्ततालाई सुनिश्चित गरेको पाइन्छ । उक्त ऐनको दफा २४९ मा कर्मचारीको दरबन्दी सिर्जना गर्ने सम्बन्धमा “स्थानीय निकायले आफूलाई आवश्यक पर्ने कर्मचारीको दरबन्दी सम्बन्धित परिषद्बाट स्वीकृत गराउनु पर्नेछ” भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी दफा २५५(२) मा स्थानीय निकायहरूले कर्मचारी नियुक्त गर्न सक्ने, दफा २५२ मा सेवा वा कर्मचारी करारमा लिन सक्ने र दफा २५० मा कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरी स्थानीय निकायहरूलाई कर्मचारीको दरबन्दी सिर्जना गर्ने र नियुक्ति गर्ने विषयमा पूर्ण स्वायत्तता प्रदान गरेको पाइन्छ ।

१६. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २६५ द्वारा प्रत्यायोजित अधिकारअन्तर्गत नेपाल सरकारले स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ जारी गरेको देखिन्छ । माथि विवेचना गरिएअनुरूप स्थानीय निकायहरूलाई कर्मचारीको दरबन्दी सिर्जना गर्ने र कर्मचारी नियुक्त गर्ने विषयमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले पूर्ण स्वायत्तता प्रदान गरेको देखिएको अवस्थामा उक्त नियमावलीको नियम २१३ग(१) ले नगरपालिकाले नगर प्रहरीको नयाँ दरबन्दी सिर्जना गर्दा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने गरी गरेको संशोधित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले आत्मसात गरेको स्थानीय स्वायत्त शासनसम्बन्धी आधारभूत मान्यताको विपरीत भई उक्त संविधानको धारा १३९(१) र जन्मदातृ ऐन स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावना एवं दफा ३, ८१, २४९, २५२ र २५५ (२) समेतसँग बाभिएको देखिन आयो ।

१७. त्यसैगरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा सुरुवा सम्बन्धी व्यवस्था दफा २५४ मा रहेको देखिन्छ जसमा “नेपाल सरकारका कर्मचारीहरू स्थानीय निकायको सेवामा सुरुवा भई जान चाहेमा नेपाल सरकारले तोकिएबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सुरुवा गर्न सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै काज सम्बन्धी व्यवस्था दफा २५६ मा रहेको देखिन्छ जसमा “यस ऐनबमोजिम स्थानीय निकायले गर्नुपर्ने कामको लागि सम्बन्धित स्थानीय निकायको अनुरोधमा नेपाल सरकारले नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको अनुदानबाट सञ्चालित निकायका कर्मचारीहरूलाई त्यस्तो स्थानीय निकायमा काजमा खटाउन सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

१८. उपरोक्त बमोजिम नेपाल सरकारका कर्मचारीलाई स्थानीय निकायमा सुरुवा गर्ने र स्थानीय निकायको अनुरोधमा नेपाल सरकारको कर्मचारी वा सरकारी अनुदानबाट सञ्चालित निकायका कर्मचारीलाई स्थानीय निकायमा काजमा खटाउने बाहेक स्थानीय निकायका कर्मचारीलाई अन्यत्र कहिले कतै सुरुवा गर्ने वा काजमा खटाउने अधिकार स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले नेपाल सरकार वा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई प्रदान गरेको देखिदैन ।

१९. यसरी सबै प्रकार र तहका स्थानीय निकायहरूमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सरुवा, बढुवालागतको विषयलाई व्यवस्थित गर्ने छुट्टै कानूनी व्यवस्था नगरी यस विषयमा प्रत्येक स्थानीय निकायले आफैँले नियम विनियम बनाउन सक्ने तथा प्रत्येक स्थानीय निकायका लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी सोही निकायले नै नियुक्ति गर्ने र सेवा शर्त निर्धारण गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था रहेको र नेपाल राज्यको विभिन्न तहका स्थानीय निकायहरूमा कार्य गर्ने कर्मचारीहरूको नियुक्ति गर्नका लागि नेपाल सरकारका विभिन्न विभाग तथा कार्यालयहरूको काम गर्न निजामती कर्मचारीहरूको नियुक्ति लगायतको काम गर्ने लोक सेवा आयोग जस्तो राष्ट्रियस्तरको निकायको कानूनी व्यवस्थासमेत नभए नरहेको अवस्थामा जन्मदातृ ऐनले नै स्थानीय निकायका कर्मचारीलाई सरुवा गर्ने वा काज खटाउने विषयमा नेपाल सरकारलाई कुनै अधिकार प्रदान नगरी स्थानीय निकायहरूलाई सो विषयमा पूर्ण स्वायत्तता प्रदान गरेको अवस्थामा जन्मदातृ ऐनको प्राधिकारलाई नाघी स्थानीय विकास मन्त्रालयले स्थानीय निकायका कर्मचारीको सरुवाको आधार तथा मापदण्डसमेत निर्धारण गरी एक स्थानीय निकायबाट अर्को स्थानीय निकायमा सरुवा गर्ने र काज खटाउने व्यवस्था गरेको स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २२२ र २२२क को प्रावधानसमेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३९(१) र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को प्रस्तावना एवं दफा ३, १३, ८१, १७७, २५४ र २५६ सँग बाभिएको देखिन आयो ।

१९. अब दोस्रो तथा अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, माथि गरिएको विश्लेषणबाट स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २१३ग (१), नियम २२२ र नियम २२२क का व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले आत्मसात गरेको स्थानीय स्वायत्त शासनसम्बन्धी आधारभूत मान्यता प्रतिकूल भई अन्तरिम संविधानको धारा १३९(१) र उक्त ऐनको दफा ३, १३, ८१, १७७, २४९, २५२, २५४, २५५(२) र २५६ को प्रावधानसँग

बाभिएको देखिन आएको हुँदा स्थानीय स्वायत्त शासन (चौथो संशोधन) नियमावली, २०६६ को नियम २१३ग (१), २२२ र २२२क का उल्लिखित व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भ भएको मितिदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई गराई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

का.मु.प्र.या.तपबहादुर मगर

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल असार २ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८६०७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
दे.पू.इ.नं. ०६६-DF-००११
आदेश मिति: २०६७/१२/३५

मुद्दा : जग्गा खिचोला अस्थायी दर्ता बदर, दर्ता ।
पुनरावेदक वादी: जिल्ला भापा, अर्जुनधारा गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने टीकाराम डाँगी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: इलाम जिल्ला इलाम नगरपालिका
वडा नं. १ बस्ने स्व. हीरालाल अग्रवाल
मरी मु.स. गर्ने र आफ्नो हकमा समेत
ऐ.ऐ. बस्ने प्रल्हाद राय अग्रवाल

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री विष्णुप्रसाद पौडेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री चन्द्रप्रसाद पराजुली

मा.न्या.श्री दीपकराज जोशी

- २०३७ सालदेखिको अदालती कारवाहीको निरन्तरतामा भएको मालपोत कार्यालयको मिति २०४२।२।३१ को निर्णय बदरसमेतको माग गर्दै जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६, ७ तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. समेतको हदम्याद लगाई फिराद दायर भएको अवस्थामा २०२४ सालमा निवेदन दिएको नै नदेखिएको भन्ने आधारमा हदम्याद नाघी दर्ता भएको भन्नु नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- तीन अलग अलग चारकिल्ला देखाई दावी गरेकोमध्ये केही किल्ला मिल्दैमा दावीको चार किल्लाभित्रको सबै जग्गा वादीकै हकको स्रोतभित्रको भई वादीको हकको हो भनी अनुमान गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- हकको स्रोतमा विवाद नभएपछि लिखतमध्येको जग्गा नरघटी भएर नपुगेको भन्नु युक्तिसंगत र न्यायपूर्ण हुँदैन । एउटै चारकिल्लाभित्रको एउटै कित्ता पछि सर्वे नापी हुँदा नरबढी भएर हो वा पहिलेको लिखतमा नापी नै नगरी अनुमानको आधारमा उल्लेख गरिएको क्षेत्रफल नापी हुँदा नरघटी भई यति थोरै क्षेत्रफल देखिएको भन्ने अवस्था नहुँदा हकको स्रोतभित्र भिन्नाभिन्नै चार किल्लाभित्र अनेक कित्ताका जग्गाहरू भएकाले समष्टिमा नरघटी भएको भन्नु नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

वादीका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लोकभक्त राणा र श्री ईन्द्र खरेल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल र श्री श्यामप्रसाद खरेल र श्री हरिप्रसाद उप्रेती

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(२)
- जग्गा मिच्नेको १८ नं.

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: यस अदालतको संयुक्त इजलासमा माननीय न्यायाधीशहरूका बीच राय नमिली सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको साक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

तत्काल प्रचलित मधेश माल सवालबमोजिम प्रगन्ना विराटपोखर मौजे फूट अनारमनी अन्तर्गत रत्नबहादुर से उत्तर प्रतिबालु से दक्षिण सीसौ डिल गाडा लिंग से पूर्व मौजे चारपानेका केदारजंग से पश्चिम यति ४ किल्लाभित्र पर्ने ज.वि. ३-१२-० जग्गा २०१० सालमा १० नं. फाराम खडा भई हाल आवादी भएको रै.नं. ८२ कि.नं. १३ को १ कित्ता र त्यसै मौजाअन्तर्गत त्यही जग्गाको साँधको सडक से पूर्व निज से पश्चिम, रत्नबहादुर से उत्तरको १-१-० र निज से उत्तर पर्ती से पश्चिम, दहिभोडा बालु से उत्तर बाहुनको अवादी से पूर्वको २-०-० रै.नं. १९० को जग्गा २०१४ सालमा हाल आवादीबाट पाई फिरादीले तिरो गरी भोगिआएको, २०२१ सालमा विरिड खोलाको वाढी जग्गामा पसी ३ विघावाहेक धेरै जग्गा विग्रियो, २०२१ सालमा ७ नं. फाराम भरी नापी सकिएपछि २०२२ सालमा मालपोत मिनाहाको लागि निवेदन गर्दा १ विघा जग्गा साबूद ठहर्‍याई बाँकी जग्गा बाढीले विगारेको जिमिदारले मुचुल्का गराई मालपोत मिनाहा पाएको थियो । सर्भे नापी गरी धनीपूर्जा वितरण गर्दा पाराखोपी गा.पं. वार्ड नं. ३ कि.नं. ०५२।०५४ को जग्गा कायम गरी फिरादीको माथि लेखिएको चौहद्धीले पक्रने बालुवुर्जा हुनु अगाडि र सबूद भएपछि फिरादीको भोगको कि.नं. ०५१ को जग्गा नापीले बगर कायम गरी दिएका कारणबाट धनीपूर्जा नबनेको कुरा जानकारी हुन आयो । जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(१) अनुसार १२० दिनभित्र २०२४।८।१५ मा द.नं. १०८ मा कि.नं. ०५१ को जग्गा बगर जनिएको नापी दर्ता छूट भएको भनी कारवाही चलाएकोमा विपक्षी हीरालाल र प्रल्हाद राय अग्रवालले केशरबहादुर प्रसाईबाट राजीनामा गरिलिएको नापीका बखत कित्ता कायम भएता पनि धनीपूर्जामा दर्ता कायम नभई धनीको धनीपूर्जा नलिई

उजूरी निवेदन गरी धनीपूजाभा भगडा जनिई धनीपूजा आजसम्म नपाएकोले निवेदन गर्न आएको छु भनी २०३६।१।१६ मा निवेदन दिई कि.नं. ०५१ को जग्गा प्रल्हाद रायको नाउँमा दर्ता गरी दिने २०३६।२।१ मा निर्णय भएको फिरादीले थाहा पाई सर्वोच्च अदालतमा रिट गर्दा २०३८।५।८ मा मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर भएको थियो। २०४०।२।२ मा अदालत जान भनी मालपोत कार्यालयबाट आदेश भयो। विपक्षीको पुनरावेदन पर्दा २०४१।३।३० मा जिल्ला कार्यालयबाट बदर भई पुनः मालपोत कार्यालयमा मिसिल फिर्दा मालपोत कार्यालयले प्रल्हाद रायको नाउँमा कि.नं. ०५१ को १३-१०-० जग्गा अस्थायी दर्ता गरी दिने ठहराई २०४२।२।३१ मा निर्णय गरिदियो। विपक्षी हीरालालले २०१८।१०।८ मा केशरबहादुर प्रसाईसँग लिएको जग्गाको किल्ला हेर्दा मेरै जग्गा से उत्तर वेनीकृष्ण कुमारीको खेत से दक्षिण, शेरबहादुर पाण्डेको नम्बरी से पूर्व, ककुवाली खोला से पश्चिम भन्ने लेखिएको छ। कि.नं. ०५१, कि.नं. ०५३ सँग जोडिएको ठाउँमा हालसम्म प्राकृतिक माटोको अग्लो ढिलले फिरादीको किल्ला पश्चिम, किल्ला ०३४ वगरले पक्रिएको हुँदा फुट अनारमनीको भनी देखिने जग्गालाई चारपानेको भनी २०४२ साल वैशाखसम्म मैले भोग गरी आएकोमा विपक्षीका नाउँमा अस्थायी दर्ता भई २०४२।३।१० गतेदेखि विपक्षीका मानिसहरूले जोती खिचोला गरेकोले खिचोला मेटाई दर्ता बदर गरी चलन चलाई पाऊँ भन्ने २०४२।४।२ को फिराद पत्र।

वादीले कि.नं. ०५१ को जग्गा विगाहा १३-१०-० दावी गरे पनि सो जग्गा वादीको हो भन्ने वादीले कुनै ठोस सबूद प्रमाण पेश गर्न सकेको छैन। वादीको ७ नं. फाँटवारी हेर्दा भापा पाराखोपी गा.पं. क्षेत्रमा जग्गा ज.वि. ६-१३-० जग्गा रहेको पनि वादी आफैले स्वीकारै आएको छ। वादीको मधेश भापामा २०२१ सालमा भएका के कति जग्गा छ भन्ने तर्फ हेर्दा सुरुंगा. गा.पं. क्षेत्रमा ज.वि. १०-०-० मात्र भएको ७ नं. फाँटवारीबाट देखिन्छ। सभै नापी हुँदा भापा पाराखोपी गा.पं. वार्ड नं. ३ मा कि.नं. ०५२ कि.नं. ०५४ मा गरी ज.वि. १३-३-१५ जग्गा नापी दर्ता भई सकेको छ। वादीले पाराखोपी गा.पं. क्षेत्रमा आफ्नो ज.वि. ६-१३-० मात्र भएको भनी ७ नं. फाँटवारीसमेतका प्रमाण पेश गरेका छन्। कि.नं. ०५१ को जग्गालाई पक्रने कोसिस

गरेका छन्। सो फुटअनारमनी मौजाको मेठवन्दी टेडो वाङ्गो भई विभिन्न ठाउँमा टुक्रा समेत भएको कि.नं. ०५२ र ०५४ मा गरी ज.वि. १३-३-१५ वादीका नाउँमा सभै नापी भइसकेकोले सोवाहेक अरु पनि साँधमा रहेको जग्गा छ भन्दैमा वादीले अरु कि.नं. ०५१ को जग्गा वादीको हकको भनी ठहर गर्न मिल्दैन। विवादको कि.नं. ०५१ को जग्गा फुटअनारमनी मौजाको जग्गा पनि होइन र वादीको हाल आवादी पनि होइन। प्रतिवादी प्रल्हाद रायका पिता हीरालालले साविक केशरबहादुर प्रसाईको केदारजंग से उत्तर गंगाबहादुर खरेलको सीमाना खेत दक्षिण ककुवाली खोला से पश्चिम, विरिड खोला से पूर्वको मौजे चार पानेको मेठवन्दीभित्रको ज.वि. ६०-३-१८ को जग्गा मध्ये ४०-३-१८ केशरबहादुरबाट २०११ सालमा भोगबन्धकी लिई २०१८ सालमा पास गरी लिएको हो, सो जग्गामध्येबाट २०-०-० प्रतिवादी प्रल्हाद रायले २०२०।२।५ मा अंश लिखतबाट पाएको २०-३-१८ प्रतिवादी हीरालालको भागमा आएको, २०२१ सालको सभै नापी हुँदा हामी नभएको हुँदा कि.नं. ०५१ को जग्गामा विरिड खोला लागी बगर रहेको कारणबाट नापीमा बगर जनिएकोले कि.नं. ०५१ ज.वि. १३-१०-० भगडा जनिन गयो। हीरालालको नाउँमा नापी हुँदा २७-१०-१५ जग्गा नापी भई वादीले कि.नं. ०५१ को जग्गामा भोगचलन गरेको छैन, वादी दावी भूट्टा हो भन्ने मिति २०४२।७।१४ को संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र परेको रहेछ।

२०१८।१०।८ को लिखत र २०१९।३।२२ को लिखत सुने, सद्दे हुन् भन्ने वादी टीकाराम डाँगीले २०४२।१०।२७ मा गरेको बयान।

विवादित जग्गाको २०४२।११।२२ मा नापनक्सा मुचुल्का भइआएको रहेछ।

वादीका साक्षी दलबहादुर कटुवाल, भवप्रसाद थाम्सुहाङ्ग, रत्नबहादुर आचार्य, रत्नबहादुर कटुवाल, गोविन्दप्रसाद कोइराला, प्रतिवादीका साक्षी डिल्लीराम ओली, नीरबहादुर लामिछाने, गोविन्द बस्नेत र वलबहादुर भट्टराई समेतको वकपत्र भएको रहेछ।

नापी हुँदा वादीको उपस्थितिमा कि.नं. ०५१ को जग्गा फिल्डबुकमा हक जनाउन नसकेकोले तथा नक्सामा साविक चौहद्धी मिल्न भिडन नसकेकोले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने भापा जिल्ला अदालतको मिति २०४४।३।२१ को फैसला।

भापा जिल्ला अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन, सो फैसला उल्टाई वादी दावीबमोजिम इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने वादी टीकाराम डाँगीको २०४४।७।३ मा तत्कालीन मेची अञ्चल अदालत, इलाममा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नक्सा सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गर्न प्रत्यर्थीको नाममा १५ दिने म्याद दिई भिकाई पेश गर्नु भन्ने तत्कालीन मेची अञ्चल अदालत, इलामबाट २०४५।१०।१८ गते भएको आदेश ।

कि.नं. ०५२, ०५४ को जग्गा नापी हुँदा कैफियत व्यहोरा लेखाई आफ्नो नाममा नापी दर्ता गराए जस्तै कि.नं. ०५१ को सम्बन्धमा पनि कैफियत लेखी दावी जनाउनु पर्ने केही जनाउन नसकेकोले पुनरावेदन जिकीर पुन सक्तैन भन्ने तत्कालीन मेची अञ्चल अदालत इलामको २०४६।८।४ को फैसला ।

शुरु सदर गर्ने गरेको तत्कालीन मेची अञ्चल इलामको इन्साफमा चित्त बुझेन पुनरावेदन गर्ने अनुमति पाऊँ भन्ने तत्कालीन पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय अदालतमा २०४६।५।२५ मा वादी टीकाराम डाँगीको परेको निवेदन पत्र ।

प्रमाणको मूल्याङ्कनसम्बन्धी त्रुटि हुँदा पुनरावेदनको अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने तत्कालीन पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय अदालत धनकुटाबाट २०४८।२।२४ मा भएको आदेश ।

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ बमोजिम तत्कालीन पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय अदालत, विघटन भई पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा सरी पुनः पुनरावेदन अदालत इलाम गठन भई क्षेत्राधिकारको आधारमा पुनरावेदन अदालत इलाममा २०४९।३।१ मा यो मुद्दा दर्ता भएको रहेछ ।

आदेशानुसार विवादित जग्गाको २०५१।१।३१ गते नाप नक्सा भई मिसिल सामेल रहेको । अ.व. ७८ नं. को प्रक्रिया पूरा नगरी भएको इन्साफ त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिदिएको छ । कानूनले अपनाउनु पर्ने कार्यविधि समेत अपनाई प्रमाण बुझी इन्साफ गर्न शुरु भापा जिल्ला अदालतमा पठाइदिने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको २०५१।८।५ को फैसला ।

२०११।३।२२ र २०१८ सालका लिखत सद्दे हुन् भनी पहिले बयान गरिसकेको छु, २०२०।२।५ को लिखत वण्डापत्र पास हुँदा सद्दे हो, २०३६।२।१४ को

मालपोत तिरेको रसिद हो, प्रल्हाद राय र हीरालालको ७ नं. फाँटवारी सम्बन्धमा नामाकरण गरी रहन परेन, २०२५।३।१३ को धरौटी रसिदको प्रमाणित नक्कल भएको र इन्द्रबहादुरको हकमा टीकाराम डाँगी भनी कसरी लेखियो सक्कल हेर्न पाए नामाकरण गर्नेछु । मेरो नाउँको ७ नं. फाराम सद्दे हो, २०२४।१।२० को भूमिसुधारले पाराखोपी पञ्चायतलाई लेखेको पत्रको सम्बन्धमा केही भनिरहनु परेन, दहिभोडा, जंगल अर्कै वार्डमा पर्छ भनी वादी टीकाराम डाँगीले २०५२।३।१२ गते गरेको बयान ।

२०१७, २०१८, २०२२, २०२३ को रसिदहरूमा २०२२ सालको रसिद सद्दे हो, जिमिदार पटवारीको सहिछाप नभएको दुई थान जालसाजबाट खडा गरेका हुन् । २०२३ सालको रसिद सम्बन्धमा नामाकरण गरिरहनु आवश्यक छैन । ११ नं. फाराम पटवारीको सहिछाप नभएको नक्कलमात्र हुँदा सक्कल देखेका बखत नामाकरण गर्नेछु । १० नं. फाराम सक्कल देखेका बखत नामाकरण गर्नेछु, २०२०।३।११ को राजीनामामा लेखिएको किल्ला र विवादित जग्गाको चार किल्ला मिल्दैन, त्यसकारण उक्त लिखतलाई नामाकरण गराइरहनु परेन । २०१७, २०१८ सालका रसिदहरू वादी र स्वर्गीय जिमिदार देवीप्रसाद उप्रेती भई जालसाजबाट खडा गरेका हुन् २० नं. फारामहरू पनि निजहरूले जालसाज गरी नक्कल मात्र पेश गरेका हुन्, कीर्ते कागजको १९ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादीको वारेस ज्ञानेन्द्र न्यौपानेले २०५२।३।१२ गतेमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीको वारेस ज्ञानेन्द्र न्यौपानेले गरेको बयान सुनो म समेत भई जालसाज गरेको होइन, २०१७ र २०१८ सालका २ नं. रसिदहरू सद्दे हुन् भन्ने वादी टीकाराम डाँगीले २०५२।३।१३ गते गरेको बयान ।

प्रतिवादीको बयानको साक्षी मोहनबहादुर काफ्लेले आदेशानुसार वकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

मानबहादुर काफ्लेको २०३६।२।१ मा प्रल्हाद रायका नाउँमा दर्ता भएको ज.वि. ३-०-० जग्गा खरीद गरिलिएको र वादी टीकाराम डाँगीको सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन परी पुनः निर्णय गर्ने भन्ने आदेश भएपछि विवादित जग्गा प्रल्हाद रायको नाउँमा

दर्ता भएपछि मैले खरीद गरिएको हो, मेरो नाउँमा पास नगरी बुहारी, भतिजा, नातिहरूका नाउँमा पास गरी लिएको हुँ, दर्ता बदर हुनुपर्ने भन्ने बयान होइन । चतुरभुज काफ्लेको २०३६।२।१४ मा ४-०-० जग्गा प्रल्हाद रायबाट खरीद गरी लिएको हुँ, एक पटक १-१०-० र अर्को पटक २०५०।३।१७ मा १-२-१० खरीद गरी लिएको उक्त जग्गा वादी टीकाराम डाँगीको हकभोगको नहुँदा दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । त्रैलोक्यनाथ ओलीको विवादित भनिएको कि.नं. ५७६ को १-१०-० प्रल्हाद रायबाट छोराहरू पूर्ण ओली र सुनील ओलीका नाउँमा खरीद गरिएको र अंश मिलाउने क्रममा आमा र म हरिमायाका नाउँमा राखेको हुँ दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । गंगादेवी जोशीको कि.नं. ०५१ को जग्गामध्ये कि.नं. ५७२ बाट २-०-० जग्गा प्रल्हाद रायबाट २०४९।९।१७ मा खरीद गरी लिएको हुँ दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । रत्नदेवी काफ्लेको कि.नं. ०५१ को जग्गामध्ये कि.नं. ५८६ बाट १-०-० खरीद गरी लिएको हुँ दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । कमलबहादुर काफ्लेको कि.नं. ०५१ मध्ये कि.नं. ५८७ को ज.वि. १-०-० खरीद गरिएको हुँ, दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । मोहनकुमारी काफ्लेको कि.नं. ०५१ मध्ये कि.नं. ९९७ को जग्गा १-१०-० प्रल्हाद रायबाट २०५०।३।१७ मा खरीद गरी लिएको हुँ दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । लोकबहादुर सार्कीको मैले कि.नं. ५८९ को १-१०-० जग्गा खरीद गरी लिएको हुँ । चतुरभुज काफ्लेबाट मेरो दाता चिरन्जीवी शिवाकोटी र केशवबहादुर शिवाकोटीमा आएको देखिन्छ दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । गायत्रीप्रसाद घिमिरेको ०५१ को जग्गामध्ये कि.नं. ९९५ बाट ०-७-१० प्रल्हाद रायबाट खरीद गरिएको हुँ दर्ता बदर हुने होइन भन्ने बयान । गंगादेवी जोशी, गायत्रीप्रसाद घिमिरे, मानबहादुर काफ्ले, रत्नदेवी काफ्ले, चतुरभुज काफ्ले, कमलबहादुर काफ्ले, हरिमाया ओली, लोकनाथ सार्की, मोहनकुमारी काफ्ले समेत ९ जनाको वारेस ओमप्रसाद तिम्सिनाले २०५३।१।२९ मा गरेको उपर्युक्तानुसारको बयान ।

कि.नं. ०५१ को जग्गामध्ये कि.नं. ५८८ बाट ज.वि. ३-१०-० प्रल्हाद रायबाट २०४७।१।२९ मा खरीद गरी लिएको हो दर्ता बदर हुने होइन भन्ने

राजेन्द्र काफ्लेको वारेस ओम प्रसाद तिम्सिनाले २०५३।१।०३ गते गरेको बयान ।

वादीले साविक सेस्ताअनुसार आफ्नो पूरै जग्गा नापी गर्नुपर्नेमा साविक कि.नं. ०५२ र ०५४ मात्र आफ्ना नाउँमा नापी दर्ता भई कि.नं. ०५१ को जग्गा वालुवुर्जा भएकोले नापी छूट भएको भनी दावी लिएतर्फ वादीको साविक सेस्ता भिडाई हेर्दा वादीले भूपा पाराखोपी गाउँ पञ्चायत वार्ड नं. ३ मा रहेको हाल अवादी जग्गा विगाहा ६-१३-० र अन्य पञ्चायतका हलो कोदाले रैकर जग्गाहरूको फाँटवारी दाखेल गरेको ७ नं फारामबाट देखिएको हुँदा हाल दावीको जग्गा हाल आवादीभित्रको भन्ने देखिँदा हाल आवादीबाहेक ७ नं. फाराममा उल्लिखित जग्गा प्रस्तुत विवादमा रहे भएको भन्न मिलेन । यसरी ७ नं. फाराम भरी सकेपश्चात् सर्भे नापी हुँदा वादी स्वयं उपस्थित भई क्षेत्रीय कितावमा व्यहोरा जनाई कि.नं. ०५२ र ०५४ मा १३-३-१५ जग्गा नापी गराई आफैले सहिछाप गरेको र कि.नं. ०५१ को जग्गामा दावी लिन नसकी उसै बखत स्वेच्छाले परित्याग गरी सकेको देखिएको तथा साविक सेस्ताअनुसार उक्त वार्डमा वादीले ६-१३-० जग्गा देखाई ७ नं. फाराम भरेकोमा सोही वार्ड नं. ३ बाटै वादीले १३-३-१५ जग्गा नापीसमेत गराई सकेको देखिन्छ । अतः आफ्नो हक परित्याग गरिसकेका र आफ्नो साविक दर्ता सेस्ताभन्दा बढी जग्गा सोही दर्ता सेस्ताको आधारमा दर्ता गराई लिइसकेका वादीले अन्यथा भन्न नसकेको, पारित लिखतको आधारमा प्रतिवादीको हक देखिएको विवादित साविक कि.नं. ०५१ को जग्गा वादीको हक पुग्ने भन्न प्रमाणको अभावमा मिले नदेखिँदा वादी दावी पुग्न सक्दैन भन्ने समेत भूपा जिल्ला अदालतको मिति २०५४।२।२९ को फैसला ।

भू.सु.७ नं. फाँटवारीले प्रमाणको स्थान ओगट्न सक्दैन । सो ७ नं. फाराममा उल्लेख भएको भन्दा बढी जग्गा मैले भोगी आई मालपोत समेत तिरेको जिमिदारले प्रमाणित गरी दिएको छ । विवादित जग्गा मेरो चौकिल्लाभित्र पर्ने जग्गा हो । विवादित जग्गासँग विपक्षीको साँध सीमानाले छुँदैन । नापी गराउँदा कि.नं. ०५१ मा वालुवुर्जा भएकोले नापी नगरिएको हो । यस्तो अवस्थामा शुरुले मलाई

हराई वादी दावी नपुग्ने ठहराएको फैसला मिलेको नहुँदा बदर गरी उक्त जग्गाको खिचोला मेटाई दर्ता बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

अदालतबाट भै आएको नक्सामा प्रतिवादीको राजीनामा दर्ताको जग्गा न.नं. ४, ५, ६, ७ मा पर्छ भनी वादीले देखाएपछि नक्सा प्रमाणको समेत मूल्याङ्कन गरी फैसला गर्नुपर्नेमा नक्सा प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी गरिएको शुरु इन्साफ फरक पर्ने देखिँदा विपक्षी भिकाउनु भन्ने समेत यस अदालतको २०५५।५।१९ को आदेश ।

यसमा यही कि.नं. ०५९ को जग्गामा प्रतिवादीको हक भएको भनी वादी इन्द्रबहादुर कामी प्रतिवादी यिनै प्रतिवादी समेत भएको जग्गा खिचोला दर्ता बदर मुद्दामा भएको फैसला बदरतर्फ वादीको कुनै उजूरबाजुर नगरेको र राजीनामाबाट प्रतिवादीको नाममा दर्ता हुन आएको जग्गालाई आफ्नो हो भनी पुष्टि हुने सबूद प्रमाण वादीले पेश दाखेल गर्न सकेको नदेखिँदा वादी दावी नपुग्ने ठहराई भ्रामा जिल्ला अदालतले मिति २०५४।२।२९ मा गरेको इन्साफ मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०५५।१।२२ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत इलामको फैसलामा चित्त बुझेन । म वादीको नाममा तत्कालीन मधेस माल सवालबमोजिमको प्रगन्ना विराटपोखरा, मौजे फुटअनारमनीअन्तर्गत रत्नबहादुर से उत्तर, पर्तीवालु से दक्षिण, शिशौडोल गाडा लिंग से पूर्व, मौजे केदारजंग से पश्चिम यति चार किल्ला भित्र पर्ने ज.वि. ३-१२-० जग्गा ०१० सालमा १० नं. फाराम खडा भई हाल आवादी भएको रैती नं. ८२ कि.नं. १३ को १ कित्ता जग्गा र सोही मौजाको सोही जग्गाको साँधमा सडक से पूर्व, निज से पश्चिम, रत्नबहादुर से उत्तर ज.वि. १-१-०, निज से (आफै) उत्तर, पर्ती से पश्चिम, दहिभोडा वालु से दक्षिण, बाहुनको आवादी से पूर्वको ज.वि. २-०-० जग्गा रै.नं. १९० मा २०१४ सालको नम्बरीमा ३-१-० गरी कूल जम्मा ६-१३-० जग्गा दर्ता गरी जिमिदारी सेस्ताअनुसार जिमिदारीमार्फत् तिरो तिरी आएकोमा २०२१ सालमा विरिङ्ग खोली पसी धेरै जग्गा

विप्री केही जग्गामात्र गुल्जारलायक थियो । २०२१ सालमा भू.सु. ७ नं. फाराम भर्दा ६-१३-० भरेको छ भने अभिलेखबाट पनि ६-१३-० जग्गा म वादीको साविक सेस्ताको हो भन्ने स्पष्ट देखिएको छ । २०२१ सालको सर्भे नापीमा १-०-० जग्गा साबूद र बाँकी खोलाले बिगारेकाले जिमिदारी मुचुल्का गरी सर्भे नापीमा पाराखोपी गा.पं. वार्ड नं.३ मा मेरो नाममा कि.नं. ०५२ र ०५४ कायम गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा दिएको हुँदा कि.नं. ०५२ देखि पूर्व र ०५४ देखि पश्चिम उक्त दुई कित्ताको बीचमा पर्ने ०५९ को जग्गा पनि मेरो हकभोगको वालुवुर्ज भएको जग्गा हो भन्ने प्रमाणित हुन्छ । जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(१) अनुसार २०२४।८।५ मा द.नं. १०८ मा उक्त ०५९ को जग्गा छूट दर्ता गरिपाऊँ भनी निवेदन दिएको र निवेदन साथ पेश गरेका सम्पूर्ण प्रमाण तत्काल प्रचलित कानूनअनुरूपका हुन् । कि.नं. ०५२ र ०५४ का जग्गा नदी उकास कायम भै दर्ता भएकोले कि.नं. ०५९ नहुनु पर्ने कारण के हो फैसलामा उल्लेख नगरी फैसला भएको छ । कि.नं. ०५२ र ०५४ म वादीको भएपछि सोबीचको कि.नं. ०५९ को जग्गा प्रतिवादीको हुनै सक्दैन । प्रतिवादीले २०१८।१०।८ मा राजीनामा गरिलिएको जग्गाको चार किल्लाभन्दा १ कित्ता पश्चिम रहेको जग्गालाई प्रतिवादीको कायम गरेको त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी हीरालाल र प्रल्हाद अग्रवालको जग्गाको मौजा चारपाने मौजाको भएकोमा म पुनरावेदकको फुटअनारमनी मौजाको जग्गालाई चारपाने मौजाको मानी इन्साफ गरेको गैरकानूनी छ । यसरी चारपाने मौजाको जग्गा लिने प्रतिवादीलाई सो मौजाको पश्चिम सीमाना कि.नं. ०५० लाई नाघेर कि.नं. ०५९ मा प्रतिवादीको जग्गा हुन नसक्नेमा प्रतिवादी तथा म वादीको लिखत प्रमाण एवं नक्साको कुनै मूल्याङ्कन नगरी शुरु फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, मुलुकी ऐन अ.व. १८४(क) १८५ समेतका कानूनहरूको व्याख्यात्मक त्रुटि भएको छ । दावी खारेज हुने ठहराएको फैसलालाई प्रमाणमा ग्रहण गरेको प्रमाणको न्यायिक मान्यताविपरीत छ ।

विपक्षीको २०१८।१०।८ को राजीनामा शेरबहादुर पाण्डेको नम्बरी से पूर्व भनी एकै चाक्ला पारी लिएकोमा कि.नं. ०५० शेरबहादुरको हक खाने

कृष्णमुरारीबाट प्रजापती उप्रेतीले राजीनामा लिई नापीमा दर्ता गरी ज.ध. प्रमाणपूजा लिएपछि २०३६।२।३१ मा मात्र बकस गरी प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालले लिएको हुँदा सो चाक्ला नाघेर चौहद्दीले भेट्टै नभेट्टने कि.नं. ०५१ को जग्गा प्रतिवादीको ठहर गरेको अ.व. १७१ नं. विपरीत छ । हीरालाल र प्रल्हाद रायले २०३६।१।११ मा दिएको निवेदनमा तुरुन्तै २०६३।२।११ मा निर्णय गरेको र विपक्षीहरूले कि.नं. २०५, २०७, २०८ र २०९ गरी अन्य विपक्षीहरूलाई जग्गा विक्री गर्ने कार्य गरेबाट पनि विपक्षीहरूको उक्त कार्य दूषित भन्ने देखिएको छ । दावीभन्दा बढी जग्गा दर्ता गरेको निर्णय पनि अन्यायपूर्ण छ । यसरी विपक्षीको राजीनामाको चौहद्दीसँग भै आएको नक्साको चौहद्दी नमिलेको, मौजा फरक भएको, मेरो मौजासँग मिले भिडेको अवस्थामा समेत विवादित कि.नं. ०५१ को जग्गा विपक्षीको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने गरेको निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला नैकाप २०४५ नि.नं. ३४१४ पृष्ठ ३१८ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम दोहोऱ्याई हेरी उक्त फैसला उल्टी गरी कि.नं. ०५१ को जग्गाको विपक्षीका नामको दर्ता बदर गरी मेरो नाममा दर्ता कायम गरिपाऊँ भन्ने वादीको तर्फबाट यस अदालतमा मिति २०५६।१।३३ मा पर्न आएको निवेदन ।

यसमा प्रतिवादी हीरालाल अग्रवालले केशरबहादुर प्रसाईबाट २०१८।१।०८ मा राजीनामामा चार किल्ला खोली ४०-३-५ जग्गा प्राप्त गरेको र हाल कि.नं. ०५२ र ०५४ को जग्गामा वादीको हक कायम भएको कुरामा विवाद छैन । हाल विवादको कि.नं. ०५१ को जग्गा कि.नं. ०५२ र ०५४ को बीचमा रहेको सभै नक्सा तथा अदालतबाट भै आएको नक्सामा समेत देखाइएको छ । प्रतिवादी हीरालाल अग्रवालले कि.नं. ०५० देखि पूर्वपट्टिको जग्गा खरीद गरिलिएको चार किल्लाबाट देखिँदा विवादको कि.नं. ०५१ कि.नं. ०५० देखि पश्चिमतर्फ तथा कि.नं. ०५२ र ०५४ को बीचमा रहेको विवादको कि.नं. ०५१ जग्गालाई पुनरावेदक प्रतिवादीको कायम गरेको देखिन्छ । यही विवादको जग्गामध्ये ज.वि. ५-१-० मात्र प्रतिवादीले दावी लिई मालपोत कार्यालय

भापामा निवेदन दिएको आधारमा उक्त जग्गा निजको नाममा दर्ता गर्ने गरेको सो कार्यालयको २०३६।२।११ को निर्णय यस अदालतबाट मिति २०३८।१।८ मा बदर भै पुनः कारवाही गर्नका लागि मा.पो.का. का नाममा परमादेश जारी भएअनुसार प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही चलेकोमा प्रतिवादीको ज.वि. ५-१-० मा भएको दावीको विपरीत अदालतले कि.नं. ०५१ को जग्गा दावी परित्याग गरेको र विवादित जग्गाका सम्बन्धमा वादी इन्द्रबहादुर कामी तथा प्रल्हाद राय अग्रवाल समेत भएको जग्गा खिचोला दर्ता बदर मुद्दामा वादी दावी खारेज हुने गरी भएको फैसलालाई आधार मानी शुरु सदर गरेको, पुनरावेदन अदालत इलामको फैसलामा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(१) को व्याख्यासम्बन्धी त्रुटि हुनुका साथै उक्त फैसला नैकाप २०३०, नि.नं. ७२१ पृष्ठ २९, नैकाप २०४५, नि.नं. ३४१४, पृष्ठ ३१८, नैकाप २०५०, नि.नं. ४७८९, पृष्ठ ५६५ मा प्रतिपादित सिद्धान्तप्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ । नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०५८।१।१० मा भएको आदेश ।

वादीले दावी गरेको जग्गामध्ये रै.नं. १९० को सेस्ता मालपोत कार्यालयबाट आउन नसकेकोले उक्त जग्गा निजको हकभोग दर्ता सेस्ताभित्रको होइन भन्ने स्पष्ट छ । सर्वे नापीमा कि.नं. ०५१ को जग्गालाई आफ्नो भनी वादीले लेखाउन नसकेबाट उक्त जग्गामा वादीको हक पुग्ने अवस्था छैन । २०१८।१।१३ को मालपोत कार्यालय, भापाको निर्णयले दावीको जग्गामा हक स्थापित भएको पनि देखिँदैन । साविकको कुन कित्तासँग कि.नं. ०५१ को चार किल्ला भिड्ने हो भनी वादीले देखाउन सकेका पनि छैनन् । कि.नं. ०५२ र ०५४ को बीचमा रहेको जग्गा छूट दर्ता गरिपाऊँ भनी वादीले २०२४।८।१५ मा निवेदन दिएको भन्ने प्रमाणित भएको छैन । वादी दावी स्थापित हुने आधार प्रमाण नहुँदा पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्ने प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालको लिखित प्रतिवाद ।

वादीले २०१० र २०१४ सालको हाल आवादीबाट दावीको जग्गा पाई दर्ता गरी भोगचलन

गरिआएको भनी दावी लिई सोलाई पुष्टि हुने १० नं. फारामको फोटोकपी र २०१८ तथा २०१९ सालको मालपोत बुझाएको २ नं. प्रमाणित रसिदको छायाँप्रति पेश गरेको देखिन आउँछ। जग्गाको स्थान यकीन गर्ने मुख्य आधारमा सम्बन्धित व्यक्तिको हक स्थापित भएको लिखतमा उल्लिखित चारकिल्ला नै एकमात्र अकाट्य शंकारहित तथ्य हो भन्नेमा विवाद हुन सक्दैन। २०२१ सालमा विरिंग खोलामा बाढी आई उक्त जग्गामध्ये ३ विगाहवाहेक अरु जग्गा बालुवुर्जा भई विग्रिए पनि मालपोत मिन्हा नगरी दर्ताअनुरूपको ७ नं. फाराम भरी तिरो तिरी आएको भन्ने यथार्थतामा दुबै पक्षको विमति रहेको पाइँदैन। सो जग्गामध्ये १ विगाहा जग्गा सावुद ठहराई बाँकी जग्गा बाढीले विगारेको दर्शाई जिमिदारले मुचुल्का गराएको भन्ने कुरा पनि फिराद लेखनबाट प्रष्ट हुन आउँछ। सर्भे नापीमा उक्त जग्गा फिरादीका नाममा पाराखोपी गा.वि.स. वडा नं. ३ कि.नं. ०५२ र ०५४ कायम भएपनि माथि उल्लिखित चौहद्धीभित्रको बालुवुर्जा हुनुअगाडि र सावुद भएपछिको कि.नं. ०५१ को जग्गा नापीमा बगर कायम भएको भन्ने वादीको फिराद लेख क्षेत्रीय उतार किताब फिल्डबुकबाट समर्थित भएको पाइन्छ। साथै सो कि.नं. ०५१ को जग्गा, जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(१) बमोजिम दर्ता गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा पाउन वादीले २०२४।८।५ मा द.नं. १०८ मा तत्कालीन भूमिप्रशासन कार्यालय भापामा निवेदन दर्ता गराएका रहेछन् भन्ने समेत मिसिल संलग्न निवेदनको प्रतिलिपिबाट देखिन आयो। वादीले दर्ता गराएको उक्त निवेदनको वैधता र प्रामाणिकता स्थापित हुन नसकेको हुँदा त्यसलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्दैन भन्ने प्रत्यर्थी पक्षका कानून व्यवसायीको बहस जिकीरका सम्बन्धमा विश्लेषण गर्दा वादीले निवेदन दर्ता गराउँदाको अवस्था भूमिप्रशासन कार्यालय भापा स्थापना भएको थियो थिएन, सो निवेदन दर्ता गरेको हो होइन भन्ने प्रश्न निजले यस अदालतमा दायर गरेको २०३७ सालको रिट नं. १४६३ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा यस अदालतबाट २०३८।५।८ मा एक पटक निराकरण भैसकेको विषय भएकोले एक पटक अदालतबाट सम्बन्धित कार्यालयको अस्तित्वलाई स्वीकार गरी सो कार्यालयको निर्णय बदर भएपश्चात् सो आदेशले स्वीकार गरेको कार्यालयको अस्तित्वको विषयमा शंका

उपशंका उठाई निर्णयको औचित्यमाथि हाल आएर प्रश्न चिन्ह उठाउन र सो निर्णयलाई निष्प्रभावी, निस्तेज वा अस्तित्वविहीन सिद्ध गर्न यस इजलासको क्षेत्राधिकारभित्र पर्न आउँदैन। यस्तोमा वादीले मौकामा उजूर नगरेको हुँदा हदम्यादको अभावमा दावी क्रियाशील हुन नसक्ने भन्ने बहस बुँदा वस्तुनिष्ठ आधारमा आधारित नभएको हुँदा सो कथनसँग यो इजलास सहमत हुन सक्ने अवस्था नै भएन।

पुनरावेदकले दिएको मिति २०२४।८।५ को निवेदनमा कुनै कारवाही नभए पनि विपक्षी प्रतिवादीहरू हीरालाल अग्रवाल र प्रल्हाद राय अग्रवालले उक्त कि.नं. ०५१ को ५-१-० जग्गा आफूले केशरबहादुर प्रसाइबाट २०१८।१०।८ मा गरिलिएको राजीनामाभित्रको जग्गा भएको र नापीमा किता कायम भए पनि ज.ध. प्रमाणपूर्जामा कि.नं. ०५१ कायम हुन छूट हुन गएकोले ज.ध. प्रमाणपूर्जामा कि.नं. ०५१ को ५-१-० जग्गा कायम गरी ज.ध. प्रमाणपूर्जा पाऊँ भनी २०३६।१।११ मा द.नं. ३८९१ मा मालपोत कार्यालय चन्द्रगढी भापामा दिएको निवेदनमा विस्तृत छानबीन सम्पन्न गरी १ महिना नपुग्दै २०३६।२।१ मा प्रल्हाद रायका नाममा दर्ता गर्ने गरी निर्णय भएको देखिन आउँछ। सो निर्णय बदरको माग गरी यिनै पुनरावेदकले यस अदालतमा दायर गरेको संवत् २०३७ सालको रिट नं. १४६३ को उत्प्रेषण विषयको निवेदनमा मालपोत कार्यालय भापाको उक्त २०३६।२।१ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भै पुनरावेदकले २०२४ सालमा दिएको निवेदनमा कानूनबमोजिम कारवाही गर्नु भनी मालपोत कार्यालय चन्द्रगढी भापाका नाममा २०३८।५।८ मा परमादेशको आदेश जारी भएको देखिन्छ। परमादेशको आदेशबमोजिम दावीको कि.नं. ०५१ को ९-१०-० जग्गा आफ्ना नाममा दर्ता गरिपाऊँ भनी यी वादीले पुनः २०३९।९।८ मा मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिएको समेत देखिन आउँछ, भने प्रतिवादीहरूले २०३६।१।१ मा विवादित जग्गा दर्ताको लागि निवेदन दिँदा सो कि.नं. ०५१ को जग्गाको यकीन क्षेत्रफल उल्लेख गर्न नसकेको अवस्था टड्कारो रूपमा देखिन आउँदा आउँदै आत्मनिष्ठ तर्क गरी दावी नै नलिएको क्षेत्रफल १३-१०-० जग्गा प्रतिवादीका नाममा दर्ता गरिदिने गरी मालपोत

कार्यालयबाट माग दावीभन्दा बाहिर गै निर्णय भएको व्यहोरा प्रमाणमा आएको संलग्न मिसिलबाट देखिन आउँछ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएको २०३८।५।८ को आदेशअनुरूप मालपोत कार्यालय, चन्द्रगढी भ्नापाले विवादित जि. भ्नापा पाराखोपी गा.वि.स. वडा नं. ३ कि.नं. ०५१ को ट्रायल चेक गर्दा हाल कायम हुन आएको १३-१०-० जग्गा टीकाराम डाँगीको छूट नम्बरी नठहरी छूट दर्तासम्बन्धी प्रल्हाद राय अग्रवालको प्रमाण बलियो देखिन आएकोले निजका नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने गरी २०४२।२।३१ मा निर्णय गरेको भन्ने देखिएको छ । तत्पश्चात पुनरावेदक वादीले सोही मिति २०४२।२।३१ को निर्णय तथा सो आधारमा प्रतिवादीका नाममा भएको अस्थायी दर्ता बदर गरी आफ्ना नाउँमा उक्त जग्गा दर्ता गरी पाउन दावी लिएको पाइन्छ । सोही कि.नं. ०५१ को १३-१०-० जग्गा प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालका नाममा स्थायी दर्ता गर्ने २०४७।९।१७ मा मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भैसकेको देखिन आउँछ । वादीले मालपोत कार्यालय भ्नापाको २०४२।२।३१ को अस्थायी दर्तासम्बन्धी निर्णय बदर गरी विवादको कि.नं. ०५१ को जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता कायम गरिपाउँ भनी अदालतमा मुद्दा दिई विचाराधीन रहेकै अवस्थामा अदालतबाट हुने फैसलालाई नै प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी हकवेहकको प्रश्न निराकरण नहुँदै आफूलाई नै हकवेहकको निर्णयाधिकारी सम्झी सो जग्गा प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालका नाममा स्थायी दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय भ्नापाले २०४७।९।१७ मा गरेको निर्णय कानूनअनुरूपको नहुँदा सो निर्णयको वैधता पनि शून्यको स्थितिमा रहेको मान्नुपर्छ । कानूनी वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने मालपोत कार्यालयको पछिल्लो निर्णय बदरमा तत्काल दावी नलिएको भए पनि मुद्दा चल्दाचल्दै गरेको निर्णयले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने भन्ने यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा अनुसरण गरिएको स्थापित नजीर र दृष्टान्तहरूले दिएको स्पष्ट मार्गदर्शन तथा प्रचलित कानूनी व्यवस्थाले प्रतिवादीलाई सहयोग गर्न नसक्ने देखिन्छ ।

प्रतिवादी हीरालालले केशरबहादुर प्रसाईबाट केदार जंग से उत्तर गंगाबहादुर खरेलका सीमाना खेत दक्षिण ककुवाली खोला से पश्चिम विरिङ्ग खोला

से पूर्वको मौजे चारपानेको मेठवन्दीभिन्नको ज.वि. ६०-३-१८ मध्ये ज.वि. ४०-३-१८ जग्गा २०११ सालमा भोगवन्धकी लिई सोही जग्गा २०१८।१।०८ मा राजीनामा गरिलिएको भनी आफ्नो स्रोत र चारकिल्ला उल्लेख गरेका छन् । सोही ४०-३-१८ जग्गा मध्ये २०-०-० जग्गा प्रतिवादी प्रल्हाद राय र २०-३-१८ जग्गा हीरालालको नाममा अंशवण्डा भएको भन्ने देखिन आउँछ । प्रतिवादीको उक्त जग्गा सर्भे नापीमा कि.नं. ०४८, ०४९, ०४६, ०४५ कायम भएको र सर्भे नक्साको प्रकृति हेर्दा वादीको साविक सेस्ताको जग्गा कि.नं. ०५२ र ०५४ मा दर्ता भै सो कि.नं. ०५२ र ०५४ को बीचमा विवादको कि.नं. ०५१ को जग्गा अवस्थित रहेको पाइन्छ । प्रतिवादीको कि.नं. ०४९ को जग्गा विवादको कि.नं. ०५१ भन्दा पूर्व रहेको कि.नं. ०५० भन्दा पनि पूर्व रहेको र अन्य कित्ता नं. ०४६, ०४५ र ०४८ का जग्गा सो कि.नं. ०४९ भन्दा अर्भ पूर्वतर्फ रहेको भन्ने स्पष्ट रूपमा देखिएको छ । विवादको कि.नं. ०५१ को जग्गासँग प्रतिवादीको जग्गाको साँध सीमाना जोडिन नै आएको देखिँदैन । मूलतः प्रतिवादीले २०१८ सालमा राजीनामाबाट आफ्नो हक स्थापित गरिदिँदा सो राजीनामामा पृथक पृथक किल्ला उल्लेख गरी पृथक पृथक जग्गा प्राप्त गरेको नभई समष्टिमा एकै पलटबाट प्राप्त गरेकोमा विवाद छैन । तसर्थ प्रतिवादीका निर्विवाद हकभोगका अन्य कित्ता जग्गा एकै ठाउँमा अवस्थित भएपछि विवादित कि.नं. ०५१ को जग्गा निजको अन्य कित्ताजग्गा भन्दा पृथक ठाउँमा अवस्थित रहने भन्ने कुरा वास्तविकता भन्दा फरक देखिन्छ । तदनुरूप विवादको कि.नं ०५१ को हाल कायमी १३-१०-० जग्गामध्ये वादीले ९-१०-० जग्गा छूट दर्ताका लागि २०२४ सालदेखि नै कारवाही प्रारम्भ गरी पुर्पक्षमा रहिआएको र वादीको साविक मालसवालबमोजिमको सेस्ता र सोअनुरूप भएको सर्भे नक्साको प्रकृतिबाट समेत उक्त कि.नं. ०५१ को जग्गा वादीको निर्विवाद हकभोग स्वामित्व स्थापित जग्गा हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन आउँछ । अदालतको आदेशबमोजिम भएको २०४२।१।२२ को नक्सा मुचुल्काबाट पनि विवादको कि.नं. ०५१ को जग्गा वादीको कि.नं ०५४ र ०५२ को बीचमा अवस्थित रहेको तथ्यमा शंकासम्म गर्नुपर्ने देखिन आउँदैन ।

साथै सभै नक्साको प्रकृति अनुसार नै देखिएको हालको नक्सा मुचुलकालाई प्रतिवादीले अन्यथा जिकीर लिएको अवस्था समेत देखिंदैन ।

प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालले अन्य प्रतिवादीहरूलाई जग्गा विक्री गरी विभिन्न व्यक्तिहरूले घर बनाई बसोबास गरेकोमा सो तर्फ वादीको दावी नभएको भन्ने प्रतिवादी तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा अनवरत रुपमा मुद्दा चल्दाचल्दै गरेको व्यवहार स्वतः अमान्य हुने माथि उल्लिखित तथ्य एवं प्रतिपादित सिद्धान्तानुरूप वादीलाई आफ्नो हक पुनः स्थापना गर्न कानूनद्वारा निषेध नगरिएको निर्णय बदरको माग भएकोले मुद्दा चल्दाचल्दै अर्थात् तत्पश्चात् भएका कार्यका सम्बन्धमा, हाल प्रस्तुत मुद्दाबाट निराकरण गर्नुपर्ने वाध्यात्मक अवस्था देखिन आउँदैन । सो सम्बन्धमा यो मुद्दा अन्तिम किनारा भएपछि वादीले अवलम्बन गर्ने कानूनीमार्ग वा प्रतिवादीहरूले कानूनानुरूप प्रतिवाद गरेको अवस्थामा यथोचित कानूनी उपचार प्राप्त हुने नै हुँदा सो विषयवस्तु हालको अवस्थामा विवेचना र निर्णायक प्रश्न हुन आएन ।

तसर्थ चौकिल्ला भनेको असामान्य स्थितिमा वाहेक सदा स्थिर तत्व हो, जसले आ-आफ्नो हकभोग र स्वामित्व पहिचान गर्नलाई दिशानिर्देशन गर्ने दिशानिर्देशक यन्त्र (Compass) जस्तै भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । सो निर्देशित तथ्यलाई हृदयंगम नगरी चौकिल्ला चल (Movable) हो भनि आफ्नो अनुकूलता अनुरूप व्याख्यान गर्न मिल्दैन । यस परिप्रेक्षमा निर्णायक विन्दुमा पुग्नुपर्दा वा मीमांशमा भन्नुपर्दा जग्गाको वास्तविकता यकीन गर्न स्रोतको लिखतमा उल्लिखित चौकिल्ला नै अकाट्य आधार हुन् । यदी उल्लिखित चौकिल्लालाई यथार्थतामा जग्गाको स्वरूपसँग मिलाएर विवादको निरूपण नगरी मनोगत रुपमा अनुमानित चौकिल्ला कायम गर्ने हो भने जग्गा विवादको निरोपणमा असमाञ्जस्यता उत्पन्न भै को कसको कति जग्गा भन्ने छट्याउने मापदण्ड नै निष्क्रिय हुन गै जग्गाको वास्तविक यकीनतामा सदा अनिश्चितता उत्पन्न हुने हुन्छ ।

अतः माथि विवेचना गरिएका आधार प्रमाणहरूबाट विवादित जिल्ला भापा पाराखोपी

गा.वि.स. वडा नं. ३ कि.नं. ०५१ को १३-१०-० जग्गा वादी टीकाराम डाँगीको साविक मालसवाल बमोजिमको सेस्तामा उल्लिखित चारकिल्ला भित्रको देखिएकोमा प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने गरी २०४२।२।३१ मा र स्थायी दर्ता गर्ने भनी २०४७।९।१७ मा मालपोत कार्यालय चन्द्रगढी भापाले गरेको निर्णय कानूनप्रतिकूल देखिँदा उक्त निर्णय बदर गरी उक्त जग्गा वादीका नाममा दर्ता कायम गरिदिनु पर्नेमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको भापा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०५५।१।२२ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला उल्टी भै मालपोत कार्यालय चन्द्रगढी भापाको २०४२।२।३१ र २०४७।९।१७ को निर्णय बदर भै उक्त कि.नं. ०५१ को १३-१०-० जग्गा पुनरावेदक वादीका नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय ।

कि.नं. ०५१ नापी भएकै दिन नापी भएको कि.नं. ०५२ लाई वादीले जग्गावालाको रुपमा आफूलाई देखाउँदै विरहमा पर्ती लेखिएको र कि.नं. ०५४ को विरहमा धान जनिई वादीले 'यो जग्गा मेरो नाउँको नम्बरी हो आफै जोती खाएको छु' भनी लेखाउनु भएको छ । कि.नं. ०५२ को कैफियतमा पनि वादीले नै 'यो जग्गा मेरा नाउँको नम्बरी हो पर्ती पोत तिरी आएको छु भनी सहिछाप गर्ने टीकाराम डाँगी भनी लेखाएको पाइन्छ । कि.नं. ०५२ मा रहेको ज.वि. ९-९-५ र कि.नं. ०५४ मा रहेको ज.वि. ३-१४-१० समेत जम्मा ज.वि. १३-३-१५ वादीको नाममा दर्ता भइसकेकोमा विवाद छैन । यसैगरी प्रतिवादीका नाममा कि.नं. ०४५, ०४६, ०४८ र ०४९ गरी जम्मा ज.वि. २७-१०-१५ दर्ता भएकोमा पनि विवाद छैन । विवादको कि.नं. ०५१ नापीमा ज.वि. ९-१०-० कायम भई ट्रायल चेकबाट ज.वि. १३-१०-० कायम भएकोमा पनि मिसिल कागजातका आधारमा सन्देह छैन ।

जग्गाको स्वामित्व निर्धारणको प्रमुख आधार त्यसको साविक दर्ता सेस्ता हो । यस निर्णायक आधारतर्फ अध्ययन केन्द्रित गर्दा वादीले आफ्नो फिरादमा यो समेत जग्गाको आफ्नो हकको स्रोतका रुपमा साविक रै.नं. ८२ कि.नं. १३ मा रहेको ज.वि.

३-१२-० र ज.वि. १-१-० तथा रै.नं. १९० मा रहेको ज.वि. २-०-० समेत जम्मा ज.वि. ६-१३-० को साविक पूर्जा देखाउँदै सो पेश गर्नुभएको छ । भापा जिल्ला अदालतले भापा मालपोत कार्यालयबाट दर्ता सेस्ता मगाउँदा रै.नं. ८२ को सेस्ता उतारमात्र प्राप्त हुन सकी ज.वि. २-०-० को स्रोत भनिएको अर्को रै.नं. १९० को सेस्ता नै नरहेको भनी प्राप्त जवाफ पनि न्यायिक विवेचनाको क्रममा विचारणीय छ । वादीले ७ नं. फाराम भर्दा पनि यस गा.वि.स. (तत्कालीन गाउँ पञ्चायत) मा ज.वि. ६-१३-० जग्गा रहेको विवरण दिएको पाइन्छ । यसरी वादीले नापीमा पर्ती जनिएको कि.नं. ०५२ को ज.वि. ९-९-५ समेत ज.वि. १३-३-१५ दर्ता गराई ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरिसकेको स्थिति छ भने अव सोही दर्ता सेस्ताका आधारमा थप ज.वि. १३-१०-० पाउनु पर्ने दावीसहित यो विवादको उठान भएको छ । ज.वि. ४-१४-० साविक स्रोत रहेको पुष्टि भएका वादीलाई ज.वि. २६-१३-१५ दिलाउने कार्य किमार्थ न्यायसंगत हुन सक्दैन । कारण प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६ ले प्रमाणभार वादीमा रहने कुरा हो । विवादमा हेरिने कुरा वादीको प्रमाण हो । वादीको प्रमाणले पुष्टि हुनुपर्दछ । वादीका प्रमाण वादी दावीका पक्षमा नदेखिएमा अन्य तथ्य विचारवस्तु हुन सक्दैन । वादी दावी स्वयंममा सबल निष्कपट र कानूनी आधारयुक्त हुनुपर्दछ । प्रतिवादीको कथन र प्रमाण वादी दावी स्थापित हुन सक्ने स्थितिमा हेरिने हो ।

प्रतिवादीतर्फको सेस्ता हेर्दा सो ज.वि. ४०-३-१८ रहेको देखिन्छ र निजलाई ज.वि. २७-१०-१५ को पूर्जा प्राप्त भएको पाइन्छ भने ज.वि. १२-१३-३ जग्गा नपुग रहेको छ । नरबढी वा नरघटीको मात्रा अप्रत्यासित हुन सक्दैन । साविक अवैज्ञानिक नापलाई निर्णायक नमान्ने र त्यसमा उचित घटबढलाई मान्यता दिने भन्ने सिद्धान्त नै नरबढी र नरघटीको मूल मर्म हो । समान ठाउँ र समान परिवेशमा रहेका जग्गामा ६ विगाह अझ स्रोत देखिएको ४ विगाह बढेर २६ विगाह हुने र ४० विगाह घटेर २० विगाह हुने न्यायिक सम्भावनाविना बाहिरको कुरा हो ।

यसरी साविक सेस्ताको क्षेत्रफलका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावीलाई कानूनसम्मत मान्न

मिलेन । जग्गाको चारकिल्ला स्वामित्व निर्धारणको अर्को न्यायिक मापदण्ड अवश्य हो । तर चारकिल्लाको प्रामाणिक बल विभिन्न कुराका आधारमा निर्धारित हुने गर्दछ । हाम्रो न्यायिक परम्परामा चारकिल्ला विभिन्न तरिकाले अंकित भएका पाइन्छन् ती हुन् :- (क) साविक सेस्तामै लेखिएको चारकिल्ला, (ख) कतैबाट पुष्टि गर्न नपर्ने लिखतमा कारणीले स्वघोषित रूपमा लेखेको चारकिल्ला र (ग) फिराद वा प्रतिउत्तर वा बयान वा यस्तै कुनै कानूनी प्रक्रियामा स्वयम् पक्षले लेखेको चारकिल्ला । यी सबै माध्यमका चारकिल्लाको समान प्रामाणिक मूल्य हुन सक्दैन । न्यायिक निष्कर्ष निकाल्नु पर्दा भर पर्न सकिने चार किल्लाका हकमा पनि घर, ढल, बाटो, पर्खाल, मन्दिर, भीर, चौतारो, इनार, पानीढला जस्ता स्थायी संरचनालाई चारकिल्ला देखाइएको छ र कुनै व्यक्ति विशेषलाई देखाइएको किल्ला समान प्रामाणिक मूल्यका हुँदैनन् । सेस्ता प्रमाण र भोगले समर्थन गर्ने किल्ला र यी तत्वले संपुष्टि नगर्ने किल्ला पनि समान मूल्यका प्रमाण हुँदैनन् । रजिष्ट्रेशनको १६ नं. ले लिखतमा लेखिएकोले मात्र किल्ला कायम हुन नसक्ने सिद्धान्तलाई अंगीकार गरेको छ । नेकाप २०५५, पृष्ठ ३१०, नि.नं. ६५५२ मा स्पष्ट शब्दमा चारकिल्ला नभई सेस्ताका आधारमा हक स्थापित हुने मान्यतालाई यस सम्मानीत अदालत पूर्ण इजलासले स्वीकार गरेको छ । प्रस्तुत विवादमा पनि ६-१३-० को सेस्ता रहेको स्वीकार्ने तर ४-१३-० को सेस्ता मात्र रहने वादीले १३-३-१५ पाइसकेको स्थितिमा पुनः सोही सेस्तालाई देखाई थप १३-१०-० दावी गरेको स्थितिलाई न्यायिक दृष्टिबाट स्वीकार्न सकिन्न । प्रस्तुत विवादमा वादीले देखाएको चारकिल्ला स्वघोषित प्रकृतिको हो भन्ने कुरामा न्यायिक किसिमले हेक्का राखिएन भने सही निष्कर्ष ननिष्कन सक्दछ । ज.वि. ४-१३-० को सेस्ता हुने वादीले कि.नं. ०५४ को ज.वि. ३-१४-१० लाई जोती खाई आएको घोषणा गरी ज.ध.प्र.पू. लिइसकेको स्थिति छ । कि.नं. ०५२ को पर्ती जनिएको ज.वि. ९-९-५ पनि वादीले पूर्जा प्राप्त गरेतर्फ विवाद नहुँदा केही बोल्न आवश्यक भएन । तर न्यायिक मन प्रयोग गर्दा यी दुई ०५२ र ०५४ को बीचमा रहेको विवादित कि.नं. ०५१ स्वतः वादीको हुनुपर्ने भन्ने वादी पक्षका कानून व्यवसायीको

तर्कले न्यायिक संपुष्टि प्राप्त गर्न नसक्ने कुरामा थप विवेचना आवश्यक छैन ।

प्रमाण भार वादीमा रहने कुरा भएवाट वादी पक्षका क्रियाकलापले पनि विवादित जग्गासँग निजको सम्बन्ध र स्थिति दर्शाउँछन् । २०२१।२०।२२ को एकै दिन कि.नं. ०५१, ०५२ र ०५४ नापी भई फिल्डबुक तैयार भएको मिसिल संलग्न फिल्डबुकले देखाउँछ । कि.नं. ०५४ मा वादीले आफ्नो स्वामित्व जनाउनु भएको छ भने कि.नं. ०५२ पर्ती जनिए पनि सोलाई पनि वादीले आफ्नो भन्नु भएको छ । तर, विवादित कि.नं. ०५१ का हकमा कुनै व्यहोरा वादीबाट नजनिनुले पनि निश्चित अर्थ राख्दछ । इन्द्रमणि राई वि. मनमाया तामाङ समेतको २०६३ सालको दे.पु.नं. ८९२३ को जग्गा खिचोला समेत मुद्दामा २०६४।१०।१५ मा निर्णय दिँदा यसै अदालतले, “त्यही वडामै अन्य कित्ता जग्गा दर्ता गराई सकेको अवस्थामा विवादका कित्ता जग्गा पनि वादीहरूको भए सोही बखत दर्ता गराउन सक्नुपर्नेमा सो बखत खोजी नगरी हाल आएर हाम्रो जग्गा हो भनी दावी गर्दैमा वादीहरूको हक स्थापित हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन” भन्ने सिद्धान्त कायम गरेको छ । प्रस्तुत विवादमा त वडा मात्र समान भएको नभई वल्लो कित्ता र पल्लो कित्ताको स्थिति हुँदा यो नजीर आकर्षित हुने नै भई वादी पुनरावेदकको दावी जिकीर खम्बीर हुन सक्ने देखिएन ।

कि.नं. ०५१ दर्ता गराउने क्रममा तत्काल बहाल जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(१) अनुसार १२० दिनभित्र २०२४।८।५ मा द.नं. १०८ को निवेदन दिएको पुनरावेदकको कथन छ । यो निवेदनको फोटोकपी वादी पुनरावेदकबाटै पेश भएको छ । फोटोकपी हेर्दा त्यसमा निवेदकले सनाखत गरेको पाइएको छैन । यति मात्र नभई सो निवेदन भनिएको कागज भूमिप्रशासन कार्यालय भापामा दर्ता भएको देखाइएको छ । तर, भापालगायतका जिल्लामा भूमिप्रशासन ऐन २०२४।१०।८ मा मात्र लागू भएको कुरा नेपाल राजपत्र भाग ३ खण्ड १७ संख्या ४० को तत्कालीन श्री ५ को सरकार, भूमिसुधार कृषि तथा खाद्य मन्त्रालयको सूचनामा जनाइएको छ । सो २०२४।१०।८ मा प्रकाशित सूचनामा भनिएको छ “भूमिप्रशासन ऐन, २०२४ को दफा १ को उपदफा

(२) ले लिएको अधिकार प्रयोग गरी श्री ५ को सरकारले यो सूचना राजपत्रमा प्रकाशित भएको मितिदेखि देहायका जिल्लाहरूमा भूमिप्रशासन ऐन, २०२४ लागू गरेको र सोही ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सो ऐन लागू भएका जिल्लाहरूमा श्री ५ को सरकारले भूमि प्रशासन कार्यालय स्थापना गरेको छ ।” यस सूचनाको देहाय क्रम (९) मा भापा जिल्ला रहेको छ । २०२४।१०।८ मा स्थापना भएको भूमिप्रशासन कार्यालयमा दुई महिनाअगाडि नै अर्थात् २०२४।८।५ मा निवेदन दर्ता हुने स्थिति नै पर्दैन । यही कारणले यस अदालतबाट सो निवेदनसहित मिसिल भिकाउत पटक-पटक भएका आदेशमा मिसिल प्राप्त नहुनु र सो प्राप्त नभएपछि सो निवेदन दर्ता भएको दर्ता किताब भिकाउने आदेश हुँदा सो पनि प्राप्त नहुनु स्वाभाविक छ । हुँदै नभएको कार्यालयमा पर्दै नपरेको निवेदनको जिकीर लिएको परिणामबाट वादी उन्मुक्त हुनु हुँदैन । न्यायरूपी स्वच्छ र स्निग्ध प्रवाहमा छल, कपट र दूषिततालाई प्रत्यक्ष वा परोक्ष कुनै स्थान हुनु हुँदैन । २०२४।८।५ को भनिएको निवेदनको अस्तित्व विवादित जग्गा दर्ता प्रक्रियामा नहुनुले निश्चित कानूनी परिणाम राख्दछ । यो निवेदनको अस्तित्वलाई अस्वीकार गर्नुबाहेक अर्को कुनै विकल्प छैन । यो निवेदनको अस्तित्व अस्वीकार्य हुनुको कानूनी परिणाम वादी दावी पनि अस्वीकृत हुनु हो, जुन पुनरावेदन अदालतले गरेको छ । यो हुँदै नभएको कार्यालयमा पर्दै नपरेको निवेदनलाई देखाई यिनै वादीबाट रिट परेको छ । सोही निवेदनमा विचार नभएको आधारमा प्रतिवादीको नाममा जग्गा दर्ता गरिदिने निर्णय बदर भई जिल्ला अदालतमा नालेस गर्न सुनाइएवाट नालेस दायर भएको छ । सफा र शुद्ध हात नलिई अदालतलाई भुक्त्याई कानूनबमोजिम गर्न परमादेश जारी गराउन सफलताको लाभ वादीले पाउनु समन्यायिक दृष्टिले समेत मिल्दैन ।

सर्वोच्च अदालतको उपरोक्त परमादेश पछि २०२४।३।१० मा प्रस्तुत फिराद भापा जिल्ला अदालतमा दर्ता भएको छ । फिराद दर्ता हुनुभन्दा अगावै २०३६।२।१४ र २०३६।२।३१ लगायतका विभिन्न मितिमा प्रतिवादीबाट चतुरभुज काफ्ले समेतका व्यक्तिहरूमा पारीत राजीनामाका माध्यमले सोही

कि.नं. ०५१ भित्रको जग्गा हस्तान्तरण भएको छ । यी व्यक्तिहरूलाई प्रतिवादी बनाइएको पनि छैन र लिखत बदर तर्फ चुनौती पनि छैन । २०५१।३।३१ मा अदालतबाट सम्पन्न नक्सा तथा यसको मुचुल्कामा विभिन्न व्यक्तिका घर बनेका देखिएका छन् । कि.नं. ०५१ बाट प्रतिवादी प्रत्यर्थीले जग्गा हस्तान्तरण गरेको कुरा रिटको लिखत जवाफमा उल्लिखित छ । यी लिखत तथा घरवास समेतका विरुद्ध पनि कुनै चुनौती छैन । इन्द्रबहादुर कामीले यसै मुद्दाका प्रत्यर्थी प्रतिवादी विरुद्ध यसै जग्गा विषयमा दायर गर्नुभएको मुद्दामा तत्कालीन पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट २०४३।१।१७ मा फिराद खारेज भएबाट निस्कने परिणामलाई यी वादीले फैसला बदर समेतका माध्यमले निष्क्रिय बनाउन सक्नु भएको पनि छैन । यी खरीदकर्ताहरूलाई अ.वं. १३९ प्रयोग गरेर अदालतले यस मुद्दामा संलग्न गराएको छ । कुनै तथ्य फिराद दायरपछि प्रकट हुनु र फिराद दायर पूर्व नै प्रकट हुनुलाई समान रूपमा ग्रहण गर्न सकिन्छ । अ.वं. १३९ बमोजिम प्रतिवादी सरह कायम भएका व्यक्तिका लिखत र घर बसोबासका विषयमा सोही फिरादमा हाँक दिन सकिने र त्यसो गरिनुपर्ने वाध्यतालाई पुनरावेदक वादीले त्याग्नु भएको छ । कारण यसै अदालतमा दायर रिट निवेदनका निवेदक उहाँ नै हुनुहुन्छ । सोको लिखित जवाफमा कि.नं. ०५१ का जग्गा हस्तान्तरण भएको तथ्य प्रत्यर्थीबाट प्रकट भएको छ । सोही रिट जारी भएका आधारमा फिराद परेको छ । ती हस्तान्तरणका कुरा वादीको जानकारीमा नआएको मान्न मिल्दैन । यस कारणबाट समेत मुद्दा पर्दापर्दैको हस्तान्तरण भनी वादीलाई दायित्वबाट छुट दिन मिल्ने अवस्था छैन ।

मालपोत कार्यालयको निर्णयलाई कायम राखेको जिल्ला अदालतको निर्णयलाई सदर गर्ने पुनरावेदन अदालतले गरेको निर्णय उपरोक्त कारणहरूबाट परिवर्तन गरिरहन परेन ।

अतः माथि उल्लेख गरेअनुसार पुनरावेदन अदालतको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) को त्रुटि भएको भन्ने निस्सा प्रदान गरिँदा उल्लेख गरिएका आधारलाई स्वीकार गर्न सकिएन । पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला उल्टी गरी विवादित कि.नं. ०५१ को जग्गा

वादीको नाममा दर्ता कायम गरिदिने समेत ठहराएको माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माज्यूको रायसँग सहमत हुन सकिएन । वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको भ्रमा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०५१।१।२२ को फैसला सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्तीको फरक रायसहित यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।३।३० मा भएको फैसला ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लोकभक्त राणा र श्री इन्द्र खरेलले बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रतिवादी प्रल्हाद अग्रवालका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल र श्री श्यामप्रसाद खरेलले बहस गर्नुभयो । त्यस्तै अदालतबाट भिकाइएका मोहनकुमारी काफ्ले समेतका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेतीले बहस गर्नुभयो ।

मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, मधेश माल सवालबमोजिम प्रगन्ना विराटपोखर मौजे फुट अनारमनीअन्तर्गत रत्नबहादुर से उत्तर पर्तीवालु से दक्षिण सीसौ डिल गाडा लिग से पूर्व मौजे चारपानेको केदारजंग से पश्चिम किल्लाभित्र पर्ने ३-१२-० जग्गा २०१० सालको फाराम भरी हाल आवादी सदर भएको रै.नं. ८२ कि.नं. १३ को १ कित्ता जग्गा, सोही मौजाअन्तर्गत त्यही जग्गाको साँधको सडक से पूर्व निज से पश्चिम दक्षिण रत्नबहादुर से उत्तरको १-१-० जग्गा र निज से उत्तर पर्ती से पश्चिम दहीभोरा वालु से उत्तर वाहुनको आवादी से पूर्वको २-०-० रै.नं. १९० को जग्गा २०१४ सालको हाल आवादीबाट पाई दर्ता तिरो गरी भोगी आएकोमा २०२१ सालमा विरिंग खोला लागेको भए पनि वालुवुर्जा मिन्हा नगरी ७ नं. फाराम भरी सर्भे नापी हुँदा कि.नं. ०५२, ०५४ कायम भई नापजाँच भएको तर कि.नं.०५१ को जग्गा तत्काल बगर भएकोले नापी गराउन छुट भएकोले सो कि.नं. ०५१ को जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा पाउन वादीले निवेदन दिई पूर्जा

पाउन बाँकी नै रहेको अवस्थामा २०१८।१०।८ को राजीनामाबमोजिम भनी उक्त कि.नं. ०५१ को जग्गा २०४२।२।३१ मा मालपोत कार्यालय भ्नापाले प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालका नाममा अस्थायी दर्ता गरिदिने निर्णय गरेकोले सो निर्णय बदर गरी प्रतिवादीहरूले गरेको खिचोला समेत मेटाई पाऊँ भन्ने वादी दावी रहेको पाइन्छ ।

वादीले आफ्नो साविक सेस्ताअनुसारको जग्गा दर्ता गराइसकेको अवस्था छ । विवादको जग्गा हाम्रो मिति २०१८।१०।८ को राजीनामाभित्रको जग्गा भएकोले आफ्ना नाममा दा.खा. दर्ता गराएको हो भन्ने प्रतिवादी पक्षको प्रतिवाद रहेको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु भ्नापा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ संयुक्त इजलाससमक्ष पेश भएकोमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री लोकभक्त राणा र श्री ईन्द्र खरेलले वादीको जग्गा साविक फुट अनारमनी मौजाको र प्रतिवादीको राजीनामाको जग्गा चारपाने मौजाको भई मौजा नै फरक फरक रहेको छ । वादीका नाम दर्ताको कि.नं.०५२ र ०५४ को जग्गाको बीचमा विवादको कि.नं.०५१ को जग्गा रहेको अवस्थामा ती दुई कित्ताको बीचमा रहेको कि.नं. ०५१ को जग्गा अर्कै मौजाअन्तर्गत जग्गा भएको प्रतिवादीले फड्केर सो जग्गामा दावी गर्ने प्रश्नै आउँदैन । उक्त जग्गामा २०२१ सालमा खोला लागी बालुबुर्जा भएको कुरालाई प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेका छैनन् । बालुबुर्जा भएकै कारण तत्काल नापीमा बगर जनिएको हो । नदी उकास भएपछि छुट्टै जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भनी वादीले जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ बमोजिम म्यादभित्रै २०२४ सालमा निवेदन दिई दर्ताको कारवाही प्रारम्भ गरेको हो । विवादको कि.नं.०५१ को जग्गा प्रतिवादीको हकभोगको हो भन्ने कुनै पनि

आधार प्रमाणबाट देखिन आउँदैन । कि.नं. ०५१ को जग्गा वादीको कि.नं. ०५२ र कि.नं. ०५४ को चार किल्लाभित्र पर्छ । विवादको जग्गा र प्रतिवादीको २०१८ सालको राजीनामाभित्रको अरु जग्गाको साँध पनि जोडिँदैन ।

वादीले २०२४ सालदेखि जग्गा दर्ताको कारवाही चलाएकोमा मुद्दा पर्दापर्दै प्रतिवादीले अन्य व्यक्तिसंग मुद्दा गरे गराएको अवस्थामा सो मुद्दाको परिणामले वादीको हकमा प्रतिकूल असर पर्न सक्दैन । यसका साथै नापीभन्दा पहिलेको सेस्ता र हकको स्रोतमा जे जति क्षेत्रफल उल्लेख भए पनि नापीबाट घटी वा बढी जे जति कायम हुन्छ सोही जग्गा हकवालाले पाउने हो । क्षेत्र घटी भए वादीले बेहोर्ने र बढी भए अर्काको हुने भन्ने हुँदैन । प्रतिवादीको राजीनामा लिखतको चारकिल्लाभित्र नपर्ने वादीको साविक सेस्ताभित्रको जग्गालाई प्रतिवादीको हकको ठहर्‍याई प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालका नाममा दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालय भ्नापाको निर्णय बदर गरी वादीका नाममा दर्ता गरी दिनु पर्नेमा वादीको दावी नपुग्ने गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम मालपोत कार्यालय भ्नापाको मिति २०४२।२।३१ र २०४७।१।१७ को निर्णय बदर गरी विवादको कि.नं.०५१ को ज.वि.१३-१०-० जग्गा वादीका नाममा दर्ता गर्ने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री श्यामप्रसाद खरेल र श्री हरिहर दाहालले वादीले देखाएको चारकिल्ला स्वघोषित चारकिल्ला हो । उक्त चारकिल्ला स्थापित हुने कुनै स्वतन्त्र लिखत प्रमाण वादीले पेश गर्न सकेको अवस्था छैन । विवादको कि.नं.०५१ को पूर्व पश्चिमका कि.नं.०५४ र ०५२ का जग्गा फिल्डमा आफैँ उपस्थित भई एकै दिन आफ्नो नाममा नापी गराउने वादीले विवादको कि.नं.०५१ को कित्ता चाहिँ आफ्नो नाममा नापी गराउन नसक्नुको कुनै तर्कसंगत आधार कारण खुलाउन सक्नुभएको छैन । यसबाट उक्त कि.नं.०५१ को जग्गा वादीको हक भोगको नभएको भन्ने स्पष्ट

छ। वादीले देखाएको साविक स्रोतबाट निजको जग्गा ज.वि.६-१३-० मात्र रहेको छ। त्यसमा पनि ३-१२-० जग्गा मात्र मालपोतमा प्रमाणित रहेको छ। वादीको चारकिल्ला राजीनामाबाट पाएको चारकिल्ला पनि होइन। आफ्नो साविक स्रोतको जग्गा हाल आवादीबाट पाएको हो भन्ने वादीको दावी रहेको छ। हाल आवादीमा जग्गा दिँदा नापजाँच गरी क्षेत्रफल कटान गरेरै दिइन्छ। सो क्षेत्रफलभन्दा बढीमा दावी गर्न मिल्दैन। ज.वि.६-१३-० मात्रको साविक स्रोत भएका वादीले कि.नं.०५२ र ०५४ मा गरेर १३-३-१५ जग्गा दर्ता गराइसकेको अवस्था छ। अब निजले पुनः विवादको कि.नं.०५१ को १३-१०-० जग्गामा साविक स्रोतका आधारमा दावी गर्न पाउने अवस्था र हकदैया छैन। प्रतिवादीको २०१८ सालको राजीनामाको जग्गा ज.वि.४०-३-१८ भएकोमा कि.नं.०४९, ०४८, ०४६ र ०४५ मा गरी कुल २७-१०-१२ मात्र जग्गा प्रतिवादीका नाममा नापी दर्ता भएको छ। यसरी प्रतिवादीको राजीनामाको जग्गा नपुग रहेको छ भने वादीले साविक स्रोतभन्दा बढीको जग्गा दर्ता गराइसकेको देखिन्छ। विवादको कि.नं.०५१ को १३-१०-० जग्गा जोड्दा प्रतिवादीको राजीनामा बमोजिमको जग्गा पुग्छ।

यी वादीले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ अनुसार हदम्यादभित्र निवेदन दिएकै होइन। २०२४।८।५ मा भूमि प्रशासन कार्यालयमा निवेदन दिएको भनिएको छ तर भ्रूपा जिल्लामा भूमि प्रशासन ऐन, २०२४।१०।८ मा मात्र लागू भएपश्चात् भूमि प्रशासन कार्यालय खडा भएको हो। सो मितिभन्दा अगावै दर्ताका लागि निवेदन दिएको कुरा मान्न सकिदैन। सो निवेदन र सोसंग सम्बन्धित मिसिल उपलब्ध नभएबाट पनि वादीले उक्त मितिमा निवेदन नदिएकोले वादीको दावी हदम्यादभित्रको छैन।

मालपोत कार्यालयले २०४१।१२।२६ मा गराएको सरजमिन मुचुल्काका धेरै जनाले कि.नं. ०५१ चारपाने मौजा भित्रको हो भनेका छन्। यिनै वादीले यस अदालतमा दिएको रिट निवेदनको लिखित जवाफमा उक्त कि.नं. ०५१ को जग्गा अनेक व्यक्तिका नाममा हक हस्तान्तरण भई गइसकेको र ती व्यक्तिहरूले घरबसोबास समेत गरेको भनी उल्लेख गरे पनि त्यसउपर यी वादीको उजूर परेको छैन।

यस्तो अवस्थामा विवादको कि.नं.०५१ वादीले दर्ता गराइसकेको कि.नं. ०५२ र कि.नं. ०५४ को बीचमा रहनुलाई नै वादीको हकको प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन। तसर्थ वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला कानूनसम्मत भएकोले सो फैसला सदर गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्तीको राय सदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

अदालतबाट प्रतिवादीसरह कायम गरिएका गंगादेवी जोशीसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेतीले देवानी मुद्दामा वादीले प्रमाणद्वारा आफ्नो दावी प्रमाणित गर्नुपर्दछ। प्रतिवादीको कमजोरीको कुरा उठाएर आफ्नो दावी सिद्ध गर्ने होइन। कहिले आफ्नो जग्गालाई नम्बरी र कहिले हाल आवादी हो भन्ने वादीको दावी पनि विरोधाभाषपूर्ण रहेको छ। वादीले आफ्नो हकको स्रोत भनी अलग अलग तीन कित्ता देखाएकोमा ती कित्ताहरू एक आपसमा साँध जोडिएको अवस्था पनि छैन। विवादको कि.नं.०५१ बाट चतुर्भुज काफ्लेसमेतका नाममा जग्गा तहतह हस्तान्तरण भई उक्त जग्गामा हाल वीसौं घर परिवारको बसोबास रहेको छ। यस्तो हक हस्तान्तरणउपर र घर बसोबासउपर वादीको दावी नै नभएको हुँदा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरेको माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्तीको राय सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यसमा वादी दावी नपुग्ने गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मिलेको छ, छैन र संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू मध्ये कसको राय सदर हुने हो भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ।

यसका साथै यस मुख्य विवादको विषयसंग सम्बन्धित र पुनरावेदनपत्र एवं बहसको दौरान उठाइएका निम्न सान्दर्भिक प्रश्नहरूको निरोपण पनि गर्दै जानु पर्ने देखिएको छ :-

- (क) वादीको दावी हदम्यादभित्र छ वा छैन ?
- (ख) वादीले दावी गरेको कि.नं. ०५१ को जग्गा निजको साविक हक सेस्ताभित्रको जग्गा हो वा प्रतिवादीको राजीनामाभित्रको जग्गा हो ?

- (ग) प्रतिवादीबाट हक हस्तान्तरण भई गएका लिखतहरू वादीको नालेश बेगर स्वतः बदर हुने हुन वा होइनन् ? र
- (घ) वादीको दावी पुग्न सक्ने हो होइन ? र संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूमध्ये कसको राय सदर हुने हो वा कानूनबमोजिम के हुनपर्ने हो ?

२. सर्वप्रथम हदम्यादसम्बन्धी पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, हदम्यादसम्बन्धी प्रश्न कानूनी प्रश्न भएकोले न्यायिक प्रक्रियाको जुनसुकै चरणमा यो प्रश्न उठाउन पाइने र अदालतले पनि हदम्यादभित्रको दावीमा मात्र ठहर निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ। यस सन्दर्भमा यी वादीले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(२) को हदम्यादभित्र उजूरी नगरेकोले प्रस्तुत फिरादलाई हदम्यादभित्रको मान्न नमिल्ने भन्ने प्रत्यर्थीतर्फबाट उठाइएको प्रश्नको सन्दर्भमा हेर्दा यी वादीले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(२) को हदम्याद १२० दिनभित्रै मिति २०२४।८।१५ मा द.नं. १०८ बाट विवादको कि.नं.०५१ को जग्गा दर्ताका लागि भूमि प्रशासन कार्यालय भापामा निवेदन दिएको भन्ने निजको भनाइ रहेको छ। सो निवेदनको सक्कल प्रति र सो सम्बन्धमा भएको कारवाहीको फायल सम्बन्धित अड्डाबाट प्राप्त भएको छैन। उक्त मितिको निवेदनको प्रतिलिपि वादीबाटै पेश भएको छ। यिनै वादीले प्रतिवादीउपर यस अदालतमा दिएको २०३७ सालको रि.नं. १४६३ को उत्प्रेषण मुद्दामा रिट निवेदकले २०२४ सालमा द.नं. १०८ को छूट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको र सो निवेदनमा निर्णय नगरी उक्त जग्गा विपक्षीको नाममा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय भापाबाट मिति २०३६।२।१ मा भएको निर्णय बदर गरी निवेदकले २०२४ सालमा दिएको निवेदनमा निर्णय गर्नु भनी यस अदालतबाट उत्प्रेषण र परमादेशको आदेश जारी भएकोले मिति २०२४।८।१५ को निवेदनलाई सर्वोच्च अदालतले स्वीकार गरी सकेको छ भन्ने वादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको जिकीर रहेको छ। तर सर्वोच्च अदालतको उक्त फैसलामा वादीले मिति २०२४।८।१५ मा भूमि प्रशासन कार्यालय भापामा उक्त निवेदन दिएको थियो वा थिएन भन्ने प्रश्न

विवादित विषयवस्तुको रूपमा रहेको पाइँदैन र सो सम्बन्धमा तथ्य र प्रमाणको विवेचना गरी यस अदालतले उक्त मुद्दामा निर्णय गरेको पनि छैन।

३. उक्त मिति २०२४।८।१५ को निवेदन वादीले भूमि प्रशासन कार्यालय भापामा दर्ता गराएको भनिएको छ। तर भापा जिल्लामा भूमि प्रशासन ऐन, २०२४।१०।८ देखि मात्र लागू भएको तथ्य निर्विवाद भएकोले उक्त ऐन लागू हुनुभन्दा पहिला नै भूमि प्रशासन कार्यालय स्थापना भइसकेको र त्यसमा यी वादीले निवेदन दिइसकेको भन्ने कुरा स्वीकारयोग्य छैन। सो कुराको अनुमान गर्ने आधार पनि छैन। उक्त मितिमा वादीले दावीको जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिएको भन्ने तथ्य सोसंग सम्बन्धित कार्यालयको कुनै अभिलेख वा सेस्ताबाट पुष्टि भएको पनि छैन। यस्तो अवस्थामा वादीले नै २०३६।२।१७।६ मा नक्कल लिएको भनी पेश गरेको निवेदनको प्रतिलिपिको आधारमा निजले मिति २०२४।८।१५ मा दावीको जग्गा दर्ताको लागि निवेदन दिएका हुनु भनी मान्न मिल्ने देखिएन।

४. यी वादीले २०२४ सालमा कथित दर्ताको निवेदन दिएको नदेखिए तापनि रि.नं. १४६३ को उत्प्रेषणको निवेदनमा निजले २०२४।८।१५ मा निवेदन दिएको र सोही जग्गा दर्ताका लागि विपक्षी अर्थात् प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीले पनि निवेदन दिएकोले दुवै पक्षलाई हक बेहक गराई ल्याउनु भनी सुनाउनु पर्नेमा नसुनाई मालपोत कार्यालय आफैले पछिल्लो निवेदनकर्ताको नाममा जग्गा दर्ता गरेको निर्णय बदरयोग्य छ भनी जिकीर लिएको देखिएको छ। यस अवस्थालाई र विवादित जग्गामा अधिकारक्षेत्रात्मक एवं प्रक्रियागत त्रुटि गरी मालपोत कार्यालयले निर्णय गरेको अवस्था समेतलाई विचार गरी यी निवेदकको २०२४ सालको निवेदनमा निर्णय गर्नु भनी मिति २०३८।१।८ मा सर्वोच्च अदालतबाट भएको निर्णयपश्चात् यी निवेदकले २०३९।९।८ मा छूट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको देखिन्छ। सोअनुसार कारवाही हुँदा दुवै पक्षलाई हक बेहक गराई ल्याउन अदालत जानु भनी मालपोत कार्यालयले मिति २०४०।२।२ मा गरेको निर्णयउपर यी प्रतिवादीको तत्कालीन जिल्ला कार्यालयमा पुनरावेदन पर्दा मालपोत कार्यालयको उक्त निर्णय बदर भएको र

सोअनुसार मालपोत कार्यालयले यी वादीका नाममा दर्ता नगर्ने र प्रतिवादीको नाममा कि.नं. ०५१ को जग्गा अस्थायी दर्ता गर्ने भनी मिति २०४२।२।३१ मा निर्णय गरेको रहेछ। सोही निर्णय बढर गरी मेरो नाममा सो जग्गा दर्ता गरी खिचोला मेटाई चलन चलाई पाऊँ भन्ने समेतको दावी लिई प्रस्तुत फिरादपत्र यी वादीले मिति २०४२।४।२ मा भापा जिल्ला अदालतमा दायर गरेको देखिन्छ। यसरी २०३७ सालदेखिको अदालती कारवाहीको निरन्तरतामा भएको मालपोत कार्यालयको मिति २०४२।२।३१ को निर्णय बढरसमेतको माग गर्दै प्रस्तुत फिराद जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६, ७ तथा जग्गा भिच्नेको १८ नं. समेतको हदम्याद लगाई दायर भएको देखिएकोले २०२४ सालमा यी वादीले निवेदन दिएको नै नदेखिएको भन्ने आधारमा प्रस्तुत फिरादपत्रलाई हदम्याद नाधी दर्ता भएको भन्न मिल्ने देखिएन।

५. अब दावीको कि.नं. ०५१ को जग्गा वादीको हकको स्रोत भित्रको हो, होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा, वादीले फिरादपत्रमा मधेश माल सवालबमोजिम प्रगन्ना विराटपोखर मौजे फुट अनारमनीअन्तर्गत २०१० सालमा १० नं.फारम खडा भई हाल आवादीमा पाएको रै.नं.८२ कि.नं.१३ को ज.वि.३-१२-०, २०१४ सालमा हाल आवादी भएको रै.नं.१९० को ज.वि.१-१-० र २०१४ सालमै हाल आवादी भएको रै.नं.१९० को ज.वि.२-०-० जग्गा आफ्नो हकको हो भनी उक्त जग्गाको साविक स्रोत देखाएको पाइन्छ। यसबाट फिराद लेखअनुसार वादीको साविक स्रोतको जग्गाको कूल क्षेत्रफल ज.वि.६-१३-० रहेको देखिन आउँछ।

६. वादीले आफ्नो साविक स्रोतको भनी दावी गरेको उक्त जग्गाको साविक सेस्ता शुरु अदालतले मालपोत कार्यालय भापाबाट मगाएकोमा रै.नं.८२ को ज.वि.३-१२-० को मात्र सेस्ता रहेको भनी सेस्ता उतार प्राप्त भएको र रै.नं.१९० को ज.वि.१-१-० र २-०-० को सेस्ता नभएको भनी जवाफ प्राप्त भएको देखिन्छ।

७. उल्लिखित रै.नं. ८२ र १९० को साविक स्रोतबाट प्राप्त भएको जग्गा नै २०२१ सालको नापीमा भापा जिल्ला पाराखोपी गा.पं. वडा नं.३

कि.नं.०५२ र ०५४ बाट आफ्नो नाममा नापी गराएको हो र कि.नं.०५१ को जग्गा बालुबुर्जा भएको कारण तत्काल नापी दर्ता गराउन छूट भएको हो भन्ने वादीको कथन रहेको छ। फिल्डबुक उतार हेर्दा कि.नं.०५१, ०५२ र ०५४ तीनै कित्ता जग्गाहरू मिति २०२१।१०।२२ गते एकै दिन नापी भएको र विवादको कि.नं.०५१ को ज.वि.९-१०-० जग्गा किसान र जग्गाधनीको महल खाली रही बिरहमा बगर जनिई नापी भएको देखिन्छ। कि.नं.०५२ को जग्गा बिरहमा पर्ती जनाई “यो जग्गा मेरो नाउँको नम्बरी हो पर्ती पोत तिरि आएको छु” भनी र कि.नं.०५४ को जग्गा बिरहमा धान जनिई “यो जग्गा मेरो नाउँको नम्बरी हो आफैँ जोती खाएको छु” भनी दुवै कित्ता जग्गा वादी टीकाराम डाँगीले फिल्डमा आफैँ उपस्थित भई फिल्डबुकमा सहिछाप गरी नापी गराएको देखिन्छ।

८. यसरी दावी गरिएको साविक हकको स्रोतको आधारमा नै कि.नं.०५२ बाट ज.वि.९-९-५ र कि.नं.०५४ बाट ज.वि.३-१४-१० गरी जम्मा ज.वि.१३-३-१५ जग्गा वादीको नाममा नापी दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेत वादीले प्राप्त गरेको कुरामा विवाद छैन। त्यसै गरी प्रतिवादीको हकको साविक स्रोत २०१८ सालको लिखतको आधारमा निजका नाममा कि.नं.०४५, ०४६, ०४८ र ०४९ गरी जम्मा ज.वि.२७-१०-१५ नापी दर्ता भएको तथ्यमा पनि विवाद रहेको छैन। विवादित कि.नं.०५१ को क्षेत्रफल नापीमा ज.वि.९-१०-० देखिए पनि ट्रायल चेकबाट ज.वि.१३-१०-० कायम रहेको तथ्यमा समेत विवाद रहेको देखिँदैन।

९. वादीले नापी पूर्व भरेको भु.सु.७ नं.फारममा पाराखोपी गा.पं.वडा नं.३ मा हाल आवादीको ज.वि.६-१३-० रहेको भनी फाँटवारी दाखेल गरेको देखिन्छ। वादीले प्रस्तुत मुद्दाको फिरादमा विवादको कि.नं.०५१ को जग्गाको साविक स्रोत भनी देखाएको रै.नं.८२ र १९० दुवैमा गरी ज.वि.६-१३-० रहेको देखिन्छ। यसप्रकार वादीले साविक स्रोतको भनी फिरादमा देखाएको क्षेत्रफल र निजले हाल आवादीको भनी ७ नं. फारममा उल्लेख गरेको जग्गाको क्षेत्रफल समान रहेको देखिन्छ। यसरी सेस्ताबाट र वादीको हकको स्रोतबाट जम्मा ज.वि. ६-१३-० जग्गा

रहेकोमा निजले कि.नं.०५२ बाट ज.वि.९-९-५ र कि.नं.०५४ बाट ज.वि.३-१४-१० गरी ज.वि.१३-३-१५ आफ्नो नाममा नापी गराई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेत प्राप्त गरिसकेको देखिएकोले सोही हकको स्रोतको अरु जग्गा दर्ता गराउन बाँकी छ भनी जिकीर लिनु उचित देखिन आएन ।

१०. वादीको साबिक सेस्ताको हाल आवादीअन्तर्गतको जग्गा ज.वि.६-१३-० भन्दा बढी नरहेको भन्ने तथ्य अम्बरबहादुर भण्डारीको दरखास्तबाट चलेको जग्गा हाल आवादी मुद्दामा भ्रापा मालबाट मिति २०१८।११।३ मा भएको फैसलाबाट समेत पुष्टि हुन्छ । उक्त फैसलामा यी वादी टीकाराम डाँगीले फुट अनारमनी मौजाभित्रमा १० सालको बालीदेखि पोत तिर्ने गरी ३।२ जग्गा र १४ सालमा ३९ गरी जम्मा ६।२ जग्गा अनारमनी मालबाट हाल आवादीमा दर्ता भई तिरो भरो गरी आएको छु भनी कागज गरेको देखिन्छ । यसरी विवादित जग्गा फुट अनारमनी मौजाभित्रको हो भन्ने कुराको अड्डामा रहेको प्रमाणको रूपमा वादी पक्षबाट जिकीर लिइएको २०१८ सालको उक्त फैसलामा यी वादीको हकको स्रोत र निजैले गरिदिएको कागज समेतको आधारमा यी वादीको हकमा ज.वि. ६-१३-० कायम गरिएकोले उक्त मिति २०१८।११।३ को भ्रापा मालको फैसलाले विवादित कि.नं. ०५१ पनि फुट अनारमनी मौजाभित्र वादीको हकको जग्गा हो भन्ने वादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसंग सहमत हुन सकिएन ।

११. जहाँसम्म वादीको हकको स्रोतको चारकिल्लाभित्र कि.नं. ०५१ पर्दछ भन्ने वादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको जिकीर छ त्यसतर्फ विचार गर्दा, वादीको २०१० सालको १० नं. फाराम र रै.नं.८२ मा जग्गाको चारकिल्ला उल्लेख गरिएको छैन । यिनै वादी समेत उपर अम्बरबहादुर भण्डारी क्षेत्रीले २०१८ सालमा दिएको जग्गा हाल आवादी मुद्दामा जग्गाको चौहदी मलाई थाहा छैन , फुट अनारमुनी मौजाभित्र २०१० सालको बालीदेखि पोत तिर्ने गरी ज.वि. ३।२ र २०१४ सालमा ३।१ समेत जम्मा ज.वि. ६-१३-० अनारमनी मालबाट हाल आवादीमा दर्ता भई तिरो भरो गरी आएको छु भनी यिनै वादी टीकाराम डाँगी क्षेत्रीले कागज गरी दिएको

भन्ने २०१८।११।३ को फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । सो बाहेक पनि फिरादपत्रमा उल्लेख गरिएअनुसारको चारकिल्ला देखिने अन्य लिखत प्रमाण पनि वादी तर्फबाट पेश हुन सकेको छैन । यी वादीले तीन अलग अलग चारकिल्ला देखाई दावी गरेको मध्ये केही किल्ला मिल्दैमा वादी दावीको चारकिल्लाभित्रको सबै जग्गा वादीकै हकको स्रोतभित्रको भई वादीको हकको हो भनी अनुमान गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

१२. यसरी वादीले देखाएको हाल आवादीको स्रोतबाट निजको जग्गाको क्षेत्रफल ज.वि.६-१३-० मात्र रहेको र सोही स्रोतबाट निजले कि.नं.०५२ र ०५४ मा ज.वि. १३-३-१५ जग्गा नापी दर्ता गराई आफ्नो हकको स्रोतभन्दा पनि बढी जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाइसकेको देखिएको हुँदा विवादको कि.नं. ०५१ को ज.वि.१३-१०-० जग्गा समेत आफ्नो सोही साबिक स्रोतअन्तर्गतको नापी दर्ता गर्न छूट भएको जग्गा हो भन्ने वादीको दावी र नरबढी भएकोले सो जग्गा वादीकै हो भन्ने वादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसमेत पुग्नसक्ने देखिएन ।

१३. अब प्रतिवादीको जिकीरतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी हीरालाल अग्रवालले केशरबहादुर प्रसाईबाट चारपाने मौजाको मेठबन्दीभित्रको ज.वि.६०-३-१८ मध्ये ज.वि.४०-३-१८ जग्गा २०११ सालमा भोगबन्धकी लिई सोही जग्गा २०१८।१०।८ मा राजीनामा गरिलिएको भनी आफ्नो स्रोत उल्लेख गरेको पाइन्छ । यसलाई वादीले इन्कार वा खण्डन गरेको अवस्था छैन । सोही राजीनामाको ज.वि.४०-३-१८ बाट ज.वि.२०-०-० जग्गा प्रतिवादी प्रल्हाद राय र ज.वि.२०-३-१८ जग्गा प्रतिवादी हीरालालको नाममा अंशबण्डा भएको भन्ने पनि देखिन्छ । प्रतिवादीको उक्त जग्गा सर्भे नापीमा कि.नं.०४८, ०४९, ०४६ र ०४५ कायम भई क्रमशः ज.वि.१४-१८-१५, ३-८-०, ३-१४-० र ५-१०-० जग्गा नापी दर्ता भएको देखिन्छ । प्रतिवादीको उक्त चारै कित्ताको क्षेत्रफल जोड्दा जम्मा ज.वि. २७-१०-१५ जग्गा मात्र प्रतिवादीको नाममा नापी दर्ता भएको देखिन्छ । जसबाट ज.वि.१२-१३-३ जग्गा प्रतिवादीको नपुग भइरहेको देखिन आउँछ । विवादको कि.नं.०५१ को

क्षेत्रफल ज.वि. १३-१०-० रहेको सन्दर्भमा सो क्षेत्रफल जोड्दा प्रतिवादीको हकको स्रोत २०१८ सालको राजीनामाको क्षेत्रफलसमेत पुग्ने देखिन आउँछ ।

१४. प्रतिवादीको हकको स्रोतको रूपमा रहेको २०१८ सालको उक्त राजीनामा लिखत हेर्दा अनेक चारकिल्लाभित्रका भिन्न भिन्न कित्ता गरी ज.वि. ४०-३-१८ लिएको देखिन आउँछ । मिति २०५१।१।३१ गते अदालतबाट भइआएको नक्सा मुचुल्काको न.नं. ३ को विवादित कि.नं. ०५१ को चारकिल्ला प्रतिवादीले २०१८ सालमा लिएको राजीनामा लिखतभित्रको चारकिल्लासंग मिल्ने पनि देखिन्छ । यसका अतिरिक्त हकको स्रोतमा विवाद नभएपछि सोही लिखतमध्येको साढे तेरह विगाहा जग्गा नरघटी भएर नपुगेको भन्नु युक्तिसंगत र न्यायपूर्ण हुँदैन । एउटै चारकिल्लाभित्रको एउटै कित्ता पछि सर्वे नापी हुँदा नरबढी भएर हो वा पहिलेको लिखतमा नापी नै नगरी अनुमानको आधारमा उल्लेख गरिएको क्षेत्रफल नापी हुँदा नरघटी भई यति थोरै क्षेत्रफल देखिएको भन्ने अवस्था पनि छैन । प्रतिवादीको हकको स्रोतभित्र भिन्नाभिन्नै चारकिल्लाभित्र अनेक कित्ताका जग्गाहरू भएकाले समष्टिमा नरघटी भएको भन्न मिल्ने देखिएन । यस्तो अवस्थामा कि.नं. ०५१ को जग्गा प्रतिवादीको हकको स्रोत २०१८ सालको राजीनामा लिखतभित्रको हो भन्ने प्रतिवादीको जिकीर प्रमाणित हुन आएको छ ।

१५. अब प्रतिवादीको नाममा दर्ता भएपछि अनेक लिखतहरूद्वारा अनेक व्यक्तिका नाममा हक हस्तान्तरण भई दर्तासमेत भई गइसकेकोमा त्यसउपर नालिस नपरी स्वतः बदर हुनसक्ने हो, होइन भन्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । यस सम्बन्धमा हेर्दा, विवादको कि.नं.०५१ को जग्गा प्रतिवादीका नाउँमा अस्थायी दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालय भ्नापाको मिति २०४२।२।३१ को निर्णय बदर गरिपाउँ भनी प्रस्तुत फिराद मिति २०४२।४।२ मा दायर हुनुभन्दा अघि २०३६।२।१४ लगायतको विभिन्न मितिमा प्रतिवादी प्रल्हाद राय अग्रवालले सो कि.नं.०५१ को जग्गाबाट चतुर्भुज काफ्लेसमेतका अनेक व्यक्तिहरूलाई विभिन्न कित्ता जग्गा हक हस्तान्तरण गरिदिएको र तत्-तत् व्यक्तिका नाममा ती जग्गाहरू नामसारी दर्ता समेत भइसकेको देखिन्छ । जग्गा खरीद गर्ने

निज व्यक्तिहरूलाई वादीले फिरादमा प्रतिवादी बनाउन सकेको पाइँदैन र उनीहरूको लिखत बदरतर्फ पनि वादीले दावी लिएको देखिँदैन । अदालतबाट भएको मिति २०५१।३।३१ को नक्साबाट उक्त जग्गाहरूमा विभिन्न व्यक्तिहरूले घर निर्माण गरी बसोबास समेत गरिआएको देखिएको छ । त्यसतर्फ पनि वादीले चुनौती दिएको वा नालिस गरेको देखिँदैन । ती जग्गा खरीदकर्ताहरूलाई अदालतबाट अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुझी प्रतिवादी कायम गरिएको छ ।

१६. माथिको विवेचनाबाट विवादित कि.नं. ०५१ को जग्गा वादीको हकको स्रोतभित्र परेको देखिएन । आफ्नो हकभोगभित्रको हो भनी प्रमाणित गर्ने दायित्व वादीकै हो जुन वादीले पूरा गर्न सकेको छैन । अ.बं.१३९ नं.बमोजिम प्रतिवादीसरह कायम गरिएका व्यक्तिहरूको लिखत र घरबासका विरुद्ध वादीले दावी नगरेको र विवादको कि.नं.०५१ को जग्गा सम्बन्धमा वादीले गरेको दावी नै पुग्न नसक्ने भएको तथा प्रतिवादीको हकको जग्गा निजले विक्री गरेकोमा त्यसतर्फ विवाद नरहेको परिप्रेक्ष्यमा फिराद पर्नु अधि र पछिसमेत विवादित कि.नं.०५१ को जग्गाबाट हक प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको लिखतको वैधतामा प्रतिकूल असर पर्ने नभएबाट त्यसतर्फ थप बोलिरहनु पर्ने देखिएन । प्रस्तुत मुद्दाबाट मिति २०५१।१।३१ को नक्सा मुचुल्कामा देखिएको विवादको कि.नं. ०५१ बाट कित्ताकाट भई कायम भएका कि.नं. ५८६, ५८७, ५७४, ५८९, ९९५, ९९६, ९९७, ३४६ र ३४७ लगायतका जग्गा तथा तीमध्ये अनेक कित्तामा देखिएका घरहरूको स्वामित्व समेत बदर हुनसक्ने भएन ।

१७. अब चौथो तथा अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, माथि विवेचित आधार एवं प्रमाणहरूबाट वादीले आफ्नो साबिक हकको स्रोतकोभन्दा बढी नै जग्गा नापीको समयमा कि.नं.०५२ र ०५४ बाट आफ्नो नाममा नापी दर्ता गराइसकेको देखिएको र प्रतिवादीको राजीनामाबमोजिमको जग्गा नपुग भइरहेको देखिएको सन्दर्भमा प्रतिवादीका नाममा विवादको कि.नं.०५१ को जग्गा अस्थायी र पछि स्थायी दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालय भ्नापाको निर्णय

बदर गरिपाऊँ भन्ने वादीको दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मिलेकै देखियो ।

१८. विवादित कि.नं.०५१ नापी हुँदा ज.वि. ९-१०-० नापी भएको क्षेत्रीय किताबबाट देखिन्छ । पछि टायल चेक गर्दा गराउँदा सोको क्षेत्रफल १३-१०-० भएको देखिन आएको छ । यस्तो अवस्थामा पहिला मालपोत कार्यालयमा जग्गा दर्तासम्बन्धी निवेदन गर्दा प्रतिवादीले ज.वि. ५-१-० को मात्र दावी गरेको आधारमा सोही किताको अरु जग्गाबाट निजको हक जान सक्ने हुँदैन । यसको अतिरिक्त जुन आधारमा यस अदालतबाट मिति २०३८।५।८ मा परमादेश जारी भएको छ सो आधार अर्थात् यी वादीले २०२४।८।५ मा तत्कालीन माल कार्यालयमा वा पछि भूमि प्रशासन कार्यालय स्थापना भएपछि पनि यी वादीले जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिएको प्रमाणित हुन नसकेको कुरा पनि प्रश्न नं.१ को सन्दर्भमा विवेचना गरिसकिएको छ । दावी प्रमाणित गर्ने अभिभारा वादीकै हुन्छ । प्रतिवादीको कमजोरीको फाइदा वादीलाई प्राप्त हुने होइन । त्यसमा पनि विवादित जग्गा वादीको हक स्रोतभित्रको नभई प्रतिवादीको हकको स्रोतभित्रको रहेको छ भनी प्रमाणित भइसकेपछि यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्न निस्सा प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका नजीरहरू यसमा आकर्षित नहुने र पुनरावेदन अदालत इलामले उक्त निस्सामा उल्लेख भएअनुसारको कानूनी त्रुटि गरेको पनि देखिन आएन । तसर्थ वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको भाषा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०५५।१।२२ को फैसला सदर गर्ने भनी संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्तीबाट व्यक्त भएको राय सदर हुने ठहर्‍छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति सम्बत् २०६७ साल चैत ३ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८६०८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
दे.पु.नं. ०६५-NF-०३२
आदेश मिति: २०६८।२।२६।५
मुद्दा :- अंश नामसारी ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला नवलपरासी, हरपुर
गा.वि.स. ७ बस्ने सत्यनारायण कर्ण समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला नवलपरासी, हरपुर गा.वि.स.
वडा नं. ६ बस्ने इन्द्रमुखीदेवी कर्ण समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री बुद्धिप्रसाद रेग्मी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.मु.न्या.श्री टोपबहादुर सिंह

मा.न्या.श्री राजेन्द्रराज पन्त

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री शारदाप्रसाद पण्डित

- वादी प्रतिवादीबीच नाता पर्नु र उनीहरू बीच बण्डा भएको नपाइनु नै अंशबण्डा गरिदिनुपर्ने पूर्वाधार होइन । नाता पर्नु र अंशियार हुनु विष्कुलै अलग स्थिति हुन् । सबै अंशियार नातेदार हुन्छन् तर सबै नातेदार अंशियार हुँदैनन् । तसर्थ नाता कायम भए पनि कुनै व्यक्ति कसैको अंशियार नठहर्न सक्छ । अंशबण्डा हुन सो सम्पत्तिको प्रकृतिको विश्लेषण गरेर मात्र त्यो बण्डा हुने वा नहुने निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने हुन्छ । सम्पत्तिको विश्लेषण गरिने आधार नै पक्षहरूबाट प्राप्त हुने तायदाती हुने ।

(प्रकरण नं.८)

- तायदाती मागिनु अंशबण्डा हुने सुनिश्चितता होइन । अंशबण्डाको २० नं. मा अंशमा नालिस परी आएकोमा अंशबण्डा गरी दिनुपर्ने देखिन आएपछि घरको लेनदेन कामकाज गर्ने जानकारसँग तायदाती माग्ने कानूनी व्यवस्थाले तायदाती माग्ने आदेश गर्दासम्मका प्रमाणको मोटामोटी मूल्याङ्कन गरिनेसम्म हो । तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट अंशियार देखिएमा र बण्डा नभएको पाइएमा अंशबण्डा गरिदिनुपर्ने अवस्था देखिने भई यस्तो अवस्थामा तायदाती माग्ने आदेश हुने हो । भविष्यमा संकलित हुने प्रमाणका बारेमा आदेश गर्दा पूर्वाभास हुन सक्ने अवस्था हुँदैन । तसर्थ, तायदाती माग्नु असाधारण अधिकारक्षेत्रका मुद्दामा सरसर्ती हेर्दा गरे विराएको देखिएमा कारण देखाउ आदेश जारी गरिए सरहमात्र हुने ।
(प्रकरण नं.९)
- तायदाती अंशबण्डा गरिदिन पर्ने हो वा होइन र अंशबण्डा गरिदिन पर्ने स्थिति छ भने कुन कुन सम्पत्ति बण्डा गरिदिन पर्ने हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न न्यायकर्तालाई सघाउ पुऱ्याउने कार्यविधिगत एउटा चरण मात्र भएकाले तायदाती पछि सोमा उल्लिखित प्रत्येक सम्पत्ति पूर्वजका नामबाट आएका पैतृक वा सो सम्पत्तिबाट बढे बढाइएका हुन् वा होइनन् तथा कुनै सम्पत्ति कसैले निजी भन्दछ भने त्यसको स्रोत र आर्जनका माध्यमका बारेमा प्रामाणिक विश्लेषण गर्दै अदालतले न्यायिक निर्णय लिनुपर्ने ।
(प्रकरण नं.९)
- दर्तावालाको नाममा रहेको सम्पत्ति आर्जन गर्दा परोक्ष श्रम र सहयोग उसको परिवारका अन्य सदस्यको पनि रहन्छ भन्ने मान्यता नै अंशबण्डासम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको मूल मर्म हो । आर्जनमा आफ्नो कुनै सहभागिता नै नरहेको सम्पत्ति अंशबण्डाको रूपमा दुई भागको एक भाग पाउनु पर्छ भन्न न्यायसंगत नहुने ।
(प्रकरण नं.१२)
- नाता वा सम्बन्धका बारेमा कुनै कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्ति विवादित नाता सम्बन्धका बारेमा वा त्यस्तो नातासम्बन्धी पुस्तेवारी वा वंशवृक्षका बारेमा विशेष रूपमा जानकारी भएको हुनुपर्ने हुँदा विशेष जानकारी राख्ने स्थितिमा नरहेको व्यक्तिले उक्त नाता वा सम्बन्धको विषयमा वास्तविक र सही कुरा व्यक्त गर्न नसक्ने हुँदा निजको भनाई सो नाता वा सम्बन्ध यकीन गर्न प्रमाणयोग्य हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.१४)
- नाता सम्बन्धमा विवाद सिर्जना भइसकेपछि सो विषयमा साधिकार न्यायिक निकायबाट निश्चित् निष्कर्ष नआउँदै अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले त्यस्तो नाता सम्बन्धको विषयमा गरिदिएको सिफारिश वा उपलब्ध गराएको नाता प्रमाणपत्रले त्यस्तो नाता सम्बन्ध स्थापित गर्न कुनै प्रामाणिक भूमिका खेल्न नसक्ने ।
- प्रमाण भन्ने कुरा जहिले पनि स्वाभाविक देखिनु पर्दछ । मुद्दा परेपछि त्यसलाई भरथेग गर्न सिर्जित कागजातले कुनै मूल्य राख्दैनन् । नाताको विषयमा विवाद उत्पन्न भएपछि तयार भएका त्यस प्रकारका कागजातहरूलाई अदालतले प्रमाणको रूपमा लिई ग्रहण गर्ने हो भने नातासम्बन्धको विवादित प्रश्न अन्ततः अदालतभन्दा बाहिरका अन्य निकाय वा पदाधिकारीको निर्णयबाट प्रभावित हुन पुग्दछ, जुन न्यायको मान्य सिद्धान्तप्रतिकूल हुने ।
(प्रकरण नं.१९)
- अंशमा दावी गर्ने अंशियार नाता सम्बन्धभित्रको व्यक्ति हो भन्ने नै निर्विवाद रूपमा स्थापित हुन नसकेको, कुनै पैतृक सम्पत्ति नरहेको, वादी प्रतिवादीसँग साथमा नरहेको, मानो छुट्टिएपछि प्रतिवादी पक्षका नाममा आएका सम्पत्ति आर्जनमा परोक्ष समेत सहभागिता नरहेको अवस्थामा अंश दिलाई दिने कार्य कानून तथा न्यायसंगत नहुने ।
(प्रकरण नं.२०)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री श्यामप्रसाद खरेल र श्री कोमलप्रकाश घिमिरे

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण नेउपाने र श्री जयकान्तलाल दास अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०२०, नि.नं. १९६, पृष्ठ ७६
- नेकाप २०२२, नि.नं. ३०७, पृष्ठ २९०
- नेकाप २०२६, नि.नं. ५०७, पृष्ठ ३१२
- नेकाप २०४७ नि.नं. ४०३४, पृष्ठ १
- नेकाप २०५०, नि.नं. ४६७९, पृष्ठ ५
- नेकाप २०६४ नि.नं. ७८१४, पृष्ठ १४०
- नेकाप २०६७, नि.नं. ८२९३, पृष्ठ ४८

सम्बद्ध कानून:

- अंशबण्डाको १८, २० नं.
- रजिष्ट्रेशनको १ नं.
- लेनदेन व्यवहारको ८ नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(४), ३७(२)

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६३।८।२० को फैसला पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट दायर भएको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को आधारमा निस्सा प्रदान भै निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ :-

बाजे प्रितमलालका दुई छोरा जेठा मधुसुधनलाल र कान्छा बन्दीलाल भन्ने बन्दीनारायण थिए । मधुसुधनलालका दुई छोरा जेठा सत्यनारायणलाल कायस्थ र कान्छा विपक्षी शम्भुनारायण कर्ण छन् र कान्छा बन्दीलाल भन्ने बन्दीनारायणकातर्फ हामी फिरादी छौं । बाबु बन्दीलाल यसै जिल्लाको भन्सार महेशपुर भुजहवा गाउँमा जागीरे हुनुहुन्थ्यो । हाम्रो बुबाको विवाहको १४ वर्षसम्म कुनै सन्तान नहुँदा विपक्षीहरूलाई छोरा समान मानी विपक्षीमध्येका सत्यनारायणलालका नाउँमा जग्गा लिनु भयो । भन्सारको नोकरी २०१८/२०१९ सालमा समाप्त भएपछि भारतमा

नोकरी गर्नुभयो । बुबाको टी.वी. रोगबाट २०३२ सालमा मृत्यु भयो । विपक्षीहरूले बुबाको मृत्युपश्चात् खानलाउन नदिई स्थानीय सहयोग समेतबाट जीविकोपार्जन गर्दै आयौं । दुई सालदेखि हाम्रो अंश छुट्टयाई दिनुहोस् भन्दा अंश दिन इन्कार गरेकोले फिराद गर्न आएका छौं । विपक्षीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिई दुई भागको एक भाग अंश छुट्टयाई पाउँ भन्ने संजयकुमार कर्ण समेतको २०४५।३।२३ को फिराद दावी ।

विपक्षी हाम्रो अंशियार हुनुहुन्न भन्ने कुरा फिराद लेखबाटै प्रष्ट भएको छ । हाम्रो पैतृक जन्मस्थल पूर्वी तराई धनुषा हो । हाम्रो पैतृक सम्पत्ति छ वा छैन थाहा छैन । हाम्रो बाबु यस जिल्लाको गोपालपुर मौजामा आई महन्थ विजयनाथ योगीको कामधन्दा गरी बस्नु भयो । बाबु जीवित रहेसम्म हाम्रो कान्छा बाबु रहेको कुरा बताउनु भएन । विपक्षीका पति पिता हामीसँग सगोलमा बस्नु भएको भए प्रमाण हुनुपर्ने हो । इलाका अदालत बेथरीबाट बन्दीनारायणका नाउँमा इतलायनामा जारी हुँदा गोपालपुर मौजामा निजको घरद्वार र हकदार समेत नभएको भनी अशोकका रुखमा टाँसी म्याद तामेल भएको छ । विपक्षीका बाबु पनि हाम्रा अंशियार हकदार भएको भए निजको हकदार जहान नभएको भनी लेख्ने प्रश्न हुँदैनथ्यो । त्यसकारण विपक्षीहरू हाम्रा हकदार अंशियार नभएको हुँदा अंश दिनुपर्ने होइन । भूठा दावीबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्ने सत्यनारायण कर्ण समेतको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर ।

बाजे प्रितमलालका दुई छोरा जेठा मधुसुधनलाल र कान्छा बन्दीलाल थिए । मधुसुधनलालका छोरा प्रतिवादीमध्ये सत्यनारायणलाल कर्ण र शम्भुनारायण कर्ण दुई छोरा र बन्दीलालका छोरा जेठा म संजयकुमार, विजयकुमार र अजयकुमार कर्ण समेत छौं भन्ने वादी वा.स.संजयकुमार कर्णको नातातर्फको बयान ।

बाजे प्रितमलाल कर्णको जन्म नेपालमा भै बाबु मधुसुधनलाल एकै यस जिल्लाको हरूपुरअन्तर्गत गोपालपुरमा जिमीदारको घरमा नोकरी गरी बसेको अवस्थामा हामी दुई भाईको सोही ठाउँमा जन्म भएको हो । जिमीदारले उकास जग्गा दिई सत्यनारायणकै नाउँमा दर्ता भै सो सम्पत्ति समेत

भोग गरी आएका छौं । यो हाम्रो पैतृक सम्पत्ति होइन । वादीका लोगने बाबु र वादीहरू हाम्रो कुनै नाता पर्दैन । वादीको बयानअनुसार हाम्रो अंशियार नहुँदा हामीले वादीलाई अंश दिनुपर्ने होइन भन्ने प्र.वा.स. शम्भुनारायण कर्णले नातातर्फ गरेको बयान ।

वादीका साक्षी सत्यभामा पाण्डे, रामकिसुन तिवारी, गणेश पासी, छोटेलाल पासी र प्रतिवादीका साक्षी गणेश पासी, नन्कादास पटनवार र त्रिलोकी लोनिया समेतको बकपत्रभै मिसिल सामेल रहेछ ।

वादीहरू प्रतिवादीहरूका अंशियार नदेखिँदा प्रतिवादीहरूबाट अंश पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्दैन वादी दावी भूठा ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५०।३।२०।१ को फैसला ।

शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतले मिसिल संलग्न प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी अ.व. १८४, १८५, १८९ नं. र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को समेत प्रतिकूल फैसला गरेकोले सो फैसला उल्टाई वादी दावीबमोजिम हक इन्साफ पाऊँ भन्ने समेतको वादीहरूको पुनरावेदन जिकीर ।

यसमा वादीका भाई बर्दीनारायण भन्ने बर्दीलाल प्रितमका छोरा हुन् भन्ने प्रमाणको लेनदेन मुद्दाको तमसुकबाट देखिएको र गाउँ सर्जमीनले समेत वादीहरू प्रतिवादीका अंशियार हुन् भनी बकी लेखाई दिएको छ । जग्गाका दाता वादी प्रतिवादीका बाबुहरूलाई काम लगाउने सत्यभामा पडाईन समेतको बकपत्रबाट यी वादी प्रतिवादीहरू अंशियार हुन् भन्ने अवस्थाको देखिएको छ । यस्तोमा नाता समेत कायम नहुने गरी भएको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।३।२० को फैसला नमिली फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थीहरूलाई भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०५०।१।४ को आदेश ।

यसमा वादीहरू प्रितमलालको छोरा बर्दीनारायणका छोरा स्वास्नी हौं भन्ने दावी रहेको छ । प्रतिवादीले नातामा बयान गर्दा प्रितमलाल बाजे भनी स्वीकार गरेको र भन्सारमा जागीर खाएका बर्दीनारायण गोपालपुर गाउँमा डेरा गरी बसेको स्वीकार गरेको देखिन्छ । २०२० सालको जग्गाको

लगतबाट जग्गाधनी सत्यभामा पडाईनको जग्गा प्रतिवादी सत्यनारायणलालले कमाई आएको देखिन्छ । निज सत्यभामाले बकपत्र गर्दा सत्यनारायणलाई जग्गा दिएको कुरा तथा मधुसुधन र बर्दीनारायण दाजुभाई हुन् भन्ने कुरा व्यक्त गरेको पाइन्छ । वादी प्रतिवादी दुवै थरको जानकारी राख्ने व्यक्तिको बकपत्र र प्र.वा.स. शम्भुनारायणको नातासम्बन्धी बयानबाट पनि समर्थन हुन आएकोले सत्यभामाको बकपत्र प्रमाण ग्राह्य भै वादीको बाबु बर्दीनारायण र प्रतिवादीका बाबु मधुसुधन दाजुभाई देखिन आयो । तथा वादी प्रतिवादीहरू बीच अंशबण्डा भएको देखिन नआएकोले वादी प्रतिवादी दुवै थरबाट आफ्नो आफ्नो जिम्माको अंशबण्डाको २०, २१, २२ नं. अनुसार सम्पूर्ण श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई, एकअर्कालाई सुनाई कागज गराई, फाँटवारीमा उल्लिखित अचल सम्पत्तिको दर्ता उतार समेत भिकाई, नपुग कोर्टफी समेत वादीबाट लिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने २०६२।१।१७ को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

आदेशानुसार दुवै पक्षबाट तायदाती पेश भएको ।

भतिजाको नाममा जग्गा खरीद गरेको भए वादीका पिताले आफ्नै जीवन कालमा उजूर वाजूर गरी आफ्नो हक गराउनु पर्नेमा सो गराएको नदेखिएको र २०३२ सालमा वादीका पिता स्वर्गीय भैसकेको भन्ने देखिएकोमा वादीका पिताले नै उजूर गरी हक प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा वादी प्रतिवादी अंशियार हुन् भनी मान्न मिलेन । तसर्थ वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा मनासिब ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, वुटवलको फैसला ।

प्रितमलालको छोरा बर्दीलाल भएको कुरा मिसिल संलग्न वादी सूर्यकुमारी श्रेष्ठ र प्रतिवादी बर्दीलाल कायस्थ भएको लेनदेन मुद्दाबाट देखिएको, २०२० सालको जग्गाको लगतबाट जग्गाधनी सत्यभामा पडाईनको जग्गा सत्यनारायणलालले कमाई आएको देखिन्छ । निज सत्यभामाले बकपत्र गर्दा मधुसुधनलाल र बर्दीलाल दाजुभाई भएको कुरा खुल्न आएको अवस्थामा वादी प्रतिवादी अंशियार

नदेखिएकोले वादी दावी पुन नसक्ने ठहराएको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, वुटवलको फैसला बदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत वादीको मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भन्ने यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन ।

यसमा वादीका पति तथा बाबु बन्दीनारायण र प्रतिवादीका पिता मधुसुधनका बीच अंशबण्डा भएको प्रमाणको अभावमा सत्यनारायणको नामको सम्पत्तिमा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत वुटवलको मिति २०५३।३।२५ को फैसलामा मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको ५ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०५७।१।८।२ को यस अदालतको आदेश ।

यी वादीका पति र पिता बन्दीलाल र प्रतिवादीहरूका पिता मधुसुधनलाल दाजुभाई हुन कि हैनन् भन्ने तर्फ हेर्दा प्रतिवादीहरूले यी वादीहरू अंशियार नभएको भनी प्रतिवाद गरेका भए पनि प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७, २८ र २९ बमोजिम सोको वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गर्न सकेको मिसिलबाट देखिन आएन । यसै मुद्दाको सन्दर्भमा प्रतिवादीका नाउँमा रहेको जग्गामध्येको केही जग्गाको दाताको रूपमा वादीले देखाएकी सत्यभामा पाण्डेले जिल्ला अदालतमा आई मधुसुधनलाल र बन्दीलाल दाजुभाई थिए र मेरो काम गरेबापत जग्गा दिएको हो भन्ने किटानी बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ । यस्तै अर्का साक्षी रामकिसुन तिवारीले पनि सोही व्यहोराको बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ । यसैगरी बन्दीनारायणलालले लिएको कर्जाको सम्बन्धमा बन्दीनारायणलालउपर सूर्यकुमारी श्रेष्ठले २०१८ सालमा इलाका अदालत, बेथरीमा दायर गरेको दे.मि.नं. २४४/११५ को लेनदेन मुद्दाको फिरादपत्रमा पनि मधुसुधनलाल र बन्दीनारायण दाजुभाई भएको भनी लेखाई दिएको देखिन्छ । उल्लिखित आधार प्रमाणबाट यी वादीहरूका पिता पति बन्दीनारायणलाल र प्रत्यर्थी प्रतिवादी सत्यनारायण र शम्भुनारायणका पिता मधुसुधनलाल प्रितमलाल कर्णकै छोरा देखिन आयो । वादीको बयान

दावीअनुसार वादी प्रतिवादीबीच प्रतिवादीहरूले तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख गरेको चल अचल सम्पत्ति निजी आर्जनको भन्ने कुनै ठोस सबूद प्रमाण समेत पेश गर्न सकेको देखिँदैन । अदालतमा आई बकपत्र गर्ने सत्यभामा पाण्डेले बन्दीलाल र मधुसुधनलाल दुवै जनाले आफ्नो घरमा बसी काम गरेबापत जग्गा दिएको भनी किटानी बकपत्र गरिदिएको र बन्दीलाल भन्सारको जागीरे भएको निजामती किताबखानाको पत्रले पुष्टि गरिरहेको समेतबाट प्रतिवादीका नाउँमा रहेको सम्पत्ति निजी आर्जनको नभई सगोलको र बण्डा लाग्ने सम्पत्ति भएको देखिन आउँछ । नवलपरासी जिल्ला अदालतको वादी दावी नपुग्ने फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, वुटवलको मिति २०५३।३।२५ को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६३।८।२० को फैसला ।

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलासको मिति २०६३।८।२० को फैसलामा वादी प्रतिवादीबीच अंशियार नाता कायम गर्ने मुख्य प्रमाणको रूपमा वादीकी साक्षी सत्यभामा पाण्डेले गरेको बकपत्रलाई ग्रहण गरिएको छ । साक्षीको बकपत्रका आधारमा मात्रै अंशियार नाता कायम गर्न मिल्दैन । सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट भंगी राना थारू वि. भंगड राना थारू भएको अंश मुद्दामा, “साक्षीले पुस्तेवारी खुलाई बकपत्रगर्न सक्नुपर्नेमा सो नसकेबाट साक्षीको भनाई विश्वसनीय मान्न नमिल्ने” भनी कानूनी सिद्धान्त (नेकाप २०४७ अङ्क १, पृष्ठ १, नि.नं. ४०३४) कायम भइरहेकोमा सो सिद्धान्त प्रतिकूल पुस्तेवारी खुलाउन नसकेको साक्षीको बकपत्रलाई आधार मानी अंशियार कायम गरेको त्रुटिपूर्ण छ । तसर्थ उक्त फैसला पुनरावलोकन गरिपाऊँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट २०६४।३।२४ मा दर्ता भएको निवेदन ।

वादी प्रतिवादीहरू अंशियार हुन् भन्ने आधारभूत प्रमाण वादी पक्षबाट पेश भएको पाइएन । वादीका साक्षीको कथन मान्न साक्षीहरूले पुस्तेवारी खुलाई बकपत्र गर्न सकेको पाइदैन । यस्तो स्थितिमा नाता कायम गरी अंश दिलाउने गरेको यस अदालतको फैसलामा, “बुभिका साक्षीहरू सबैले वादी प्रतिवादीहरू काका भतिजा हुन् अंश पाउनुपर्ने हो

भनेका, तर सबै साक्षीहरूले पुस्तावारी खुलाई बकपत्र गर्न सकेको छैन। यसबाट सो साक्षीको बकाई विश्वसनीय मान्न नमिल्ने” भनी भंगी राना थारू विरुद्ध भंगड राना थारू भएको अंश मुद्दा (नेकाप २०४७ अड्ड १, पृष्ठ १, नि.नं. ४०३४) मा यस अदालतले पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत वादीहरूलाई अंशियार ठहर्‍याई अंश दिएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को आधारमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गरिएको छ, भन्ने यस अदालतको २०६५।१।१८ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री श्यामप्रसाद खरेल र श्री कोमलप्रकाश घिमिरेले वादी प्रतिवादीबीच अंशियार नाता कायम गर्ने गरी संयुक्त इजलासले फैसला गर्दा सूर्यकुमारी श्रेष्ठ र बद्रीलालबीच चलेको लेनदेन मुद्दामा मधुसुधन र बद्रीलाल दाजुभाई हुन् भनी उल्लेख भएको व्यहोरा र प्रस्तुत मुद्दामा वादीकी साक्षी सत्यभामा पाण्डेले २०४६।६।५ मा गरेको बकपत्रमा उल्लिखित भनाईलाई मुख्य आधार लिइएको छ। सत्यभामा पाण्डे वादी प्रतिवादीको पुस्तेवारीभित्रको व्यक्ति नभई वादीको साक्षी भएको, त्यस्तो व्यक्तिको कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(४) बमोजिम प्रमाण ग्राह्य नहुने हुँदा निजले गरेको बकपत्र नाता कायम गर्ने अकाट्य प्रमाण हुन सक्तैन। वादी स्वयमले यस अदालतमा दिएको मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भन्ने निवेदनमा पनि वादी भारत दरभंगा केवटीबाट नेपाल आएको भन्ने उल्लेख छ, भने प्रतिवादी नेपालकै जनकपुरबाट आएको देखिन्छ। फरक फरक वतनबाट आएका व्यक्ति एकै वंशका अंशियार हुन् भन्ने देखिने ठोस एवं वस्तुनिष्ठ प्रमाण हुनुपर्दछ। वादीको फिरादमा नै आफू अंशियार भएको कुरा पुष्टि गर्न नसकेको स्थिति हुँदा वादी प्रतिवादी अंशियार हो भन्ने देखिने निश्चित र तथ्यपूर्ण प्रमाण नभएकोले वादी प्रतिवादीलाई अंशियार कायम गरेको संयुक्त इजलासको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। तसर्थ, सो फैसला उल्टी गरी वादी दावी नपुग्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्दछ, भन्ने बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण नेउपाने र श्री जयकान्तलाल दासले सूर्यकुमारी र बद्रीलालबीच चलेको लेनदेन मुद्दामा पेश भएको मिति २०१५।१।१६ को कपाली तमसुकमा बद्रीलालको तीनपुस्ते खुलाइएको छ। सो पुस्तेवारीबाट वादी र प्रतिवादीका बाजे मूल पुरुष प्रितमलाल हुन भन्ने स्पष्ट देखिएको छ। सूर्यकुमारीले बद्रीलालउपर दिएको उक्त लेनदेन मुद्दाको फिरादपत्रमा पनि वादी प्रतिवादीको तीनपुस्ते खुलाइएको छ। वादीका साक्षी सत्यभामा पाण्डे, रामकिसुन र छोटेरालालले गरेको बकपत्रबाट पनि उक्त कुरा पुष्टि भइरहेको छ। सत्यभामाले बकपत्र गर्दा खुलाएको तीनपुस्ते, सूर्यकुमारीले दिएको लेनदेन मुद्दाको फिराद लेखको व्यहोरा तथा सो फिरादसाथ रहेको सत्यनारायणले लेखेको हस्तलिखित पत्रको व्यहोरा समेतबाट समर्थित भइरहेको अवस्थामा नाता सम्बन्धमा विशेष जानकारी राख्ने व्यक्तिको रूपमा सत्यभामाले बकपत्र गरी खुलाई दिएको कुरालाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(४) बमोजिम अदालतले प्रमाणमा लिनुपर्दछ। सो बकपत्र समेतका प्रमाणहरूबाट वादी प्रतिवादीहरू अंशियार नाताका भन्ने पुष्टि भइरहेको अवस्था हुँदा प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा आधार लिएको नजीर यसमा आकर्षित हुँदैन। तसर्थ संयुक्त इजलासले नाता कायम गरी अंश दिलाएको फैसला मनासिब हुँदा सदर हुनुपर्दछ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस समेतलाई दृष्टिगत गर्दै मिसिल अध्ययन गरी विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के हो भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिएको छ। यस सम्बन्धमा निम्न मूलभूत प्रश्नहरूको निरूपण गरिनुपर्ने देखिन्छ-

१. अंशको हक कस्तो हक हो ?
२. तायदातीको कानूनी महत्व र उपयोगिता के हो ?
३. वादी प्रतिवादीहरू अंशियार नाता सम्बन्ध भएका व्यक्तिहरू हुन् होइनन् ?
४. अंश पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्ने हो होइन ?

२. मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको महलद्वारा व्यवस्थित अंश सम्बन्धी हकको प्रकृति र स्वरूप यसै महलद्वारा निर्धारित छ। यसै महलले अंश लाग्ने र नलाग्ने सम्पत्तिको सीमारेखा निर्धारण गरेको छ। यसै क्रममा स्वआर्जन र पैतृक सम्पत्तिका विषयमा गरिएका कानूनी प्रवन्धको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत विवादलाई केलाउनु पर्ने अवस्था छ।

३. मुलुकी ऐनको २०३४।१।२७ मा भएको सातौँ संशोधनले संयुक्त परिवारभित्र पनि कुनै सदस्यको निजी आर्जन हुनसक्ने मान्यता अंशबण्डाको १८ नं. को संशोधनका माध्यमले अंगीकार गर्‍यो। यो संशोधनपूर्व संयुक्त परिवारका जुनसुकै सदस्यलाई जुन कुनै पनि माध्यमले आर्जन गरेको सम्पत्ति समान अंशियारबीच अंशबण्डाका माध्यमले विभाजित हुने कुरा तत्कालीन अंशबण्डाको १८ नं. को प्रयोगका रूपमा प्रचलनमा थियो। साविक १८ नं. मा, "मानो नुछुट्टिई सँग बसेका अंशियारहरू छुन् भने अंशियारहरूले कमाएको धन र लाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ। ऐनबमोजिम अंश गरी लिनु दिनु पर्छ। अंश नभए पनि मानो छुट्टिई भिन्न बसेका वा खतिउपति आफ्नो आफ्नो गरी आफ्नो हिसावसँग मात्र राखी खानु पिउनु गरेकोमा एक ठाउँमा भए पनि मानो छुट्टिई भिन्न भएको ठहर्छ। त्यस्तो कमाएको धन लाएको ऋण आफ्नो आफ्नो हुन्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको थियो। सो कानूनी व्यवस्थाले पनि सम्पत्ति आर्जनमा मानु नुछुट्टी सँग बसेका सबै परिवार सदस्यको सामूहिक योगदान रहने तथ्य स्वीकारी सो सम्पत्ति मात्र अंशियारबीच बण्डा हुने मान्यता राखेको थियो। त्यस बेलाको कानूनमा समेत मानो छुट्टिने कार्यलाई बण्डा लाग्ने नलाग्ने ऋण धन छुट्टयाउने आधार मानिएको छ।

४. कस्तो अवस्थालाई मानो छुट्टिएको मान्ने भन्ने विषयमा मौन कानूनको व्याख्या गर्दै विभिन्न नजीर प्रतिपादन गरिए। वादी प्रतिवादीको मानो छुट्टिएको मितिका बारेमा मुख मिले सोही दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति मान्ने (नेकाप २०२०, नि.नं. १९६, पृष्ठ ७६), मुख नमिले फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति मान्ने (नेकाप २०२२, नि.नं. ३०७, पृष्ठ २९०) र मानो छुट्टिएको साल मात्र खुलेकोमा सो वर्षको बैशाख १ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति

मान्ने (नेकाप २०२६, नि.नं. ५०७, पृष्ठ ३१२) पूर्ण इजलासद्वारा प्रतिपादित यी नजीरहरू आजसम्म पनि अनुनयी रहिआएका छन्। यसै गरी नेकाप २०५०, नि.नं. ४६७९, पृष्ठ ५ मा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई हेर्दा यस अदालतको पूर्ण इजलासले मानो छुट्टिएको लिखत पारित हुनैपर्ने आवश्यकतालाई पृथक अर्थ पनि दिएको छ। यस नजीरमा अचल सम्पत्ति भएकाको मानो छुट्टिएको लिखतमात्र पारित हुनुपर्ने भन्दै घरायसी लिखत भएको मितिलाई पनि मानो छुट्टिएको मिति मानेको छ। यसका साथै नेकाप २०६७, नि.नं. ८२९३, पृष्ठ ४८ मा पूर्ण इजलासले नै घरायसी बण्डाको लिखत २०३४।१।२७ भन्दापछिको भएबाट बण्डा भएको मान्यता दिन नमिले पनि सो कार्यान्वयन भएको देखिएबाट मानो छुट्टिएको मिति सो लिखतको मितिलाई मानेको छ।

५. फिरादी आफैँले फिरादमा प्रतिवादी पक्षसँग साथमा नरहेको स्वीकार गर्दछ र सो मितिपछि आर्जित सम्पत्ति पैतृक सम्पत्तिबाट बढे बढाएको देखिँदैन् भने यो अवस्था पनि उसका हकमा मानो छुट्टिएको अवस्था हो। २०१८/२०१९ सालतिर घर छाडी विदेश गएको वादीले भनेको अवस्थामा वादी नाता नै पर्ने होइन भन्ने प्रतिवाद भएको अवस्थालाई मानो छुट्टिएको विषयमा मुख नमिलेको अर्थमा ग्रहण गरी फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मान्नु न्यायसंगत हुँदैन। वादीको अंश पाऊँ भन्ने मूल कथनमा प्रतिवाद गर्दा असहमति प्रकट भएको छ। नातामा नै अस्वीकार गरिएको अवस्थामा मानो छुट्टिएको मितिका बारेमा प्रतिक्रिया जनाउन प्रतिवादीका लागि सम्भव पनि हुँदैन। यस्तो अवस्थामा अन्यथा अभिप्राय देखिएमा बाहेक घर छाडी गएको मितिका बारेमा मौन रहनुलाई मानो छुट्टिएको मितिका बारेमा असहमतिका रूपमा मूल्याङ्कन गर्न मिल्दैन। यस्तो अवस्थामा पनि फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नु कानूनसंगत हुँदैन।

६. मानो छुट्टिएको मानिनका लागि अचल सम्पत्ति भएका व्यक्तिका हकमा रजिष्ट्रेशनको १ नं. बमोजिम मानो छुट्टिएको लिखत पारित नै हुनुपर्ने कानूनी व्यवस्थाले सो साविकको १८ नं. को आफ्नो हिसावसँग खानु पिउनुलाई मानो छुट्टिएको मान्ने प्रावधानलाई नियन्त्रित गरेको अर्थमा ग्रहण गरिँदै

आयो । अचल सम्पत्ति हुँदै नहुने परिवार लगभग नहुने भएबाट मानो छुट्टिएको लिखत पारित नभएको अवस्थामा सबै सम्पत्ति सबैलाई बण्डा लाग्ने मान्यताले हाम्रो कानूनी प्रणालीमा सहजै प्रवेश पायो । यस मान्यताले समाजमा जन्माएका समस्याको निराकरण गर्न मुलुकी ऐनमा सातौँ संशोधनको आवश्यकता महसूस गरियो । यसै संशोधनले धेरै लामो समयदेखि रहिआएको त्यो कानूनी मान्यता र प्रयोगलाई आमूल परिवर्तनको बाटो देखायो ।

७. संशोधित १८ नं. मा "मानो नछुट्टिई सँग बसेका अशियार छन् भने जुनसुकै अशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढे बढाएको सगोलको आर्जन र लेनदेन व्यवहारको ८ नं. बमोजिम लगाएको ऋण सबै अशियारलाई भाग लाग्छ । सोबाहेक कुनै अशियारले आफ्नो ज्ञान, सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको ५ नं. बमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अशियारको निजी ठहरी आफूखुस गर्न पाउँछ । बण्डा गर्न कर लाग्दैन । अंश नभए पनि मानो छुट्टिई भिन्न बसेका वा रजिष्ट्रेशन नगरी खति उपति आफ्नो आफ्नो गरी आफ्नो हिस्सा सँग साथ राखी वा खानु पिउनु गरेकोमा एकै ठाउँमा भए पनि मानो छुट्टिई भिन्न भएको ठहर्छ । त्यस्तो कमाएको धन लगाएको ऋण आफ्नो आफ्नो हुन्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । संशोधित उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाले सगोलमा रहेकै अवस्थामा पनि कुनै सदस्यले निजी आर्जन गर्न सक्दछन् र यस्तो सम्पत्ति उसलाई बण्डा गर्न कर लाग्दैन भन्ने मान्यता स्थापित गर्‍यो । २०३४।१।२७ पछिका आर्जनका हकमा कुनै अशियारले अमूक सम्पत्ति आफ्नो ज्ञान, सीप, प्रयास वा निजी तवरले पाएको वा दान बकस समेतका माध्यमले पाएको निजी आर्जन हो भनी त्यो सम्पत्ति अन्य अशियारलाई बण्डा दिन्न भन्न सक्दछ । प्रमाणबाट उसको जिकीर स्थापित भए अदालतले त्यो सम्पत्तिलाई अंशबण्डाको १८ नं. ले बण्डा गरिदिन हुँदैन ।

८. अंशबण्डाको १८ नं. को सातौँ संशोधनद्वारा निजी उद्यम र परिश्रमलाई विधिकर्ताले

प्रोत्साहित गर्दै संरक्षण समेत गरेको छ । परिवर्तित कानूनी संरचनापछि केवल पैतृक सम्पत्ति र सामूहिक आर्जनमात्र अंशबण्डाको परिधिभित्र पर्ने मानियो । समान पुस्ताभन्दा अघिल्ला पुस्ताको आर्जन र त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति मात्र पैतृक हुने हुँदा यही सम्पत्तिमात्र बण्डा हुने सम्पत्ति हो । तर, पत्नी र सन्तानका लागि भने पति पिताको आर्जन पैतृक नै हुने यस अदालतले नेकाप २०६४ नि.नं. ७८१४ पृष्ठ १४० समेतद्वारा स्थापित गरिसकेको मान्यता हो । वादी प्रतिवादीबीच नाता पर्नु र उनीहरू बीच बण्डा भएको नपाइनु नै अंशबण्डा गरिदिनुपर्ने पूर्वाधार होइन । नाता पर्नु र अशियार हुनु विल्कुलै अलग स्थिति हुन् । सबै अशियार नातेदार हुन्छन् तर सबै नातेदार अशियार हुँदैनन् । तसर्थ नाता कायम भए पनि कुनै व्यक्ति कसैको अशियार नठहर्न सक्छ । अंशबण्डा हुन सो सम्पत्तिको प्रकृतिको विश्लेषण गरेर मात्र त्यो बण्डा हुने वा नहुने निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने हुन्छ । सम्पत्तिको विश्लेषण गरिने आधार नै पक्षहरूबाट प्राप्त हुने तायदाती हो ।

९. तायदाती मागिने कार्यबाट बण्डा गरिदिने पर्ने बाध्यता अदालतलाई रहँदैन । तायदाती मागिनु अंशबण्डा हुने सुनिश्चितता होइन । अंशबण्डाको २० नं. मा अंशमा नालिस परी आएकोमा अंशबण्डा गरी दिनुपर्ने देखिन आएपछि घरको लेनदेन कामकाज गर्ने जानकारसँग तायदाती माग्ने कानूनी व्यवस्थाले तायदाती माग्ने आदेश गर्दासम्मका प्रमाणको मोटामोटी मूल्याङ्कन गरिनेसम्म हो । तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट अशियार देखिएमा र बण्डा नभएको पाइएमा अंशबण्डा गरिदिनुपर्ने अवस्था देखिने भई यस्तो अवस्थामा तायदाती माग्ने आदेश हुने हो । भविष्यमा संकलित हुने प्रमाणका बारेमा आदेश गर्दा पूर्वाभास हुन सक्ने अवस्था हुँदैन । तसर्थ, तायदाती माग्नु असाधारण अधिकारक्षेत्रका मुद्दामा सरसर्ती हेर्दा गरे विराएको देखिएमा कारण देखाउ आदेश जारी गरिए सरहमात्र हो । तायदाती माग्ने आदेश र बण्डा गरिदिने निर्णय पर्यायवाची होइनन् । तायदाती अंशबण्डा गरिदिन पर्ने हो वा होइन र अंशबण्डा गरिदिन पर्ने स्थिति छ भने कुन कुन सम्पत्ति बण्डा गरिदिन पर्ने हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न न्यायकर्तालाई सघाउ पुऱ्याउने कार्यविधिगत एउटा चरण मात्र हो । तायदाती पछि

सोमा उल्लिखित प्रत्येक सम्पत्ति पूर्वजका नामबाट आएका पैतृक वा सो सम्पत्तिबाट बढे बढाइएका हुन वा होइनन् तथा कुनै सम्पत्ति कसैले निजी भन्दछ भने त्यसको स्रोत र आर्जनका माध्यमका बारेमा प्रामाणिक विश्लेषण गर्दै अदालतले न्यायिक निर्णय लिनुपर्ने हुन्छ।

१०. अब, उपरोक्त कानूनी कसीमा प्रस्तुत विवादलाई हेर्नुपर्ने भएको छ। यस मुद्दाका तथ्यगत पाटो केलाउँदा वादीहरूका पति पिता र प्रतिवादीहरूका पिता दाजुभाई भएका, आफ्ना पति पिताको १४ वर्षसम्म सन्तान नहुँदा दाजुका छोरा प्रतिवादी सत्यनारायणका नाममा सम्पत्ति किनिदिएको, भन्सारका जागीरे आफ्ना पति पिताको २०१८/२०१९ सालतिर जागीर समाप्त भएपछि भारत नोकरी गर्न गएको, २०३२ सालमा निजको देहान्त भएको भन्दै २०४५ सालमा यो फिराद दायर भएको छ। फिरादमा प्रितमलालका दुई छोरा जेठा मधुसुधनलाल र कान्छा वादीहरूका पति पिता बन्नीलाल भन्ने बन्नीनारायण भएको भन्दै बन्नीलालले अंश नलिँदै निजको देहान्त भएको कारणले पैतृक सम्पत्ति समेत प्रतिवादीहरूसँगै भएकोले सो सम्पत्तिबाट दुई भागको एक भाग अंश पाउँ भन्ने वादीहरूको मुख्य फिराद दावी देखिन्छ। वादीहरू हाम्रो अंशियार नाताका व्यक्ति नै होइनन्। तसर्थ अंश दिनुपर्ने होइन भने प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकीर पाइन्छ। वादीहरूको फिरादमा निजका पति पिता बन्नीलालको नाममा कुनै सम्पत्ति नभई निजले जागीर समेतबाट आर्जित गरेको रकमबाट निजका भतिजा एवं प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीमध्येका सत्यनारायणलाल कर्णको नाममा जग्गा खरीद गरी सगोलमै बसी भोग गर्दै आएको भन्ने उल्लेख गर्दै अंश पाउनु पर्ने भन्ने मागदावी लिएको पाइन्छ।

११. मूलपूर्वा भनिएका प्रितमलालका नाममा कुनै सम्पत्ति छैन। प्रितमलालका छोरा भनिएका मधुसुधनलाल र बन्नीलाल भन्ने बन्नी नारायणका नाममा पनि कुनै सम्पत्ति छैन। निजहरूका नाममा सम्पत्ति थियो त्यो बेचबिखन भयो वा नामसारी भई आयो वा त्यसबाट अन्य सम्पत्ति आर्जन भयो भनी वादीले भन्न सकेको छैन। सम्पत्तिको तायदाती आएपछि अदालतले मुद्दाका पक्षहरूलाई देखाउन

सुनाउन पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र तायदाती देखाउने सुनाउने कार्यविधिको तात्पर्य नै मुद्दाका पक्षहरूका प्रतिक्रिया अभिलेखीकरण गर्नका लागि हो। प्रस्तुत मुद्दामा पेश भएको तायदातीको अध्ययन गर्दा वादी पक्षले आफूसँग कुनै सम्पत्ति नरहेको भनी निवेदन गरेका छन्। निजहरूका पति पिताले प्र. सत्यनारायणलाई किनिदिएको भनेको जग्गा कुन हो भन्न सकेको अवस्था छैन। जमीदारले दिएको भनेको जग्गा कि.नं. १०९ को ज.वि. ०-३-१८ मात्र देखिन्छ। अन्य जग्गा पनि किनेर आएको नदेखिई केही उखडाबाट केही उकासबाट प्राप्त भएको भनिएकोमा वादी पक्षको कुनै आधारपूर्ण खण्डन छैन। प्रतिवादी पक्षले जग्गा खरीदसम्बन्धी २०३४।१०।२१, २०३९।१।७, २०३९।१०।१९, २०४१।१२।१९, २०४३।७।३ र २०४४।१०।१० का पारित लिखतहरू तायदातीका साथ पेश गरेको पाइन्छ। कर्मचारी संचय कोषबाट ऋण लिएका पुष्टि गर्ने कागजात पनि पेश भएका छन्। यी लिखत प्रमाणलाई वादीले अन्यथा भन्न सकेको छैन। वादीको फिराद दावीतर्फ हेर्दा २०३२ सालभन्दा अगाडि वादीका पिता पति बन्नीलाल प्रतिवादीहरूसँगबाट निस्किएर भक्सीपुर मौजामा गई भिनाजु सुरेन्द्रलालबाट घर जग्गा मागी बसोबास गरेको र २०३२ सालमा निजको मृत्यु भएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। वादीका पति पिता निज बन्नीलाल प्रतिवादीहरूसँगबाट अंश प्राप्त गर्ने हैसियतका व्यक्ति भई निजले प्रतिवादीमध्येका सत्यनारायणका नाममा जग्गा जमीन समेत खरीद गरेको अवस्था भए त्यसरी आफूले खरीद गरेको जग्गा जमीन समेतमा दावी नगरी अन्यत्रै गई बस्नुपर्ने कुनै विश्वसनीय कारण समेत रहेको देखिँदैन। वादीका पति पिता बन्नीलाल स्वयम्ले प्रतिवादीहरूसँग अंशको दावी गर्नसक्ने स्थिति विद्यमान देखिए तापनि निजले आफ्नो जीवनकालमा त्यस्तो दावी गरेको भन्ने पनि देखिन आउँदैन।

१२. दर्तावालाको नाममा रहेको सम्पत्ति आर्जन गर्दा परोक्ष श्रम र सहयोग उसको परिवारका अन्य सदस्यको पनि रहन्छ, भन्ने मान्यता नै अंशबण्डासम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको मूल मर्म हो। तर, प्रस्तुत विवादमा अंशियार भएको दावी गर्ने वादी पक्ष आफ्नै लेखाइअनुसार २०१८/२०१९

सालतिर भारत पलायन भएको छ र २०४५ सालमा फिराद लिएर प्रकट भएको देखिन्छ । फिरादमै २०३२ सालमा पति पिताको देहान्तपछि खान लाउन प्रतिवादी पक्षले नदिएकोले स्थानीय सहयोगबाट जीविकोपार्जन गरेको भन्ने कथन रहेको छ । यसरी स्थानीय सहयोगले जीविकोपार्जन गरिआएको भन्ने पक्षले अंश माग गर्दै अदालत प्रवेश गर्न अर्को १३ वर्ष व्यतीत गरेको स्थिति छ । तायदाती र दर्ता लगत हेर्दा २०२० सालभन्दा अगाडि प्रतिवादीका नाउँमा कुनै सम्पत्ति आएको देखिँदैन । जिमीदारले दुवै भाईलाई दिएको भनिएको सम्पत्तिको लगत २०२० सालको छ । यस स्थितिमा उखडालगायतका माध्यमले प्राप्त सम्पत्ति आर्जनमा विदेशमा रहेको र प्रतिवादीको सँग साथमा नरहेका वादी पक्षको कुनै भूमिका रहेको प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको छैन । सम्पत्ति परिवारका जो सुकैको नाममा दर्ता रहे पनि त्यसको आर्जनमा मानो नछुट्टिई सँग बसेका अवस्थामा सबैको सहभागिता रहन्छ भन्ने मान्यता अंशबण्डाको साविक १८ नं. ले स्थापित गरेको छ । प्रस्तुत विवादमा पनि २०१८/२०१९ सालसम्म कुनै अचल सम्पत्ति रहेको भन्ने तथ्य वादी पक्षले देखाउन सकेको पाइँदैन । वादी स्वयम्ले नै पति पिताको भन्सारको जागीर समाप्त भएपछि भारतमा गई नोकरी गरेको भनी उल्लेख गरेको तथ्यले विशेष महत्व राख्दछ । यस प्रकार आर्जनमा आफ्नो कुनै सहभागिता नै नरहेको सम्पत्ति अंशबण्डाको रूपमा दुई भागको एक भाग पाउनु पर्छ भन्ने वादी दावी न्यायसंगत छैन ।

१३. अंशबण्डा हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने प्रश्नका सन्दर्भमा सम्पत्तिको प्रकृति मूल पक्ष हो भने नाता गौण पक्ष हो । तथापि प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी पक्षले वादीहरू नाता नै पर्ने होइनन् भनी प्रतिवाद गरेको पाइँदा तथा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट नाता पर्ने कारणबाटै वादी दावीबमोजिम अंश पाउने गरी भएको निर्णयलाई वादी प्रतिवादीबीच अंशियारको नाता कायम गर्न नमिल्ने भन्ने समेत आधारबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएबाट यस जिकीरतर्फ पनि केही विवेचना आवश्यक देखिएको छ । वादीका साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्ने सत्यभामा पाण्डेले मधुसुधनलाल र बद्रीलाल

दाजुभाई हुन् भनेको पाइन्छ । यस भनाइलाई विशेष रूपमा उल्लेख गरी वादी प्रतिवादीबीच अंशियार नाता कायम गरी अंश पाउने ठहर्‍याई संयुक्त इजलासबाट फैसला भएको छ । सत्यभामा पाण्डेको बकपत्रको व्यहोरा यी वादी र प्रतिवादीहरूबीच अंशियार नाता स्थापित गर्ने निर्णायक एवं अकाट्य प्रमाण हो होइन भन्ने प्रश्नलाई निरोपण गरिनु आवश्यक भएको छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(४) को कानूनी व्यवस्थाको उल्लेख गर्नु वाञ्छनीय हुन आउँछ । उक्त दफा २३ (४) मा “अदालतले कुनै व्यक्तिको अर्को कुनै व्यक्तिसँग कुनै नाता सम्बन्ध छ वा छैन भन्ने कुरा यकीन गर्न परेमा त्यस्तो नाता वा सम्बन्धको विशेष जानकारी हुन सक्ने स्थितिमा भएका व्यक्तिको राय प्रमाणमा लिन हुन्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यो व्यवस्थाबाट कुनै व्यक्तिको अर्को कुनै व्यक्तिसँग कुनै नाता सम्बन्ध छ वा छैन भन्ने विवाद खडा भएपछि त्यसको निराकरणका लागि त्यस्तो नाता वा सम्बन्धको बारेमा कुनै अर्को व्यक्ति विशेष जानकारी हुनसक्ने अवस्थामा रहेको छ भने त्यस्तो विशेष जानकारी हुने व्यक्तिले अदालतमा उपस्थित भई सो नाता वा सम्बन्धको विषयमा आफूलाई विशेष रूपमा जानकारी भएको कुरा विशेष व्यक्तिका रूपमा व्यक्त गरिदिएको हुनुपर्ने देखिन आउँछ । यसका अतिरिक्त त्यसरी नाता सम्बन्धको बारेमा जानकारी दिने व्यक्ति स्वयमूमा त्यस्तो नाता वा सम्बन्धको बारेमा विशेष जानकारी राख्न सक्ने स्थितिमा रहेको व्यक्ति हो होइन भन्ने कुरातर्फ अदालतले यकीन गरी निजले सो नाता सम्बन्धको विषयमा व्यक्त गरेका कुरा वा दिएको जानकारीलाई प्रमाणमा लिनुपर्ने हुन्छ ।

१४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थामा प्रयुक्त “विशेष जानकारी हुन सक्ने स्थितिमा भएका व्यक्ति” भन्ने वाक्यांशको आशय हेर्दा नाता वा सम्बन्धका बारेमा कुनै कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्ति विवादित नाता सम्बन्धका बारेमा वा त्यस्तो नातासम्बन्धी पुस्तेवारी वा वंशवृक्षका बारेमा विशेष रूपमा जानकारी भएको हुनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो विशेष जानकारी राख्ने स्थितिमा नरहेको व्यक्तिले उक्त नाता वा सम्बन्धको विषयमा वास्तविक र सही कुरा व्यक्त गर्न नसक्ने हुँदा निजको भनाई सो नाता वा सम्बन्ध यकीन गर्न प्रमाणयोग्य

हुन सक्तैन । पुस्तेवारी वा वंशवृक्षसम्बन्धी तथ्यका बारेमा अनभिज्ञ साक्षीको कथन केवल सिफारिश हुन्छ । साक्षीको सिफारिश प्रमाण हुन सक्दैन । विवादित पक्षहरूको बीचमा अंशियारको नाता वा सम्बन्ध छ छैन भन्ने यकीन गर्न सो सम्बन्धमा विशेष जानकारी राख्न सक्ने स्थितिमा रहेको व्यक्तिले सो नाता सम्बन्धका बारेमा पुस्तेवारीसहित व्यक्त गरेको भनाई मात्रै प्रमाणको रूपमा ग्रहणयोग्य हुन सक्तछ । विशेष व्यक्तिको हैसियत विशेषज्ञ सरह हुन्छ । निष्पक्ष र स्वतन्त्र व्यक्तिको भनाई र कुनै पक्षको साक्षीको भनाइ समान प्रामाणिक महत्वका हुन सक्दैनन् । सत्यभामा जग्गादाता भनिएको जिमीदार परिवारकी नै भए पनि उनी वादीकी साक्षी हुन् भन्ने तथ्यलाई बिसिएर यस मुद्दाको निर्णय हुन सक्दैन ।

१५. प्रस्तुत विवादमा संयुक्त इजलासबाट वादीका अन्य साक्षीको बकपत्रको व्यहोरालाई पनि निर्णायक प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरेको अवस्था देखिन्छ । वादीका साक्षीका रूपमा बकपत्र गर्ने यी साक्षी वादी प्रतिवादीबीचको नाता सम्बन्धको विषयको विशेष जानकारी राख्न सक्ने स्थितिमा रहेका व्यक्ति नभई वादीकै हितका लागि वादी दावीलाई पुष्टि गर्ने उद्देश्यले अदालतमा साक्षीको रूपमा उपस्थित हुने व्यक्ति देखिन्छन् । यस्ता साक्षीलाई बाहिरबाट आफ्नो गाउँमा आएर बसेका भनिएका व्यक्तिको पुस्तेवारी वा नाता सम्बन्धको बारेमा विशेष जानकारी हुनसक्ने स्थिति रहँदैन । तसर्थ निजहरूकै भनाईलाई एकमात्र निरपेक्ष प्रमाण मानी नाता सम्बन्ध स्थापित गर्ने आधारको रूपमा ग्रहण गर्नु न्यायसंगत हुने देखिँदैन । विवादित पक्षहरूको वंशभिन्न नपर्ने र वादी प्रतिवादीबीचको नाता सम्बन्धका बारेमा विशेष जानकारी राख्न सक्ने हैसियत र स्थितिमा पनि नरहेको वादीका साक्षीहरूको बकपत्रको व्यहोरा र सरजमीनमा सम्मिलित व्यक्तिको कथनले यी वादी प्रतिवादी बीचको अंशियार नाता सम्बन्ध स्थापित गर्ने अकाट्य प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन । नाता हो अंश दिनपर्छ भन्ने वादीका साक्षी सरह नै नाता पर्दैन, अंश दिन पर्दैन भन्ने प्रतिवादीका साक्षीको भनाइ प्रमाणमा नलिन पनि औचित्य र आधार आवश्यक पर्दछ । साक्षी तथ्यको जानिफकार हुनु पर्छ । प्रमाण

ऐन, २०३१ को दफा ३७(२) बमोजिम देखे, सुने, बुझेको तथ्यगत आधारका साथ साक्षीले व्यक्त गरेको कथनमात्र प्रमाणलायक हुन्छ । प्रमाणको महत्व संख्यामा र सिफारिशमा होइन आफ्नो गुणवत्ता र विश्वसनीयतामा निर्भर गर्दछ ।

१६. यस्तै विवाद समावेश भएको निवेदक वादी भंगी राना थारू र विपक्षी प्रतिवादी भंगड राना थारू भएको अंश मुद्दामा “बुभिएका साक्षी सबैले वादी प्रतिवादी काका भतिजा हुन्, अंश पाउनु पर्ने हो भनेको छ, तर सबै साक्षीहरूले पुस्तावारी खुलाई बकपत्र गर्न सकेको छैन । यसबाट सो साक्षीको बकाई विश्वसनीय मान्न नमिल्ने” भनी नाता सम्बन्धको विषयमा वादी प्रतिवादीका साक्षीहरूले निजहरूको पुस्तेवारीसहित उल्लेख गरी बकपत्रगर्न नसकेको अवस्थामा प्रमाण ग्राह्य नहुने भनी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट व्याख्या भइरहेको देखिन आउँछ (नेकाप २०४७ नि.नं. ४०३४ पृष्ठ १) । तसर्थ, पुस्तावारीसहितको नाता सम्बन्ध नखुलाई केवल वादी प्रतिवादीहरूबीच यो यस्तो नाता सम्बन्ध पर्दछ, भनी कुनै एक पक्षको साक्षीले बकेको कुरालाई निर्णायक प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न र त्यसैका आधारमा अंशियार नाता कायम गर्न उल्लिखित नजीर सिद्धान्त समेतको रोहबाट मिल्ने देखिन नआएको र उक्त सिद्धान्तसँग असहमति राख्नुपर्ने कुनै कारण समेत विद्यमान नदेखिँदा वादीका साक्षी सत्यभामा पाण्डे समेतले वादी प्रतिवादीबीचको नाता सम्बन्धका बारेमा गरेको उपरोक्तानुसारको बकपत्रको व्यहोराबाट कुनै अवधारणा बनाई हाल न्यायसंगत देखिएन ।

१७. वादी सूर्यकुमारी श्रेष्ठ र प्रतिवादी यिनै वादीहरूको पति पिता बट्टीलाल भएको लेनदेन मुद्दामा तत्कालीन बेथरी इलाका अदालतबाट जारी भएको इतलायनामा म्याद तामेल गर्दा बट्टीनारायणलाल कायस्थ नाम गरेको व्यक्ति र निजका हकदार समेत गोपालपुर मौजामा नभएको भनी सो म्याद मिति २०१९।८।२९ मा उक्त मौजाको अशोकको रुखमा टाँसी तामेल भएको र सो तामेली व्यहोरामा प्रतिवादीहरूका पिता मधुसुधनलाल समेत साक्षी बसी सहिछाप गरेको देखिएको छ । वादीका पति पिता बट्टीलाल प्रतिवादीहरूको पिता मधुसुधनलालको अंशियार नाताको भाई भए सो लेनदेन मुद्दाको म्याद

तामेल हुँदा मधुसुधनलाल स्वयम्ले बद्रीनारायणलाल भन्ने व्यक्ति र निजका हकदार समेत गोपालपुर मौजामा नरहेको भनी लेखाउनु पर्ने कारण देखिँदैन । यो कथनले वादी पक्षलाई प्रतिकूल असर पर्ने अवस्थामा यसलाई विधिवत चुनौती दिइएको पनि पाइन्छ ।

१८. वादीका पति पिता भन्सारमा जागीरे हुँदा भतिजा सत्यनारायणको नाममा जग्गा जमीन खरीद गरेको भन्ने वादीको भनाईतर्फ विचार गर्दा त्यसरी वादीका पति पिताले भतिजाको नाममा जग्गा जमीन खरीद गरेको भए सोको प्रमाणस्वरूप सम्बन्धित कार्यालयबाट पारित हदमुनीको भए अपारित लिखतको प्रतिलिपि वा सो निजको कथनलाई समर्थन गर्ने अन्य कागज प्रमाणहरू पेश गरी सो कुराको पुष्टि गर्न सक्नुपर्दछ । तर, वादीले त्यस्तो कुनै प्रमाण देखाउन सकेको स्थिति पनि छैन । साथै नातातर्फ बयान गर्दा वादीमध्येका संजयकुमार कर्णले आफ्ना बाजे प्रितमलालको जन्मस्थान भारत दरभंगा भएको भनी उल्लेख गरेको र प्रतिवादी मध्येका शम्भुनारायण कर्णले बाजे प्रितमलालको जन्म नेपालकै धनुषा जिल्लामा भएको र त्यहाँबाटै हालको स्थानमा आएको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । यसबाट वादी प्रतिवादीको बाजे प्रितमलाल भन्ने एकै व्यक्ति नै हो भन्ने विश्वसनीय आधार पनि देखिन आउँदैन । बद्रीलाल र बद्रीनारायण एउटै व्यक्तिका दुई नाम हुन् भन्ने भरपर्दो आधार पनि मिसिलमा फेला पर्दैन । अर्कोतर्फ प्रतिवादी सत्यनारायण लालको नाममा २०२३।१०।१०।२ मा भरिएको भूमिसुधारको १ नं. अनुसूचीसमेतमा प्रतिवादीको एकाघर परिवारका सदस्यहरूमा यी वादीहरूको पिता पतिको नाम उल्लेखसम्म पनि भएको पाइँदैन । यी सबै तथ्यगत आधारहरूबाट वादीका पति पिता बद्रीलाल नै बद्रीनारायण पनि हुन् र यी प्रतिवादीका पिता मधुसुधन लालको सहोदर भाई भन्ने स्थापित हुँदैन ।

१९. यस विवादमा वादीको फिरादपत्र मिति २०४५।३।२५ मा दर्ता भएको छ । वादीले तत्पश्चात् मात्रै नाता प्रमाणित सिफारिश एवं प्रमाणपत्रहरू प्राप्त गरेको मिसिल संलग्न जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीको मिति २०४८।११।१८ को सिफारिश समेतबाट देखिन आएको छ । वादी प्रतिवादीबीच

नाता सम्बन्धमा विवाद सिर्जना भइसकेपछि सो विषयमा साधिकार न्यायिक निकायबाट निश्चित निष्कर्ष नआउँदै अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले त्यस्तो नाता सम्बन्धको विषयमा गरिदिएको सिफारिश वा उपलब्ध गराएको नाता प्रमाणपत्रले त्यस्तो नाता सम्बन्ध स्थापित गर्न कुनै प्रामाणिक भूमिका खेल्न सक्तैन । प्रमाण भन्ने कुरा जहिले पनि स्वाभाविक देखिनु पर्दछ । मुद्दा परेपछि त्यसलाई भरथेग गर्न सिर्जित कागजातले कुनै मूल्य राख्दैनन् । नाताको विषयमा विवाद उत्पन्न भएपछि तयार भएका त्यस प्रकारका कागजातहरूलाई अदालतले प्रमाणको रूपमा लिई ग्रहण गर्ने हो भने नातासम्बन्धको विवादित प्रश्न अन्ततः अदालतभन्दा बाहिरका अन्य निकाय वा पदाधिकारीको निर्णयबाट प्रभावित हुन पुग्दछ, जुन न्यायको मान्य सिद्धान्त प्रतिकूल समेत हुन जान्छ । तसर्थ अशियार नाता सम्बन्धमा विवाद सिर्जना भइसकेपछि तयार भएका सोसम्बन्धी कागजातहरूले त्यस्तो विवाद निक्क्यौलमा कुनै प्रामाणिक महत्त्व राख्न सक्तैनन् र यी अवलोकनीयसम्म पनि हुँदैनन् ।

२०. अब यस मुद्दामा निक्क्यौल गर्नुपर्ने अन्तिम प्रश्नका रूपमा रहेको अंश पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्ने नपुग्ने तर्फ विचार गर्दा अंशको हक कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनद्वारा प्रदत्त नैसर्गिक हक हो । अंशको दावी गर्ने व्यक्ति प्रतिवादीको अशियार नाता सम्बन्धको व्यक्ति भन्ने देखिएको अवस्थामा र निजहरूले एकआपसमा विधिसम्मत रूपमा पैतृक सम्पत्ति बण्डा गरी लिई पाई बसेको भन्ने नदेखिएको स्थितिमा यस अदालतले कुनै पनि व्यक्तिलाई अंश पाउने हकबाट वञ्चित गर्न सक्तैन । तर, अंश पाऊँ भनी दावी गर्ने व्यक्ति त्यस्तो अंश दिनुपर्ने दायित्व भएको अर्को व्यक्तिको अशियार नाताको व्यक्ति हो, यिनीहरू बीच पहिले अंशबण्डा भएको छैन र अंश मागिएको पक्षसँग बण्डा गरिदिनु प्रकृतिको सम्पत्ति रहेको छ, भन्ने देखिनु पनि उत्तिकै आवश्यक हुन्छ । यस विवादको मिसिल प्रमाणबाट अंशमा दावी गर्ने वादी प्रतिवादीको अशियार नाता सम्बन्धभित्रको व्यक्ति हो भन्ने नै निर्विवाद रूपमा स्थापित हुन नसकेको, कुनै पैतृक सम्पत्ति नरहेको, वादी प्रतिवादीसँग साथमा नरहेको मानो छुट्टिएपछि प्रतिवादी पक्षका नाममा आएका सम्पत्ति

आर्जनमा परोक्ष समेत सहभागिता नरहेको समेत हुनाले वादी पक्षलाई अंश दिलाई दिने कार्य माथि विवेचित आधार र कारणबाट कानून तथा न्यायसंगत हुँदैन। तसर्थ, वादी दावीबमोजिम यी वादीहरूले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने स्थिति देखिन आएन।

२१. उपर्युक्त विवेचना गरिएका आधार कारण समेतबाट वादी दावी पुन नसक्ने गरी शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला सदर गर्नुपर्नेमा नगरी सो फैसला उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम अंश पाउने ठहर गरेको यस अदालत, संयुक्त इजलासको मिति २०६३।२।२० को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला उल्टी भई वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०५३।३।२५ को फैसला सदर हुने ठहर्छ। अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि ईन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६३।२।२० को फैसला उल्टी भई वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको २०५३।३।२५ को फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएकोले यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६३।२।२० को फैसलाको तपसील खण्डको देहाय १, २ र ३ बमोजिमको लगत कायम रहन नसक्ने हुँदा उक्त लगत कट्टा गरी शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५०।३।२० को फैसलाको तपसील खण्डको देहाय (१) बमोजिमको लगत यथावत कायम गर्नु भनी शुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु १

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल जेठ २६ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:-विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८६०९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६५ सालको दे.पु.नं. CI-०६७६
फैसला मिति: २०६८।३।२०।२
मुद्दा- हक कायम समेत।

पुनरावेदक वादी: जि. काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २४ बस्ने नरनाथ
पाण्डेको मु.स. गर्ने रञ्जनराज पाण्डेको
मु.स. गर्ने मुरारीराज पाण्डे समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जि. काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ४ बस्ने
गोकुलप्रसाद पाण्डे समेत

- जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ बमोजिम नापी हुनुभन्दा पहिले कुनै जग्गा कमाउने मोहीले आफूले कमाई आएको जग्गाको जग्गाधनी हो भनी कुनै व्यक्तिलाई देखाई नापीका बखत क्षेत्रीय किताब (फिल्डबुक) समेतमा जग्गाधनीको नाम समेत लेखाएको अवस्थामा मोहीले जग्गाधनी भनी लेखाएको व्यहोरा अन्य कुनै स्वतन्त्र र भरपर्दो प्रमाणबाट खण्डित नभएसम्म सो जग्गाको वास्तविक जग्गाधनी मोहीले देखाएकै व्यक्तिलाई मान्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.४)

- विर्तावालाले २०४९ साल असार मसान्त अगावै रैकर परिणत गरिपाऊँ भनी दिएको निवेदनमा मालपोत कार्यालयबाट सो बमोजिम रैकर परिणत हुने, नहुने भनी निर्णय गर्न बाँकी रहिरहेको अवस्था देखिएमा विर्तावालाको तर्फबाट परेको त्यस्तो निवेदनलाई नै विर्तावाला निरन्तर कारवाहीमा रहेको मान्नुपर्ने।
- जग्गाधनीको हैसियतमा रैकर परिणततर्फ दिएको निवेदनको निर्णय नभई सो निवेदन निरन्तर कारवाही रहिरहेको अवस्थामा

जग्गाको मोहीको हैसियतले विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२क को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम दिएको निवेदनबमोजिम स्वतः मोहीको नाममा रैकर परिणत भै दर्ता गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक वादीतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारी

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, श्री रामप्रसाद भण्डारी 'सम्भव' विद्वान अधिवक्ताहरू श्री इन्द्र खरेल, श्री लक्ष्मीप्रसाद उप्रेती, श्री हरी उप्रेती, श्री रमनकुमार श्रेष्ठ, श्री माधवकुमार बस्नेत र श्री सुर्दशन थपलिया

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२क

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदक अदालत पाटनको २०६४।१।२३।२ को फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी वादीको तर्फबाट दायर भएको निवेदनमा यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को देहाय (क) र (ख) का आधारमा निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:

पुनरावेदन अदालत पाटनको २०६४।१।२३।२ को फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी वादीको तर्फबाट दायर भएको निवेदनमा यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को देहाय (क) र (ख) का आधारमा निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:

भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ४(क) को कि.नं. १६० को क्षे.फ. ०-११-० कित्ता १, ऐ. ऐ. कि.नं. १६१ क्षे.फ. ०-१२-१-० को कित्ता १, ऐ. ऐ. कि.नं. २१७ क्षे.फ. ०-१-३ को कित्ता १ र ऐ. ऐ. कि.नं. २१९ क्षे.फ. ०-९-० को कित्ता १ समेतका

जग्गा रैकरमा परिणत गरी दर्ता नामसारी गरी जग्गाधनी पूर्जा समेत पाऊँ भनी मिति २०४१।३।११ मा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा निवेदन दिई कारवाहीमा रहेकोमा सो निवेदनमा हालसम्म कुनै निर्णय भएको छैन । उक्त जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भनी विपक्षी ज्ञानबहादुर, तेजबहादुर र तुल्सीहरिले मिति २०४९।१।५ गते र विपक्षी गोकुलप्रसाद र श्रीरामले पनि उक्त जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भनी मिति २०५३।१०।१७ मा निवेदन दिएको रहेछ । त्यसपछि अदालतबाट हक कायम गरी ल्याउनु भनी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले गरेको मिति २०५९।१२।२७ को निर्णयको नक्कल समेत २०६०।३।४ मा सराई लिई उपस्थित भएको छु । विपक्षी गोकुलप्रसाद र श्रीरामले विवादित जग्गालाई २०२१।१०।२६ मा मुना मिश्रको नाउँको कुश माफी विर्ता लगतको पाना नं. २३० मौजे लोहकन्थली नं. नं. ४७६, ५६१, ५३५, ५३६ र ५४५ बाट भिडाई मुना मिश्रको हकबाट पिता दोरानन्द पाण्डेको नाममा रैकर परिणत भइसकेको लगतबाट भिडने भनी दर्ताको लागि माग गरेको देखिन्छ । उक्त लगतबाट भिडाई पहिले नै विपक्षीमध्येको श्रीराम पाण्डेको आमा अर्थात् दोरानन्दको छोरा पोषणप्रसादको पत्नी तीर्थकुमारी पाण्डेको नाउँमा भक्तपुर, दिव्यश्वरी ४(क) कि.नं. २१८, २२१, २२२, ३७२, ३७४, ३७७, ३७९ समेतका जग्गाहरू मिति २०५३।६।१७ को निर्णयले दर्ता नामसारी भएकोबाट पनि विवादित जग्गामा गोकुलप्रसाद र श्रीरामको कुनै हक नरहेको प्रष्ट छ । विवादित जग्गा साविक मुना मिश्रको कुश विर्ता लगत नं. २१८, १६५, २९३, २९५ को लोकन्थली मौजाको रोपनी ६४। मध्येबाट भिड्ने जग्गा हो । उक्त जग्गा समेतका घर जग्गा मुना मिश्रले हरि सेवकलाई मिति १९७५।११।१९।१ मा अष्टलोह शेषपछिको वकसपत्र गरिदिएकी रहिछन् । सो जग्गा हाम्रो बाजे डोलेश्वरले खरीद गरी लिएको कुरा हरि सेवकको छोरा रामसेवकले मिति १९७९।२।१८ मा गरिदिएको भरपाईबाट प्रष्ट छ । बाजेले खरीद गरी बाजेको हक भएको र निजको परलोक पछि विवादित जग्गा हाम्रो पिता डाकुरनाथको हक भएको भन्ने कुरा २०१६।३।१० मा डाकुरनाथले विर्ता जग्गाको पोता बुभाएको रसिदबाट प्रष्ट भएकोले विवादित जग्गामा हामी फिरादीको हक कायम गरी

दर्ता नामसारी गरी हामीहरूको नाउँमा जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा दिनु भनी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको नाउँमा पूर्जा समेत पाउँ भन्ने फिरादपत्र ।

विपक्षी फिरादीहरू नरनाथ पाण्डे र गोविन्द पाण्डेका बुवा डाकुरनाथ पाण्डे १, हामी प्रतिवादीहरूको पिता बाजे दोरानन्द पाण्डे १ र हामी प्रतिवादीहरूका बाजे तथा जिजुबाजे परमानन्द पाण्डेका कान्छा भाइ चैतानन्द पाण्डेकी श्रीमती सोमकुमारी पाण्डे र छोरा बुद्धिप्रकाश पाण्डे १ समेत एकासगोलमा बसी आएकोमा १९९५ सालमा यी काका बुबा, ठूला बुबा तथा बाजे डाकुरनाथ पाण्डे १, दोरानन्द पाण्डे १ तथा बुद्धिप्रकाश पाण्डे १, बज्यै तथा जिजुबज्यै सोमकुमारी पाण्डे १ समेत ४ जनाका बीचमा तीन भाग लगाई अंशबण्डा भएको थियो । उक्त विवादित जग्गा मुना मिश्रसँग हाम्रो मूल पुर्खाले खरीद गरी भोग चलन गरिआएको मनोहरा लोहकीन्थली किनुवा विर्ता भन्ने जनिई कमाउने मोही महलमा मोही बुद्धिमानले कमाएको टारी खेत १॥ भन्ने उल्लेख भै हामी प्रतिवादीहरूका पिता तथा बाजे दोरानन्द पाण्डेको अंश भागमा परेको जग्गा हो । उक्त कुरा १९९५ सालको बण्डापत्रबाट समेत प्रष्ट हुन्छ । मुना मिश्रको कुश माफी विर्ताबाट दोरानन्द पाण्डेका नाममा रैकर परिणत भएको साविक लोकन्थली मौजा न.नं. ४७६, ५६१, ५३५, ५३६ र ५४५ बाट भिडाई तीर्थकुमारीको नाममा मिति २०५३।६।१७ गते दिव्यश्वरी ४(क) कि.नं. २१८, २२१, २२२, ३७६, ३७७, ३७८, ३७९ समेतका जग्गा दर्ता गरी सकेको, सोही साविक पोता भिडाई दर्ता गर्न मिल्ने होइन भनी विपक्षी फिरादीले फिराद दावी गरेकोमा उपरोक्त मुना मिश्रको कुश माफी विर्ताबाट दोरानन्द पाण्डेको नाममा रैकर परिणत भएको लोकन्थली मौजाको नं. ४७६ न.नं. ५६१, ५३५, ५३६ र ५४५ समेत गरी जम्मा ५।११।१।१ मा भएकोमा कि.नं. २१८, २२१, २२२, ३७२, ३७४, ३७७, ३३८, ३७९ कायम गरी जम्मा क्षे.फ. २।१२।३।० मात्र दर्ता गरी क्षे.फ. २-१४-२-१ जग्गा दर्ता गर्न बाँकी थियो । तसर्थ उपरोक्त साविक पोता भिडाई दर्ता गरी सकेको हुँदा पुनः सोही साविक लगत भिडाई दर्ता माग गर्न नमिल्ने भन्ने फिरादीहरूको दावी अपूर्ण र असान्दर्भिक भएको हुँदा विपक्षीहरूको फिराद खारेज गरी सोही साविक

लगतबाट भिडाउन बाँकी जग्गाबाट विवादित कि.नं. १६०, १६१, २१७, २१९ को जग्गाहरू भिडाई हामी प्रतिवादीहरूको हककायम गरी विपक्षीहरूको फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी गोकुलप्रसाद पाण्डे १ तीर्थकुमारी पाण्डे १, श्रीराम पाण्डे १ समेतको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

विवादित जग्गाहरू साविक मुना मिश्रको कुश विर्ता लगतबाट भिड्ने भनी विपक्षीले मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिंदा प्रमाण दिन नसके पनि हाल फिरादपत्रमा हामी प्रतिवादीहरूले दावी लिएर देखाएको लगतमा भिडी दर्ता हुनेमा अन्यथा भन्न नसकी स्वीकार गरेकै छन् । मुना मिश्रको हकबाट विपक्षीहरूको पिता पुर्खा तथा निजहरूमा हक हस्तान्तरण भएको भए निजहरूले सो लगत आफ्ना नाममा नामसारी रैकर परिणत गरी दर्ता समेत गर्नुपर्नेमा सो समेत गर्न सकेका छैनन् । विपक्षीहरूले प्रतिवादी बनाएका गोकुलप्रसाद समेतका पिता पुर्खाले १९९५ सालको अंशबण्डाबाट विवादित जग्गा अंश पाएको नहुँदैनमा स्वतः विपक्षीको हक कायम हुने होइन । विपक्षीहरूले प्रस्तुत फिरादमा समेत विर्ता लगत रैकर परिणतको माग दावी गरेका छैनन् । मुना मिश्रको नामको विर्तामा निजहरूको हक पुगेकै अनुमान गर्दा पनि रैकर परिणत माग नभएसम्म रैकर परिणत हुन र दर्ता हुने नहुनेतर्फ विचार गर्न मिल्दैन । विवादित जग्गाहरू साविकमा बाजे बुद्धिमान र त्यसपछि नापीमा कायम भएको मोही पिताजी कुलबहादुरले जोत भोग गरी आउनु भएको र उहाँ परलोक भएपछि उक्त जग्गा हामीले जोतभोग गरी हामीहरू जोताहा मोही भएको र सो जग्गा (ख) श्रेणीको विर्ता जग्गा भएकोमा विवाद छैन । विवादित जग्गा मुना मिश्रको कुश माफी विर्ता वा निजबाट हक प्राप्त भएको भए हक प्राप्त हुने व्यक्तिहरूले आफू जग्गाधनी भनी हक स्रोत देखाई २०४९ साल असार मसान्तभित्र विर्ता रैकर परिणत गर्नुपर्नेमा सो नगरेकाले विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२(क) बमोजिम हामी मोहीहरूको नाममा जग्गा दर्ता हुने भै दर्ता माग गरेका छौं । विर्ता उन्मूलन ऐनको संशोधनअनुसार २०४९ असार मसान्त पछि विर्ता जग्गा जग्गाधनीका नाममा रैकर परिणत हुन सक्दैन । कानूनले हक समाप्त गरेको विषयमा विपक्षीहरूको दावी लाग्न सक्दैन । विपक्षीहरूले आफ्ना

हक गुमाइसकेको हुँदा आधारहीन तथ्य उल्लेख गरी भूठा फिराद दावी गरेकोले विपक्षीहरूको भूठा र आधारहीन दावी नपुग्ने गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ज्ञानबहादुर १, तेजबहादुर १ र तुल्सी हरि १ समेतको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

विवादित जग्गा वादीहरूको नाउँमा हक कायम हुनुपर्ने हो भन्ने वादीका साक्षी जानकीप्रसाद सिलवालले गरेको वकपत्र ।

विवादित जग्गा दोरानन्द पाण्डेतर्फका सन्तान यस मुद्दाका प्रतिवादीहरू गोकुलप्रसाद पाण्डे समेतको हक लाग्ने जग्गा देखिन आएकोले निजहरूको हक कायम हुने ठहरी आज यस इजलासबाट निर्णय भएकोले सोही आधारमा यस मुद्दामा वादीको दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।१७ को फैसला ।

लगाउको दे.पु. ४०।५।५३ को फैसलामा उल्लिखित आधारबाट वादी दावी नपुग्ने ठहराई फैसला भएकोले उक्त मुद्दामा आजै विवेचना गरी पुनरावेदन पत्र दर्ता गरेकोले सोही आधारमा शुरु फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेतको पुनरावेदन पत्र ।

वादी दावीको जग्गा साविक कुन लगतमा भिडी दर्ता हुने हो, सो यकीन नगरी प्रत्यर्थीहरूको हक कायम हुने ठहर्नाएको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनको रोहमा नमिली फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६४।५।१३ को आदेश ।

विवादित दिव्येश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ४ (क) कि.नं. १६०, १६१, २१७ र २१९ का जग्गाहरूमा वादीहरूको हक कायम हुन नसकी प्रतिवादी मध्येका मोही कुलबहादुरका छोरा ज्ञानबहादुर हेका (डंगोल), तुलसीहरि हेका (डंगोल), तेजबहादुर हेका (डंगोल) समेतले रैकरमा दर्ता गराउन पाउने र निजहरूको नाममा हक कायम हुने ठहरी लगाउको दे.पु.नं. ११८१ र ११८२ का मुद्दामा आजै ठहर निर्णय भएको हुँदा यस मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने ठहराएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।१७ को इन्साफ मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको २०६४।१।२३।२ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । विवादको जग्गा हाम्रो नाममा रैकर परिणत गरी दर्ता गरिपाऊँ भनी २०४१ र २०४२ सालमा दिएको निवेदनहरूमा कुनै कारवाही नगरी पछिबाट परेको विपक्षीहरूको निवेदनमा कारवाही गरी हक बेहकमा सुनाएकै कारणले मात्र हाम्रो अधिल्लो निवेदनमा कुनै असर पर्ने होइन । विपक्षीहरू ज्ञानबहादुर, तुलसीहरि र तेजबहादुर समेतका नाममा हक कायम हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । विपक्षीहरू गोकुलप्रसाद समेतले देखाएको लगतबाट पहिले नै तीर्थकुमारीको नाममा जग्गा दर्ता भइसकेको छ । विपक्षी गोकुलप्रसाद र श्रीरामले १९९५ सालको बण्डापत्रमा पिता तथा बाजे डोरानन्दको भागमा परेको भनी दावी लिए पनि सो बण्डापत्रमा परेका जग्गा २०५३।६।१७ मा तीर्थकुमारीका नाममा नामसारी दर्ता भइसकेकोमा फेरि सोही लगत देखाई विवादका जग्गामा दावी गर्नु प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ समेतको विपरीत हुन्छ । २०४९ असार मसान्तपछि मोहीको हकदार देखाई दिएको निवेदनका आधारमा हक कायम गर्न विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा ७ को समेत विपरीत हुन्छ । फिल्डबुक समेतबाट विवादित जग्गा डोलेश्वरको हो भन्ने देखिएको हुँदा निजपछि हाम्रो पिता डाकुरनाथको हक भई निजपछि हाम्रो हक लाग्ने जग्गा हो भन्ने पुष्टि हुन्छ । यी सबै तथ्य प्रमाणलाई बेवास्ता गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्नाई हेर्ने निस्सा पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको २०६५।८।८ को निवेदन ।

वादीको बाबु 'ख' श्रेणीको विर्तावाला जग्गाधनीले २०४१ सालमा रैकर परिणत गरिपाऊँ भनी निवेदन दिई तामेलीमा रही पुनः २०४२।४।३१ मा प्रमाणसहित निवेदन दिएको देखिएको, सोही जग्गा विषयको प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी जग्गाधनीको नाममा रैकर परिणत गरी पाउन निवेदन नगरेको भन्ने अर्थ गरी मोहीहरूको हक कायम गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको निर्णयमा विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२(क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश, मुलुकी ऐन, अ.वं. १८४ क नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त (स.अ.

बुलेटिन २०५३, अङ्क-१८, पृष्ठ २२ पूर्णाङ्क ८४) समेतको विपरीत भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को देहाय (क) र (ख) अनुसार निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको २०६६।१।१३ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चठी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारीले विवादित जग्गाको साविक स्रोत मुना मिश्रसँग लिएको ६४ रोपनी जग्गा भन्नेमा विवाद छैन। १९९५ सालको बण्डापत्रले टारी खेत तीनैजना दाजुभाइको भागमा परेकोमा पनि विवाद छैन। विपक्षीले साविक ५ कित्ता जग्गा भिडाई ज.रो. २-१२-३ दर्ता गराइसकेको र अरु जग्गा दर्ता गर्न बाँकी रहेको भए सोही व्यहोरा जनाई दर्ता गर्नुपर्ने थियो। तर दर्ता बाँकी जनाइएको पनि छैन। साथै मोही प्रमाणपत्र समेतमा जग्गाधनी डोलेश्वर नै जनिएको छ। मोहीले रैकर परिणत गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा पनि जग्गाधनी डोलेश्वरलाई नै देखाइएको छ। पुनरावेदन अदालतको फैसलाले पनि जग्गाधनी डोलेश्वरलाई नै मानेको हो, तर जग्गाधनीले रैकर परिणत गराउन दिएको निवेदनमा हदम्याद नभएको भन्ने व्याख्या गरी निर्णय भएको छ। २०४९ सालमा विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२ मा संशोधन हुनुपूर्व नै हाम्रो पक्षले निवेदन दिएको र विपक्षीहरूले सो पूर्व निवेदन दिएको छैन। २०४९ साल असार मसान्त पहिले जग्गाधनीको निवेदन दर्ता भएको र २०४९।३।३१ मा निवेदन तामेलीमा राखिएकोमा निवेदन सनाखत समेत गरी निरन्तर कारवाहीमा रहिरहेको अवस्थामा मोहीको नाममा रैकर परिणत भई हक कायम हुन सक्तैन। तसर्थ विवादको जग्गामा हाम्रो पक्ष नै जग्गा धनी भएको र विर्ता उन्मूलन ऐनको दफा १२ मा संशोधन हुनुपूर्व नै रैकर परिणततर्फ निवेदन दिई निरन्तर कारवाहीमा रहिरहेको तथ्यलाई बेवास्ता गरी विपक्षी मोहीको नाममा हककायम गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला उल्टी गरी हाम्रो पक्षको हक कायम हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी गोकुलप्रसाद पाण्डे समेतका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा,

श्री रामप्रसाद भण्डारी 'सम्भव' र विद्वान अधिवक्ता श्री इन्द्र खरेलले विवादको जग्गामा मोही बुद्धिमानले कमाई हाम्रो पक्षलाई वाली बुझाएको कुरा रसिदबाट देखिन्छ। फिल्डबुकमा जग्गाधनी अन्यथा लेखाउँदैमा वास्तविक जग्गाधनीको हक जान सक्तैन। १९९५।७।१९ को बण्डापत्रबाट विवादको जग्गामा हाम्रो पक्षको हक निर्विवाद रूपमा स्थापित भइरहेको छ। मोहीले वाली बुझाएको रसिदबाट जग्गाधनी हाम्रो पक्ष नै देखिएकोमा फिल्डबुकमा अर्को जग्गाधनी लेखाउँदैमा सो हक जान सक्तैन। १९९५।७।१९ को बण्डापत्रबाट विवादको जग्गामा हाम्रो पक्षको हक निर्विवाद रूपमा स्थापित भइरहेको छ। मोहीले वाली बुझाएको रसिदबाट जग्गाधनी हाम्रो पक्ष नै देखिएकोमा फिल्डबुकमा अर्को जग्गाधनी लेखाउँदैमा सो हक जान सक्तैन। जग्गामा सार्थक हक रहेको व्यक्तिको प्रमाणहरू मूल्याङ्कन नै नगरी मोहीको हक स्थापित गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ र नियमावली, २०१७ बमोजिम जग्गाधनी र मोहीमध्ये जग्गाधनीलाई रैकर परिणत गराउन पहिलो अधिकारप्राप्त छ। मोहीका हकवाला ज्ञान बहादुरले २०४९।१।१५ मा निवेदन दिई कारवाही चलाउनु अगाडि नै २०२२ सालमै दोरानन्दले रैकर परिणतको कारवाही चलाइसकेको र विवादित जग्गाहरू दर्ता गर्न बाँकी नै रहेको अवस्थामा उक्त जग्गाहरूमा मोहीको हक कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी ज्ञानबहादुर हेका (डंगोल) समेतको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लक्ष्मीप्रसाद उप्रेती, श्री हरी उप्रेती, श्री रमनकुमार श्रेष्ठ, श्री माधवकुमार बस्नेत र श्री सुर्दशन थपलियाले विवादित जग्गाको फिल्डबुकबाट जग्गाधनी डोलेश्वर जनिएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको २०६७।४।१६ को पत्रबाट दोरानन्दको साविक लगत बाँकी रहेको भन्ने देखिँदैन। नरनाथको फिरादपत्रमा रैकर परिणतको दावी नै छैन। विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१२ बमोजिम जग्गाधनीले रैकर परिणत नगराई निजको हक कायम हुनै सक्तैन। साथै निजकातर्फबाट परेको निवेदन नै तामेलीमा रही नजागेको अवस्थामा नरनाथतर्फको फिरादबाट इन्साफ गर्न मिल्दैन। श्रीरामले साविक

सम्पूर्ण लगत भिडाई जग्गा दर्ता गरी सकेको अवस्था हुँदा एकपटक लगत भिडाई जग्गा दर्ता भएपछि त्यसको क्षेत्रफल पुग्यो पुगेन भनी हेर्न मिल्ने हुँदैन । नरनाथको पटक पटक निवेदन परेवाटै कारवाही खण्डित भएको छ । यस्तो अवस्थामा हाम्रो पक्ष मोहीको नाममा रैकर परिणत भै हक कायम हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मनासिब हुँदा सोही इन्साफ सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपर्युक्त बहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरियो । यसमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भक्तपुर जिल्ला, दिव्येश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ४(क) को कि.नं. १६०, १६१, २१७ र २१९ को ४ कित्ता जग्गाहरू साविक मुना मिश्रको कुश विर्ता लगत नं. २१८, १६५, २९३ र २९५ को लोकन्थली मौजाको ६४। रोपनी मध्येबाट भिड्ने जग्गा भई बाजे डोलेश्वरले खरीद गरी हक भएको हुँदा सो जग्गामा हाम्रा पिता डाकुरनाथको हक लागेमा विपक्षीहरूमध्येका श्रीराम पाण्डेकी आमा तीर्थकुमारी पाण्डेको नाउँमा कि.नं. २१८, २२१, २२२, ३७६, ३७४, ३७७, ३७८ र ३७९ समेतका जग्गाहरू लोकन्थली मौजाको लगत नं. ४७६, ५६१, ५३५, ५३६ र ५४५ बाट भिडाई दर्ता नामसारी गरी सकेको हुँदा कि.नं. १६०, १६१, २१७ र २१९ को जग्गाहरू हाम्रो नाममा दर्ता नामसारी गरी हक कायम समेत गरिपाउँ भन्ने मुख्य फिराददावी रहेको देखियो । यिनै कि.नं. १६०, १६१, २१७ र २१९ का जग्गाहरू मनोहरा लोकन्थली किनुवा विर्ता अन्तर्गत बुद्धिमान मोहीले कमाएको टारी खेत १॥ बाट भिड्ने र १९९५ सालको बण्डापत्रबाट हाम्रा पिताबाजे दोरानन्दको अंश भागमा परेको जग्गा हुँदा हाम्रो नाममा नामसारी दर्ता भई हक कायम हुने जग्गा भएको र मुना मिश्रको कुश माफी विर्ताबाट दोरानन्द पाण्डेको नाममा रैकर परिणत भएको जम्मा ५-११-१-१ जग्गामध्ये तीर्थकुमारीको नाममा जम्मा २-१२-३-० मात्रै दर्ता भएको र बाँकी जग्गा हाम्रो नाममा दर्ता नामसारी गर्न बाँकी नै रहेको हुँदा उक्त जग्गाहरूमा हाम्रो हक कायम हुनुपर्दछ भन्ने प्रतिवादी

श्रीराम पाण्डे समेतको प्रतिउत्तर जीकिर रहेको पाइन्छ । त्यसै गरी यिनै ४ कित्ता जग्गाको मोही बुद्धिमानका हकवाला प्रतिवादीहरू ज्ञानबहादुर हेका (डंगोल) समेतले विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२क बमोजिम जग्गाधनीले रैकर परिणत नगराएको हुँदा हाम्रो नाममा दर्ता भई हक कायम हुनुपर्छ भनी छुट्टै फिराद गरेको हुँदा वादी दावीबमोजिम हक कायम हुने होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर लिएको देखिन्छ । यसप्रकार विवादका कि.नं. १६० समेतका ४ कित्ता जग्गाहरूमा यी वादीहरूको अतिरिक्त प्रतिवादीहरू श्रीराम पाण्डे समेतले जग्गाधनीको हैसियतमा र अर्का प्रतिवादी ज्ञानबहादुर हेका (डंगोल) समेतले मोहीको हैसियतमा हक कायम नामसारीतर्फ दावी गरेको स्थिति देखिन आयो ।

३. विवादका जग्गामा वादीले आफ्नो हकको स्रोतको रूपमा साविक मुना मिश्रको नाउँमा रहेको कुश विर्ता लगत नं. २१८, १६५, २९३, २९५ अन्तर्गत लोकन्थली मौजाको रोपनी ६४ बाट भिड्ने भै निज मुना मिश्रले हरि सेवकलाई १९७५।११।१९ मा शेषपछिको वकसपत्र गरिदिएको र हरि सेवकको छोरा रामनाथबाट २०११।१२।१८ मा घरसारको लिखत गरी बाजे डोलेश्वरले खरीद गरी लिएको जग्गा भनी दावी गरेको स्थिति छ । प्रतिवादीहरूले समेत यी विवादित कित्ता जग्गाहरू विर्ता जग्गा भएको तथ्यलाई स्वीकार गरेको अवस्था छ । वादीले दावी गरेको साविक लगतका आधारमा नै निजले २०४१।३।११ मा रैकर परिणत गरी दर्ता नामसारी समेत गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा निवेदन दिएकोमा सो निवेदन साथ आवश्यक प्रमाण पेश नगरेको र सनाखत समेत नभएकोले प्रमाणहरू पेश गरेको बखत कारवाही गर्ने गरी उक्त वादीको निवेदनमाथिको कारवाही तामेलीमा राखिएको र तत्पश्चात् २०४२।४।३१ मा वादीले पूर्व निवेदन अनुरूप रैकर परिणत नामसारी तर्फको कारवाही जगाई पाउँ भनी अर्को निवेदन दिई कारवाही भइरहेको अवस्थामा मिति २०४१।१।५ मा उक्त विर्ता जग्गाको मोही बुद्धिमानको छोरा कुलबहादुरको हकवाला प्रतिवादीहरू ज्ञानबहादुर समेतले विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१२ को दफा ७ तथा १२ क समेतका आधारमा रैकर परिणत नामसारी गरिपाउँ

भनी निवेदन दिएको देखिन आउँछ। त्यसैगरी प्रतिवादी मध्येका गोकूलप्रसाद पाण्डे समेतले १९९५ सालको बण्डापत्रबाट दोरानन्दको हक हुन आएको भन्दै रैकर परिणत गरी नामसारी समेत गरिपाउँ भनी २०५३।१०।१७ मा निवेदन गरेको देखिन आउँछ।

४. विवादित जग्गाको क्षेत्रीय दर्ता किताब (फिल्डबुक) हेर्दा जोताहको महलमा बुद्धिमानको छोरा कुलबहादुरको नाम उल्लेख भएको र किसानको व्यहोरामा का.ई. इन्द्रचोक बस्ने डोलेश्वरको जग्गा हो भन्ने उल्लेख भइरहेको देखिन्छ। यसबाट विवादित जग्गाको मोही स्वयमले उक्त जग्गाहरू वादीको हकभित्रको जग्गा हो भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको देखियो। जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ बमोजिम नापी हुनु भन्दा पहिले कुनै जग्गा कमाउने मोहीले आफूले कमाई आएको जग्गाको जग्गाधनी हो भनी कुनै व्यक्तिलाई देखाई नापीका बखत क्षेत्रीय किताब (फिल्डबुक) समेतमा जग्गाधनीको नाम समेत लेखाएको अवस्थामा मोहीले जग्गाधनी भनी लेखाएको उक्त व्यहोरा अन्य कुनै स्वतन्त्र र भरपर्दो प्रमाणबाट खण्डित नभएसम्म सो जग्गाको वास्तविक जग्गाधनी मोहीले देखाएकै व्यक्तिलाई मान्नुपर्ने हुन्छ।

५. वादीका बाजे डाकुरनाथ र प्रतिवादी गोकूलप्रसादका बाबु दोरानन्द समेतका बीचमा १९९५।७।१९ मा भएको घरसारको बण्डापत्रबाट लोकन्थली मौजा अन्तर्गतको विवादित जग्गा वादी प्रतिवादीहरूबीच बण्डा लागेको भन्ने देखिन्छ। सो बण्डापत्रबाट प्रतिवादीका बाबु दोरानन्दको अंश भागतर्फको लोकन्थली मौजाको न. नं. ४७६, ५६१, ५३५, ५३६ र ५४५ का जग्गाहरूबाट भिड्ने भनी देखाई कि.नं. २१८, २२१, २२२, ३७२, ३७४, ३७७, ३७८ र ३७९ का जग्गाहरू प्रतिवादी श्रीराम पाण्डेकी आमा तीर्थकुमारीका नाममा मिति २०५३।६।१७ मा दर्ता भैसकेको देखिन आउँछ। सो दर्ता नामसारीको निवेदनमा तीर्थकुमारीको ससुरा दोरानन्दले २०२१ सालमा रैकर परिणत गराएको जग्गामध्येको अरु जग्गा दर्ता गर्न बाँकी रहेको भन्ने पनि खुलेको छैन। यस्तो स्थितिमा निज तीर्थकुमारीले दर्ता गराएका उल्लिखित जग्गाहरू १९९५ सालको बण्डापत्रबाट दोरानन्दका भागका परेका लोकन्थली मौजाको

जग्गाहरू नै हुन् भनी मान्नुपर्ने हुन आउँछ। अर्कोतिर, पुनरावेदक वादीका बाजे डाकुरनाथका अंशभागमा परेको जग्गाहरू अन्यत्र रहेको वा दर्ता नामसारी भइसकेको भन्ने कुराको प्रमाण पनि पेश भएको देखिदैन। यस्तो स्थितिमा विवादित कि.नं. १६० समेतका ४ कित्ता जग्गाहरू डाकुरनाथको अंश हकभित्रको जग्गा रहेछ भन्ने देखिन आयो।

६. पुनरावेदक वादीका तर्फबाट २०४१।३।११ मा विवादका जग्गाहरू रैकरमा परिणत गरी दर्ता नामसारी समेत गरिपाउँ भनी परेको निवेदनमा मालपोत कार्यालयबाट मिति २०४२।३।३१ मा प्रमाण पुऱ्याई दावी गरेका बखत पुनः कारवाही गर्ने गरी तामेलीमा राखिएकोमा वादीका तर्फबाट २०४२।४।३१ र २०५३।२।३१ समेतमा सो तामेली जगाई कारवाही गरिपाउँ भन्ने निवेदन परेकोमा वादीलाई तारेखमा राखी कारवाही गर्ने भनी तोक आदेश समेत भएको मालपोत कार्यालयको मिसिलबाट देखिन्छ।

७. मिसिलको उपर्युक्त तथ्यगत अवस्थालाई हेर्दा विवादको जग्गामा पुनरावेदक वादीको हक रहे भएको अवस्था विद्यमान देखिन आएकोमा पुनरावेदन अदालतले वादी दावी पुग्न नसक्ने भन्दै प्रतिवादीमध्येका मोही ज्ञानबहादुर समेतका नाममा रैकर परिणत गरी हक कायम हुने ठहऱ्याएको फैसलामा मूलतः विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२क को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको कानूनी प्रावधानअनुरूप विर्तावालाले रैकर परिणततर्फ निवेदन दिई निरन्तर कारवाहीमा बसेको नदेखिएको भन्ने मूल आधार ग्रहण गरेको देखिन आउँछ। विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२क मा- विर्ता जग्गा दर्ता गर्ने विशेष व्यवस्था अन्तर्गत- “२०४९ साल असार मसान्तसम्ममा कसैको नाउँमा रैकर परिणत गरी दर्ता भैनसकेको ‘ख’ श्रेणीको विर्ता जग्गा सो जग्गा कमाउने व्यक्तिका नाममा मात्र दफा ७क बमोजिम दर्ता गरिनेछ। सो अवधिपछि कुनै विर्तावालाका नाउँमा ‘ख’ श्रेणीको विर्ता जग्गा दर्ता गरिने छैन र दर्ता भएको रहेछ भने पनि मान्यता हुने छैन” भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ। सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर २०४९ साल असार मसान्तभन्दा पहिले रैकरमा परिणत गर्ने वा दर्ता गर्ने विषयमा अदालतमा मुद्दा परी विचाराधीन रहेकोमा

अदालतको निर्णयबमोजिम हुनेछ र कुनै विर्तावालाले आफ्नो नाउँमा रैकरमा परिणत गरी दर्ता गराउन वा माल वा मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिई निरन्तर कारवाहीमा बसेको रहेछ र जग्गा कमाउने व्यक्तिले रैकरमा परिणत गरी दर्ता गराउन निवेदन दिएको रहेनछ भने माल वा मालपोत कार्यालयको निर्णयबमोजिम हुने छ” भन्ने अपवादात्मक व्यवस्था समेत गरिरहेको पाइन्छ । यस प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विर्तावालाको रैकर परिणततर्फ निवेदन परी त्यस्तो निवेदनमा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट अन्तिम निर्णय हुन बाँकी रहेको अवस्था विद्यमान हुनुपर्ने देखिन्छ । यस कुरालाई विर्ता उन्मूलन नियमावली, २०१७ को नियम ‘३ग’ ले थप पुष्टि गर्दै- ऐनको दफा १२क को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम ‘ख’ श्रेणीको विर्ता जग्गाको विर्तावालाले आफ्नो नाममा रैकरमा परिणत गरी जग्गा दर्ता गराउन २०४९ साल असार मसान्तभन्दा पहिले निवेदन दिएको रहेछ र त्यस्तो निवेदनको सम्बन्धमा निर्णय हुन बाँकी रहेछ भन्ने त्यस्तो निवेदनलाई निरन्तर कारवाहीमा रहेको मानिनेछ” भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसबाट विर्तावालाले २०४९ साल असार मसान्त अगावै रैकर परिणत गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा मालपोत कार्यालयबाट सो बमोजिम रैकर परिणत हुने नहुने भनी निर्णय गर्न बाँकी रहिरहेको अवस्था देखिएमा विर्तावालाको तर्फबाट परेको त्यस्तो निवेदनलाई नै विर्तावाला निरन्तर कारवाहीमा रहेको मान्नुपर्ने हुन आउँछ । यस विवादमा पनि पुनरावेदक वादीको तर्फबाट २०४९।३।११ मा रैकर परिणतको माग गरी मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिएको र सो निवेदनउपर मालपोत कार्यालयले रैकर परिणत हुने नहुने भन्नेतर्फ निर्णय गर्न बाँकी नै राखी तामेलीमा सम्म राखेकोमा सो तामेली जगाई कारवाही गरिपाउँ भनी पुनरावेदक वादीको तर्फबाट पुनः निवेदन समेत परिरहेको अवस्था समेत हुँदा वादीले रैकर परिणततर्फ दिएको निवेदनमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुरूप कारवाहीको निरन्तरता रहिरहेको मान्नुपर्ने हुन आयो । पुनरावेदक वादीले जग्गाधनीको हैसियतमा रैकर परिणततर्फ दिएको निवेदनको निर्णय नभई सो निवेदन निरन्तर कारवाही रहिरहेको अवस्थामा उक्त जग्गाको

मोहीको हैसियतले प्रतिवादीमध्येका ज्ञानबहादुर समेतका व्यक्तिले विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा १२क को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम दिएको निवेदनबमोजिम स्वतः मोहीको नाममा रैकर परिणत भै दर्ता गर्न मिल्ने देखिन आएन ।

८. माथि विवेचना गरिएका आधार प्रमाण समेतबाट विवादको कि.नं. १६०, १६१, २१७ र २१९ का जग्गाहरूमा वादी दावीबमोजिम पुनरावेदक वादीहरूको हक कायम हुने देखिएकोमा शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी पुन नसक्ने गरी गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।९।२३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला उल्टी भई वादी दावीबमोजिमका जग्गाहरूमा वादीको हक कायम भई दर्ता समेत हुने ठहर्छ । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भई वादी दावीबमोजिम कि.नं. १६०, १६१, २१७ र २१९ को जग्गामा पुनरावेदक वादीको हक कायम भई दर्ता समेत हुने ठहरेकोले वादीहरूको नाममा उक्त जग्गा दर्ता गरिदिनु भनी मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतलाई लगत दिनु १

पुनरावेदक वादीले शुरु फिराद दर्ता गर्दा राखेको कोर्टफी रु.८,६३०। पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गर्दा राखेको थप कोर्टफी रु.१,२९,४।५० तथा यस अदालतमा राखेको थप कोर्टफी रु.१,२९,४।५० समेत जम्मा कोर्टफी रु.११,२९९। प्रतिवादीहरूबाट भराई लिन पाउने हुँदा सो रकम भराई पाउँ भनी ऐनका म्यादभिन्न पुनरावेदक वादीको दरखास्त परे प्रतिवादीहरू गोकुलप्रसाद पाण्डे समेतबाट रु.५,६०९।५० र प्रतिवादीहरू ज्ञानबहादुर हेका (डंगोल) समेतबाट रु.५,६०९।५० का दरले उक्त कोर्टफी भराई दिनु भनी शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लगत दिनु २

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसल नियमानुसार बुझाई दिनु ३

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल असार २० गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८६१०

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
संवत् २०६६ सालको रिट नं. WO-०१४६
आदेश मिति: २०६७/११/८/१९

विषय: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, नैकाप गा.वि.स. वडा नं.
३, नयाँ नैकापमा कार्यालय रहेको सिप्रदी
ट्रेडिङ्ग प्रा.लि. को तर्फबाट अधिकारप्राप्त
व्यक्ति ऐ. का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
शम्भुप्रसाद दाहाल
विरुद्ध

विपक्षी: यातायात व्यवस्था विभाग, यातायात व्यवस्था
कार्यालय, साना/ठूला सवारी, वागमती,
एकान्तकुना, ललितपुर समेत

- नयाँ वजेट आउन नसकेको वा वजेट पेश
भै पास भै नसकेको स्थितिमा सरकारले
सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ अनुसार
सूचना निकाली कर लगाउने र उठाउने
कार्यलाई वैधानिकता दिने गर्दछ ।
अवलम्बन गरिएको कर कानूनको प्रक्रिया
र पद्धतिबाट सकभर कर कानूनको रिक्तता
हुने स्थितिको सिर्जना नहुने ।

(प्रकरण नं. २)

- संसदले तयार गरेको कानून वा सूचनामा
देशभित्रै उत्पादन हुने र विदेशबाट आयात
हुने सबै वस्तु र सामानको विवरण र त्यसमा
लाग्ने करको दर उल्लेख गर्ने प्रयास गरे
पनि सबै सामान र वस्तुको नाम उल्लेख
गर्न छुट्न सक्ने र केही नयाँ वस्तु निर्माण
भै आउन सक्ने एवं एकै प्रकृतिका अन्य
सामान पनि उत्पादन हुन सक्ने भएकोले
ती सबै सामान वा वस्तुको नाम आर्थिक
ऐनमा उल्लेख गरेको विवरणमा उल्लेख
नहुन सक्छ । त्यस्तो कुनै सामानको नाम
छुट्यो वा वर्गमा समूहीकृत हुन सकेन वा

नयाँ नाम र प्रकृतिको सामान आयो भन्ने
नाम मिलेन भन्ने आधारमा कर छूट दिने
वा सामान प्रवेश रोक्ने गरी अर्थ गर्न
नमिल्ने ।

- यातायात व्यवस्था विभागले सडक निर्माण
तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने निर्णय गरी
समर्थनको लागि अर्थ मन्त्रालयमा
प्रस्तावसम्म पठाएकोलाई निर्णय गरेको मान्न
नमिल्ने ।
- भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रकको वर्गीकरणभित्र
ट्रिपर पर्दछ वा पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा आर्थिक
ऐन, २०६६ को दफा १९ ले दिएको अधिकार
प्रयोग गरी एउटा निकाससम्म दिएको देखिँदा
अर्थ मन्त्रालयको निर्णय र सोअनुसारको
पत्राचार अनधिकृत हुन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्तात्रय श्री
आईबहादुर गुरुङ, श्री शिवप्रसाद रिजाल र
श्री अञ्जु उप्रेती

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री
कृष्णप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को
धारा ८९(१)
- आर्थिक विद्येयक, २०६६ को खण्ड क को
१(क)
- सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३
- आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा ९, १९

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र
ठहर यस प्रकार छ:-

रिट निवेदक प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम
दर्ता भई कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम व्यवसाय गर्ने
कम्पनी हो । निवेदक कम्पनीले विगत २७ वर्षदेखि
भारतको टाटा कम्पनीले उत्पादन गरेको कार, जीप,

वस, ट्रक, ट्रिपर तथा अन्य सवारी साधनहरू आयात गरी नेपालमा बिक्री वितरण गरी आफ्नो ग्राहकहरूलाई सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ। कम्पनीले आफूले गरेको कारोवारको सम्बन्धमा लाग्ने सम्पूर्ण करहरू नियमित रूपमा सरकारलाई बुझाउँदै देशको आर्थिक क्षेत्रको महत्वपूर्ण हिस्सेदार बन्दै आएको छ। यसरी सवारी साधन आयात गरी नेपालमा सम्बन्धित पक्षलाई वितरण गर्ने क्रममा ट्रिपर आयात गरी दर्ताको लागि विपक्षी यातायात व्यवस्था कार्यालयमा जाँदा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ बमोजिम जारी भएको आदेश, प्रस्तावित आर्थिक विधेयक, २०६६, हालको आर्थिक ऐनमा ट्रिपरमा कर लाग्ने व्यवस्था नगरिएको स्थितिमा पनि प्रस्तावित आर्थिक विधेयक, २०६६ को अनुसूची ३ को ख को १(ख) मा डोजर, एक्साभेटर जस्ता मेशिनरी औजारमा ट्रिपरलाई समावेश गरी सवारी साधन कर लगाउने व्यवस्था भएकोमा आर्थिक विधेयक २०६६को अनुसूची ३(क)मा ट्रिपरको नाम उल्लेख नभए पनि ट्रिपरलगायत अन्य सवारी साधनहरूमा अनुसूची ३(क) बमोजिम सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्नु पर्ने हो भनी यस सम्बन्धमा दस्तूर लिने नलिने के गर्ने हो भन्दै निर्देशनको लागि अनुरोध छ” भनी पत्र लेखेकोमा ट्रिपरको हकमा पनि सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिने र सोको समर्थनको लागि अर्थ मन्त्रालय पठाउने भन्ने मिति २०६६।१।३ मा निर्णय गरी सो निर्णय समर्थनको लागि अर्थमन्त्रालयमा पत्र पठाई, मातहतका कार्यालयहरूलाई निर्णयबमोजिम गर्न परिपत्र गर्‍यो। अर्थ मन्त्रालयबाट ट्रिपरमा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने निर्णय गरी निर्णयको जानकारी यातायात व्यवस्था मन्त्रालयलाई गराएको कारण सो मन्त्रालयको पत्रअनुसार यातायात व्यवस्था मन्त्रालयले निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी सबै यातायात व्यवस्था कार्यालयहरूमा निर्देशन भएको कारण प्रस्तावित आर्थिक विधेयक, २०६६ को अनुसूची ३क को देहाय १(क) र १(ख) मा व्यवस्था गरिएको प्रावधान तथा अर्थ सम्बन्धी हाल कायम कानूनी प्रावधानका विपरीत ट्रिपरको हकमा पनि कार, जीप, बस ट्रकमा जस्तै मूल्यको ३ प्रतिशत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर असूल गर्ने कार्य भयो।

हाल आर्थिक ऐन, २०६५ नरहेको, आर्थिक विधेयक, २०६६ व्यवस्थापिका संसदबाट पारित नभएको तथा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को

दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले राजस्व संकलनको लागि कुनै आदेश समेत जारी नगरेको अवस्था विद्यमान छ। यस्तो अवस्थामा आर्थिक ऐन, २०६६ लागू भएपछि मात्र उक्त ऐनले निर्दिष्ट गरेबमोजिमको कर लगाई असूल गर्नुपर्नेमा सो नगरी ट्रिपरमा पनि कर लगाउने भनी गरेको निर्णय कानूनसम्मत छैन। विपक्षी यातायात व्यवस्था विभाग, यातायात व्यवस्था कार्यालय, साना/ठूला सवारी, वागमती एकान्तकुना, ललितपुरको मिति २०६६।१।१ को पत्रबमोजिम विपक्षी यातायात व्यवस्था विभाग, कोटेश्वर काठमाडौंले गरेको मिति २०६६।१।३ को निर्णय प्रचलित नेपाल कानून तथा यस अगाडि सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजीर तथा सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल छ। विपक्षी श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग, कोटेश्वर काठमाडौंको मिति २०६६।१।३ को गैरकानूनी निर्णय तथा सो बमोजिम पठाएको मिति २०६६।१।३ गतेको पत्र लगायत यस सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण कामकारवाही तथा निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी कानूनबमोजिम बाहेक परिपत्रको आधारमा मात्र कर लगाउने कार्य नगर्नु भन्ने र रिट निवेदकले कानूनबमोजिम आयात गरेको ट्रिपर दर्ता गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ। साथै यस विषयमा विपक्षी श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग, कोटेश्वर काठमाडौंको मिति २०६६।१।३ को निर्णय र सो निर्णयबमोजिमको बोधार्थ तथा कायार्थ परिपत्र र सो निर्णयलाई समेत अनुमोदन नगर्दै र प्रस्तुत रिट निवेदनको टुङ्गो नलाग्दै विपक्षीहरूबाट उक्त गैरकानूनी तथा गैरसंवैधानिक निर्णय लागू गरी निवेदक सिप्रदी ट्रेडिङ प्रा.लि.लाई तिर्नु नपर्ने कर तिर्न लगाई कम्पनीलाई गैरकानूनी रूपमा क्षति पुऱ्याउने र कर तिरिसकेको स्थितिमा प्रस्तुत रिट निवेदन प्रयोजनहिन हुने हुँदा यो रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म विपक्षी श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग, कोटेश्वर काठमाडौंको मिति २०६६।१।३को निर्णय तथा सोबमोजिम मिति २०६६।१।३ को पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु तथा प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म गैरकानूनी निर्णयको आधारमा कर नलिनु भनी विपक्षी श्रम

तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग, यातायात व्यवस्था कार्यालय, साना/ठूला सवारी, वागमती एकान्तकुना ललितपुर समेतका विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने सिप्रदी ट्रेडिङ प्रा.लि.को मिति २०६६।१।९ को निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटोको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेश समेतको माग गरेको देखिँदा सो सम्बन्धमा विचार गर्दा ट्रिपरमा समेत ३ प्रतिशतको सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर र सवारी साधन कर लगाउने गरी विपक्षी यातायात व्यवस्था विभाग आफैँले मिति २०६६।१।३ मा गरेको निर्णयमा अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी गम्भीर कानूनी प्रश्न समावेश रहेको देखिँदा उक्त निर्णय र सोबमोजिम लेखिएको सोही मितिको पत्र समेत यी निवेदकको हकमा कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी दिएको छ । प्रस्तुत अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिने, नदिने सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०६६।१।७ को तारेख तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।१० को आदेश ।

आर्थिक विधेयक, २०६६ को अनुसूची ३ ले सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर र सवारी साधन कर गरी दुई भागमा विभक्त गरी ट्रिपरको हकमा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूरबाट बाहेक गरेको देखिँदा यस सम्बन्धमा विपक्षी यातायात व्यवस्था विभागले मिति २०६६।१।३ मा गरेको निर्णय र सो बमोजिम लेखिएको पत्र समेत यी निवेदकका हकमा हाललाई कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा यस अदालतबाट मिति २०६६।१।१० मा जारी भएका अन्तरिम आदेशमा कुनै परिवर्तन गरी रहनु परेन । नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।७ को आदेश ।

ट्रिपरको हकमा पनि सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिने नलिने सम्बन्धमा सम्बन्धित यातायात व्यवस्था कार्यालयबाट निर्देशन माग भै आएकोमा ट्रिपरलाई निर्माण तथा सम्भार दस्तूर छूट दिन नमिल्ने भन्ने यस विभागबाट निर्णय गरी सो निर्णयलाई अर्थ मन्त्रालयबाट समर्थन भई आएपछि सोहीबमोजिम हुने गरी हाललाई ट्रिपर दर्ता गर्दा मूल्यको ३ प्रतिशतले हुन आउने रकम धरौटीबापत धरौटी खातामा जम्मा गरी दर्तासम्बन्धी कारवाही गर्न यातायात व्यवस्था कार्यालयहरूलाई निर्देशन दिइएको हो । विपक्षी रिट निवेदकले रिट निवेदनमा दावी लिएबमोजिम ट्रिपर दर्ता गर्दा ३ प्रतिशत दस्तूर लिई राजस्वमा जम्मा नगरिएको र सो रकम धरौटी खातामा जम्मा भएको साथै अर्थ मन्त्रालयबाट निर्णय भै आएपछि सोही बमोजिम हुने नै हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको मिति २०६६।६।२० को लिखित जवाफ ।

आर्थिक विधेयक, २०६६ को अनुसूची ३(क) १ को (क) पंक्तिमा उल्लिखित सवारी साधनमा लाग्ने सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर ट्रिपरमा पनि लाग्नु पर्ने हो । यो ट्रिपर नामक सवारी साधन पनि सडकमा गुड्ने सामान ओसार पसार गर्ने, बढी भारयुक्त र आर्थिक विधेयक, २०६६ को अनुसूची ३(क) को (१) को (क) मा उल्लिखित कार, जीप, भ्यान, माईक्रोवस, बस, ट्रकमध्ये ट्रक भित्र नै पर्ने सवारी साधन भएको र उक्त ट्रिपरले सडकमा बढी दबाव पार्दछ । सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर भनेको सडक प्रयोग गरेबापत तिर्ने दस्तूर हो । जुन सवारी साधनले सडक प्रयोग गर्दछ । उसैले यो दस्तूर तिर्ने व्यवस्था उल्लिखित विधेयकले गरेको भन्ने तथ्य मोटरसाइकललाई समेत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर तोकिएकोबाट स्पष्ट हुन्छ । सोही अनुसूचीमा तर, कुटनैतिक नियोग तथा कुटनैतिक सुविधा प्राप्त व्यक्ति, एम्बुलेन्स र शव वाहनलाई यस्तो दस्तूर लाग्ने छैन भनी उल्लेख भएबाट पनि ट्रिपरले सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर तिर्नबाट उन्मुक्ति पाउने देखिन्न । यसरी संकलित रकमले सडकको मर्मत तथा संरक्षण हुने र राज्यमा बाटोघाटो दुरुस्त अवस्थामा राख्न सहयोग पुऱ्याउँछ । यस उद्देश्यले

ट्रिपरमा पनि ऐ. विधेयकको ऐ. पंक्तिमा उल्लिखित सवारी साधनको मूल्य ३ प्रतिशत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिने निर्णय भएको हो । यस दस्तूर सेवा प्रवाह र आर्थिक कारोवारसँग सम्बन्धित भएको हुँदा निर्णय लगत्तै कार्यान्वयनका लागि अर्थ मन्त्रालयमा समर्थनको लागि अनुरोध गरिएको हो । आर्थिक रकम उठाउने विषय निर्णय लगत्तै कार्यान्वयनमा नलैजादा राज्यलाई हानि नोक्सानी हुने हुँदा सो नहोस् भनी कार्यान्वयनमा लगेको हो । दस्तूर लाग्ने वा नलाग्ने भन्ने स्थितिमा अर्थ मन्त्रालयले आर्थिक विधेयक, २०६६ को दफा १९ प्रयोग गर्न सक्ने अधिकार भएको हुदा अर्थ मन्त्रालयमा समर्थनको लागि लेखी पठाएको हो । ट्रकभित्रै पर्ने ट्रिपरमा लगाइएको मूल्यको ३ प्रतिशत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर असूल गर्न र आर्थिक विधेयक, २०६६ को दफा १९ प्रयोग गर्ने अधिकार रहेको अर्थ मन्त्रालयलाई समर्थन गर्न अनुरोध गरिएको निर्णय कानूनको घेराभित्रै छ । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने यातायात व्यवस्था विभागको मिति २०६६।१।२३ को लिखित जवाफ ।

नेपाल राजपत्र खण्ड ५९ मिति २०६६।३।२९ मा प्रकाशित अर्थ मन्त्रालयको सूचनामा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ अन्तर्गत जारी भएको आदेशको अनुसूची ३ को खण्ड (क)(१) को उप खण्ड (क) मा कार, जीप, भ्यान, माइक्रो वस, वस, ट्रक भनी उल्लेख भएकोमा ट्रकको परिभाषाभित्र ट्रिपर पनि पर्ने भएको साथै श्रम तथा यातायात व्यवस्था विभागले ट्रकको परिभाषाभित्र ट्रिपरलाई समेत समावेश गरी सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिने गरी गरेको निर्णय कानूनसम्मत नै भएकोले विपक्षीले यस मन्त्रालयबाट प्रकाशित सूचनामा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को अनुसूची ३ को खण्ड (क) (१) को उप खण्ड (क) मा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोवस, ट्रक मात्र समावेश भएकोले ट्रिपर समावेश नभएको हुँदा कर लगाउने निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी लिएको जिकीर कानूनसम्मत नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६६।१।३१ को लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत निवेदन अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान

अधिवक्तात्रय श्री आईबहादुर गुरुङ, श्री शिवप्रसाद रिजाल र श्री अञ्जु उप्रेतीले निवेदक कम्पनीले अन्य सवारी साधन जस्तै ट्रिपर खरीद गरी ल्याई दर्ताको लागि यातायात व्यवस्था कार्यालयमा जाँदा कानूनले नै कर लाग्ने व्यवस्था नगरेको ट्रिपरमा समेत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्छ भनी कम्पनीसँग कर लिएको छ । कर लगाउने ऐनले नै कर लाग्ने भनी स्पष्ट रूपमा नभनेको स्थितिमा ट्रिपरलाई सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने वर्गमा राख्ने र कर लगाउने यातायात व्यवस्था विभाग र अर्थ मन्त्रालय समेतको निर्णय र यातायात व्यवस्था कार्यालयले कर लिएको कार्य गैरकानूनी हुँदा ती सबै कार्य उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकबाट कर नलिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश समेत जारी हुनुपर्छ भन्ने र नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले निवेदक कम्पनीले खरीद गरी ल्याएको ट्रिपरमा कानूनबमोजिम कर लाग्ने स्थिति छ । कार, जीप भ्यान, माइक्रोवस, वस, ट्रकमा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने व्यवस्था भएकोमा सोही प्रकृतिको ट्रिपरलाई सो दस्तूर लाग्दैन भन्न मिल्दैन । कर लगाउने निर्णय गरेको यातायात व्यवस्था विभाग र अर्थ मन्त्रालयको निर्णय एवं कर लिएको यातायात व्यवस्था कार्यालयको कार्य कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा म निवेदक कम्पनी, भारतको टाटा कम्पनीको नेपालको लागि अधिकृत विक्रेता भएवाट सो कम्पनीबाट उत्पादन भएका कार, जीप, वस ट्रक टिपर समेतका सवारी साधन आयात गरी नेपालमा बिक्री वितरण गर्ने कम्पनी हो । भारतबाट आयात गरेका सवारी साधन बिक्री वितरण गर्ने क्रममा ट्रिपर दर्ताका लागि विपक्षी यातायात व्यवस्था कार्यालयमा जाँदा तत्कालीन समयमा भएको कानूनले ट्रिपरमा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर नलाग्नेमा आर्थिक ऐन, २०६६ को र प्रस्तावित आर्थिक विधेयक, २०६६ को अनुसूची ३ को खण्ड क को १(क) अन्तर्गत ट्रिपर पनि पर्छ भनी यातायात व्यवस्था कार्यालयले अर्थ गरी दस्तूर लाग्ने नलाग्ने सम्बन्धमा निर्देशन पाऊँ भनी विभागमा

पत्र लेखेकोमा विभागले ट्रिपरमा समेत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लागू भनी निर्णय गरी समर्थनको लागि अर्थ मन्त्रालयमा लेखी पठाएछ। ऐन नियममा कर लाग्ने व्यवस्था नगरेको स्थितिमा विभाग वा मन्त्रालयले निर्णय गरी कर लगाउन पाउँदैन। सिद्धान्ततः र कानूनी व्यवस्था हेर्दा समेत जन प्रतिनिधिमूलक संस्थाले मात्र कर लगाउने, करको दर तोक्ने र करको दर परिवर्तन गर्न सक्दछ। कार्यपालिकाले आफै कर लगाउन सक्दैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९(१) मा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने र उठाइने छैन भनी संवैधानिक हक प्रत्याभूत गरेको छ। कानूनले नै कर लाग्ने व्यवस्था नगरेमा कर लाग्ने भनी यातायात व्यवस्था विभागले निर्णय गर्ने र सो निर्णयकै आधारमा कर लिएको यातायात व्यवस्था कार्यालयको कार्य समेत कानूनसम्मत छैन। आर्थिक ऐन, २०६६ (आर्थिक अध्यादेश, २०६६) ले सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने सवारी साधनमा ट्रिपरको नाम उल्लेख गरेको छैन, उल्लेख नै नभएको ट्रिपरमा समेत सो कर दस्तूर लगाउने निर्णय र कर लिने समेतका कामकारवाही नियम कानून संविधान सम्मत छैनन्। त्यसकारण सो निर्णय र कर लिने समेतको सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी कानूनबमोजिम बाहेक परिपत्रको आधारमा मात्र कर लगाउने कार्य नगर्नु भन्ने र निवेदकले कानूनबमोजिम आयात गरेको ट्रिपर दर्ता गर्नु भन्ने विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन र नेपाल राजपत्रको खण्ड ५९ मिति २०६६।३।२९ मा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ अन्तर्गत अर्थ मन्त्रालयबाट जारी भएको सूचनाको अनुसूची ३ को खण्ड (क)मा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूरको व्यवस्था गरेको र सो दफाको उपदफा (१) को उपखण्ड (क) मा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रक भनी उल्लेख भएबाट ट्रिपर पनि सोही प्रकृतिको साधन भएकाले ट्रिपरमा पनि सो दस्तूर लाग्ने देखी सो दस्तूर लाग्ने हो वा होइन भनी निक्कै गरी दिन निर्देशनको लागि विभागमा लेखेको पत्रमा ट्रकको परिभाषाभित्र ट्रिपर पनि पर्ने भएकोले ट्रिपरलाई पनि सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिने भनी यातायात व्यवस्था विभागले निर्णय

गरी निर्णय समर्थनको लागि अर्थ मन्त्रालयमा लेखी पठाएको हो। अर्थ मन्त्रालयले आर्थिक ऐन २०६६को दफा १९ बमोजिम दस्तूर लिने निर्णय गरेको आधारमा मन्त्रालय र विभागबाट भएका पत्राचार र सो आधारमा यातायात व्यवस्था कार्यालयले लिएको दस्तूर कानूनसम्मत छ। कानून, नियम, सूचनाअनुसार ट्रिपरलाई अनुसूची ३ को (क)(१)(क) भित्र राखी कर लिएको कार्य कानूनसम्मत हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत निवेदनमा विवादको रूपमा उठेका निम्न प्रश्नहरूको विवेचना गरी निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो ? वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ।

- (१) निवेदक ट्रिपर दर्ता गर्न यातायात व्यवस्था कार्यालयमा जाँदाको समयमा कर लगाउने वा उठाउनेसम्बन्धी कुनै कानून छ वा छैन ? अर्थात् कर लगाउने कानूनको रिक्तताको स्थिति छ ? वा छैन ?
- (२) संविधानले कानूनबमोजिम बाहेक कर लगाइने र उठाइने छैन भनी संवैधानिक हक प्रत्याभूत गरेको सन्दर्भमा कानूनले कर लगाउने व्यवस्था स्पष्ट नभएको स्थितिमा यातायात व्यवस्था विभाग र अर्थ मन्त्रालयले कुनै शब्द वा सामान पनि सो वर्गमा पर्छ भनी अर्थ लगाई कर लगाउने निर्णय गर्न र परिपत्रमार्फत् कर उठाउन मिल्ने हो वा होइन ?
- (३) विद्यमान रहेको कानूनलाई मान्ने हो भने कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रकलाई लगाएको सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर ट्रिपरलाई लाग्ने हो वा होइन ? कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रकभित्र ट्रिपरलाई राखेको कार्य उपयुक्त छ वा छैन ?

२. निवेदक यातायात व्यवस्था कार्यालयमा ट्रिपर दर्ता गर्न जाँदाको समयमा कर लगाउने उठाउने सम्बन्धमा कुनै कानून क्रियाशील छ वा छैन ? अर्थात् कर लगाउने कानूनको रिक्तताको स्थिति छ वा छैन ? भन्ने प्रथम प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा यी निवेदक भारतको टाटा कम्पनीको नेपालको अधिकृत विक्रेता भएको र निजले टाटा कम्पनीको ट्रिपर समेतका यातायातका साधन ल्याई क्रेतालाई दिन सवारी साधन दर्ता गर्ने क्रममा यातायात व्यवस्था

कार्यालयमा मिति २०६६।४।८ मा गएको देखिन्छ । सो मितिमा आ.व. २०६६।६७ को बजेट पास हुन नसकेको कारण आर्थिक विधेयक प्रस्तावित अवस्थामा रहेको देखिन्छ । सामान्यतया प्रत्येक वर्ष असार महिनामा बजेट प्रस्तुत गरिने र सो बजेटमा आगामी वर्षको लागि कर लगाउने नलगाउने, लगाउने भए कुन कुन कर लगाउने, करको दर के हुने र भै रहेको करको दर परिवर्तन गर्ने वा नगर्ने यावत प्रस्ताव गरेको हुन्छ । सो बजेट पास भएपछि, बजेटमा प्रस्ताव गरेको करको दरअनुसार कर असूल गर्न संसदमा आर्थिक विधेयक प्रस्तुत गरी आर्थिक ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिन्छ । विभिन्न नामका कर लगाउने विभिन्न करसम्बन्धी ऐनहरू भए पनि ती सबै ऐनहरू कर लगाउने उठाउने प्रयोजनका लागि कार्यविधि कानून हुन् । कर प्रयोजनका लागि प्रत्येक वर्ष जारी हुने आर्थिक ऐन नै यावत कर सम्बन्धी ऐनको सारवान कानून हो । भैरहेको कुनै कर लागू गर्ने वा नगर्ने वा दर परिवर्तन गर्ने कार्य आर्थिक ऐनले गर्दछ । अर्थात् करको तत् सम्बन्धी ऐनका प्रावधान यसै आर्थिक ऐनको प्रावधानबाट संशोधन र परिमार्जन हुन्छन् । संसदमा पेश गरिएको बजेटको व्यवस्थालाई कानूनी रूप दिन सरकारले संसदमा आर्थिक विधेयक प्रस्तुत गर्ने र संसदबाट पास भएमा मात्र कार्यान्वयनमा आउछ । संसदबाट आर्थिक विधेयक पास हुन केही समय लाग्ने भए पनि करका दरहरू बजेट बक्तव्यका साथ सक्रिय हुने भएकाले नयाँ करको दर लगाउने उठाउने कार्यलाई वैधानिकता प्रदान गर्न वा आर्थिक विधेयक प्रस्तुत हुन नसकेको स्थितिमा लगाइ आएको करलाई निरन्तरता दिई रिक्तताको स्थितिबाट रोक्न अर्थ मन्त्रालयले सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ अनुसार सूचना जारी गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । नयाँ बजेट आउन नसकेको वा बजेट पेश भै पास भै नसकेको स्थितिमा पनि सरकारले सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ अनुसार यस्तो सूचना निकाली कर लगाउने र उठाउने कार्यलाई वैधानिकता दिने गर्दछ । अवलम्बन गरिएको कर कानूनको प्रक्रिया र पद्धतिबाट सकभर कर कानूनको रिक्तता हुने स्थितिको सिर्जना नै हुँदैन ।

३. निवेदक, टिप्पर समेतका सवारी साधन दर्ता गर्नको लागि मिति २०६६।४।८ मा यातायात

व्यवस्था कार्यालय, साना ठूला सवारी, वागमतीमा गएको देखिन्छ । सो मितिमा आ.व. २०६६/२०६७ को बजेट प्रस्तुत भएको तथा पास भएको स्थिति छैन । आर्थिक विधेयक प्रस्तावित अवस्थामा रहेको छ । आर्थिक विधेयक २०६६ संसदबाट पास भै मिति २०६६।८।१० मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको छ । बजेट समयमा पास नभएको र विधेयक पनि नआएको स्थितिमा निवेदकले भने जस्तै समस्या आउन सक्ने स्थितिलाई ध्यानमा राखी अर्थ मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रको खण्ड ५९ मिति २०६६।३।२९ मा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ अन्तर्गत कर लगाउने उठाउने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिन सूचना जारी गरेको देखिन्छ । समयमा बजेट पास हुन नसके वा आर्थिक विधेयक पास हुन नसकेमा वा बजेट नै पेश हुन नसकेको स्थितिमा सरकारले सामयिक कर असूली ऐन, २०१२ अन्तर्गत सूचना जारी गर्ने व्यवस्थाअन्तर्गत नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रको खण्ड ५९ मिति २०६६।३।२९ मा सूचना जारी गरी कर लगाउने र उठाउने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिएको देखिँदा कर उठाउने कानून नै छैन, सूचना समेत जारी भएको छैन, रिक्त अवस्थामा छ, त्यस कारण कर उठाउन पाइदैन भन्ने निवेदकको भनाई कानून र तथ्यमा आधारित भएको देखिएन ।

४. संविधानले कानूनबमोजिम बाहेक कर लगाइने र उठाइने छैन भनी संवैधानिक हक प्रत्याभूत गरेको सन्दर्भमा कानूनमा कर लगाउने व्यवस्था प्रष्ट नभएको स्थितिमा यातायात व्यवस्था विभाग र अर्थ मन्त्रालयले कुनै शब्द वा सामान पनि सो वर्गमा पर्छ भनी अर्थ गरी कर लगाउने निर्णय गर्न र परिपत्रमार्फत् कर उठाउन मिल्ने हो वा होइन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नका सन्दर्भमा विचार गर्दा कर लगाउने र उठाउने अधिकार संसदको हो । कानूनबमोजिम बाहेक कर लगाइने र उठाइने छैन भन्ने व्यवस्था संविधानमा समेत उल्लेख गरिएको छ । सिद्धान्ततः कर लगाउने, उठाउने जस्तो कार्य जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाले नै गर्ने हो । कर कानूनको सिद्धान्तले पनि No Taxation Without Representation भन्दछ । जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाले कानून तर्जुमा गरेर मात्र कर लगाउन पाउँछ भने कर लगाउने कानूनले पनि

कर लगाउने कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ । यो कर कानूनको सिद्धान्त हो । कर कानूनको सिद्धान्तलाई नेपाल कानून र संविधानले पनि स्वीकार गरेको छ । यस विषयमा इजलासको विमति पनि छैन । जहाँसम्म निवेदकले जनप्रतिनिधिले कानून बनाई कर लगाउने विषयका सम्बन्धमा यातायात व्यवस्था विभाग र अर्थ मन्त्रालयले आर्थिक ऐन, २०६६ को अनुसूची ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (१)(क) मा कर लाग्ने सवारी साधनको विवरणमा नाम नभएको ट्रिपरको नाम थप गरी कर लगाउने निर्णय गर्ने र कर लगाउने कार्य गरेको छ, त्यस्तो गर्न पाउने अधिकार सो विभाग र मन्त्रालयलाई छैन भन्ने प्रश्न छ, सो सन्दर्भमा विचार गर्दा यस्तो निर्णय गर्न पाउने अधिकार विभाग र अर्थ मन्त्रालयलाई छ, वा छैन भनी कानूनी व्यवस्था हेर्नुपर्ने देखियो । आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा ९ र सो ऐनको अनुसूची ३ को खण्ड (क) मा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर भन्ने शीर्षक अन्तर्गत नं. १ मा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोवस, वस, ट्रकको नाम उल्लेख गरी ती सवारी साधनमा मूल्यको ३ प्रतिशत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । निवेदकले ट्रिपर आयात गरी, दर्ता गर्न जाँदा, यातायात व्यवस्था कार्यालयले ट्रिपर पनि ट्रककै प्रकृतिको साधन भएकोले कर लाग्ने अर्थ निकाले पनि आर्थिक ऐन, २०६६ को अनुसूची ३(क) मा ट्रिपरको नाम नभएबाट सो कार्यालयले सो कर लाग्ने हो वा नलाग्ने हो भन्ने सम्बन्धमा विभागमा सोधेको कारण विभागले कर लाग्ने निर्णय गरी सो निर्णय समर्थन गर्न अर्थ मन्त्रालयमा पठाएको र अर्थ मन्त्रालयले कर लाग्ने निर्णय गरी, निर्णय कार्यान्वयन गर्न पत्राचार गरेअनुसार यातायात व्यवस्था मन्त्रालय र विभागले पनि सोबमोजिम गर्न परिपत्र, निर्देशन गरेको देखिन्छ ।

५. कुन कुन वस्तु, सामान र सेवामा कर लगाउने, करको दर तोक्ने, परिवर्तन गर्ने वा कर नलगाउने भन्ने विषय जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाले निर्धारण गर्ने विषय हो । यस्तो कार्य सो संस्थाले नै गर्दछ, यसमा दुईमत छैन । संसदले तयार गरेको कानून वा सूचनामा देशभित्रै उत्पादन हुने र विदेशबाट आयात हुने सबै वस्तु र सामानको विवरण र त्यसमा लाग्ने करको दर उल्लेख गर्ने प्रयास गरे

पनि सबै सामान र वस्तुको नाम उल्लेख गर्न छूट्न सक्ने र केही नयाँ वस्तु निर्माण भै आउन सक्ने एवं एकै प्रकृतिका अन्य सामान पनि उत्पादन हुन सक्ने भएकोले ती सबै सामान वा वस्तुको नाम आर्थिक ऐनमा उल्लेख गरेको विवरणमा उल्लेख नहुन सक्छ । त्यस्तो कुनै सामानको नाम छूट्यो वा वर्गमा समूहीकृत हुन सकेन वा नयाँ नाम र प्रकृतिको सामान आयो भने नाम मिलेन भन्ने आधारमा कर छूट दिने वा सामान प्रवेश रोक्ने गरी अर्थ गर्न मिल्दैन । यस्तो स्थितिमा निषेधित सामान बाहेक अन्य सामानलाई कुन वर्गीकरणभित्र पर्छ भनी निर्णय गर्ने अधिकार कार्यपालिकाको तत् तत् निकाय र पदाधिकारीलाई दिनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो अधिकार नदिई नयाँ वा नाम उल्लेख नभएको सामान आयात भएमा सामान वर्गीकरण गर्नका लागि संसद नै वस्तु पर्ने र संसदले निर्णय गरेपछि मात्र कर लिनुपर्ने भन्ने अर्थ गर्नु व्यावहारिक पनि हुन सक्दैन । त्यसकारण भन्सार, अन्तशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि करलगायतका कर लगाउँदा वस्तु वा सामानको वर्गीकरण गरिएपनि सबै र उस्तै प्रकृतिका सामान वर्गीकरणमा परेका छैनन् भने कर लिदाको अवस्थामा ती वस्तुको वर्गीकरण गर्ने जिम्मेवारी तोकिएको पदाधिकारीलाई दिनुपर्ने हुन्छ । यस्तै व्यवस्था आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा १९ ले प्रक्रिया सरलीकरण गर्न तथा बाधा अडकाउ फुकाउन सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सो दफामा “आयकर ऐन, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, अन्तशुल्क ऐन, भन्सार ऐन तथा आर्थिक ऐनको कार्यान्वयनको क्रममा ...कुनै जटिलता देखिएमा वा बाधा अडकाउ पर्न गएमा अर्थ मन्त्रालयले आवश्यकताअनुसार अवधि थप गर्न, प्रक्रिया सरलीकरण गर्न वा बाधा अडकाउ फुकाउन गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेबाट आर्थिक ऐन, २०६६ को कार्यान्वयन गर्दा पर्न आउने बाधा अडकाउ फुकाउ गर्ने निर्णय वा आदेश गर्न पाउने अधिकार अर्थ मन्त्रालयलाई भएको देखिन्छ । त्यसै अधिकारअन्तर्गत अर्थ मन्त्रालयले आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा ९ र अनुसूची ३ को खण्ड (क) को (१) मा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने भनी कार, जीप, भ्यान, माइक्रोवस, वस, ट्रक भनी उल्लेख भएकोमा सो वर्ग र समूहभित्र ट्रिपर पनि पर्दछ, भनी वर्गीकरण वा

समूहीकृत सम्म गरेको देखिन्छ । यातायात व्यवस्था विभागलाई भने यस्तो वर्गीकरण गरी समूहकृत गर्ने अधिकार भएको देखिदैन । यातायात व्यवस्था विभागले सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने निर्णय गरी समर्थनको लागि अर्थ मन्त्रालयमा प्रस्तावसम्म पठाएको लाई निर्णय गरेको मान्न नमिल्ने हुँदा सो विभागले गरेको निर्णय र पत्राचारलाई अन्यथा भयो भन्न मिल्ने । तसर्थ अर्थ मन्त्रालयले आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा १९ को अधिकार प्रयोग गरी बाधा अडकाउ फुकाउने अधिकार अन्तर्गत कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रकको वर्गमा ट्रिपर पर्दछ भनी वर्गीकरण/समूहीकृतसम्म गरेको देखिदा वर्गीकरण/समूहीकृतसम्म गरेको कार्यले कर लगाउने कार्य गऱ्यो वा करको दर निर्धारण गरेको भन्न मिल्दैन । भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रकको वर्गीकरणभित्र ट्रिपर पर्दछ वा पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा १९ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी एउटा निकाससम्म दिएको देखिदा अर्थ मन्त्रालयको निर्णय र सोअनुसारको पत्राचार अनधिकृत हुन भन्न मिल्ने देखिएन ।

विद्यमान रहेको कानूनलाई मान्ने हो भने कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रकलाई लगाएको सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर ट्रिपरलाई लाग्ने हो वा होइन ? कार, जीप, भ्यान, माइक्रो बस, वस, ट्रकभित्र ट्रिपरलाई राखेको कार्य उपयुक्त छ वा छैन ? भन्ने तेश्रो तथा अन्तिम प्रश्नका सन्दर्भमा विचार गर्दा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ अन्तर्गत नेपाल सरकारले मिति २०६६।३।२९ मा नेपाल राजपत्रमा जारी गरेको सूचना र आर्थिक विधेयक, २०६६ को अनुसूची ३ को (क) को (१)(क) र आर्थिक ऐन, २०६६ को अनुसूची ३(क) को (१)(क) को व्यवस्थामा कुनै अन्तर देखिदैन । आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा ९ एवं अनुसूची ३ को खण्ड (क) मा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर उल्लेख भै सोको खण्ड १ मा सवारी साधनको किसिम उल्लेख गरी सोभित्र खण्ड (क) मा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रक भन्ने उल्लेख भएको र खण्ड (ख) मा मोटरसाइकल उल्लेख भएको देखिन्छ । सो कानूनी व्यवस्था हेर्दा सामान्यतया सडक मर्मत तथा सम्भार दस्तूर कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रक र मोटरसाइकलमा मात्र लाग्ने भन्ने देखिन

आउँछ । निवेदकले ट्रिपरमा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने होइन भन्ने कुरा पुष्टि गर्न आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा १० र अनुसूची ३ को खण्ड ख मा गरेको सवारी साधन करको व्यवस्था र त्यसमा गरेको सवारी साधनको वर्गीकरणलाई आधार लिएको देखिन्छ । जहाँसम्म वर्गीकरणमा ट्रिपरलाई वस, ट्रकसँग नराखी स्क्याभेटर, डोजरसँग राखी सवारी साधन कर लगाएको र खण्ड क (१) (क) मा ट्रिपरको नाम उल्लेख नभएको कारण अनुसूचीको खण्ड (क) (१) मा ट्रिपरलाई राख्न मिल्दैन, यस स्थितिमा आर्थिक ऐन, २०६६ को अनुसूचीको खण्ड (क)(१) (क) भित्र ट्रिपर पनि पर्दछ भनी सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लगाउने कार्य गलत छ भन्ने निवेदन दावी छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा आर्थिक ऐन, २०६६ को अनुसूची ३ को खण्ड (क) मा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर र खण्ड (ख) मा सवारी साधन करको व्यवस्था गरी खण्ड (क) को सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने व्यवस्था अन्तर्गत खण्ड (१) मा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, वस, ट्रक र मोटरसाइकल राखेको देखिन्छ भने खण्ड ख को सवारी साधन कर लाग्ने साधन अन्तर्गत (क) वर्गमा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस र ख वर्गमा डोजर, स्क्याभेटर, लोडर, रोलर, ट्रिपर, क्रेन भनी वर्गीकरण गरेको देखिन्छ । खण्ड ख को वर्गीकरण हेर्दा खण्ड क मा ट्रिपर राख्न मिल्दैन कि भन्ने जस्तो देखिएपनि सरकारले फरक-फरक कर प्रयोजनका लागि सामान र सवारी साधनको वर्गीकरण फरक-फरक तरिका र प्रकृतिबाट गर्न सक्छ । यस्तो वर्गीकरण गर्ने अधिकार तत्सम्बन्धी निकायको हो । एउटा करको प्रयोजनको लागि गरेको वर्गीकरण अर्को करको लागि पनि यसै हुनुपर्छ भनी भन्न मिल्ने कुरा होइन । ऐन र सूचनाले समेत मोटरसाइकलसम्ममा पनि सडक निर्माण र सम्भार दस्तूर लगाएको देखिँदा ट्रक जस्तै किसिम र सोको वर्गीकरण पर्ने ट्रिपर जस्ता सवारी साधनलाई छूट दिने मनसाय विधायिकाको र ऐनको बनोटबाट समेत देखिदैन । त्यस कारण खण्ड (ख) को वर्गीकरणमा ट्रिपरलाई स्क्याभेटर, डोजर, लोडर, रोलर, क्रेनको वर्गमा राखेको कारण खण्ड (क) को वर्गीकरणमा ट्रिपर आउदैन वा पर्दैन र कर लाग्दैन भन्ने निवेदकको तर्क मनोगत र कल्पनाको विषय मात्र हो भन्ने देखिन आउँछ ।

कानून व्याख्याको सिद्धान्तबाट हेर्दा पनि सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर शीर्षकअन्तर्गतको वर्गीकरण सोही विषयको लागि मात्र गरिएको हो त्यसकारण सवारी साधन गरेको शीर्षकअन्तर्गत गरिएको सवारी साधनको वर्गीकरण सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर को प्रयोजनको लागि लागु हुन्छ भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने पनि देखिदैन । त्यसै गरी सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर प्रयोजनको लागि तोकिएको सवारी साधनको नामावलीमा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, बस, ट्रक र मोटरसाइकल उल्लेख भएकोमा सो समूहभित्र ट्रिपर पर्दछ कि पर्दैन भन्ने विवादका सम्बन्धमा कानून व्याख्याको The ejusdem generis rule ले एउटै वर्ग, समूह, परिवार जनाउने शब्दले उस्तै प्रकृतिको समूह वर्गहरू, सो वर्ग, समूहभित्र पर्दछन् भने त्यस्तै वर्ग समूह, प्रकृतिमा नपर्ने वस्तुहरू सो समूह, वर्गमा पर्दैनन् भन्दछ । अर्थात् प्रयोग भएका शब्दहरूमा बस, ट्रक, कार उल्लेख छ भने सोको वर्ग समूहभित्र प्लेन पर्दैन, त्यसै गरी गाई, बाखा, सुँगुरसँग बाघ पर्दैन तर भेडा पर्दछ । यो सिद्धान्तले प्रयोग भएको शब्दले त्यस्तै प्रकृतिको मिल्दो Group, Class, Family भित्रका अन्य वस्तु पर्दछ, नमिल्दा समूह, वर्ग पर्दैन भनी व्याख्या गर्नुपर्छ भनी भन्दछ । आर्थिक ऐन, २०६६ को अनुसूची ३ को खण्ड (क) को (१) (क) मा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, बस, ट्रक मात्र उल्लेख भए पनि ट्रिपरले स्क्याभेटर, डोजर, रोलरले जस्तो खन्ने, फाल्ने, चाप्ने काम नगर्ने भै बस, ट्रक जस्तै सामान ओसार पसार गर्ने कार्य गर्ने भएकोले कामको प्रकृतिको आधारमा ट्रिपरलाई ट्रकको वर्गीकरण (Group) मा राखेको अर्थ मन्त्रालयको व्याख्या तथा निर्णय र सोको आधारमा यातायात व्यवस्था कार्यालय ललितपुरले निवेदक कम्पनीबाट सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिएको कार्य कानूनसम्मत भएन भन्न मिल्ने देखिएन ।

तसर्थ उपरोक्त विवेचना, कानूनी व्यवस्था र कानूनको व्याख्याको सिद्धान्तको आधारमा आर्थिक ऐन, २०६६ को दफा ९ र सो अन्तर्गतको अनुसूची ३ को खण्ड १(क) मा सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लाग्ने सवारी साधनहरूमा कार, जीप, भ्यान, माइक्रोबस, बस, ट्रक भनी उल्लेख भए पनि कानून व्याख्याको The ejusdem generis rule को सिद्धान्त तथा सवारी साधनको कामको प्रकृतिबाट समेत ट्रक

र ट्रिपर उस्तै कार्य प्रकृतिका हुँदा बस, ट्रकको वर्ग र समूहभित्र ट्रिपर पर्ने भएकोले बाघा अड्काउ फुकाउ गर्ने अधिकारअन्तर्गत अधिकारप्राप्त निकायबाट ट्रकको वर्गमा ट्रिपरलाई राख्ने र ट्रिपर दर्ताबापत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिने निर्णय गरी, निर्णयबमोजिम कर लिन पत्राचार गरेको कार्य तथा सोको आधारमा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय र यातायात व्यवस्था विभागले गरेको निर्णय र आफ्ना मातहतका कार्यालयमा गरेको परिपत्र र सो निर्णय एवं परिपत्रका आधारमा यातायात व्यवस्था कार्यालय, साना/ठूला सवारी, वागमती, एकान्तकुना, ललितपुरले निवेदकबाट ट्रिपरबापत सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर लिएको कार्यमा कुनै त्रुटि रहे भएको देखिएन । विपक्षीहरूको कामकारवाही कानूनबमोजिम भए गरेको देखिदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिन आएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । निर्णयको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६७ फागुन ८ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत: लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं. ८६११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०६० सालको रिट नं. ...२७४५
आदेश मिति: २०६६।१।२३
विषय: उत्प्रेषण
निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १६ स्थित रत्न
फिड इण्डस्ट्रिज (प्रा) लि. को तर्फबाट
अधिकारप्राप्त प्रवन्ध निर्देशक हिम्मत श्रेष्ठ
विरुद्ध
विपक्षी: श्रम अदालत, अनामनगर समेत

- विभागीय कारवाहीको सिलसिलामा जसले अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार पाएको हुन्छ त्यसले कारवाही र सजाय समेतको अधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ नत्र विभागीय कारवाहीको शुरुवात एउटाले गर्ने निर्णय अर्थात् अन्त्य अर्कोले गर्दा कारवाही शुरु गर्नेलाई वा सजाय गर्नेलाई व्यवस्थापक मान्ने भन्ने द्विविधा समेत पर्न जान्छ। व्यवस्थापकको रूपमा प्रयोग गर्ने आफूमा रहेको अधिकार खण्डित गर्दै केही आफू मातहत अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गर्ने र केही अधिकार प्रत्यायोजन नगर्न सिद्धान्ततः नमिल्ने।

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ बमोजिम व्यवस्थापकले गर्ने कुनै पनि कर्मचारीलाई आचरण उल्लंघन गरेबापत गरिने कारवाहीको सिलसिलामा पूरा गरिने कार्यविधिलाई टुक्राई भिन्दा भिन्दै व्यक्तिबाट प्रयोग गर्न सक्ने भन्ने कानूनको मनसाय भए रहेको नदेखिने।

(प्रकरण नं.५)

- कानूनले जुन व्यक्तिलाई अन्तिम निर्णय अर्थात् सजाय गर्ने अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ, उसैमा मात्र सजायको प्रस्थान विन्दुको रूपमा रहेको स्पष्टीकरण माग्ने अधिकार पनि निहीत हुन्छ। सजाय गर्ने अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले आफूमा रहेको स्पष्टीकरण माग्ने अधिकार मात्र प्रत्यायोजन गरी कारवाही गर्ने अधिकार आफैँमा राखी गरेको प्रत्यायोजनलाई कानूनबमोजिम अधिकार प्रत्यायोजन भएको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नारायणवल्लभ काफ्ले

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री रमेश बडाल अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५०(घ) ५३ र ५३(१)

आदेश

न्या.अनूपराज शर्मा: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ एवं ८८(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको टिपोट एवं आदेश यस प्रकार छ:-

विपक्षी हरिशरण मैनाली कारखानाका पूर्व कामदार भएको र काम गर्ने स्थल दाना कारखानाको गोदाम थियो। २०५८।११।२७ मा कारखानामा रहेको ५ के.जी. आइसक्रिम लगी खान सक्ने जति खाई वढी भएको जोशी पोल्त्रीको कम्पाउण्डमा फालेको कुरा काठमाडौं इन्टरनेशनल ट्रेडर्समा कार्यरत अरुण सिंह र जयराम पौडेलले देखेका र सोध्दा स्वीकार गरी २०५८।११।२७ मा ७ दिने म्याद दिई स्पष्टीकरण माग गरिएकोमा जुठो आइसक्रिमको वट्टा फ्याकेको तथ्य स्वीकार गरी स्पष्टीकरण दिएका थिए। कारखाना प्रबन्धकले स्पष्टीकरण लिई केन्द्रको प्रबन्ध निर्देशकसमक्ष पठाएकोमा सन्तोषप्रद नभई २०५९।१।८ को निर्णयले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(ग) को कसूरमा दफा ५२ (४) तथा दफा ५०(घ) बमोजिम बर्खास्त गरेउपर निजको श्रम अदालतमा पुनरावेदन परेको थियो। विपक्षी श्रम अदालतबाट २०६०।२।१३ मा २०५९।१।८ को निर्णय बदर गरेको छ। श्रम अदालतबाट भएको निर्णय बदरभागी छ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(ग) बमोजिम कर्मचारीले प्रतिष्ठानको सम्पत्ति चोरी गरेको अवस्थामा खराव आचरण मानी उक्त कसूरमा दफा ५२(४) ले खराव आचरण गर्नेलाई सेवाबाट हटाउने व्यवस्था गरेको छ। २०५९।१।८ देखि लागू हुने गरी दफा ५०(घ) अनुसार व्यवस्थापकद्वारा बर्खास्त गरिएको हो। दफा ५३ को निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी स्पष्टीकरण मागिएको छ। बर्खास्तको निर्णय कानूनसम्मत छ। श्रम अदालतले निर्णय गर्दा उल्लेख गरेका नेकाप २०४३ नि.नं. २७७५, नेकाप २०४५ नि.नं. ३५२०, नेकाप २०४५ नि.नं. ३४५९ प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित नै हुँदैनन्। निर्णयमा व्यवस्थापकले नै स्पष्टीकरण लिनु पर्ने, सुनुवाई नगरिएको भनी लिएको आधार आत्मनिष्ठ छ। प्रबन्ध सञ्चालकबाट २०५४।१।५ मा भएको अधिकार प्रत्यायोजनअनुरूप कारवाही उठान भई हरिशरणलाई कारवाही भएको हो। प्रबन्ध निर्देशकले कानूनसम्मत ढंगले निर्णय गरेका हुन्।

श्रम ऐनको दफा २ (च) ले कारखाना प्रबन्धक समेत व्यवस्थापक हुने देखिन्छ। केन्द्रबाटै प्रबन्धक निर्देशकलाई स्पष्टीकरण माग्ने अधिकार प्रत्यायोजन भएको र बर्खास्तको निर्णय केन्द्रका प्रबन्ध निर्देशकबाट भएको हो। सञ्चालक समितिले शाखा, सेवालयबाटै स्पष्टीकरण माग्ने गरी अधिकार प्रत्यायोजन भएको र स्पष्टीकरण माग्ने सन्तोषजनक नभएकोमा हटाएकोलाई सुनुवाईको मौका नदिएको, अनधिकृत व्यक्तिबाट हटाएको भन्ने मिल्दैन। विपक्षी हरिशरणले पुनरावेदन गर्दा कारखानामा दिएको स्पष्टीकरण भन्दा फरक कुरा उल्लेख गरेका छन्। कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी बर्खास्त गरेको विषयमा बर्खास्त गर्न नमिल्ने भनी विपक्षी श्रम अदालतले गरेको निर्णय श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५०, ५१(ग), ५२(४) समेतको विपरीत धारा ११, १२(२)(ड) र १७ प्रतिकूल हुँदा उक्त २०६०।२।१३ को श्रम अदालतको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कृण्ठित मौलिक एवं कानूनी हक संरक्षण गरिपाउँ भन्ने निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने सूचना विपक्षीलाई दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६०।४।१२ को आदेश।

२०६०।२।१३ को फैसला, श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भावनाअनुरूप छ। निवेदकको मौलिक हक, कानूनी हकमा आघात पुगेको अवस्था छैन। निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने श्रम अदालतको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

मलाई चोरीको आरोप लगाई सोधेको स्पष्टीकरणमा २०५८।१२।१९ मा जवाफ दिएको छु। डिउटीमा रहेको समयमा गोदाममा चुरोट खान नमिल्ने भई कोठामा गई खाँदा खोकी लागेर कोठा पछाडि थुक्न जाँदा त्याँहा ५ के.जी. आईसक्रिम व्यवस्थापकले खाई वट्टा फ्याकेको देखी त्यो फोहोर जुठो उठाई बाहिर फ्याकेको हुँ। मैले चोरी नगरेको विषयमा मलाई भूठा आरोप लगाएको कुरा उल्लेख गरी स्पष्टीकरणमा पेश गरेको छु। निवेदनमा श्रम अदालतबाट फैसला गर्दा लिएका नजीर आकर्षित

नहुने भनिएकोमा अदालतलाई गुमराह गरिएको छ। नजीर सान्दर्भिक छन्। अधिकार नभएका व्यक्तिबाट भएको निर्णय बदर हुने भनी आधार लिएका नजीर समान रूपमा सवै मुद्दामा लागू हुने हुँदा निवेदन भूठा छ। श्रम ऐनको दफा ५० ले खराव आचरण गरेउपर कारवाही गर्ने, सजाय गर्ने अधिकार व्यवस्थापकलाई मात्र भएको र मलाई अवकाश दिने निर्णय गर्ने गैरव्यवस्थापक भएकोले श्रम अदालतले निर्णय गर्दा लिएको आधार कानूनसम्मत छ। गैरव्यवस्थापक राजेन्द्रकुमार गुरुङ्गबाट स्पष्टीकरण सोध्न मिल्दैन अ.वं. ३५ नं ले बदरभागी छ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा २ (च) मा व्यवस्थापक भन्नाले प्रतिष्ठानको क्रियाकलापमा अन्तिम निर्णय लिने व्यक्ति सम्भन्नु पर्ने र सो शर्तले अन्तिम जिम्मेवारी र अधिकार प्रयोग गर्न पाउने गरी प्रतिष्ठानको कुनै शाखा वा इकाई प्रमुखको पदमा नियुक्त व्यक्ति हुनुपर्ने उल्लेख भएकोले मलाई कारवाही गर्ने व्यक्ति त्यस्तो अधिकारप्राप्त व्यवस्थापक पनि होइन। खराव आचरणको कारवाही दफा ५० ले व्यवस्थापकले गर्ने, सजाय दिनु अधि सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने दफा ५३ को व्यवस्थाविपरीत मलाई हटाइयो। स्पष्टीकरणको मूल्याङ्कन पनि व्यवस्थापकले गर्नुपर्नेमा नगरेको त्यस्तो निर्णय बदर भई पुनर्वहाली भएको हो स्पष्टीकरणमा आईसक्रिमको वट्टा फोहोर भई फालेको भनिएकोमा गलत अर्थ गरी स्वीकार गरेको भनी अवकाश दिन मिल्दैन। वास्तविक सत्यतथ्य नै नकेलाई गलत मनसाय राखी अनधिकृत व्यक्तिबाट मलाई हटाएको निवेदन बदर गरेको श्रम अदालतको २०६०।२।१३ को निर्णय कानूनसम्मत भएको र विपक्षीको मौलिक हक हनन नभएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने हरिशरण मैनालीको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

यस्मा यस्तै विषय समावेश भएको निवेदन रुपज्योति विरुद्ध श्रम अदालत समेत भएको २०५९ सालको रिट नं. २५१९ को उत्प्रेषण रिट निवेदन पूर्ण इजलासमा विचाराधिन रहेको हुँदा सो रिट निवेदनमा पूर्ण इजलासबाट निर्णय भएपश्चात् सो निर्णयको प्रतिलिपि साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६२।३।१४ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता नारायणवल्लभ काफ्लेले विपक्षी हरिशरण मैनाली कार्यरत रहेको रत्न फिड इण्डष्ट्रिजको कारखाना व्यवस्थापक राजेन्द्र गुरुङ भएको, निवेदक उद्योगको मूल व्यवस्थापक भनेको हिम्मत श्रेष्ठ नै हो । हिम्मत श्रेष्ठले श्रम ऐनको दफा ५३(१) बमोजिम राजेन्द्र गुरुङलाई स्पष्टीकरण माग्ने अख्तियार प्रत्यायोजन गरी विपक्षी हरिशरण मैनालीलाई स्पष्टीकरणसम्म सोधिएको हो । निज उपरको अन्तिम कारवाही प्रा.लि. को प्रवन्ध निर्देशकबाटै कानूनबमोजिम भएको हुँदा त्यस्तो कानूनबमोजिमको कारवाही बदर गर्ने गरी गरेको श्रम अदालतको २०६०।२।१३ को फैसला उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

त्यसैगरी विपक्षी हरिशरण मैनालीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रमेश बडालले कुनै पनि प्रतिष्ठानमा व्यवस्थापक एकभन्दा बढी पनि हुन सक्ने मानी श्रम ऐनको दफा २(च) मा उल्लेख भएको छ । सोही ऐनको दफा ५० मा “व्यवस्थापकले खराब आचरण गर्ने कामदार वा कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन सक्नेछ भनी उल्लेख गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा रत्न फिड इण्डष्ट्रिजका प्रवन्ध निर्देशकले विपक्षी कामदार हरिशरण मैनालीलाई खराब आचरण गरेको अभियोगमा नोकरीबाट हटाउने प्रयोजनको निमित्त स्पष्टीकरण सोध्न सोही कारखानाका व्यवस्थापकलाई अख्तियारी प्रत्यायोजन गरी सोही प्रत्यायोचित अधिकार प्रयोग गरी सोधेको स्पष्टीकरणको आधारमा उद्योगका प्रवन्ध निर्देशकले विपक्षीलाई नोकरीबाट हटाएका हुन् । ऐनले कारवाही गर्ने अधिकार प्रवन्धकमा रहने भन्ने उल्लेख गरेको अवस्थामा विपक्षीलाई खराब आचरण गरेउपर कारवाही गर्न केही अधिकार कारखाना व्यवस्थापकलाई प्रत्यायोजन गरेको र केही अधिकार आफै प्रयोग गरी विपक्षीलाई नोकरीबाट हटाउने गरी गरेको कार्य कानूनसंगत छैन । कानूनले अधिकार प्रत्यायोजनलाई दुई भाग गर्ने भन्ने मनसाय राखेको देखिदैन । कारवाही गर्ने अधिकारै नपाएका कारखाना व्यवस्थापकले शुरु गरेको कारवाहीको आधारमा

भएको निर्णय कानूनसंगत नभएकोले नै श्रम अदालतबाट बदर भएको हो । श्रम अदालतबाट कानूनअनुरूप भएको निर्णय बदर हुने होइन । निवेदकको निवेदन विना आधार कारण दायर हुन आएको हुँदा खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षी हरिशरण मैनाली रत्न फिड इण्डष्ट्रिज बालाजुस्थित कारखानामा काम गर्ने कामदार कर्मचारी भएकोमा निजले मिति २०५८।११।२७ गतेका दिन आफ्नो कारखाना परिसरमा रहेको ५ के.जी. को आईसक्रिम चोरी पछ्याडि लगी खान सक्दो खाई खान नसकेको जति उत्तरपट्टि रहेको जोशी पोल्ट्रीको हाताभित्र फालेको कुरा काठमाडौं इन्टरनेशनल ट्रेडर्समा कार्यरत अरुण सिंह र जयराम पौडेलले प्रत्यक्षदेखि सोही आधारमा निजलाई सोधपुछ गर्दा स्वीकार गरेको हुँदा निजलाई किन नोकरीबाट बरखास्त गर्ने भनी मिति २०५८।११।२७ मा कारखाना प्रवन्धक राजेन्द्रकुमार गुरुङले स्पष्टीकरण माग गरेकोमा निज हरिशरणले आफूले जुठो आईसक्रिमको बट्टा फालेकोसम्म हुँ मैले चोरी गरेको होइन भनी मिति २०५८।१२।१९ मा कारखाना प्रवन्धकमार्फत् पेश भएको स्पष्टीकरण उचित, विश्वासनीय र सन्तोषप्रद नभएको र निजले आफ्नो तोकिएको ड्युटी पूरा गर्नुको साटो उल्टो कम्पनीको सम्पत्ति चोरी खाई नोक्सान गरेकोले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(ग) को कसूरमा ऐ. ऐनको दफा ५२(४) तथा दफा ५०(घ) बमोजिम नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी कम्पनीका प्रवन्ध निर्देशक हिम्मत श्रेष्ठबाट २०५९।१।८ मा भएको निर्णयउपर चित्त नबुझी विपक्षी हरिशरण मैनालीको श्रम अदालतमा पुनरावेदन परी श्रम अदालतबाट विपक्षी हरिशरण मैनालीलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी गरेको निर्णय कारवाहीको सिलसिलामा मागिएको स्पष्टीकरण, स्पष्टीकरण माग्ने अधिकारै नभएको व्यक्तिले मागेको स्पष्टीकरणको आधारमा गरिएको हुँदा त्यस्तो स्पष्टीकरणको

आधारमा गरिएको निर्णय कानूनसंगत भएको भन्ने नमिल्ने हुँदा विपक्षी हरिशरण मैनालीलाई सेवाबाट हटाउने गरी गरेको प्रतिष्ठानको २०५९।१।८ को निर्णय बदर हुने ठहराई भएको श्रम अदालतको २०६०।२।१३ को फैसला श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५२(४), दफा ५० तथा ५१(ग) विपरीत भएको हुँदा त्यस्तो आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी निवेदकको निवेदन पर्न आएको देखियो ।

३. विपक्षी हरिशरण मैनाली रत्न फिड इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. बालाजुका कामदार कर्मचारी भएको, निजले २०५८।१।२७ गते दिनको १२:३० बजे उद्योगको आईसक्रिम चोरी खाएउपर त्यस कारखानाका कारखाना प्रबन्धक राजेन्द्रकुमार गुरुडले निजलाई सोही मितिमा ७ दिनको म्याद दिई किन वर्षास्त नगर्ने भनी स्पष्टीकरण सोधी पत्र दिएकोमा विपक्षीले २०५९।१।२।१ मा आईसक्रिम चोरी पनि नगरेको र नखाएको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भनी कारखाना प्रबन्धक समक्ष स्पष्टीकरण पेश गरेको कुरा मिसिल संलग्न स्पष्टीकरण सोधेको पत्र र स्पष्टीकरण पेश गरेको पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

४. विभिन्न क्षेत्रका प्रतिष्ठानहरूमा काम गर्ने कामदार तथा कर्मचारीको हक, हित, सुविधा र सुरक्षाको व्यवस्था गरी कामदार कर्मचारीहरूलाई संस्थाप्रति जिम्मेवार, उत्तरदायीपूर्ण एवं राम्रो काम गरेमा पुरस्कार र खराब काम गरेर दण्ड समेत दिने उद्देश्यले श्रम ऐन, २०४८ को परिच्छेद ८ मा आचरण र सजायको व्यवस्था गरेको छ । उक्त ऐनको दफा ५० को खण्ड (घ) मा व्यवस्थापकले प्रतिष्ठानमा खराब आचरण गर्ने कामदार वा कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउने सजाय गर्न सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । सोही ऐनको दफा २(च) मा व्यवस्थापक भन्नाले “कुनै प्रतिष्ठानको क्रियाकलापमा अन्तिम निर्णय लिने व्यक्ति सम्भन्नु पर्दछ र सो शब्दले अन्तिम जिम्मेवारी वा अधिकार प्रयोग गर्न पाउने प्रतिष्ठानको कुनै शाखा वा इकाईको प्रमुख पदमा नियुक्त भएको व्यक्तिलाई समेत जनाउनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्थाले कुनै पनि प्रतिष्ठानमा अवस्थाअनुसार शाखाहरू वा इकाई रहेमा तत्तत् शाखा वा इकाईका प्रमुख समेत जनाउने

हुँदा व्यवस्थापक एक जना मात्र नभई धेरै जना हुने र ऐनको दफा ५० बमोजिम अधिकार सम्बन्धित व्यवस्थापकले प्रयोग गर्न नपाउने भन्ने देखिन आउँदैन ।

५. श्रम ऐनको दफा ५० बमोजिम प्रतिष्ठानमा काम गर्ने कामदार वा कर्मचारीलाई प्रतिष्ठानका व्यवस्थापकले सेवाबाट हटाउने कारवाही गर्ने अधिकार अख्तियार प्रत्यायोजन गर्न मिल्ने हो होइन र अख्तियार प्रत्यायोजन गर्दा खण्ड खण्ड गरी प्रत्यायोजन गर्न मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदक रत्न फिड इण्डष्ट्रिज प्रा.लि.ले विपक्षी हरिशरण मैनालीलाई श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५० को खण्ड (घ) बमोजिमको सजाय गर्ने सिलसिलामा कारखानाका प्रबन्धक राजेन्द्रकुमार गुरुडलाई सम्बोधन गरी “कुनै पनि कर्मचारीले गरेको गल्तीउपर कारवाही उठान मात्र गरी आवश्यक कारवाहीको निमित्त प्रबन्ध सञ्चालकसमक्ष पठाउने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको व्यहोरा जानकारी गराइन्छ, भनी प्रबन्ध सञ्चालक हिम्मत श्रेष्ठले २०५४।१।५ मा अख्तियार प्रत्यायोजन गरेको मिसिल संलग्न रहेको पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिएको र श्रम ऐनको दफा ५३(१) मा स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने तर कसले सोध्ने भन्ने स्पष्ट नभएको अवस्थामा सजाय दिने अधिकारप्राप्त व्यवस्थापक आफैले सोधी सजाय दिने वा अख्तियार प्रत्यायोजन गरी सजाय गर्ने समेतको अधिकार प्रत्यायोजन गर्न नसकिने भनी कहि कतै उल्लेख नभएको अवस्थामा अख्तियार प्रत्यायोजन गर्न मिल्दैन भन्ने कानूनतः देखिन आएन । अधिकार प्रत्यायोजन गर्दा कानूनतः कुनै कारवाही गर्न आवश्यक पूरै अधिकार प्रत्यायोजन विभागीय कारवाहीको सिलसिलामा जसले अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार पाएको हुन्छ, त्यसले कारवाही र सजाय समेतको अधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ, नत्र विभागीय कारवाहीको शुरुवात एउटाले गर्ने निर्णय अर्थात् अन्त्य चाही अर्कोले गर्ने गर्दा कारवाही शुरु गर्नेलाई व्यवस्थापक मान्ने वा सजाय गर्नेलाई व्यवस्थापक मान्ने भन्ने द्विविधा समेत पर्न जान्छ । व्यवस्थापकको रूपमा प्रयोग गर्ने आफूमा रहेको अधिकार खण्डित गर्दै केही आफू मातहत अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गर्ने र केही अधिकार प्रत्यायोजन नगर्न सिद्धान्ततः

मिल्ने देखिन आउंदैन । प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी हरिशरण मैनालीले निवेदक उद्योगको आईसक्रिम चोरी गरेउपर आवश्यक कारवाही गरी सजाय गर्ने प्रत्योजनको लागि निजलाई सुनुवाईको मौका दिने क्रममा प्रारम्भिक रूपमा स्पष्टीकरण सोधने कार्य प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी कारखानाका प्रबन्धकले सोधेको र सोही स्पष्टीकरणको आधारमा निज विपक्षीलाई सेवाबाट हटाउने गरी कम्पनीका प्रबन्ध निर्देशकबाट भएको कार्य श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ बमोजिम व्यवस्थापकले गर्ने कुनै पनि कर्मचारीलाई आचरण उल्लंघन गरेबापत गरिने कारवाहीको सिलसिलामा पूरा गरिने कार्यविधिलाई टुक्राई भिन्दा भिन्दै व्यक्तिबाट प्रयोग गर्न सक्ने भन्ने कानूनको मनसाय भए रहेको देखिन आउंदैन ।

६. प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी हरिशरण मैनालीलाई उद्योगका कारखाना प्रबन्धकले मागेको स्पष्टीकरणको आधारमा उद्योगका प्रबन्ध निर्देशकले सजाय दिने गरी गरेको कार्य कानूनबमोजिम अन्तिम निर्णय गर्न नपाउने अर्थात् व्यवस्थापक नरहेको व्यक्ति कारखानाका प्रबन्धक राजेन्द्रकुमार गुरुडले मागेको स्पष्टीकरणको आधारमा गरिएको नोकरीबाट हटाउने कार्यलाई, कानूनबमोजिम भएको भन्न मिलेन । कानूनले जुन व्यक्तिलाई अन्तिम निर्णय अर्थात् सजाय गर्ने अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ, उसैमा मात्र सजायको प्रस्थान विन्दुको रूपमा रहेको स्पष्टीकरण माग्ने अधिकार पनि निहीत हुन्छ । सजाय गर्ने अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले आफूमा रहेको स्पष्टीकरण माग्ने अधिकार मात्र प्रत्यायोजन गरी कारवाही गर्ने अधिकार आफैमा राखी गरेको प्रत्यायोजनलाई कानूनबमोजिम अधिकार प्रत्यायोजन भएको भन्न मिल्दैन ।

७. तसर्थ, निवेदक रत्न फिड इण्डस्ट्रिजको प्रबन्ध सञ्चालक हिम्मत श्रेष्ठले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५० को खण्ड (घ) बमोजिम सजाय गर्ने प्रयोजनको लागि सोही ऐनको दफा ५३(१) बमोजिम अधिकारप्राप्त प्रबन्ध सञ्चालक आफैले स्पष्टीकरण सोध्नु पर्नेमा कानूनबमोजिम सजाय गर्ने पूरै अधिकारप्राप्त नगरेका कारखाना प्रबन्धकले कारवाहीको प्रस्थान विन्दुको रूपमा सोधिएको स्पष्टीकरण कानूनसंगत रूपमा अधिकार प्रत्यायोजन नभएका व्यवस्थापकबाट सोधिएको स्पष्टीकरणलाई कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त

अधिकारीबाट सुनुवाईको मौका दिएको भन्न र मान्न मिल्ने अवस्था नभएको हुँदा त्यस्तो अधिकारै नभएका व्यक्तिले सोधेको स्पष्टीकरणको आधारमा भएको नोकरीबाट हटाउने निर्णय बदर गरेको श्रम अदालतको निर्णय कानूनसंगत भएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६६ साल भदौ २ गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: मोहनराज भट्टराई

निर्णय नं. ८६१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०७२४
आदेश मिति: २०६६.०२.१५

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: मोरङ जिल्ला, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ९ स्थित मोरङ
व्यापार संघको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ.
को सञ्चालक अध्यक्ष महेश जाजु
विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- खपतको आधारमा विद्युत शुल्क एवं डिमाण्ड शुल्क Justifiable हुन सक्ला तर विद्युत आपूर्ति नै नगरी स्वीकृत के.भि.ए. को आधारमा डिमाण्ड शुल्क लगाइने व्यवस्था उपभोक्ता हितविपरीत हुने हुँदा लोडसेडिङ अवधि अर्थात् विद्युत खपत नगरेको अवधिको पनि डिमाण्ड शुल्क लिन पाउने व्यवस्था न्यायोचित मान्न नसकिने ।

- विद्युत सप्लाई गर्न नसक्ने अवस्थाको पनि स्वीकृत के.भि.ए. को आधारमा डिमाण्ड शुल्क तिर्नुपर्ने व्यवस्थालाई स्वेच्छाचारी र उपभोक्ता एवं औद्योगिक व्यवस्था विरोधी मान्नुपर्ने ।
- लोक कल्याणकारी राज्यमा लोडसेडिङ अवधिको समेत डिमाण्ड चार्ज तिर्नुपर्ने व्यवस्थालाई प्राधिकरणको Unjust Enrich हुने व्यवस्था मान्नु पर्छ । आर्थिक उदारीकरण अन्तर्गत खुल्ला बजारमुखी अर्थतन्त्र र नेपालले अपनाएको निजी सार्वजनिक साभेदारीको अभियान समेतलाई उल्लिखित अवस्थाले Flourish गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री हरिहर दाहाल, श्री बद्रीबहादुर कार्की एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री उपेन्द्रकेशरी न्यौपाने, श्री मदन रेग्मी, श्री बाबुराम अर्याल, डा.श्री भीमार्जुन आचार्य र श्री भरतबहादुर थापा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोज गौतम, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादव तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री कुमार रेग्मी र श्री निलकण्ठ शर्मा कट्टेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १६, १७(३)
- विद्युत नियमावली, २०५० को नियम ३

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत विषयको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

नेपाल सरकारको विद्युत नीतिअनुसार विद्युतको महशुल विद्युत महशुल निर्धारण आयोगले निर्धारण गर्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ । विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७(१) एवं विद्युत महशुल

निर्धारण नियमावली, २०५० को नियम ३ बमोजिम गठन हुने विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको निर्णयबाट निर्धारण हुन्छ । विपक्षी विद्युत महशुल आयोगले विद्युत ऐन, २०४२ को दफा १७(३) र (६) अनुसार विद्युत महशुल निर्धारण गर्दा सबै परिस्थितिलाई मध्यनजर राखी गर्नुपर्ने हो । विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७(३) अनुसार विद्युत महशुल निर्धारण गर्दा विद्युत महशुल आयोगले ग्राहकको किसिम र किसिमअनुसारको महशुल निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । विपक्षी नेपाल विद्युत प्राधिकरणले विद्युत महशुल आयोगले तोकेको किसिम अनुसार फरकफरक डिमाण्ड शुल्क र एनर्जी शुल्क तोक्नको लागि विद्युत महशुल आयोग समक्ष प्रस्ताव गर्ने र उक्त प्रस्तावको जाँचबुझ गरी महशुलको अन्तिम निर्णय विपक्षी महशुल आयोगबाट हुन्छ । विद्युत महशुलको खपतको आधारमा विद्युत शुल्क नलगाई विपक्षी प्राधिकरण र आयोगले स्वीकृत के.भि.ए. को आधारमा डिमाण्ड शुल्क लगाइने र एनर्जी शुल्क विद्युत खपत युनिटका आधारमा लगाइने गरी भएको व्यवस्थाबाट औद्योगिक र व्यापारिकलगायतका ग्राहकहरूले विद्युत सप्लाई विना पनि डिमाण्ड शुल्क तिर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । नेपाल सरकारबाट विद्युतको उत्पादन, प्रसारण र वितरणको अनुमति प्राप्त गरेको नेपालको एकमात्र नेपाल विद्युत प्राधिकरणले विद्युत महशुल निर्धारण आयोगले विद्युत खपतबापत तिर्नुपर्ने महशुल निर्धारण गरेको मिति २०५८।४।५ को निर्णयले विद्युत सप्लाई नभए पनि विद्युत सप्लाई भए सरहको डिमाण्ड शुल्क/महशुल तिर्नु बुझाउनु पर्ने विपक्षीहरूको निर्णय गैरकानूनी छ ।

नेपाल सरकारले गत वर्ष लोडसेडिङ गर्दा ग्राहकलाई दिन कबुल गरिएको के.भि.ए. को विद्युत महशुल ग्राहकबाट नलिने गरी निर्णय भएको थियो । डिमाण्ड शुल्क कुनै पनि ग्राहकलाई विद्युत दिन कबुल गरिएको के.भि.ए. को आधारमा लिइने शुल्क भएको हुँदा उक्त स्वीकृत के.भि.ए. विद्युत प्रदान नगर्दा पनि विद्युत महशुल निर्धारण आयोगले सोही स्वीकृत परिणामको के.भि.ए. अनुसारको डिमाण्ड शुल्क बुझाउनु पर्ने गरी महशुल निर्धारण गर्ने गरेको निर्णयबाट गैरकानूनी महशुल बुझाउन पर्ने भई

हाम्रो सम्पत्तिसम्बन्धी हक समेतको हनन् भएको प्रष्ट छ। कुनै पनि उद्योगले आफ्नो उत्पादनको लागि आवश्यक प्रविधि र क्षमताको मेसिन जडान गरेको हुन्छ। कतिपय प्रविधिको मेसिन वार्म (मेशिनलाई स्टार्ट गरी निश्चित समय राख्नुपर्ने अवस्था) गर्न नै एक दुई घण्टा पनि लाग्ने हुँदा एक पटक मेसिन अन गरी वार्म भएको केही घण्टामानै पुनः विद्युत कटौती हुने र पुनः अर्को पटक विद्युत सप्लाई हुँदा सोही प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने अवस्था समेत रहेको छ। विद्युत सप्लाई भएको समयमा पनि उत्पादन कार्य गर्न सकिदैन। यस्तो समयमा पनि डिमाण्ड शुल्क पूरै लिने गरी भएको निर्णय पूर्णतः गैरकानूनी रहेको छ। डिमाण्ड शुल्क महिनाभर एकछिन पनि विद्युत सप्लाई रोकिदैन भन्ने सिद्धान्तका आधारमा लिने, दिने शुल्क डिमाण्ड शुल्क हो। विद्युत महशुल निर्धारण आयोग तथा नेपाल विद्युत प्राधिकरणले महिनाभरी पूरै विद्युत सप्लाई नगर्दा पनि डिमाण्ड शुल्क लिने कार्यले उद्योग र उद्योगी दोहोरो तेहेरो मारमा परिरहेका छन्। अर्कोतर्फ विद्युत सप्लाई नभएका कारण २४ घण्टा उत्पादनमा समय लगाउन नपाइएको र उत्पादन कार्यमा उद्योगका श्रमिक र कर्मचारीलाई काममा लगाउन नपाएपनि महिनाभरको श्रमिक र कर्मचारीको पारिश्रमिक उद्योगले व्यहोर्नु पर्ने अवस्थाको नोक्सानी पनि छुट्टै रहेको छ। त्यस्तै उत्पादनको अर्डर लिने र समयमा डेलिभरी गर्न नसक्दा उद्योगी व्यवसायीको साखमा परेको नोक्सानी पनि अर्को महत्वपूर्ण नोक्सानी हो।

विद्युत शक्ति उपलब्ध नगराए पनि के.भि.ए. बराबरको डिमाण्ड शुल्क तिर्न बुझाउनु पर्ने गरी विपक्षी नेपाल सरकार, विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको मिति २०५८।४।५ मा बसेको २५ औं बैठकको निर्णयअनुसार २०५८ साल भाद्र महिनाको विद्युत खपतमा हुने २०५८ साल आश्विन १ गते देखिको विलमा समावेश गरी डिमाण्ड शुल्क समेत लिने गरेको निर्णय एवं कामकारवाहीबाट निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९ समेतद्वारा प्रदत्त हक, अधिकार हनन् भई उल्लिखित निर्णय एवं काम, कारवाही विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७ विपरीत त्रुटिपूर्ण र गैरकानूनी भएको हुँदा काम, कारवाहीहरू बदर गरी विपक्षीको

उल्लिखित निर्णय एवं कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विद्युत शक्ति/एनर्जी महिनाभर २४ सैं घण्टा सप्लाई दिएको अवस्थामा मात्र डिमाण्ड शुल्कसहित, विद्युत एनर्जीको महशुल लिने व्यवस्था गर्न अर्थात् महिनामा २४ सैं घण्टा विद्युत सप्लाई नगरी डिमाण्ड शुल्क लिने व्यवस्था नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५(पन्ध्र) दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि लगाउको रिट नं. ०७३१ को निवेदन समेत साथै राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु। साथै अन्तरिम आदेश समेतको मागका सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षको भनाई सुनी यो सम्बन्धमा आदेश हुनु वाञ्छनीय देखिएको हुँदा अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि मिति २०६६।११।११ को तारेख तोकी नेपाल विद्युत प्राधिकरण र महान्यायाधिकाको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।११।१४ को आदेश।

यसमा निवेदनमा उल्लिखित डिमाण्ड चार्ज विद्युत महशुल निर्धारण आयोगले कानूनको अख्तियारी प्रयोग गरी निर्धारण गरेको देखिएको, निवेदकलाई विद्युत आपूर्ति नभएको कारणले डिमाण्ड शुल्क नलिनु भन्ने अन्तरिम आदेशको माग भएको प्रश्नको हकमा सो विषयमा कति समय विद्युत आपूर्ति अनियमित भएमा डिमाण्ड शुल्क लिन पाउने वा नपाउने भन्ने कुरा लिखित जवाफ परेपछि अन्तिम सुनुवाई हुँदा टुङ्गो लाग्ने कुरा देखिएको र सुविधा र सन्तुलनको दृष्टिले अन्तरिम आदेश जारी नभए निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुने स्थिति तत्काल नदेखिएकोले तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गर्न पर्ने देखिएन। नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।११।११ को आदेश।

विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७ मा विद्युत महशुल र अन्य दस्तूर निर्धारण गर्नको लागि नेपाल सरकारले एउटा महशुल निर्धारण आयोग गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी सोही ऐनको दफा ४०

को अधिनमा रही नेपाल सरकारले “विद्युत महशुल निर्धारण नियमावली, २०५०” जारी गरी लागू गरेको छ। सोही नियमावलीको अधिनमा रही विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको निर्णयबमोजिम नेपाल विद्युत प्राधिकरणले विद्युत महशुल लिने गरेको छ। के कस्ता उपभोक्तालाई के कसरी विद्युत महशुल लिने भन्ने विषयमा यस मन्त्रालयको प्रत्यक्ष संलग्नता नरहने र अधिकारप्राप्त निकायको निर्णय मुताविक कानूनसम्मत तरिकाले भएको कामकारवाही हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निजको संविधान प्रदत्त मौलिक हक एवं कानूनप्रदत्त हक, अधिकारको हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा अन्य निकायबाट भए गरेका कामकारवाहीको सम्बन्धमा यस कार्यालयलाई प्रत्यर्थी बनाउन र यस कार्यालयको नाउँमा कुनै किसिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने होइन। जहाँसम्म विद्युत महशुल निर्धारणको प्रश्न छ, तत् सम्बन्धमा नेपाल सरकारले विद्युत महशुलको निर्धारण गर्दा विद्युत ऐन, २०४९, विद्युत महशुल निर्धारण नियमावली, २०५० समेतको कानूनी व्यवस्थाको अनुशरण गरी निर्धारण गर्ने भएकोले अख्तियारप्राप्त निकायले प्रचलित नेपाल कानूनको पालना गरी भए, गरेको कार्यलाई निवेदकले अन्यथा भन्न नमिल्ने हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को लिखित जवाफ।

निवेदकले यस विभागको के कुन कामकारवाहीबाट निजहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्याभूत गरेका धारा १२, १३ र १९द्वारा प्रदत्त हकहरू कुण्ठित हुन जाने हो सो कुरा रिट निवेदनमा यकीन रूपमा खुलाउन नसकेको तथा विभागबाट निवेदकहरूको संवैधानिक एवं कानूनी हक अधिकारमा आघात पार्ने किसिमको कुनै कामकारवाही पनि नभए नगरिएकोले यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विद्युत विकास विभाग काठमाडौंको लिखित जवाफ।

निवेदकले विद्युत शक्ति उपलब्ध गराए वा नगराए पनि स्वीकृत के.भि.ए. बराबरको डिमाण्ड शुल्क तिर्नु बुझाउनु पर्ने गरी नेपाल सरकार, विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको मिति २०५८।४।५ मा बसेको २५ औं बैठकको निर्णयानुसार २०५८ साल भाद्र महिनाको विद्युत खपतमा हुने २०५८ साल आश्विन १ गते देखिको वीलमा समावेश गरी डिमाण्ड शुल्क समेत लिने गरेको स्वीकार गरी सक्नु भएको छ। सो थाहा जानकारी सोही समयमा भई सकेकोमा भण्डै ९/१० वर्ष पछि आएर सो निर्णयले आफ्ना संविधानप्रदत्त मौलिक हक हनन् भयो भन्नु आफैमा हास्यास्पद मात्र नभई स्वीकार्य हुन सक्ने नदेखिएकोले विलम्बको सिद्धान्तको आधारमा समेत खारेजभागी छ। ग्राहकले माग गरेबमोजिमको के.भि.ए. जडान गर्ने, त्यसको सुरक्षा, सेवाबापत भनी तोकिएको स्थायी प्रकृतिको डिमाण्ड शुल्क एनर्जी शुल्कभन्दा पृथक रहेको र एनर्जी उपभोग गरेबापत खपतको आधारमा लाग्ने शुल्क, डिमाण्ड शुल्कभन्दा पृथक रहने कानूनबमोजिमको व्यवस्थालाई २४ सै घण्टा विद्युत उपलब्ध गराएबापत मात्र डिमाण्ड शुल्क लगाउन पाउनु पर्ने भन्ने विपक्षी निवेदकको तर्क कुनै कानून, नियमावली वा नियमले प्राधिकरणसँग गरेको सहमति वा प्राधिकरणले गरेको प्रतिवद्धता अनुकूल छैन।

विद्युत महशुल र अन्य दस्तूरको निर्धारण गर्न विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७(१) बमोजिम नेपाल सरकारले विद्युत महशुल निर्धारण आयोग गठन गर्ने व्यवस्था छ। सोही आधार टेकेर आयोगबाट मिति २०५८।४।५ गते भएको निर्णयको आधारमा डिमाण्ड शुल्क उठाउने अधिकार आयोगले प्राधिकरणलाई दिएको र विगत ९/१० वर्षदेखि प्राधिकरणले उठाउँदै आएकोमा चित्त बुझाई बसेका विपक्षी संघले आज आएर त्यसको औचित्य र डिमाण्ड शुल्क २४ सै घण्टा विद्युत सप्लाईसँग जोडिएको छ भन्न मिल्ने होइन। उपलब्ध भएको विद्युत अधिकतम् समयसम्म सप्लाई गर्ने विद्युत लाईन जडान आवेदन फाराममा नै उल्लिखित छ र अधिकतम् विद्युत उपलब्ध गराउँदा अधिकतम् एनर्जी शुल्क उठाउन पाउँदा प्राधिकरणलाई फाईदानै हुन्छ। तर विद्युत सप्लाईमा २४ सै घण्टा नियमितता हुन नसक्दा पनि सप्लाई संरचनाको सञ्चालन र सुरक्षा र २४ सै

घण्टा आपतकालीन सेवा उपलब्ध गराई रहन पर्ने भई खर्चको लागि न्यूनतम लिई रहने शुल्कका रूपमा डिमाण्ड शुल्क रहेकोले आयोगको स्वीकृति बमोजिम नेपाल विद्युत प्राधिकरण विद्युत महशुल संकलन विनियमावली, २०५० को विनियम ४ र अनुसूची (१) मा उल्लेख भएबमोजिम डिमाण्ड शुल्क उठाइएकोमा कानूनबमोजिमको कार्यलाई अन्यथा मान्न सकिदैन। कानूनबमोजिम अख्तियारप्राप्त निकायले कानूनी परिधि भित्रबाट गरेको निर्णयबमोजिम विगत ९/१० वर्षदेखि कार्यान्वयनमा रहेको कामकारवाहीका सम्बन्धमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था बदरको माग दावी समेत नभएको अवस्थामा रिट जारी हुन नसक्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको नेपाल विद्युत प्राधिकरण, प्रधान कार्यालय र ऐ. को सञ्चालक समिति समेतको लिखित जवाफ।

विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७(१) एवं विद्युत महशुल निर्धारण नियमावली, २०५० को नियम ३ बमोजिम विद्युत महशुल निर्धारण आयोग गठन भएको हो। यस आयोगलाई कानूनले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्रभित्र रही विद्युत महशुल निर्धारण गर्दै आएको छ। यसै सिलसिलामा आयोगको मिति २०५८।४।५ मा बसेको २५ सौं बैठकले पछिल्लो पटक ऐनको दफा १७ को उपदफा (३), (५) र (६) तथा नियमावलीको नियम ६ बमोजिम विद्युत महशुल निर्धारण गरेको हो। यसरी महशुल निर्धारण गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम महशुल निर्धारण गरिएको र रिट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १९द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पार्ने काम समेत यस आयोगबाट भएको छैन। विद्युत उत्पादन प्रसारण र वितरण समेतको लागत खर्चलाई न्यूनतम रूपमा उपभोक्ताबाट विद्युत महशुलमार्फत असूल गर्ने गरी विद्युत प्राधिकरणले डिमाण्ड शुल्क आयोग समक्ष महशुल प्रस्ताव पेश गर्ने र उक्त लागत तथा महशुल प्रस्ताव ठीक वा वेठीक छानवीन गर्ने अधिकार यस आयोगलाई भएकोले सोहीबमोजिम छानवीन गरी आयोगबाट निर्धारित डिमाण्ड शुल्क असूल गर्न नपाइने भन्न मिल्दैन। निर्धारण गरेको महशुल लिने उठाउने र महशुल नतिरेमा लाईन काट्नेलगायतका कार्य आयोगको क्षेत्राधिकार भित्रको

विषय नभएकोले विपक्षीको रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विद्युत महशुल निर्धारण आयोग काठमाडौंको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितका मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन मनन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, हरिहर दाहाल, बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री उपेन्द्रकेशरी न्यौपाने, मदन रेग्मी, बाबुराम अर्याल, भीमार्जुन आचार्य तथा भरतबहादुर थापाले विद्युत शक्ति एनर्जी स्वीकृत के.भि.ए. अनुसार विद्युत शक्ति प्रदान गर्ने शर्तको आधारमा डिमाण्ड शुल्क तिर्ने किसिमको विद्युत लाईन प्रदान गरी आएकोमा मागअनुसारको विद्युत सप्लाई नगरी लोडसेडिङ्ग अवधिको डिमाण्ड शुल्क लिन मिल्दैन। स्वीकृत के.भि.ए. अनुसार २४ घण्टानै विद्युत सप्लाई गरेमा डिमाण्ड शुल्क लिएको कुरामा हाम्रो आपत्ति होइन तर लोडसेडिङ्ग अवधिको पनि डिमाण्ड शुल्क लिएको कुरामा आपत्ति हो। स्वीकृत के.भि.ए. अनुसार विद्युत सप्लाई पाउने आधारमानै उद्योगमा लगानी हुने हुँदा यस्तो खालको डिमाण्ड शुल्कले उद्योगमा लगानी निरुत्साहित हुनजान्छ। नेपाल सरकारको मिति २०६५।१२।५ को निर्णयमा उल्लिखित कुराहरूको महसुस गरी लोडसेडिङ्ग भई विद्युत आपूर्ति नभएको कारणले विभिन्न उद्योग सञ्चालन नभएको अवधिको डिमाण्ड चार्ज ६ महिनाको लागि छूट दिने निर्णय भैसकेको र सो पश्चात् पुनः डिमाण्ड शुल्क लिन थालिएबाट उद्योग धरासायी हुने हुँदा लोडसेडिङ्ग अवधिको डिमाण्ड शुल्क नलिनु भन्ने रिट जारी गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोज गौतमले विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७ र ४० तथा विद्युत महशुल निर्धारण नियमावली, २०५० को अधिनमा रही विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको निर्णयबमोजिम विद्युत महशुल लिने गरेको कार्यले निवेदकको मौलिक हक हनन् नहुने हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी तथा नेपाल विद्युत प्राधिकरण केन्द्रीय

कार्यालय समेतको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादव तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्रीकुमार रेग्मी र निलकण्ठ शर्मा कट्टेलले ग्राहकले माग गरे बमोजिमको के.भि.ए. जडान गर्ने, त्यसको सुरक्षा, सेवाबापत भनी तोकिएको स्थायी प्रकृतिको डिमाण्ड शुल्क एनर्जी शुल्कभन्दा पृथक रहेको छ। विद्युत सप्लाई प्राकृतिक स्रोतको उपलब्धतामा निर्भर रहने हुँदा सुखवायाममा जलस्रोत घट्न गई काबु बाहिरको परिस्थितिमा मात्र लोडसेडिङ हुनेछ। विद्युत प्राधिकरणले २४ सैं घण्टा पावर सप्लाई दिने भनी निवेदकसँग कुनै सम्झौता नगरेको र अनुसूचीअनुसार विद्युत मागको ग्राहक फर्म भरी सोमा उल्लिखित शर्त स्वीकार गरिसकेपछि लोडसेडिङ भएको अवधिको डिमाण्ड शुल्क लिन पाईदैन भन्न मिल्दैन। निवेदकलाई मात्र २४ सैं घण्टा एनर्जी सप्लाई गरी अन्य ग्राहकलाई अन्याय गर्न मिल्दैन। समन्यायको आधारमा सबैलाई विद्युत उपलब्ध गराउने सामाजिक उत्तरदायित्व समेत यस संस्थाको रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

अब निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्छ सक्दैन ? भन्ने सन्दर्भमै निर्णय दिनुपर्ने भई त्यसतर्फ विचार गर्दा विद्युत उपलब्ध नगराए पनि के.भि.ए. बराबरको डिमाण्ड शुल्क तिर्न बुझाउन पर्ने गरी विपक्षी नेपाल सरकार, विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको मिति २०५८।४।१५ को निर्णयअनुसार २०५८ साल भाद्र महिनाको विद्युत खपतमा हुने २०५८ साल असोज १ गतेदेखिको विलमा समावेश गरी डिमाण्ड शुल्क समेत लिने गरेको निर्णय र कामकारवाही गैरकानूनी हुँदा बदर गरी विद्युत २४ सैं घण्टा सप्लाई गरेको अवस्थामा मात्र डिमाण्ड शुल्क लिने गरी र २४ सैं घण्टा विद्युत सप्लाई नभएको लोडसेडिङ अवधिको डिमाण्ड शुल्क नलिनु भन्ने आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको मुख्य माग रहेको देखियो।

२. लोडसेडिङको कारण विपक्षी प्राधिकरण आफैले विद्युत नै उपलब्ध गराउन नसकेको अवधिको पनि विद्युत खपत गरे सरह डिमाण्ड शुल्क सहितको दस्तूर लिने निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी Public Interest Litigation अन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न

आएको देखिन्छ। विवादको प्रकृति हेर्दा लोडसेडिङ अवधि, जुनवेला विद्युत खपत नै हुँदैन त्यस्तो वेलाको पनि ग्राहकबाट डिमाण्ड शुल्कको नाममा शुल्क लिने मिति २०५८।४।१५ को निर्णय सम्पूर्ण उद्योग व्यापारसँग सम्बन्धित हुने हुँदा प्रस्तुत विवादलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद र कानूनी प्रश्न समावेश भएको विवाद भन्नुपर्छ। यस्तो विवादमा निवेदकको सार्थक सम्बन्ध रहेको मान्नु पर्छ।

३. विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १६(१) मा “नेपाल सरकार वा अनुमति पत्र प्राप्त व्यक्तिले विद्युत सेवा उपलब्ध गराएबापत त्यस्तो सेवा उपलब्ध गर्ने व्यक्तिसँग दफा १७ बमोजिम निर्धारण गरिएको महशुल र अन्य दस्तूर लिन सक्नेछ” भन्ने र ऐ. को दफा १७ (१) मा “विद्युत महशुल र अन्य दस्तूरहरू निर्धारण गर्नको लागि नेपाल सरकारले एउटा महशुल निर्धारण आयोग गठन गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। सोही कानूनी व्यवस्थाअनुसार विद्युत महशुल निर्धारण नियमावली, २०५० को नियम ३ बमोजिम गठन हुने विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको निर्णयबाट महशुल निर्धारण हुने देखिन्छ। उल्लिखित प्रावधानबमोजिम नेपाल विद्युत प्राधिकरणबाट नेपाल सरकार विद्युत महशुल निर्धारण आयोगको मिति २०५८।४।१५ को निर्णयानुसार २०५८ साल भाद्र महिनाको विद्युत खपतमा हुने २०५८ आश्विन १ गतेदेखिको विलमा समावेश गरी डिमाण्ड शुल्क समेत लिने निर्णय भई अनुसूची १ अनुसारको विद्युत महशुल दर र २०५८ साल आश्विन १ गतेदेखि लागू हुने गरी मभौला भोल्टेज स्तर (३३ के.भी.) ११ के.भि. औद्योगिकको डिमाण्ड शुल्कप्रति के.भि.ए. प्रति महिना रु.१९०।- कायम गरी डिमाण्ड शुल्क लिने निर्णय भई डिमाण्ड शुल्क लिने गरेको मिसिल संलग्न प्रतिलिपिबाट देखिन आएको छ। यसरी यी रिट निवेदकले विद्युत शक्ति उपलब्ध नगराए पनि के.भि.ए. बराबरको डिमाण्ड शुल्क बुझाउनु पर्ने र लोडसेडिङ अवधिको डिमाण्ड शुल्क लिने मिति २०५८।४।१५ को निर्णयलाई नै चुनौती दिई प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ।

४. विद्युत ऐन, २०४९ को दफा १७(३) मा “उपदफा (१) बमोजिमको आयोगले विद्युत महशुल र अन्य दस्तूर निर्धारण गर्दा हास कट्टि दर, उपयुक्त लाभ, संरचनाको सञ्चालन तरिका, उपभोक्ता मूल्य सूचीको

भएको बेलाको डिमाण्ड शुल्क आजका मितिबाट लगाउन पाइने छैन। रिट निवेदनमा मिति २०५८।४।५ को निर्णयनै बदर माग गरेको भए तापनि सम्पूर्ण रूपमा उल्लिखित निर्णय बदर गर्न माथि उल्लिखित कारणबाट नमिल्ने हुँदा यो विषय आजका मितिबाट मात्र लागू हुने अर्थात् Restropective नभई Prospective हुने गरी निर्णय गरिदिएको छ। आजको मितिभन्दा अगाडि बुझाइसकेको डिमाण्ड शुल्क फिर्ता हुने छैन। अतएव: लोडसेडिङ भएको अवधिको डिमाण्ड शुल्क नलिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल जेठ ५ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: दीपक खरेल

निर्णय नं. ८६१३

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
पुनरावेदन नं. ०६६-CR-००७२, ०१०८
फैसला मिति: २०६७।१०।१४

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान।

पुनरावेदक प्रतिवादी: भोजपुर जिल्ला, चरम्बी
गा.वि.स. वडा नं. २ घर भै कारागार शाखा
भोजपुरमा थुनामा रहेकी मधुमाया तामाङ
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: गणेश आले मगरको जाहेरीले नेपाल
सरकार

पुनरावेदक वादी: गणेश आले मगरको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: भोजपुर जिल्ला, चरम्बी गा.वि.स.
वडा नं. २ बस्ने नरेन्द्रबहादुर तामाङ

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री श्यामप्रसाद लावती

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री हरिप्रसाद घिमिरे

मा.न्या.श्री ऋषिराज मिश्र

- अपराध मनसाय प्रेरित वा जघन्य हुनु नै अ.बं. १८८ नं. को कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन नसक्ने निरपेक्ष आधार बन्न सक्ने देखिँदै न भने उमेर, अपराधको स्वीकारोक्ति, पक्राउ परेपछिको पछुतोभाव, अभियुक्तको अशिक्षित अवस्था जस्ता कुराहरू पनि सबै अवस्थामा अ.बं.१८८ नं. प्रयोग हुने आधार बन्न नसक्ने।
- अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग अक्सर गरी घटनाको अवस्था र प्रकृति, मृतकका क्रियाकलाप, वारदात घटाउन अभिप्रेरित गर्ने तत्व, वारदात घटाउँदा अपनाएको कार्य शैली, अभियुक्तको मानसिक अवस्था, मृतक र अभियुक्तबीच भएका क्रियाकलाप जस्ता कुराहरूमा अक्सर निर्भर रहने।
- अपराध र सजायबीच सन्तुलन कायम गर्ने सम्बन्धमा अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग मुनासिव आधारबिना अपराधिक मनसाय, तयारी र योजनाबद्ध ढंगले क्रूर कार्यशैली अपनाई गरिने हत्याका सम्बन्धमा सजाय घटाउने अस्त्रको रूपमा विकसित गर्नु उचित नहुने।
- कसूर स्वीकार गर्नु र प्रायश्चित् गर्नुलाई मात्र अ.ब. १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउने राय व्यक्त गर्ने निरपेक्ष आधार बनाइनु मुनासिव नहुने।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
रामनाथ राई

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री
सरोजप्रसाद गौतम

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४५, नि.नं. ३५७२, पृष्ठ ८७२,
- नेकाप २०६१, नि. नं. ७३९९, पृष्ठ ७६९

- नेकाप २०४४, नि. नं. ३१७८, पृष्ठ ८४०
- नेकाप २०४४, नि.नं. ३२०५, पृष्ठ ९२९
- नेकाप २०४९, नि.नं. ४५२२, पृष्ठ ४०१
- नेकाप २०४५, नि.नं. ३३७१, पृष्ठ १६२
- नेकाप २०६०, नि.नं. ७२४६, पृष्ठ ५८७,
- नेकाप २०४६, नि.नं. ३७१६, पृष्ठ १०४
- नेकाप २०४५, नि. नं. ३६८४, पृष्ठ १३१५
- नेकाप २०४७, नि.नं. ४१५४, पृष्ठ ४६१
- नेकाप २०४५, नि.नं. ३५४०, पृष्ठ ७६४
- नेकाप २०४१, नि.नं. १९६०, पृष्ठ ३२७
- नेकाप २०६१, नि.नं. ७४६६, पृष्ठ १४८६
- नेकाप ०४८, नि. नं. ४३०६, पृष्ठ २७४
- नेकाप ०४६, नि.नं. ३९७९, पृष्ठ १०८९
- नेकाप २०५६, नि.नं. ६८२१, पृष्ठ ८३८
- नेकाप ०६७, नि.नं. ८४१५, पृष्ठ ११५९
- नेकाप २०४४, नि.नं. ३२७९, पृष्ठ ११९४
- नेकाप २०५७, नि.नं. ६९४३, पृष्ठ ७०४

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१), (४)
- अ.व. १८८ नं.

फैसला

न्या.तपबहादुर मगर: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०६६।१।२।४ को फैसलाउपर पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

मेरो बुहारी तुलसा मगर (तामाङ्ग) लाई मिति २०६३।१।२६ गते ४:३० बजेको समयमा चरम्बी गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थित बेसीटार एकली वारीमा खर काट्न गएको समयमा खुकुरीले काटी निर्ममतापूर्वक हत्या गरिएको अवस्थामा सोही दिनको राति १८:३० बजे लाश फेला परेको हुँदा अपराधी पत्ता लगाई कानूनबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गले दिएको जाहेरी दरखास्त ।

मृतक मेरी दिदी तुलसा तामाङ्गलाई मिति २०६३।१।२६ गते ४:३० बजेको समयमा चरम्बी गा.वि.स. ४ स्थित बेसीटार एकली वारीमा खर काटी रहेको अवस्थामा कोही कसैले थाहा नपाउने गरी

खुकुरी प्रहार गरी काटी निर्ममतापूर्वक हत्या गर्ने अभियुक्त मधुमाया तामाङ्ग र नरेन्द्रबहादुर तामाङ्ग नै हुन् । निजहरूलाई कानूनबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गणेश आले मगरले दिएको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला भोजपुर चरम्बी गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थित विष्णुबहादुर तामाङ्गको पाखा बारी गराभित्र मृतक रहेको स्थानबाट उत्तर दुई फीटको दूरीमा सानो बुट्टे रुमाल रहेको, सोही स्थानदेखि उत्तरतर्फ ५ मिटर लम्बाई ४ मिटर चौडाईको भागमा रहेको जमिन पूरै मडारिएको, मृतक रहेको स्थानदेखि पश्चिम १ फीटको दूरीमा १ फीट लम्बाई ६ ईञ्च चौडाईको भागमा पूरै आलो रगत जमेको, सो स्थानदेखि २ फीट पश्चिममा केशको मुठुठा काटिएर रहेको, घाँटीको अवस्था बाँयातर्फबाट काटिएको र पूरै छिन्न लागेको, बाँया कञ्चटमा ४ ईञ्चको गहिरो चोट, गालामा ३ ईञ्च लम्बाई २ ईञ्च चौडाईको गहिरो चोट, बाँया दाँया हातका कान्छी औंला र साहिँली औंला पूरै काटिएको भन्ने समेत व्यहोराको दिलकुमार तामाङ्ग समेत ७ जनाले गरी दिएको लाश प्रकृति मुचुल्का ।

मृतक मेरो भाउजू वर्ष २७ की तुलसा मगर (तामाङ्ग) मिति २०६३।१।२६ गते ४:३० बजेको समयमा बेसीटार एकली वारीमा खर काट्दै गरेको अवस्थामा कसैले थाहा नपाउने गरी खुकुरीले बायाँ कञ्चट, गाला र घाटी समेतमा काटी निर्ममतापूर्वक हत्या गर्ने हाल पक्राउ परेकी अभियुक्त मधुमाया तामाङ्ग (मेरो आमा) नै हुन् । म उक्त घटनामा संलग्न छैन । शंकाको भरमा मलाई वारदातमा संलग्न छ भनी किटानी जाहेरी दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरी दिएको बयान ।

मृतक तुलसा मगर (तामाङ्ग) लाई मेरो छोरा रोशन तामाङ्गले मिति २०५५ सालमा प्रेम विवाह गरी ल्याएको थियो । एक छोराको जन्म समेत भैसकेको छ । छोरा रोशन तामाङ्ग भारतीय सेनामा नोकरी गर्दै गरेको हुँदा निज मृतक बुहारी तुलसा मगर (तामाङ्ग) घरमा सँगै बस्दै आएकी थिइन् । निज बुहारी घरमा रहँदा बस्दा मैले लाए अह्राएको काम कार्यहरू नगर्ने गरेको हुँदा मलाई निज बुहारीदेखि धेरै रिस

उठेको र पटक-पटक घरमा भगडासमेत भएको कारण मैले निजलाई पूरै योजना बनाई मिति २०६३।१।२६ गते हाल घटनास्थल भनिएको बारीमा खर काट्न गएको अवस्थामा कोही कसैले नदेख्ने गरी मैले घरबाट नाङ्गो खुकुरी लिई उक्त घटना स्थलमा पुग्दा निज बुहारी खर काट्दै गरेको अवस्थामा निजले थाहा नपाउने गरी मार्ने मनसाय लिई बायाँ कन्चटमा र बायाँ गालामा खुकुरी प्रहार गरी जमिनमा ढलेपछि घाँटीमा सोही खुकुरीले प्रहार गरी मारेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मृतक तुलसा मगर (तामाङ्ग)को २०६३।१।२६ गते ४.३० बजेको समयमा घटनास्थलमा खुकुरीले काटी निर्ममतापूर्वक हत्या गर्ने प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्ग हुन् । उक्त वारदातमा निजको छोरा प्र. नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गको समेत संलग्नता छ भन्ने समेत व्यहोराको गंगाबहादुर आले मगरले गरेको कागज ।

मृतक तुलसा मगर (तामाङ्ग) को घटनास्थलमा खुकुरीले काटी निर्ममतापूर्वक हत्या गर्ने प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्ग र निजको छोरा नरेन्द्रबहादुर तामाङ्ग नै हो । निजहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको देवीबहादुर सोरली मगरले गरी दिएको कागज ।

मृतकको हत्या गर्ने प्रतिवादीहरू मधुमाया तामाङ्ग र नरेन्द्रबहादुर तामाङ्ग नै हुन् भन्ने समेत व्यहोराको शेरबहादुर आले मगरले गरी दिएको कागज ।

मिति २०६३।१।२६ गते बेलुका ४:३० बजेको समयमा वारदात स्थलमा मृतक तुलसा मगर तामाङ्गलाई खुकुरीले काटी हत्या गर्ने प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्ग नै हुन् । यस घटनामा प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गको समेत संलग्नता छ भन्नेमा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको लालबहादुर राईले गरी दिएको कागज ।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति र समयमा वारदात स्थलमा मृतकलाई खुकुरीले काटी हत्या गर्ने अभियुक्त मधुमाया तामाङ्ग र नरेन्द्रबहादुर तामाङ्ग हुन् । नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गको पनि संलग्नता भएकोमा

शंका लाग्छ भनी दुर्गाबहादुर मगरले गरी दिएको मौकाको कागज ।

हाल पक्राउ परेका प्र. मधुमाया तामाङ्गले वारदात स्थलमा प्रयोग गरेको खुकुरी थान-१, रगत लागेको रातो खाँडीको रुमाल-१, निज अभियुक्तले वारदात समयमा लगाएको लुंगी र बुट्टे चोली, रगत लागेको जस्तो देखिने धर्के सर्ट, प्र. मधुमाया तामाङ्गको घरबाट मिति २०६३।१।०।२९ गते हामीहरूको रोहवरमा बरामद गरी लगेको ठीक साँचो हो भन्ने समेत व्यहोराको दोर्ज सिंह तामाङ्ग समेत ४ जनाले गरी दिएको बरामदी तथा खानतलासी मुचुल्का ।

वारदात स्थलमा प्रयोग गरेको खुकुरी, रगत पुछ्ने सेतो खाडीको रुमाल समेत देखाउँदा देखे चिने, सनाखत समेत गरी दिएको छु भनी अभियुक्त मधुमाया तामाङ्गले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरी दिएको कागज ।

प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्ग र मृतकबीच धेरै वर्ष अधिदेखि भगडा भैरहने खान लगाउन नदिने, हेला होचो गर्ने गर्दै आएको थिइन् । तुलसा मगरको हत्या गर्ने मधुमाया तामाङ्ग नै हुन् । कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको डिल्लीबहादुर तामाङ्गले मौकामा गरी दिएको कागज ।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति समयमा मृतकलाई खुकुरीले काटी हत्या गर्ने मधुमाया तामाङ्ग नै हुन् । प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गको संलग्नता छ छैन म भन्न सकिदैन भन्ने समेत व्यहोराको दिलीपकुमार तामाङ्गले गरी दिएको कागज ।

मृतक तुलसा मगरको लाश खोजतलासको क्रममा वारदात स्थलमा देखी गाउँ र घर छिमेकी मानिसहरूलाई जानकारी गराई दिएको हुँ । निज मृतकको मृत्यु मधुमाया तामाङ्गको कारणबाट भएको हो । नरेन्द्रबहादुरको संलग्नता थियो थिएन म भन्न सकिन्न भन्ने समेत व्यहोराको भूपालाल तामाङ्गले गरी दिएको कागज ।

हाल वारदातस्थल भनिएको ठाउँमा जाहेरीमा उल्लेख गरिएको मिति समयमा तुलसा मगर (तामाङ्ग) लाई खुकुरीले काटी निर्ममतापूर्वक हत्या गर्ने मधुमाया तामाङ्ग नै हुन् । निजको छोरा नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गको संलग्नता भएकोमा विश्वास

लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको हिमाल राई, भोजनकुमार राई, नरबहादुर राई समेतका मानिसहरूले गरी दिएको २०६३।१।२३ गतेको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मृतक तुलसा मगरको हत्या गर्ने प्रतिवादी मधुमाया तामाङ नै हुन् । प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङको संलग्नता थियो थिएन, आँखाले नदेखेकोले भन्न सकिदैन भन्ने समेत व्यहोराको पुष्पबहादुर तामाङ र अर्जुन तामाङले गरी दिएको मिति २०६३।१।२३ गतेको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मृतक तुलसा मगरलाई मार्ने नै मनसाय लिई मिति २०६३।१।२६ गते चरम्बी गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थित बेसीटार एकली बारी भन्ने ठाउँमा खर काटी रहेको समयमा दिनको ४:३० बजेको समयमा कोही कसैले थाहा नपाउने गरी घरबाट नाङ्गो खुकुरी बोकी अभियुक्त नरेन्द्रबहादुर तामाङको सहयोगमा अभियुक्त मधुमाया तामाङले खुकुरीले बायाँ कन्चट, बायाँ गालामा काटी, घाँटीमा काटी घटनास्थल मै निर्ममतापूर्वक हत्या गरी मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत कसूर गरेको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) नं. बमोजिम हदैसम्म सजाय हुन र अभियुक्तमध्येका नरेन्द्रबहादुर तामाङले हतियारको चोट छोडेको नभए पनि मृतकलाई मार्न संयोग पारी दिन पत्री समाती थिची दिएकोले ऐ. ऐनको १३ (४) नं. बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

मिति २०६३।१।२६ गते दिनको १२:०० बजेदेखि बेलैकी ४:३० बजे घटना घटेको समयसम्म म विरामी भई आफ्नै घरमा सुतेको थिएँ । मेरी भाउजू तुलसा मगरलाई मेरी आमा मधुमाया तामाङले हत्या गरेको हो । मेरो संलग्नता छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङले अदालतमा गरेको बयान ।

मृतक तुलसा मगरलाई मैले मारेको हो । माछु भन्ने योजना २,४ दिन अघिदेखि बनाई २०६३।१।२६ गते ४:३० बजेको समयमा खर काटी रहेकी बुहारीलाई निहुरिएको अवस्थामा घरबाट बोकी लगेको खुकुरीले टाउकोको माभैमा हानेँ । उक्त चोटबाट त्यहीं लडेपछि घाँटी र गालामा समेत हानेँ । निज मरेपछि खुकुरी रगतैसँग लिएर घरमा आई कोठेवारीमा भएको धारामा पखाली आफ्नो रातो

पोटुकाले पुछेँ र मेरो कपडामा लागेको रगत धोएँ । त्यसपछि छिमेकी भूपलाल तामाङ, दिलीप तामाङ समेतलाई बुहारी हराएको कुरा भने पछि ३ जना मानिस खोज्न गए । उनीहरूले मृतकको लाश भेटी काटिएर मरेछ भने पछि मैले आफू बच्ने मनसाय लिएर अपराध छिपाउन भूठा जाहेरी दिएकी हुँ । मेरो छोरा प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङको मार्नमा सहमति छैन । म एकलैले मात्र मारेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मधुमाया तामाङले अदालतमा गरेको बयान ।

शुरु अदालतका मिति २०६३।१।२५ का आदेशानुसार जाहेरवाला सहितका वादी पक्षका साक्षीहरू र प्रतिवादीका साक्षीहरूको वकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

शुरु अदालतका मिति २०६४।५।१९ का आदेशानुसार मृतकको मृत्यु घाटी काटेर नशा छिनिनु र घाँटीको हड्डी छिनिनु नै मृत्युको कारण हो भन्ने समेत व्यहोराको पोष्टमार्टम गर्ने डा. सूर्यबहादुर गुरुङले गरेको वकपत्र ।

अभियुक्त मधुमाया तामाङलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङको हकमा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ । साथै निज प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङलाई तोकिएको कैद चर्को पर्ने महसूस भएकोले अ.बं. १८८ नं. बमोजिम २ (दुई) वर्ष कैद हुने राय प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको भोजपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।२४ को फैसला ।

मृतकलाई मार्नमा म प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङको कुनै किसिमको संलग्नता नभएको अवस्थामा केवल शंकाको भरमा ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (४) को सजाय गर्ने गरी भएको शुरु अदालतको फैसला उल्टी गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङको तथा म प्रतिवादी मधुमाया तामाङ सिधा साधा अन्जान बृद्ध महिला भएका कारणले गर्दा आफूले गरेको कामको परिणाम बुझ्न नसक्ने अवस्थाकी भएकोले मैले मात्र खुकुरी प्रहार गरी मृतकलाई मारेकोले आफ्नो सत्य तथ्य बयान प्रहरी र अदालतसमक्ष गरेकी हुँदा म उपर अ.बं.

१८८ नं. बमोजिम कम सजाय हुन राय व्यक्त गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गको संयुक्त रूपमा कारागार कार्यालय भोजपुरमार्फत् पुनरावेदन अदालत धनकुटामा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादीमध्येका नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गको हकमा सबूद प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नगरी कसूरदार ठहर गरेको शुरुको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय धनकुटालाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५।१२।९ मा पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको आदेश ।

प्रतिवादी मधुमाया विरुद्धका सम्पूर्ण सबूद प्रमाणले मालाकार रूपमा निजको कसूर अपराधलाई समर्थन गरिरहेको पाइँदा प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गले नै दुराशयपूर्ण भावनाले जघन्य एव् विभत्स किसिमसँग मृतक तुलसालाई काटी हत्या गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३ नं. को देहाय १ अनुसार सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने ठहर्न्याएको शुरु भोजपुर जिल्ला अदालतको इन्साफ निजको हकमा मिलेकै देखिँदा सो इन्साफ सदर हुने ठहर्छ । मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणहरूको सूक्ष्म विश्लेषण गर्दा यी प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गले कसूर अपराध गरेकै हुन् भन्ने कुराको प्रत्यक्ष, निर्विवाद एवम् ठोस सबूद प्रमाणको विद्यमानता मिसिलमा नदेखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गले समेत आरोपित कसूर अपराध गरेका हुन् भनी कसूरदार ठहर्न्याई सजाय गर्न न्यायोचित हुने नदेखिँदा निजले आरोपित कसूर अपराध गरेको ठहर्दैन, सफाइ पाउने ठहर्छ । निजलाई समेत कसूरदार ठहर्न्याई सजाय गर्ने गरेको शुरु भोजपुर जिल्ला अदालतको इन्साफ मिलेको नदेखिँदा निजको हकमा सम्म सो इन्साफ उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०६६।१।२ को फैसला ।

मेरो पारिवारिक र सामाजिक वातावरणले मैले शिक्षाको ज्योति लिन पाउन सकिन । मेरो चेतनास्तर उही पुरातनवादी सामाजिक सोचभन्दा माथि उठ्न सकेन । ममा जातीय विभेदको सोचाई

तथा जातीय अहं रहींनै रह्यो । उमेरमा नै पतिको देहवशान भयो । यसै क्रममा मेरो जेठा छोरा रोशन तामाङ्गले वि. सं. २०५५ मा मगर जातको बुहारी (हाल मृतक तुलसा मगर) सँग अन्तर्जातीय विवाह गर्‍यो । मृतक निज बुहारीले मलाई केही पनि नसघाउने, मैले अह्नाएको काम पनि केही नगर्ने लगायतको कारणले उक्त अकल्पनीय दुर्घटना भूलवस हुन गयो । मैले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा शुरु जिल्ला अदालतमा घटनाको सत्यतथ्य बयान गरी अदालतलाई न्याय निरोपणमा सहयोग गरेकी छु । म ५५ वर्षको वृद्ध र निरक्षर महिला भएकोले अपराधको गम्भीरता र परिमाण सोच र बुझ्न नसक्ने भएको र मैले प्रायश्चित् गरिसकेको र मेरो सोचाईमा पनि सकारात्मक रूपमा आमूल परिवर्तन भएकोले अ.बं. १८८ नं. बमोजिम कम सजाय हुन राय व्यक्त गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गको कारागार कार्यालय भोजपुरमार्फत् प्राप्त भई मिति २०६६।१।१९ मा यस अदालतमा दर्ता भएको पुनरावेदनपत्र ।

वारदातको प्रकृति हेर्दा ५१ वर्ष उमेरकी वृद्ध महिला प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गले २७ वर्ष उमेरका बयस्क मृतकलाई एकलैले मारेको पुष्ट्याई हुने आधारहरू देखिँदैनन् । खुकुरीले प्रहार गरी गर्धन छिन्ने गरी चोट लागेको देखिएकोमा चोट लागेपछि मृतक छटपटाउँदा घटनास्थलमा यत्रतत्र रगतका छिट्टाहरू छरिनु पर्नेमा खोविल्टा जस्तो भएको एक ठाउँमा मात्र रगत जम्मा भएको घटनास्थल तथा लासजाँच मुचुल्काबाट देखिएको, स्वयम् प्रतिवादीका साक्षी पुष्पबहादुर तामाङ्ग, डिल्लीबहादुर तामाङ्ग समेतले वारदातमा अन्य व्यक्तिको समेत सहयोग जरुरी छ भनी लेखाएकोबाट वारदातमा एकभन्दा बढी मानिसको संलग्नता रहेको पुष्ट्याई भएको छ । प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गले मृतक तुलसालाई नकाटी छाड्दीन भनी काट्छु माछु भन्दै खुकुरी बोकेर हिँड्ने गरेको, वारदातको प्रकृति हेर्दा कसैले काटेको देखिएकोले निजको समेत संलग्नता छ भनी जाहेरवाला, मौकामा कागज गर्ने मानिस दुर्गा मगर समेतले वकपत्र समेत गरी दिएको पाइन्छ । प्रतिवादीले दिएको इन्कारी बयान तथ्ययुक्त र प्रमाणबाट पुष्टि भएको छैन । प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गले समेत

अभियोग दावी अनुसारको कसूर गरेको पुष्ट्याई भैरहेकोले अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसलामा प्रमाण मूल्याङ्कनमा त्रुटि भएकोले प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत धनकुटाको २०६६।१।२ को फैसला उल्टी गरी शुरु भोजपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको मिति २०६६।१।३० मा यस अदालतमा दर्ता भएको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत कर्तव्य ज्यान मुद्दाको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सरोजप्रसाद गौतमले मृतक २७ वर्षकी हृष्टकट्टा व्यक्तिलाई प्रतिवादी मधुमाया तामाङ एकलैले मार्न सम्भव देखिँदैन, लास प्रकृति मुचुल्काबाट विभिन्न चोटहरू देखिएबाट मृतकलाई मार्न दुवै प्रतिवादीको सहयोग र षड्यन्त्र रहेको देखिन्छ, प्रतिवादी नरेन्द्रले मृतकलाई नमारी छाड्दिन भनी हिँडेको जाहेरवालाले वकपत्रमा उल्लेख गरेका र प्रतिवादीका साक्षीले पनि मृतकलाई मार्न एकलै सम्भव छैन भनी उल्लेख गरेबाट प्रतिवादी नरेन्द्र उपरको अभियोग दावी पुष्टि भैरहेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतले सफाइ दिएको मिलेको छैन भनी तथा पुनरावेदक प्रतिवादी मधुमाया तामाङको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रामनाथ राईले प्रतिवादी बृद्धा अवस्थाकी र ४, ५ वर्षदेखि जेल जीवन विताई रहेकी छिन्, निजले आफ्नो कसूर स्वीकार गरी मौकामा तथा अदालतमा वयान गरी न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याएको अवस्था समेतलाई विचार गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाइनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

वादी तथा प्रतिवादी दुवै पुनरावेदक तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस तथा मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा मृतक तुलसा मगरलाई मार्ने नै मनसाय लिई मिति २०६३।१।२६ गते चरम्बी गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थित बेसिटर एकले बारी भन्ने ठाउँमा खर काट्न पठाई सोही दिनको ४:३० बजेको समयमा कोही कसैले थाहा नपाउने गरी घरबाट नाङ्गो धारिलो खुकुरी

बोकी अभियुक्त नरेन्द्र तामाङको सहयोगमा अभियुक्त मधुमाया तामाङले सो खुकुरीले बायाँ कन्चट बायाँ गाला घाटी समेतमा काटी घटना स्थलमै कर्तव्यबाट मृतक तुलसा मगरको निर्ममतापूर्वक हत्या गरी मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १ नं विपरीत कसूर गरेको हुँदा निजलाई ऐ. ऐनको दफा १३(१) नं. बमोजिम र अभियुक्तमध्येका नरेन्द्र तामाङले हतियार चोट छोडेको नभए पनि मृतकलाई मार्न वारदातमा गई मार्नलाई संयोग पारी दिना निमित्त पत्नी समाती थिची दिएको कुरा पुष्टि भएकोले निज अभियुक्तलाई ऐ.ऐनको १३ (४) नं. बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग दावी देखिन्छ । शुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादी मधुमाया तामाङलाई अभियोग दावीबमोजिमको कसूर अपराधमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद तथा प्रतिवादीमध्येका नरेन्द्रबहादुर तामाङलाई सोही महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने ठहराई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम २ वर्ष कैद गर्न राय प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादी मधुमाया तामाङको हकमा शुरु फैसला सदर र प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङको हकमा शुरु फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ दिएकोमा कसूर ठहराइएउपर प्रतिवादी मधुमाया तामाङको र कसूरबाट प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङलाई सफाइ दिएउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको अवस्था छ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी मधुमाया तामाङले प्रस्तुत गरेको पुनरावेदनपत्रमा घटना वारदात आफूबाट भएको तथ्यमा विवाद नगरी आफूलाई मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाई पाउन अनुनय विनय गरेको अवस्था छ भने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा प्रमाणहरूले प्रतिवादीमध्येका नरेन्द्रबहादुर तामाङको हकमा पुनरावेदन अदालतले प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नै नगरी सफाइ दिएको भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन्छ ।

सर्वप्रथम प्रतिवादी मधुमाया तामाङको पुनरावेदन सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी मधुमाया तामाङले जेठी बुहारी तुलसा मगर

२०६३।१।२६ गते घरबाट विहानको खाना खाई ११ बजेको समयमा चरम्बी गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थित आफ्नै बेसींटा (एकलो) बारीमा खर काट्न गएको र साँभसम्म पनि फर्की नआएको हुँदा छिमेकी समेतलाई बोलाई खोज्न पठाउँदा धारिलो हतियारले काटी मृतक अवस्थामा फेला परेकोले निज बुहारीलाई के कुन मानिसले धारिलो घातक हतियार प्रहार गरी काटी कर्तव्य गरी मारेको हो, अपराधीहरूको खोजतलास गरी पत्ता लगाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम गरिपाउँ भनी मिति २०६३।१।३० मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय भोजपुरमा जाहेरी दरखास्त दर्ता गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी निज समेत उपर गणेश आले मगरले २०६३।१।०१ मा जाहेरी दरखास्त दर्ता गराएपछि निज प्रतिवादी मधुमाया तामाङ पक्राउ परेको देखियो।

निज प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष बयान गर्दा जेठा छोरा रोशन तामाङले मृतक बुहारी तुलसा (मगर) तामाङलाई २०५५ सालमा प्रेम विवाह गरी ल्याएको, जातमा तल माथि पर्न गएकोले निज तुलसा मगरलाई छुट्याउनको लागि हर प्रयास गरेकोमा असफल भएको, त्यसपछि अलग गर्नको लागि जवरजस्ती छोरा रोशन तामाङलाई आफ्नो जातको केटी भूमनासँग दोस्रो विवाह गर्न लगाई मोरङको दुर्गापुरी भन्ने ठाउँमा जग्गा जमिन लिइ राखेको, निज मृतक बुहारी अह्राएको काम कार्य नगर्ने, भनेको कुरा नमान्ने, निजले जाँड रक्सी बनाई विक्री वितरण गर्ने गरेकोमा आफूले सबै सामान जुटाई दिनुपर्ने भएको कारण निज बुहारीसँग भित्री आत्मादेखि मनमुटाव हुँदै आएको कारणबाट वारदात भन्दा ४/५ दिन अगाडिदेखि कुनै पनि ठाउँमा मौका पर्नासाथ खुकुरीले काटी हत्या गर्छु भन्ने कुरा सोची योजना बनाई २०६३।१।२६ गते विहानको खाना खाई सकेपछि दिनको अं. ११ बजेको समयमा घटनास्थल भनिएको एकान्त ठाउँमा बुहारी तुलसा मगरलाई खर काट्न जा भनी पठाई सोही अवस्था मौका छोपी दिनको अं. १६:३० बजेको समयमा नाङ्गो खुकुरी बोकी उक्त स्थानमा पुगेको बुहारी खर काटी रहेको अवस्थामा कोही मानिस नभई सुनसान भएको अवस्थामा बुहारीले नदेख्ने गरी पछाडिबाट खुकुरीले घाँटीमा प्रहार गर्दा बुहारी रन्थनिएर जमिनमा ढलन खोजेको, सोही अवस्थामा पुनः सोही खुकुरीले बायाँ

गालामा प्रहार गरेपछि बुहारी जमिनमा घोप्टो परी ढलेको, त्यसपछि बायाँ घाँटीमा खुकुरी प्रहार गरी घाँटी छिन्न लागेपछि निज चटपटाउन छाडेकी भन्ने समेत उल्लेख गरी उक्त घटना कसैले थाहा नपाओस् र आफू अपराधबाट बाँच्नको लागि जाहेरी दिएको भन्ने उल्लेख गरेको र अदालतमा समेत सोहीबमोजिम बयान गरेको पाइयो।

२. यसरी मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष तथा अदालतमा समेत पुनरावेदक प्रतिवादीले मृतक तुलसा (मगर) तामाङलाई आफूले मार्न बनाएको योजना समेत उल्लेख गर्दै मनसायपूर्वक नै हत्या गरेको स्वीकार गरेको अवस्था हुँदा यी प्रतिवादीले मृतकलाई मारेको भन्ने तथ्यगत कुरामा विवाद रहेको पाइएन। प्रतिवादीले आफूले घटनाप्रति प्रायश्चित्त गरेको, अदालत र अनुसन्धानको क्रममा सहयोग गरेको तथा आफू बृद्ध र निरक्षर भई घटनाको परिणाम सोचन र बुझ्न नसक्ने भएकोले अ.वं.१८८ नं. बमोजिम सजाय घटाई पाउन पुनरावेदनपत्रमार्फत् अनुनय गरेको अवस्था हुँदा अ.वं.१८८ नं. बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीको अनुनय, वर्तमान कानूनी व्यवस्था तथा यस अदालतबाट स्वीकार गरिएका मान्यताहरूअनुरूप रहे नरहेको तर्फ पनि विवेचना हुनुपर्ने देखियो।

३. मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १८८ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा “ऐनले सर्वश्वसहित जन्म कैद वा जन्मकैद गर्नुपर्ने भएका मुद्दामा सावित ठहरे पनि इन्साफ गर्ने हाकिमका चित्तले भवितव्य हो कि भन्ने सम्मको शंकाले वा अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसूरदारलाई ऐनबमोजिम सजाय दिँदा चर्को हुने भई घटी सजाय हुनुपर्ने चित्तले देखेमा ऐनले गर्नुपर्ने सजाय ठहराई आफ्ना चित्तले देखेको कारणसहितको खुलासा राय पनि साधक तोकमा लेखी जाहेर गर्न हुन्छ। अन्तिम निर्णय दिनेले पनि त्यस्तो देखेमा ऐनले हुने सजायमा घटाई तोकन हुन्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

४. यो कानूनी व्यवस्थाले स्पष्टतया २ अवस्थालाई इंगित गरेको देखियो। पहिलो वारदात मनसायपूर्वक नदेखिई भवितव्य हो कि भन्ने देखिएको अवस्था र दोस्रो वारदात मनसायपूर्वक नै भए पनि ऐनबमोजिम सजाय दिँदा चर्को पर्छ कि भन्ने

निर्णयकर्ताको चित्तले देखेमा । यी दुवै अवस्थाहरू फौजदारी न्याय प्रशासनमा तजविजी अधिकारको प्रयोगमार्फत् प्रतिवादीको अवस्था र निजले गरेको अपराधलाई विचार गरी निजलाई कसूर गरेमा हुन सक्ने सजायमा सन्तुलन कायम राख्ने अवधारणागत अनुभूति हुन् । अपराध र सजायमा सन्तुलन राख्नुपर्ने अवस्था छ भन्ने न्यायिक आधार मौजूद रहन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा सजाय घटाउनुको अर्थ अभियुक्तउपरको न्यायिक सदाशयताको विषय हो, न कि अभियुक्तको अधिकारको विषय । हाम्रो फौजदारी न्याय प्रशासनमा सजाय निर्धारण सम्बन्धमा हालसम्म छुट्टै कानूनको निर्माण भएको पाइँदैन । विद्यमान कानूनमा पनि ऐनबमोजिम तोकिएको सजाय घटाउन सकिने अवस्था के कस्तो प्रकृतिको हत्यामा हुने भन्ने स्पष्ट विधायिकी नीतिको अभाव नै देखिन्छ । साथै सजाय निर्धारण सम्बन्धमा छुट्टै सुनुवाई गर्ने परिपाटीको विकास भैनसकेको अवस्था हुँदा यस अदालतले नै स्वविवेकको प्रयोग गरी अ.बं. १८८ नं. को प्रयोगमार्फत अनेकौं कर्तव्य ज्यान मुद्दाहरूमा ऐनबमोजिम तोकिएको सजाय घटाउन सकिने केही निश्चित मापदण्डको विकास गरी सकेको पाइन्छ । यद्यपि यो कानूनी व्यवस्थाले अपराधमा अभियुक्तको संलग्नता कुन हिसाबले भएको छ र वारदातप्रति अग्रसर हुन अभियुक्तलाई कुन-कुन तत्वले अभिप्रेरित गरेको छ ? त्यस्ता परिस्थिति र तत्वहरू अन्य साधारण व्यक्तिहरूमा पनि समान रूपले सिर्जित हुन सक्ने अवस्था रहन सक्छ वा सक्दैन ? वारदातबाट अभियुक्तले लिन खोजेको उपादेयता के हो ? अपराधको प्रकृति र वारदात घटाउँदा अपनाएको कार्यशैली कस्तो छ ? अभियुक्तको वारदात अधि र पछिको मानसिक अवस्था कस्तो थियो ? भन्ने जस्ता कुराहरूको विश्लेषण गर्न अभिप्रेरित गराई अपराध र सजाय बीचको सन्तुलन कायम गर्न न्यायकर्तालाई मद्दत गर्दछ । यिनै तत्वहरूबाट कर्तव्य ज्यानको अपराधमा आपराधिक गाम्भीर्यता घटाउने परिस्थितिहरूको विद्यमानता (Presence of mitigating circumstances on homicide) भए नभएको खोजी गर्ने गरिन्छ ।

५. अपराधको प्रकृति, अपराध गर्दा अपनाइने कार्यशैली, अभियुक्तको मानसिक अवस्थाको स्थिति,

अपराध गर्नु पछाडिको उत्प्रेरित तत्व सबै अवस्था र परिस्थितिमा समान हुन नसक्ने भएकाले त्यसको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी उचित सजायको निर्धारण हुन सकोस् भन्ने विधायिकी अभिप्राय अ.बं. १८८ नं. को कानूनी व्यवस्थामा प्रतिविम्बित हुने भएकाले सबै अवस्था र प्रकृतिका ज्यान मुद्दाहरूमा अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग गरी सजाय घटाउन सकिने हुँदैन । सजाय घटाउन सकिने अवस्थाको विद्यमानता भएमा पनि उस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरूमा अपराधको गाम्भीर्यता घटाउने परिस्थितिहरूको विद्यमानताको अवस्था पृथक हुनसक्ने भएकोले समान प्रकृतिको ज्यान मुद्दामा पनि उतिनै सजायको निर्धारण हुनसक्ने देखिँदैन । सर्वश्वसहित जन्म कैद वा जन्मकैदको सजाय हुने मुद्दामा ऐनबमोजिम तोकिएको सजायमा छुट दिन सकिने सम्बन्धी अ.बं. १८८ नं.को कानूनी व्यवस्था अभियुक्तको चरित्र, पछुतो भावको शैली, अपराध गर्दा प्रयोग गरिएको हतियारको प्रकृति, अभियुक्तको उमेर जस्ता आधारहरूमा निरपेक्षरूपमा अडिएको समेत हुँदैन । त्यस्ता कुराहरू अपराधको प्रकृति (Nature of the crime), अपराध घटाउन अपनाइएको कार्यशैली (Modus operandi of the crime), अभियुक्तको मानसिक अवस्था (Mental state of the accused), अपराध गर्न अग्रसर गराउने तत्व (Motive of the crime) जस्ता मुख्य प्रश्नसँग जोडिएको आउने सहायक कुराहरू मात्र हुन् । यस्ता सहायक कुराहरूलाई निरपेक्ष आधारको रूपमा अगाडि सारी अ.बं. १८८ नं. को प्रयोगमार्फत् आपराधिक दायित्व घटाउन मिल्ने हुँदैन । मिसिलबाट देखिएको परिस्थितिलाई विश्लेषण र विवेचना नगरी अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग गरिएमा दण्डसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था फितलो हुन जाने देखिन्छ ।

६. यस अदालतबाट अ.बं. १८८ नं. को कानूनी व्यवस्थामार्फत अनेकौं ज्यानसम्बन्धी मुद्दाहरूमा सजायको दायित्व घटाइएका दृष्टान्तहरू रहेका छन् । उक्त कानूनी व्यवस्थाको अनुशरण गरी अपराध र सजायबीच सन्तुलन कायम गर्ने सन्दर्भमा शान्ति वि.क. विरुद्ध छविलाल वि.क.को जाहेरीले श्री ५ को सरकार भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा (नेकाप २०६१, अङ्क ६, पृष्ठ ७६५) विचार गर्नुपर्ने विभिन्न १५ आधारहरू उल्लेख गरिएको देखिन्छ, भने देवनारायण र चन्द्र

मण्डलको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध जुगत सदा समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा (नेकाप, २०६३, अङ्क ८, पृष्ठ १०७५) अ.बं. १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउँदा वा नघटाई हदैसम्मको सजाय तोक्दा कारण खुलाउनु पर्ने कुरालाई इंगित गर्दै सजाय निर्धारणमा विभिन्न कुराहरूलाई ध्यान दिनुपर्ने भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ। पुनरावेदक गोविन्दबहादुर कार्की विरुद्ध शिवप्रसाद लामिछानेको जाहेरीले नेपाल सरकार भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा (नेकाप २०६५, अङ्क ११, पृष्ठ १३६९) अ.बं. १८८ नं. प्रयोग गरी सजाय घटाउने राय व्यक्त गर्ने सामान्य नियम नभई यसको प्रयोग गरी सजाय घटाउँदा अदालतले विचार गर्नुपर्ने अवस्था र कुराहरूको उल्लेखन गरिएको देखिन्छ। उल्लिखित मुद्दाहरूमा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त अ.बं. १८८ नं. को कानूनी व्यवस्थाको प्रयोग गर्दा विचार गरिनुपर्ने कुराहरूको मार्गदर्शनका रूपमा रहेका छन्। अपराध मनसाय प्रेरित वा जघन्य हुनु नै अ.बं. १८८ नं. को कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन नसक्ने निरपेक्ष आधार बन्न सक्ने देखिँदैन भने उमेर, अपराधको स्वीकारोक्ति, पक्राउ परेपछिको पछुतोभाव, अभियुक्तको अशिक्षित अवस्था जस्ता कुराहरू पनि सबै अवस्थामा अ.बं. १८८ नं. प्रयोग हुने आधार बन्न सक्ने देखिँदैन। अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग अक्सर गरी घटनाको अवस्था र प्रकृति, मृतकका क्रियाकलाप, वारदात घटाउन अभिप्रेरित गर्ने तत्व, वारदात घटाउँदा अपनाएको कार्य शैली, अभियुक्तको मानसिक अवस्था, मृतक र अभियुक्तबीच भएका क्रियाकलाप जस्ता कुराहरूमा अक्सर निर्भर रहने गर्दछ। तर अपराध र सजायबीच सन्तुलन कायम गर्ने सम्बन्धमा अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग मुनासिव आधारबिना अपराधिक मनसाय, तयारी र योजनाबद्धढंगले क्रूर कार्यशैली अपनाई गरिने हत्याका सम्बन्धमा सजाय घटाउने अस्त्रको रूपमा विकसित गर्नु उचित हुने देखिँदैन। हामीले अ.बं. १८८ नं. को प्रयोग गरी ऐनबमोजिम तोकिएको सजाय घटाउन आधार लिएका केही दृष्टान्तहरू निम्न देखिन्छन्:-

(क) अवैध सम्बन्धको कारण जन्मेको बच्चाको हत्या (नेकाप २०४५, नि.नं. ३५७२, पृष्ठ ८७२, नेकाप २०६१, नि. नं. ७३९९, पृष्ठ संख्या ७६९)

- (ख) दुवै प्रेमीले प्रेममा बाधा विरोध भएपछि आत्महत्या गर्ने निधो गरी प्रेमिकाले पहिले मर्न आफ्नो घाँटीमा छुरी प्रहार गर्दा प्रेमीले मद्दत गरी मारी आफू मर्न जत्रतत्र छुरी प्रहार गरी प्रयास गरेको अवस्थाको हत्या (नेकाप २०४४, नि.नं. ३१७८, पृष्ठ ८४०)
- (ग) सतित्व रक्षाको लागि अधिक बल प्रयोग गरी गरेको हत्या (नेकाप २०४४, नि.नं. ३२०५, पृष्ठ ९२९)
- (घ) आवेशको अवस्थामा हतियार (चक्कु) को प्रयोग गरी गरेको हत्या (नेकाप २०४९, नि.नं. ४५२२, पृष्ठ ४०१)
- (ङ) पूर्व योजना नभई अत्याधिक जाँड रक्सी सेवन गरी मनमा उठेको परिणाम सोच नसक्ने अवस्थामा गरेको हत्या (नेकाप २०४५, नि.नं. ३३७१, पृष्ठ १६२)
- (च) लोग्नेको क्रियाकलापबाट आततायी भएकी महिलाले गरेको लोग्नेको हत्या (नेकाप २०६०, नि.नं. ७२४६, पृष्ठ संख्या ५८७, नेकाप २०४६, नि.नं. ३७१६, पृष्ठ १०४),
- (छ) पारिवारीक तनाव सहन नसकी छोराछोरीलाई समेत मारी आत्महत्या गर्न दहमा हामफाल्दा छोराछोरी मरेको अवस्था (नेकाप २०४५, नि.नं. ३६८४, पृष्ठ १३१५)
- (ज) आफूसहित पहिलो लोग्नेतर्फका बच्चा समेत स्याहार्ने कबूल गरी पेट बोकाई छोडी अर्कैसँग विवाह गरी गएको कारण सोही पीरले आफूसहित बच्चालाई विष खुवाई मार्ने नियतले विष खाई खुवाई सुतेकोमा छोरीको मृत्यु भएको अवस्था (नेकाप २०४७, नि.नं. ४१५४, पृष्ठ ४६१)
- (झ) मानसिक दुर्बलता (अस्थितरता) को अवस्थामा गरिएको हत्या (नेकाप २०४५, नि.नं. ३५४०, पृष्ठ ७६४)
- (ञ) पीडितको पहिचानमा भूल भै गरिएको हत्या (नेकाप २०४१, नि.नं. १९६०, पृष्ठ ३२७)
- (ट) एउटालाई ताकेर हान्दा अर्कैलाई लागि मर्न गएको अवस्था (नेकाप २०६१, नि.नं. ७४६६, पृष्ठ १४८६)

- (ठ) अनुचित प्रभावमा गरिएको हत्या (नेकाप ०४८, नि.नं. ४३०६, पृष्ठ २७४)
- (ड) धम्की वा दवावमा परी गरेको हत्या (नेकाप ०४६, नि.नं. ३९७९, पृष्ठ १०८९)
- (ढ) आमासँग अनैतिक सम्बन्ध राखेको कारण गरिएको हत्या (नेकाप २०५६, नि.नं. ६८२१, पृष्ठ ८३८)
- (ण) साथीको आग्रहमा गरिएको हत्या (नेकाप ०६७, नि.नं. ८४१५, पृष्ठ ११५९)
- (त) अति बृद्ध भै सुभ्रबुभ्र कम हुँदै गएको अवस्थामा गरिएको हत्या (नेकाप २०४४, नि.नं. ३२७९, पृष्ठ ११९४)
- (थ) लोग्नेसँग अनैतिक सम्बन्ध राखेकको आशंकामा गरिएको हत्या (नेकाप २०५७, नि.नं. ६९४३, पृष्ठ ७०४)

७. प्रस्तुत वारदातको सम्बन्धमा हेर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादी र मृतक सासू बुहारी नाताका देखिन्छन् । आफ्नो छोराको प्रेम विवाह गरी ल्याएकी बुहारीसँग जातीयता नमिलेको भन्ने आधारमा छोराबाट छुटाउने र घरबाट हटाउने प्रयास गर्दा असफल भएको भन्ने प्रतिवादी मधुमायाको बयानबाट देखिन्छ । उक्त कुराको साथै निज मृतकलाई आफूले जाँड रक्सी बनाउने सामान जुटाई दिनुपर्ने कारणबाट आन्तरिक रूपमा निज मृतकप्रति रुष्ट हुँदै गएको र वारदातको ४५ दिन अगाडिदेखि मौका पर्नासाथ निजलाई खुकुरीले काटी मार्ने योजना बनाएको देखिन्छ । सोही योजना मुताविक बुहारीलाई बारीमा खर काट्न पठाई एकान्त अवस्थाको मौका छोपी खर काटी रहेकी बुहारीलाई यी प्रतिवादीले खुकुरीले काटी हत्या गरेको अवस्था प्रतिवादीको बयानबाट देखिन्छ । यस प्रकारका योजनाबद्ध ढंगले होशियारी र तयारीसाथ खुकुरीले मृतकको घाँटीलगायतका स्थानमा पटक-पटक प्रहार गरी मारेको कार्य क्रुरतापूर्ण देखिन्छ । यस्तो क्रुर हत्या निश्चय नै आपराधिक गाम्भीर्यता घटाउने अवस्था हुन सक्दैन । मृतकले निजको हत्यापूर्व प्रतिवादीलाई मार्न अग्रसर हुने गरी दुःख दिने र सताउने गरेको भन्ने अवस्था मिसिलबाट देखिँदैन । बरु मृतकलाई नै आफ्नो परिवारबाट कसरी पन्छाउन सकिन्छ भन्नेतर्फ नै यी प्रतिवादी लागेको भन्ने निजको भनाई रहेको देखिन

आउँछ । मृतकको हत्या गर्नेपर्ने अवस्थाको सिर्जना भएको समेत पाईँदैन । प्रतिवादी वारदातको समयमा आफूले गर्ने कार्यको परिणाम बुझ्न र सम्झन नसक्ने अति बृद्ध अवस्थामा भएको समेत देखिएन । बरु वारदात घटाई बुहारी साँभ्रमा पनि नआएको भनी छिमेकीहरूलाई खोज्न पठाएको र लास भेटिएपछि अपराधबाट उम्किने नियतले बुहारीलाई को कसले हत्या गरे, पत्ता लगाई कारवाही गरिपाऊँ भनी जाहेरी दिएको अवस्थाले प्रतिवादी चलाखी र दुरदर्शी परिणाम सोच्न सक्ने क्षमता भएको भन्ने देखिन आउँछ ।

८. प्रतिवादीले आफूले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत सत्यतथ्य बयान गरेको र प्रायश्चित् गरिसकेको भनी सजाय घटाउने राय व्यक्त हुने आधार प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । मौकामा र अदालतमा कसूर स्वीकार गर्नुले अनुसन्धान तथा न्यायिक प्रक्रियालाई सहज बनाउने तथ्यमा विवाद छैन । तथापि जघन्य अपराध गरी कसूर स्वीकार गर्दै अपराधप्रति प्रायश्चित्त गरेको भनी भनाई राखेकै आधारमा त्यसलाई सजाय घटाउने आधार बनाइने हो भने त्यो न्यायसंगत नहुनुको साथै त्यसले खराब न्यायिक प्रथाको विकास गर्ने उतिकै खतरा रहन जाने देखिन्छ । त्यसैले कसूर स्वीकार गर्नु र प्रायश्चित्त गर्नुलाई मात्र अ.ब. १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउने राय व्यक्त गर्ने निरपेक्ष आधार बनाइनु मुनासिव हुने देखिँदैन । यी प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गले मृतक तुलसा (मगर) तामाङ्गलाई योजनाबद्ध र होशियारीसाथ धारिलो हतियार खुकुरीले काटी हत्या गरेको देखिएको अवस्थामा माथि विवेचना गरिए बमोजिम अ.ब. १८८ नं. अनुरूप ऐनबमोजिम तोकिएको सजाय घटाउन सकिने अवस्था मौजूद नदेखिँदा निजले पुनरावेदनपत्रमार्फत गरेको अनुरोध मुनासिव देखिन आएन ।

९. अब प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गले कसूर गरेको प्रमाणहरूले पुष्टि गरेको छ भनी वादी नेपाल सरकारले लिएको पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा, यी प्रतिवादी कसूर अपराध गरेमा मौकामा तथा अदालतमा इन्कार भै बयान गरेको देखिन्छ । निजउपर परेको जाहेरी तथ्यगत र वस्तुगत रूपमा नभई अनुमानमा आधारित छ । जाहेरवाला चश्मदिद गवाहको रूपमा नरहेको तथ्य

निजको भनाइबाट स्पष्ट हुन आउँछ । प्रस्तुत वारदातको घटना टेलिफोनबाट थाहा पाएको र वारदातको समयमा दिउँसो आफू धरानमा भएको र राति मोरङ्गको हरैचामा थिएँ भनी वकपत्र गर्ने जाहेरवालाले यी प्रतिवादीउपर जे जस्ता शब्द र वाक्यांश उल्लेख गरी वकपत्र गरे पनि निजको भनाई प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा रहन सक्ने देखिन आएन । वादी पक्षले प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गरेका मौकामा कागज गर्ने तथा वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूको भनाई हेर्दा प्रायः सबैजसोले घटनास्थलको र लासको प्रकृतिको आधारमा नै सो घटना वारदातमा यी प्रतिवादीको संलग्नता हुन सक्ने अनुमान लगाएको देखियो । मौकामा तथा वस्तुस्थिति मुचुल्कामा कागज गर्ने दुर्गाबहादुर आले, लालबहादुर राई, देवबहादुर रोसाली, हिमाल राई, गंगाबहादुर आले, नरबहादुर राई, ओजनकुमार राई समेतले यी प्रतिवादीको वारदातमा संलग्नताको विश्वाससम्म गरेको देखिन्छ । त्यस्तै घटनास्थल लाश प्रकृति मुचुल्काकामा समेत बसेका प्रतिवादीका साक्षी डिल्लीबहादुर तामाङ्गले घटनास्थलको प्रकृति र लासको अवस्था हेर्दा एक जना भन्दा बढीको संलग्नता हुनसक्ने अनुमान लगाएको सम्म देखियो ।

१०. वादी पक्षले यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका उपर प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गरेका व्यक्तिहरू कोही पनि प्रत्यक्षदर्शी भएको देखिन आएन । फौजदारी न्याय प्रशासनमा अनुमान, विश्वास र शंकाजन्य अभिव्यक्तिहरूलाई निश्चयात्मक प्रमाणको वर्गमा राखिने गरिँदैन । यस्ता अनुमान, विश्वास र शंका जस्ता अभिव्यक्तिले प्रतिवादीको वारदातमा संलग्नताभन्दा निजको निर्दोषितातर्फ नै बढी भुकाव राख्ने गरेको कारण शंकाको लाभ अभियुक्तको पक्षमा जाने कुरालाई फौजदारी न्याय प्रशासनमा स्वीकार गरिएको छ । प्रत्यक्षदर्शी प्रमाणको अभावमा कुनै परिस्थितिले यी प्रतिवादीको उक्त वारदातमा संलग्नता छ कि भन्ने तर्फ विचार गर्दा पनि निःसन्देहात्मक रूपमा यी प्रतिवादीको प्रस्तुत घटनाको वारदातमा संलग्नता रहेको स्थिति मिसिलबाट देखिएन । प्रतिवादीले लगाएको सर्टमा वारदातको क्रममा रगत लागेको हुन सक्ने आंशकामा उक्त सर्ट राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशालामा परीक्षण गरिँदा उक्त सर्टमा

रगत नभेटिएको भन्ने मिति २०६४।१।३० को परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । साथै मुख्य अभियुक्त मधुमाया तामाङ्गको अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष भएको बयान तथा अदालतमा भएको बयानबाट समेत यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीको घटना वारदातमा कुनै संलग्नता देखिएको छैन । यसरी वादी पक्षबाट जे जति प्रमाण प्रस्तुत गरिएको छ, ती सबै प्रमाणहरूले प्रत्यर्थी प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गको अभियोग दावीबमोजिमको कसूरमा संलग्नता भएको पुष्ट्याई गरेको नदेखिएको अवस्थामा पनि प्रामाणिक दृष्टिले मूल्यहिन अभिव्यक्तिलाई लिएर कसूर पुष्ट्याई भैरहेको भनी लिएको पुनरावेदन जिकीरलाई समर्थन गर्ने अवस्था मिसिल प्रमाणबाट देखिन आएन ।

११. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहराएको शुरु भोजपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको तथा प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गलाई सोही महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय गर्ने गरेको उक्त अदालतको फैसला निज प्रतिवादीको हकमा उल्टी गरी कसूरबाट निज प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गलाई सफाई दिएको पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०६६।१।२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । अ. वं.१८८ नं. बमोजिम कम सजाय हुन राय व्यक्त गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी मधुमाया तामाङ्गको र प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर तामाङ्गलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको जनाउ पुनरावेदक प्रतिवादीलाई दिई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६७ साल माघ ५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८६१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६० सालको रिट नं. ३३४५

आदेश मिति: २०६७।४।१६।१

मुद्दा : उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: पर्सा जिल्ला, लिपनी विर्ता गा.वि.स.मा
रजिष्टर्ड कार्यालय रहेको हिमालयन
डिप्टिलरी लिमिटेडको अख्तियारप्राप्त प्रबन्ध
सञ्चालक तथा आफ्नो हकमा समेत
ल.पु.जि.वडा नं. ४ बस्ने राजबहादुर शाह
विरुद्ध

विपक्षी: कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय
काठमाडौं समेत

- कुनै पनि कम्पनीले आफूले निष्काशन गरेको शेयरमध्ये ५० प्रतिशत बिक्री नभई शेयरको बाँडफाँड गर्न नहुनेमा कम्पनीले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा म्याद थपको लागि निवेदन दिन सक्ने र कार्यालयले पनि ३ महिनासम्मको म्याद थप दिन सक्ने, यस्तो अवस्थामा पनि शेयर बाँडफाँड गर्न सकिएन भने व्याजसहितको रकम फिर्ता दिनुपर्ने ।
(प्रकरण नं.८)

- कानूनी व्यवस्थाबमोजिम आफूले पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व पालना गरेको कम्पनीले मात्र शेयर जफत गर्न पाउने स्थितिमा कम्पनीबाट शेयर खरीदकर्ताले चाहेमा व्याजसहितको रकम फिर्ता पाउने अवस्था भए पनि निजहरूले शेयरबापत दाखिल भएको रकमले खामेसम्मको शेयरलाई कायम गरी लिन चाहेको र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट पनि सोहीबमोजिमको निर्देशन दिएको अवस्थामा कम्पनीले त्यसलाई चुनौती दिदै सम्पूर्ण शेयर जफत गरेको कार्य कानूनसंगत भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.९)

- शेयरवाला भनी स्वीकार गरिसकेपछि निजहरूलाई निजहरूले जम्मा गरेको रकमले खामेसम्म शेयर कायम गरी सोको प्रमाणपत्र प्रदान गर्नुपर्ने वा प्रचलित कानूनबमोजिमको व्याजसहित रकम फिर्ता गर्नुपर्नेमा सो नगरी सम्पूर्ण शेयर जफत गर्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.११)

- व्यावसायिक जगतमा कुनै कम्पनीले निष्काशन गरेको शेयर खरीद गर्नु नै पछि भनी कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थालाई बाध्य पार्न सकिदैन । उक्त कम्पनीको साख, मुनाफा व्यावसायिक जगतमा कम्पनीले हासिल गरेको लोकप्रियता र कम्पनीको विश्वसनियता आदि पक्षलाई विचार गरी शेयर खरीद गर्ने वा नगर्ने भन्ने व्यक्तिको स्वतन्त्रताको विषय पनि भएकाले यस्तोमा सर्वसाधारणबाट जम्मा हुनआएको रकमले खामेसम्मको शेयर कायम गरिदिनुपर्ने गरी विवेकसम्मत ढंगले निर्णय गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं.१२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री अनिलकुमार सिन्हा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद पौडेल, श्री स्वयम्भु शाक्य, श्री सन्तकुमार वास्कोटा र श्री इन्द्रशेखर खड्का

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६, २६(१), (२), (३), ३८, ३८(३) र १३६

आदेश

न्या.तपबहादुर मगर: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८ (२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ :-

निवेदक कम्पनी ऐनबमोजिम स्थापित पब्लिक लिमिटेड कम्पनी र विपक्षीहरू मध्ये केही वित्तीय संस्थाहरू शेयर अन्डरराइटिङ्ग गर्ने सम्भौताबमोजिम शेयर खरीद गर्ने साविकका

शेयरहोल्डरहरू तथा केही विपक्षीहरू शेयर बाँडफाँडबाट शेयरप्राप्त गर्ने साविकका शेयरहोल्डरहरू हुन्। यस कम्पनीबाट विक्रीको लागि शेयर निष्काशन गरेकोमा दरखास्त दिँदा निजहरूको शेयर किस्ता रकम पूरै बुझाउने प्रतिबद्धता एवं कवुल गरेका थिए। सोअनुसार दरखास्त साथ पहिलो किस्ताबापत ५० प्रतिशत रकम अग्रिम रूपमा बुझाएका थिए। सञ्चालक समितिको मिति २०५८/१०/२९ को निर्णयबमोजिम विपक्षीहरूसँग शेयरको दोस्रो तथा अन्तिम किस्ता कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(२) बमोजिम माग गर्दा कुनै चासो नदेखाएपछि २०५९/१९/२५ को सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिम थप ३ महिनाको म्याद दिई २०५९/१०/२० मा छुट्टाछुट्टै सूचना पठाई सोको सूचना २०५९/११/१९ र २०५९/११/१९ को नेपाल समाचारपत्र दैनिकमा प्रकाशन गर्दा पनि सो अवधिसम्म कुनै प्रतिक्रिया वा रकम दाखिला हुन नआएकोले सञ्चालक समितिको २०६०/३/३० को निर्णयले विपक्षीहरूका नामको शेयर कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) बमोजिम जफत गरी सोको सूचना २०६०/४/२१ को नेपाल समाचारपत्रमा प्रकाशित गरिएको हो।

यसरी कम्पनीले कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी शेयर जफत गर्ने कामकारवाही र निर्णय गरेकोमा विपक्षी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको मिति २०६०/१/४ को पत्रबाट विपक्षीहरूको शेयर बाँडफाँड हुँदा दाखिल गरेको ५० प्रतिशत रकम समेत जफत गर्ने गरेको निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण भएबाट दाखिला भएको रकमले खामेसम्मको शेयरको प्रमाणपत्र दिन वा विक्री भैसकेको भए व्याजसहित रकम फिर्ता दिनु भनी कम्पनी ऐन २०५३ को दफा १३६ बमोजिम यस कम्पनीलाई निर्देशन दिएकोमा कानूनविपरीतको उक्त निर्देशन पालन गर्न कम्पनी बाध्य नहुने हुँदा उक्त निर्देशन पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी निवेदन पेश गरेकोमा पूर्व निर्देशन कार्यान्वयन नगरे २०६०/१/२० को कम्पनीको साधारणसभा समेत रोक्ने गरी २०६०/१/१८ को पत्र प्राप्त भएकोमा साधारणसभा गर्न पाउँ भनी दिएको निवेदनमा कुनै कारवाही नगरी विपक्षी कार्यालयले आफूलाई अधिकारै नभएको विषयमा अ.व. ३५ नं., कम्पनी ऐन, २०५३

को दफा १३६ विपरीतको कार्य गरी निवेदकलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२, १७ द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हकमा प्रत्यक्ष आघात पुग्न गएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएको छ।

तसर्थ, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको मिति २०६०/१/४ र मिति २०६०/१/१८ को निर्देशन मुलुकी ऐन अ.व. ३५ नं., कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८, ४३ र १३६, ६८ समेतको विपरीत अधिकारक्षेत्रविहीन, सुनुवाईको मौका नदिईएको, Due process of law को सिद्धान्तविपरीत समेत भएकोले उक्त निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश पूर्वी जारी गरिपाउँ र कम्पनीले साधारणसभा गर्नेलगायतका कामकारवाही गर्न कुनै रोक नलगाउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको हिमालयन डिजिटलरी लिमिटेडको अधिकारप्राप्त सञ्चालक तथा आफ्नो हकमा समेत राजबहादुर शाहको मिति २०६०/१/०२३ को रिट निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु। साथै निवेदन मागबमोजिम अन्तरिम आदेश गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा छलफलको लागि २०६०/१/१८ को पेसी तोकी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतले मिति २०६०/१/०२७ को आदेश।

विपक्षीको शेयर विक्री बन्द हुँदा खुल्ला गरिएको शेयरको १०.५७ प्रतिशत मात्र दर्खास्त परेको र कम्पनी ऐन २०५३ को दफा २६ (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कम्तीमा ५० प्रतिशत शेयर विक्री हुन नसकेमा शेयर बाँडफाँड गर्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था छ। तसर्थ, कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको ठाउँ उल्लंघन गरी भएको विपक्षीको निर्णयलाई रोक्न कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले दिएको निर्देशन कानूनसम्मत भएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत गुडविल

फाइनान्स कम्पनी लि.को का.मु. कार्यकारिणी सञ्चालक सरोजकाजी तुलाधरको मिति २०६०।११।१५ को लिखित जवाफ ।

कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६ (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले ५० प्रतिशतभन्दा कम शेयर दर्खास्त परेमा बाँडफाँड गर्न नमिल्ने व्यवस्था भएकोमा १०.५७ प्रतिशत मात्र दर्खास्त परेको विपक्षी कम्पनीको शेयर बाँडफाँड गर्न नमिल्ने र दफा २६(३) अनुसार म्यादभित्र शेयर बाँडफाँड हुन नसकेमा व्याजसहित रकम फिर्ता दिनुपर्ने व्यवस्थाको विपरीत शेयर जफत गरेकोले दफा १३६ बमोजिम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले विपक्षीलाई निर्देशन दिएको कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल शेयर मार्केटस् कम्पनी लि.को तर्फबाट कार्यकारी अध्यक्ष योगेन्द्रप्रसाद श्रेष्ठको मिति २०६०।११।१८ को लिखित जवाफ ।

विपक्षीले कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २, २६, २९, ३८, १२६, १२८ र १३६ तथा नि.नं. ३५५२, नेकाप ०४५, अङ्क ८, पृ. ८०१, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष ३, अङ्क १२, पृ.४ समेतको कानूनी व्यवस्था तथा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूलको कामकारवाहीलाई कानूनी खोल ओढाई शेयरबापत मैले दाखेल गरेको रुपैयाँ पचाउने दुराषयबाट मात्र दर्ता हुन आएको प्रस्तुत निवेदन पूर्वाग्रहप्रेरित रहेको प्रष्ट हुनुका साथै कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम दिएको निर्देशन यथावत् पालना गरी व्याज सहितको रकम वा चुक्ता गरेजति रकमको शेयर प्रमाणपत्र मलाई दिनुपर्नेमा हाम्रो रकम जफत गरी खाने कार्यलाई कानूनी हकको रुपमा विपक्षीले अपव्याख्या गरी हकको संरक्षण गरिपाउँ भनी सम्मानित अदालतमा दिएको निवेदन दुराषययुक्त र प्रारम्भिकमै खारेजभागी हुँदा खारेज गरी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको निर्देशन पालना गराई पाउन समेत सादर अनुरोध छ भन्ने समेत इन्द्रशेखर खड्काको मिति २०६०।१२।१८ को लिखित जवाफ ।

विपक्षी कम्पनीले शेयरको प्रमाणपत्र प्रदान नगरी थप किस्ता माग गर्न र सो बापत किस्ता दाखेल नगरेको भनी शेयर जफत गर्ने कारवाही गर्न पाउने व्यवस्था कम्पनी ऐनमा नभएकोले विपक्षी

कम्पनीले गरेको त्रुटिपूर्ण कारवाही बदर गर्ने अधिकार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई भएकोले सो त्रुटि सच्याउन कार्यालयबाट आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने नै हुन्छ । सो निर्देशन दिएउपर पुनरावेदन गर्नुपर्नेमा रिटमा आएकोले हेर्न मिल्दैन । करारीय दायित्व र मध्यस्थबाट निरोपण हुनुपर्ने प्रस्तुत विषयमा रिटमा आउन मिल्दैन । कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २, २६, २९, ३८, १२६, १२८, १३६ र नि.नं. ३५५२, नेकाप ०४५, अङ्क ८, पृ. ८०१, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष ३ अङ्क १२ पृ. ४ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत विपक्षीले गरेको कार्य सच्याउन कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले दिएको निर्देशन कानूनसम्मत नै हुँदा उक्त निर्देशन पालना गराई पाउन सादर अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको श्रीलंका मर्चेन्ट बैंक, सेन्ट्रल फाइनान्स कम्पनी लि., ललितपुर फाइनान्स कं.लि. काठमाडौं फाइनान्स लि., नेपाल हाउजिङ एण्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लि., युनिभर्सल फाइनान्स लि., अन्नपूर्ण फाइनान्स लि., प्रिमियर फाइनान्स कं.लि., लुम्बिनी फाइनान्स एण्ड लिजिड कम्पनी लि., नेपाल फाइनान्स एण्ड सेभिङ्ग कं.लि., हाइसेफ फाइनान्स लि. समेत ११ को मिति २०६०।१२।१८ को संयुक्त लिखित जवाफ ।

कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६ (१)(२) अनुसार शेयर निष्काशन गर्ने प्रक्रिया पूरा नगरी शेयर जफत गर्ने कार्य गरेको कार्य गैरकानूनी हुँदा उक्त कार्य रोक्न कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई सोही ऐनको दफा १३६ ले निर्देशन जारी गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको हुँदा उक्त अधिकारअन्तर्गत दिएको निर्देशन कानूनसम्मत छ । उक्त निर्देशन विरुद्ध विपक्षी आफैले पुनरावलोकनको रोहबाट निवेदन गर्दा गर्दै पनि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र क्षेत्राधिकारको हवाला दिई आफूले शुरु गरेको उपचारको बाटो बीचैमा छोडी करारबमोजिम सिर्जित दायित्वको औचित्यमा प्रवेश गरी अन्य वैकल्पिक रुपमा उपचार खोज्नुपर्नेमा रिट क्षेत्रमा आएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत नेशनल फाइनान्स कम्पनी लिमिटेडको मिति २०६०।१२।२० को लिखित जवाफ ।

कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बमोजिम ५० प्रतिशत शेयर

बिक्री नभएको अवस्थामा शेयर बाँडफाँड नगरी सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम म्याद थपको लागि यस कार्यालयमा निवेदन दिई शेयर बिक्रीको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्नेमा सो नगरी कूल शेयर संख्याको ५० प्रतिशत बिक्री नभएको अवस्थामा शेयर बाँडफाँड गर्नु उक्त व्यवस्थाअनुकूल नभएको हुँदा प्रत्याभूतिकर्ताहरूबाट शेयर अन्डरराइटिङ्ग सम्झौता भएको समेतबाट ५० प्रतिशत शेयर बिक्री भइसकेको भन्ने अर्थ लगाई विपक्षीहरूले खरीद गरेको शेयरलाई जफत गर्ने गरेको निर्णय कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) अनुरूप नभएकोले २०६०।१।४ र २०६०।१।१८ मा उक्त ऐनको दफा १३६ ले प्रदान गरेको अधिकारबमोजिम विपक्षी कम्पनी समेतलाई निर्देशन दिएको कानूनसम्मत नै हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको तर्फबाट रजिष्ट्रार ज्ञान दर्शन उदासको मिति २०६०।१।२३ को लिखित जवाफ ।

कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ बमोजिम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले कुनै कम्पनी र त्यसका पदाधिकारीले गरेको त्रुटि सच्याउन निर्देशन जारी गर्न सक्ने नै हुँदा सोहीबमोजिम विपक्षी कम्पनीले शेयरको प्रमाणपत्र प्रदान नगरी थप किस्ता माग गर्न र सो बापत किस्ता दाखल नगरेको भनी शेयर जफत गरेको त्रुटिपूर्ण कारवाही सच्याउन निर्देशन दिएको कानूनसम्मत नै हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कस्मिक मर्चेन्ट बैकिङ्ग एण्ड फाइनान्स लि.को तर्फबाट ऐ.को. प्रमुख कार्यकारी अधिकृत मोहनकृष्ण शर्माको मिति २०६०।१।२६ को लिखित जवाफ ।

विपक्षी रामभक्त अमात्यले मिति २०६०।१।१५ मा आफ्नै हातले बुझेको म्यादमा, विपक्षीहरू विधान जोशी, विनोद जोशी, निधान जोशीले २०६०।१।२४ मा एकाघरका परिवारले बुझेको म्यादमा तथा विपक्षी लक्ष्मीप्रसाद जोशीले २०६१।६।८ को गोरखापत्रमा प्रकाशित म्यादमा लिखित जवाफ नदिई गुजारी बसेका ।

यसमा अधिकांश विपक्षीहरूको लिखित जवाफ प्राप्त भैसकेको र केही विपक्षीहरूले तामेल भएको सूचनाको म्याद गुजारी बसेको देखियो । मागबमोजिमको अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा निर्णय

गर्दा रिट निवेदनको विषयवस्तुमा नै असर पुग्ने देखिएको हालको अवस्थामा अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन । यस अदालतको मिति २०६०।१।१५ को आदेशबमोजिम संलग्न रहेको २०६० सम्मको रिट नं. ३०६२ को रिट निवेदन समेत एकै विषयको भई साथै निर्णय गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिएकोले कम्पनी तथा शेयरवालाहरूको सुमधुर सम्बन्धका निमित्त दुवै रिट निवेदनहरू छिटो निर्णय हुनु उपयुक्त हुँदा साथै राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६१।२।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक कम्पनीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता अनिलकुमार सिन्हाले विपक्षी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले निवेदनमा उल्लिखित विपक्षीहरूले दिएको निवेदनको आधारमा कारवाही अगाडि बढाई निवेदक कम्पनीको सञ्चालक समितिको २०६०।३।३० को निर्णय ऐन प्रतिकूल रहेको ठहर गरी विपक्षीहरूलाई दाखिला भएको रकमले खामेसम्मको रकमको शेयरको प्रमाणपत्र दिनु वा व्याजसहित रकम फिर्ता गर्न कम्पनीलाई मिति २०६०।१।४ मा निर्देशन दिँदा निवेदकलाई सुनवाईको मौका दिइएको छैन । कम्पनीको हकहितमा प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी निर्देशन दिनु अघि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम उचित सुनवाईको मौका प्रदान नगरिएको हुँदा यस्तो कामकारवाही सदर कायम रही रहन सक्दैन । कम्पनीले ऐन नियमबमोजिम नियमित रुपमा सम्पन्न गर्नुपर्ने पूर्व निर्धारित वार्षिक साधारणसभा गर्नबाट रोकलगाउने गरी निर्देशन दिने अधिकार नै विपक्षी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई नहुँदा विपक्षीको निर्णय तथा निर्देशन Due process of law को सिद्धान्त विपरीत छ । अत उक्त निर्देशन कानूनविपरीत प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेतको विपरीत हुँदा बदर गरी निवेदक कम्पनीले गर्नुपर्ने साधारणसभा लगायतका काम कारवाही गर्ने गराउने कार्यमा कुनै रोक नलगाउनु तथा साधारणसभा गर्न वञ्चित गर्ने गरी दिएको निर्देशन बदर गरी त्यस्तो कुनै निर्देशन जारी नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहसगर्नुभयो ।

विपक्षीमध्येका कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान

उपन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेलले हिमालयन डिप्टिलरी लिमिटेडले प्रत्याभूतिकर्ता र विभिन्न व्यक्तिहरूबाट शेयर खरीदको लागि अग्रिम रूपमा भुक्तान भैसकेको ५० प्रतिशत शेयर रकम समेत जफत गर्ने मनसाय राखी कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८ को उपदफा (२) र (३) बमोजिम भन्दै बुझाइसकेको शेयर समेतलाई जफत गर्ने गरेको निर्णय कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशविपरीत छ । यस्तो अवस्थामा सर्वसाधारणको आर्थिक हितको लागि कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले २०६०।१।४ मा दिएको निर्देशन परिपालना गर्ने एवं सो पूर्व निर्देशन पालना गरेपछि मात्र आ.व. २०५१।०६० को वार्षिक साधारणसभा गर्ने गरी दिएको थप निर्देशन समेत कानूनसम्मत नै रहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षीमध्येका नेशनल फाइनान्सको तर्फबाट अधिवक्ता मनोजकुमार भण्डारीले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले निवेदक कम्पनीको ५० प्रतिशतभन्दा कम शेयर बिक्री भएको अवस्थामा सो कम्पनीबाट शेयर बाँडफाँड नै गर्न नमिल्नेमा शेयर बाँडफाँड गरी बाँकी किस्ता रकम दाखिला नगरेको भनी शेयर जफत गर्ने गरेको निर्णय कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१), (२) तथा दफा ३८(३) को प्रावधानविपरीत देखिँदा त्यस्तो काम रोक्नको लागि कम्पनीको नाममा दिएको निर्देशन कानूनअनुकूल नै रहेकोले रिट जारी हुन सक्दैन, रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै तथा विपक्षी गुडविल फाइनान्सको तर्फबाट अधिवक्ता स्वयम्भु शाक्यले कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१)(२) बमोजिमको शेयर निष्काशन गर्ने प्रक्रिया निवेदक कम्पनीले पूरा नगरेकोले शेयर जफत गर्ने कार्य गैरकानूनी हुँदा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले रिट निवेदक कम्पनीको नाउँमा दिएको निर्देशन कानूनसम्मत नै रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै नेपाल शेयर मार्केट एण्ड कम्पनी लि.को तर्फबाट अधिवक्ता सन्तकुमार वास्कोटाले कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) मा भएको प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा “तर कम्तीमा ५० प्रतिशत शेयर बिक्री हुन नसक्ने भएमा शेयरको बाँडफाँड गर्न हुँदैन ” भन्ने स्पष्ट व्यवस्था भए

बमोजिम निवेदक कम्पनीले बिक्रीको लागि खुल्ला गरेको शेयर मध्येमा १०.५७ प्रतिशत शेयर मात्र खरीदको लागि दरखास्त परेको अवस्थामा विपक्षी कम्पनीको शेयर बाँडफाँड गर्न मिल्ने होइन । ऐनको दफा २६ मा स्पष्टसँग सर्वसाधारणमा दर्खास्त आवाहन गर्दा कम्तीमा ५० प्रतिशतभन्दा कम शेयर बिक्री हुन नसक्ने भएका शेयरको बाँडफाँड गर्न हुँदैन भन्ने व्यवस्था रहेकोले शेयरबापतको रकम जफत गर्न लागेको निवेदकको कार्य गैरकानूनी हुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षी अन्य वित्तीय संस्थाको तर्फबाट तथा आफ्नो तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता इन्द्रशेखर खड्काले निवेदक कम्पनीले सर्वसाधारणको लागि जारी गरेको शेयरमध्ये कम्तीमा ५० प्रतिशत भन्दा कम शेयर बिक्री भएको अवस्थामा शेयर बाँडफाँड गर्न नहुने र सर्वसाधारणले शेयर खरीद गर्नबापत दाखिला गरेको रकमले खामे सम्मको शेयर कायम गरिदिनुपर्नेमा सम्पूर्ण शेयर रकम जफत गर्ने गरेको विपक्षी कम्पनीको सञ्चालक समितिको निर्णय गैरकानूनी छ । यसरी कानूनविपरीत काम गर्ने कम्पनीलाई नियमन संस्थाको हैसियतले निर्देशन दिन सक्ने अधिकार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई भएको र सो अधिकारबमोजिम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ बमोजिम निवेदक कम्पनीलाई २०६०।१।४ मा दिएको निर्देशन कानूनअनुकूल हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदक र विपक्षीले आफ्ना आफ्ना तर्फबाट पेश गर्नु भएको लिखित बहसनोट समेत अध्ययन गरी आज निर्णय सुनाउनको लागि पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा उपर्युक्तबमोजिम रिट निवेदन, लिखित जवाफ, बहसनोट समेतका कागजातहरूको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विषयमा निम्नलिखित प्रश्नहरूको निरुपण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

१. कम्पनीले शेयर बिक्री गर्दा कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६ मा उल्लिखित प्रावधानको पालन गर्नुपर्ने हो कि होइन ?
२. कम्पनीलाई शेयर जफत गर्ने वा शेयरबापत दाखिला गरेको रकम जफत गर्ने अधिकार के छ ?

३. कम्पनीलाई कानूनी व्यवस्था परिपालन गर्न गराउन कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई कम्पनी ऐन, २०५३ ले अधिकार प्रदान गरेका छु छैन ?

४. निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ?

२. यसमा प्रस्तुत मुद्दाको मूल विषयवस्तु हेर्दा विपक्षीहरूले आफूले लिन कबोल गरेको शेयरबापत दाखिल गर्न बाँकी रकम नबुझाएको कारण निजहरूको नाममा बाँडफाँड भइसकेको सम्पूर्ण शेयर जफत गर्ने गरी निवेदक कम्पनीको सञ्चालक समितिबाट मिति २०६०।३।३० मा निर्णय भएको देखिन्छ। आफूहरूले दाखिल गरेको रकमले खामेसम्मको शेयर कायम गरिदिनुपर्नेमा सम्पूर्ण शेयर जफत गर्ने गरी भएको उक्त निर्णय कार्यान्वयन गर्नबाट रोकी पाऊँ भनी यी विपक्षी समेतले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा निवेदन दिएको देखियो। तत्पश्चात् सो कार्यालयबाट तत्सम्बन्धमा आवश्यक छानबीन गरी सर्वसाधारण व्यक्तिले दाखिला गरेको रकमले खामेसम्मको शेयर कायम गरी दिनुपर्नेमा कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाविपरीत सम्पूर्ण शेयर जफत गर्ने गरी गरेको निर्णय कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाको भावना र मर्मविपरीत देखिएकोले शेयरबालाहरूले दाखिला गरेको रकमले खामेसम्मको शेयर कायम राखी प्रमाण पत्र दिन वा सो जफत शेयर अन्यत्र बिक्री भैसकेको भए कम्पनी ऐन, २०५३ ले तोकेको दरले हुने व्याज सहितको रकम फिर्ता गर्नु भनी कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ बमोजिम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट मिति २०६०।९।४ र मिति २०६०।९।१८ मा निवेदक कम्पनीलाई निर्देशन दिएको अवस्था छ।

३. अब पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदक संलग्न भएको हिमालयन डिप्टिलरी लिमिटेड कम्पनीको १७,३४,६०० थान शेयरको दरखास्त सर्वसाधारणमा निस्काशन गर्नका लागि विभिन्न ३२ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग शेयर प्रत्याभूति सम्झौता सम्पन्न भई मिति २०५८।५।२८ गते सूचना प्रकाशन भएकोमा अन्तिम मिति २०५८।६।२६ सम्ममा सर्वसाधारणबाट आवश्यक मात्रामा शेयरको दरखास्त

नपरेकाले धितोपत्र बोर्डको स्वीकृति लिई शेयर बिक्री खुल्ला अवधि मिति २०५८।७।२७ सम्म कायम गरिएको देखिन आयो। उक्त मितिसम्म कुल २९०७ जना सर्वसाधारणबाट १८३,४३० कित्ता शेयरको लागि मात्र दरखास्त पर्न आएको कुल निष्काशित शेयर संख्याको १०.५७ प्रतिशत शेयर सर्वसाधारणलाई बिक्री भएको देखिएको, उक्त शेयर सर्वसाधारणलाई बाँडफाँड गरी बाँकी १५,५९,९७० कित्ता शेयरका हकमा प्रत्याभूतिकर्ताहरूलाई बाँडफाँड भएको अवस्था रहेछ।

४. प्रस्तुत विवादको निर्णय निष्कर्षमा पुग्नुभन्दा पहिले कम्पनी ऐन, २०५३ मा भएको शेयर बाँडफाँडसम्बन्धी व्यवस्था, शेयरबापतको रुपैयाको भुक्तानीसम्बन्धी व्यवस्था तथा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले निर्देशन दिन पाउने व्यवस्थाको वारेमा के कस्तो व्यवस्था रहेछ सो हेर्नु पर्ने देखिन आयो। यससम्बन्धी कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६, ३८ र १३६ को व्यवस्था यस प्रकार रहेको छ :-

दफा २६ शेयरको बाँडफाँड :-

(१) पब्लिक कम्पनीले शेयर खरीदको लागि सर्वसाधारण समक्ष दरखास्त आव्हान गरेको मितिले बढीमा तीन महिनाभित्र सकेसम्म सबै दरखास्तवालाले शेयर पाउने गरी शेयरको बाँडफाँड गरी शेयरबालालाई तोकिएबमोजिमको ढाँचामा सूचना दिनुपर्ने छ।

तर कम्तीमा पचास प्रतिशत शेयर बिक्री हुन नसक्ने भएमा शेयरको बाँडफाँड गर्न हुदैन।

(२) उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित कारणले गर्दा सो उपदफामा उल्लिखित म्यादभित्र शेयरको बाँडफाँड हुन नसकेमा व्यहोरा खुलाई कम्पनीले सो म्याद नाघेको सात दिनभित्र निवेदन दिएमा कार्यालयले शेयर बाँडफाँडको लागि तीन महिनासम्मको म्याद थप दिनेछ।

(३) उपदफा (१) वा (२) बमोजिमको म्यादभित्र पनि शेयरको बाँडफाँड हुन नसकेमा त्यस्तो म्याद भुक्तान भएको दिनदेखि शेयर खरीदबापत प्राप्त रकम र त्यस्तो रकममा

फिर्ता बुझाउने दिन सम्मको तोकिएबमोजिमको व्याज समेत फिर्ता दिनुपर्ने छ ।

- (४) उपदफा (३) बमोजिम फिर्ता गर्नुपर्ने रकम फिर्ता गर्न नपुग भए जति रुपैयाँ संस्थापकहरूले व्यक्तिगत रुपमा व्यहोर्नुपर्ने छ ।

दफा ३८ शेयरबापतको रकमको भुक्तानी:- (१) शेयरबापतको रकमको भुक्तानी नियमावली बमोजिम माग गरिएको समयमा बुझाई चुक्ता गर्नुपर्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम पब्लिक कम्पनीले किस्ता माग गर्दा प्रत्येक शेयरवालाको नाममा बुझाउनु पर्ने किस्ता रकम, समय र स्थान खोली कम्तीमा तीस दिनको म्याद दिई तोकिए बमोजिमको ढाँचामा लिखित सूचना पठाउनु पर्नेछ । सो कुरा राष्ट्रियस्तरको पत्रपत्रिकामा समेत कम्तीमा दुई पटक प्रकाशन गर्नुपर्नेछ ।

- (३) कुनै शेयरवालाले शेयरबापत भुक्तान गर्नुपर्ने रुपैयाँ उपदफा (२) मा लेखिएको म्यादभित्र भुक्तान नगरेमा सो म्याद नाघेको मितिले तीन महिनाको म्याद थप दिई म्यादभित्र बुझाउन ल्याएमा तोकिए बमोजिमको दरले व्याज समेत लगाई बुझी लिने र सो म्यादमा पनि बुझाउन नल्याए निजको शेयर जफत हुने कुरा स्पष्ट खोली सम्बन्धित शेयरवालालाई सूचना दिनुपर्नेछ र यस्तो सूचना राष्ट्रियस्तरको पत्रपत्रिकामा कम्तीमा दुई पटक प्रकाशन गराउनु पर्नेछ । सो बमोजिमको सूचनाको म्यादमा पनि किस्ता नबुझाएमा जुन शेयरको सम्बन्धमा सो सूचना दिइएको हो सो शेयर जफत हुनेछ ।

तर सञ्चालक समितिले मनासिब देखेमा शेयरबापत भुक्तान भए जति रुपैयाँलाई शेयरको रुपमा कायम राख्न सक्नेछ ।

दफा १३६ निर्देशन दिने अधिकार:- पब्लिक कम्पनीको सञ्चालक वा अन्य कुनै कर्मचारी वा पदाधिकारीले यस ऐन वा कम्पनीको नियमावली वा प्रबन्धपत्र वा प्राइभेट कम्पनीको हकमा

सर्वसम्मत सम्भौताबमोजिम गर्नुपर्ने कुनै कामकारवाही गरेको वा गर्न लागेको छैन वा यस ऐन वा कम्पनीको नियमावलीको बर्खिलाप कुनै कामकारवाही गरेको वा गर्न लागेकोछ भन्ने कुराको सूचना कार्यालयलाई प्राप्त भएमा सो कार्यालयले सो कुराको जाँचबुझ गरी वा गर्न लगाई सोबमोजिम गर्नुपर्ने कुनै काम कुरा गर्न वा गराउन वा नगर्नुपर्ने कुनै काम कुराबाट रोक्न सम्बन्धित सञ्चालक, कर्मचारी वा पदाधिकारीलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु सो निर्देशन पाउने व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ ।

५. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत विवादलाई हेर्दा रिट निवेदक हिमालयन डिष्टिलरीले सर्वसाधारणसमक्ष आफ्नो शेयर संख्या १७,३४,६०० निस्काशन गरी शेयरको अन्तिम दरखास्त पर्ने म्यादसम्म १८३,४३० शेयर संख्या मात्र सर्वसाधारणलाई बिक्री भएको देखियो । यो संख्या कूल निस्काशित शेयर संख्याको १०.५७ प्रतिशत भएको स्पष्ट छ । यो संख्यात्मक स्थितिलाई हेर्दा तत्कालीन कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशले निर्धारित गरेको प्रतिशत (५० प्रतिशत) शेयर बिक्री भएको भन्न मिल्ने देखिएन । ऐनले निर्धारित गरेको उक्त प्रतिशतभन्दा कम शेयर बिक्री भएपश्चात् न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्न रिट निवेदक कम्पनीले विपक्षी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय समक्ष दफा २६(२) बमोजिम थप म्याद माग नगरेको भन्ने विपक्षी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको लिखित जवाफ भएको पाइयो । सोबमोजिम म्याद थपको लागि प्रयास गरेको भनी रिट निवेदनमा तथा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीको बहस तथा बहसनोटमा समेत उल्लेख भएको देखिएन । उल्लिखित दफा २६ को उपदफा (३) बमोजिम शेयर खरीदबापत सर्वसाधारणबाट शेयरबापत प्राप्त रकम र त्यस्तो रकममा फिर्ता बुझाउने दिनसम्मको तोकिएबमोजिमको व्याज समेत सम्बन्धित शेयरवालालाई फिर्ता दिनुपर्ने व्यवस्था उक्त कानूनमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

६. उपर्युक्त उल्लिखित कानूनी प्रावधान स्वेच्छक नभई बाध्यात्मक हो । यो प्रावधानको पालन गर्ने कम्पनीलाई मात्र कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) बमोजिमको अधिकार सिर्जना हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा सर्वसाधारणसमक्ष निस्काशन गरेको कूल शेयर संख्याको केवल १०.५७ प्रतिशत मात्र सर्वसाधारणबाट खरीदका लागि दरखास्त परी दरखास्त साथ पहिलो किस्ता जम्मा गरेको र बाँकी शेयर संख्याका निमित्त विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट धितोपत्र प्रत्याभूतिपत्रमा हस्ताक्षर गरी ती शेयर संख्याको पहिलो किस्ता रकम समेत रिट निवेदकको कम्पनीमा जम्मा भएको अवस्था देखियो । सर्वसाधारणले खरीद गर्न माग गरेको दरखास्त बाहेक शेयर खरीद गर्न विभिन्न कम्पनीले शेयर अन्डरराइटिङको सम्झौता गरेको हुँदा सो स्थितिलाई हेर्दा कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम ५० प्रतिशतभन्दा बढी शेयर बिक्री भएको मान्नु पर्ने हुन्छ भन्ने निवेदकको निवेदन जिकीर भए पनि उक्त दफाको तात्पर्यताको लागि त्यसरी शेयर अन्डरराइटिङको सम्झौता साथ शेयर खरीद बिक्री गर्ने गरी भएको सम्झौतालाई सर्वसाधारणले खरीद गरेको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन । यो कार्यले दफा २६ मा उल्लिखित किटानी कानूनी व्यवस्थाको परिपालना रिट निवेदकबाट भएको भनी सम्झन मिल्नेन ।

७. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदक कम्पनीले जारी गरेको शेयर खरीद हुदा जम्मा गरेको रकम बाहेकको दोस्रो किस्ता रकम जम्मा गर्न रिट निवेदक कम्पनीले शेयर खरीदकर्ताहरूलाई पटक-पटक पत्राचार तथा राष्ट्रियस्तरको पत्रिका कान्तिपुर तथा समाचारपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको भन्ने देखिन्छ । यसरी पटक पटक रकम जम्मा गर्न सूचना प्रकाशित गर्दा समेत शेयर खरीद गर्ने सर्वसाधारण, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट किस्ता रकम जम्मा नगरेबाट निवेदक कम्पनीको सञ्चालक समितिको मिति २०६०।३।३० को निर्णयले कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) बमोजिम शेयर जफत गरी सोको सूचना समेत मिति २०६०।४।२ को नेपाल समाचारपत्रमा प्रकाशित भएको देखियो । त्यस्तो सूचना प्रकाशित गरेपश्चात्

पनि बाँकी रकम दाखिला नभएको अवस्थामा कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) मा शेयर जफत गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएतापनि उक्त दफा ३८(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर सञ्चालक समितिले मनासिब देखेमा दाखिल भएका शेयरबापतको रकमलाई शेयरमा परिणत गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था पनि भएको पाइयो ।

८. कुनैपनि कम्पनीले आफूले निष्काशन गरेको शेयरमध्ये ५० प्रतिशत बिक्री नभई शेयरको बाँडफाँड गर्न नहुने, यस्तो अवस्थामा कम्पनीले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा म्याद थपको लागि निवेदन दिन सक्ने र कार्यालयले पनि ३ महिनासम्मको म्याद थप दिन सक्ने, यस्तो अवस्थामा पनि शेयर बाँडफाँड गर्न सकिएन भने व्याजसहितको रकम फिर्ता दिनुपर्ने हुन्छ । सोबमोजिमको प्रक्रिया पूरा नगरी सर्वसाधारण र विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्था सवैले माग गरेअनुसार शेयर बाँडफाँड गरी अपरिपक्व अवस्थामा नै शेयर प्रदान गरेको देखियो । तत्पश्चात् बाँकी रकम दाखिल नगरेको कारण दर्साइ बाँडफाँड भएको सम्पूर्ण शेयर समेत जफत गर्ने गरी निर्णय भएको अवस्था देखिन्छ । कम्पनी ऐनले तोकेको मापदण्ड पूरा नभई हतारहतारमा कम्पनीबाट शेयर बाँडफाँड भएको अवस्था देखिन्छ ।

९. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम आफूले पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व पालना गरेको कम्पनीले मात्र शेयर जफत गर्न पाउने हो । तर प्रस्तुत कम्पनीलाई यस्तो गर्न पाउने पूर्ण अधिकार सिर्जना भएको अवस्था देखिदैन । यस्तो स्थितिमा कम्पनीबाट शेयर खरीदकर्ताले चाहेमा व्याजसहितको रकम फिर्ता पाउने अवस्था भएपनि निजहरूले शेयरबापत दाखिल भएको रकमले खामेसम्मको शेयरलाई कायम गरी लिन चाहेको र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट पनि सोहीबमोजिमको निर्देशन दिएको अवस्थामा कम्पनीले त्यसलाई चुनौती दिदै सम्पूर्ण शेयर जफत गरेको कार्य कानूनसंगत छ भनी लिएको निवेदन जिकीरलाई कानूनसंगत एवं युक्तिसंगत भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

१०. कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा सञ्चालक समितिले मनासिब देखेमा सर्वसाधारणबाट दाखिला भएको

शेयरबापतको रकमलाई शेयरमा परिणत गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यो व्यवस्थाको अधिकार प्रयोग गरी निर्णय गर्दा कम्पनीले स्वेच्छाचारी र मनमानी ढंगले नगरी उचित कारण र तर्कमा आधारित रहि गरे भएको देखिनु पर्दछ। कम्पनीको निर्णय तथा निवेदन जिकीर समेतमा सर्वसाधारणबाट शेयरबापत दाखिल भएको रकमले खामेसम्मको रकमको शेयर दिन मनासिब आधार किन थिएन र सम्पूर्ण शेयर किन जफत गर्नु परेको हो त्यसको कुनै युक्तिसंगत तर्क दिन सकेको पाइदैन। कम्पनीबाट त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा कानूनसंगत, न्यायसंगत र विवेकसंगत ढंगबाट प्रयोग हुनुपर्नेमा सोबमोजिम भएको पाइएन। माथि उल्लेख भएबमोजिम रिट निवेदक कम्पनीको कूल निस्काशित शेयर संख्याको १०.५७ प्रतिशत मात्र सर्वसाधारणबाट शेयर खरीदको दरखास्त पर्दा कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम शेयरको बाँडफाँड नगर्नुपर्नेमा विपक्षीहरूले शेयरबापत अग्रिम दाखिला गरेको रूपमा ५० प्रतिशत रकम ग्रहण गरी शेयरको बाँडफाँड गरी बाँकी किस्ता रकम माग गरेको देखिएबाट निवेदक कम्पनीले व्यवहारतः तथा आचरणले समेत विपक्षीहरूलाई शेयरवाला भनी स्वीकार गरेको देखियो। यस्तो अवस्थामा त्यस्ता शेयरवालाको सम्पूर्ण शेयर जफत गर्ने निर्णय गरेको विवेकसम्मत देखिएन।

११. निवेदकको यो कार्यले ऐनको दफा २६(१) को व्यवस्थालाई एकातिर निस्तेज पारेको देखियो भने अर्कोतर्फ विवेकपूर्ण ढंगबाट उक्त ऐनको दफा ३८(३) को प्रयोग भएको पाइएन। यस्तो अवस्थामा शेयरवाला भनी स्वीकार गरिसकेपछि निजहरूलाई निजहरूले जम्मा गरेको रकमले खामेसम्म शेयर कायम गरी सोको प्रमाणपत्र प्रदान गर्नुपर्ने वा प्रचलित कानूनबमोजिमको व्याजसहित रकम फिर्ता गर्नुपर्नेमा सो नगरी सम्पूर्ण शेयर जफत गर्न मिल्ने भएन। रिट निवेदक आफूले अवलम्बन गर्नुपर्ने दफा २६ बमोजिमको कानूनी प्रावधानलाई नजर अन्दाज गरी बाँकी रकम जम्मा गर्नु भनी पटक-पटक सूचना तथा पत्राचार गरेबाट शेयरबापतको रकम पूरै संकलन होस भन्ने मनसाय रहेको देखिन्छ।

१२. व्यवसायिक जगतमा कुनै कम्पनीले निष्काशन गरेको शेयर खरीद गर्नु नै पछि भनी कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थालाई बाध्य पार्न सकिदैन। उक्त कम्पनीको साख, मुनाफा व्यवसायिक जगतमा कम्पनीले हासिल गरेको लोकप्रियता र कम्पनीको विश्वसनीयता आदि पक्षलाई विचार गरी शेयर खरीद गर्ने वा नगर्ने भन्ने व्यक्तिको स्वतन्त्रताको विषय पनि हो। यस्तोमा सर्वसाधारणबाट जम्मा हुनआएको रकमले खामेसम्मको शेयर कायम गरिदिनुपर्ने गरी विवेकसम्मत ढंगले निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ। यसो नगरी सम्पूर्ण शेयर जफत गर्ने निर्णय गर्दा सर्वसाधारणबाट जम्मा भएको रकम बापतको शेयर दिन मनासिब आधार नदेखिएको कुरा उक्त निर्णयमा उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन जान्छ। तर रिट निवेदकको सञ्चालक समितिको निर्णय, सो पश्चात् प्रकाशित सूचनाहरू समेतमा यस्तो अवस्था देखिन आएको छैन। यी विपक्षीहरूबाट आफूले कवुल गरेअनुसारको शेयर खरीद गर्न ५० प्रतिशत रकम अग्रिम रूपमा जम्मा भएकोमा विवाद नभएको तथा दाखिला भएको रकमले खामेसम्म शेयर कायम गरी पाउ भनी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा निवेदन दिएको र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट पनि सोहीबमोजिम निर्देशन दिएको अवस्था देखिन्छ। अर्कोतर्फ कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिमको ५० प्रतिशतभन्दा कम शेयर बिक्री भई सोअनुसार शेयर बाँडफाँड गर्नुपर्नेसम्मको पूर्व अवस्था विद्यमान नभई शेयर बाँडफाँड गर्न निवेदक परिपक्क नभएको अवस्थामा शेयर बाँडफाँड गरेको समेत आफैमा विरोधाभाषपूर्णको स्थिति पनि देखियो।

१३. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा उचित कारण र आधार वेगर शेयर जफत गर्ने गरी गरेको निर्णयबाट आघात पारेको भन्दै यी विपक्षीहरूले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा निवेदन दिएको अवस्थामा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट निवेदक कम्पनीलाई सर्वसाधारणले दाखिला गरेको रकमले खामेसम्मको शेयर कायम गरी दिनुपर्ने, सो गर्न नसकिए व्याजसहितको रकम फिर्ता गर्नुपर्ने भनी निवेदक कम्पनीलाई निर्देशन दिएको भन्ने देखियो। कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ मा पब्लिक

कम्पनीको सञ्चालक वा अन्य कुनै कर्मचारी वा पदाधिकारीले यस ऐन वा कम्पनीको नियमावली वा प्रवन्धपत्र वा प्राइभेट कम्पनीको हकमा सर्वसम्मत सम्झौताबमोजिम गर्नुपर्ने कुनै कामकारवाही गरेको वा गर्न लागेको छैन वा यस ऐन वा कम्पनीको नियमावलीको विरुद्ध कुनै कामकारवाही गरेको वा गर्न लागेको छ भन्ने कुराको सूचना कार्यालयलाई प्राप्त भएमा सो कार्यालयले सो कुराको जाँचबुझ गरी वा गर्न लगाई सो बमोजिम गर्नुपर्ने कुनै काम कुरा गर्न वा नगर्नुपर्ने कुनै काम कुराबाट रोक्न सम्बन्धित सञ्चालक, कर्मचारी वा पदाधिकारीलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु सो निर्देशन पाउनेको कर्तव्य हुने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

१४. कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को प्रक्रिया पूरा नभै शेयर बाँडफाँड भएको तथा त्यसरी बाँडफाँड भई सकेको शेयर जफत गर्ने कार्य निवेदक कम्पनीको सञ्चालक समितिको मिति २०६०।३।३० को निर्णयबाट भएको देखिएको छ । यस्तो अवस्थामा सञ्चालकहरूबाट निर्णय भएको कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा ३८(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम शेयरबापत दाखिला भएको रकमले खामेसम्म शेयर कायम गरिदिन पर्ने वा यदि शेयर कायम राख्न नसकिने भए यसको विकल्पको रूपमा दफा २६(३) बमोजिम व्याजसहित रकम फिर्ता गर्नुपर्ने हुन्छ । यी दुई विकल्पमध्ये कुनै एक विकल्प रोज्ने कर्तव्य निवेदक कम्पनीको हो । यदि यी दुई विकल्पमध्ये कुनै एक विकल्प अवलम्बन गर्न निवेदक कम्पनी हिचकिचाउँदछ र त्यसको उचित र पर्याप्त कारण दिन सक्दैन भने त्यस्तो कम्पनीलाई कानूनबमोजिमको कार्य गर्न लगाउन निर्देशन दिन सक्ने अधिकार कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ ले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई प्रदान गरेको छैन भन्न मिल्ने हुँदैन ।

१५. कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट मिति २०६०।९।१४ मा दिइएको निर्देशनले कम्पनीको दैनिक कामकारवाहीमा असर परेकोले पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी निवेदक कम्पनी, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा गएको भन्ने पनि देखियो । यसबाट

निवेदकले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अधिकारक्षेत्रलाई स्वीकार गरी उक्त कार्यालयले चालेको प्रक्रियामा संलग्न भएको अवस्था देखिँदा आफूलाई थाहा जानकारी नै नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाईको मौका समेत प्रदान नगरी निर्देशन दिएको भन्ने निवेदकको निवेदन जिकीर आफैमा खण्डित भएको अवस्था देखिन्छ । अर्कोतर्फ आफू मातहत दर्ता रहेको कम्पनीहरू कम्पनी ऐन, नियमावली तथा प्रवन्धपत्र र कम्पनीको नियमावली बमोजिम चलेको छ, छैन ? भनी त्यस्ता कम्पनीको सञ्चालक र पदाधिकारीहरूको अनुगमन गर्ने नियमनकारी निकायको रूपमा कम्पनी ऐनको दफा १३६ ले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई अधिकार दिएको अवस्था देखिन्छ । कम्पनी ऐनको उक्त दफा १३६ को कानूनी व्यवस्था संविधानप्रतिकूल रहेको भनी उक्त कानूनी व्यवस्था बदर गराउन निवेदकले चुनौती दिएको अवस्था समेत छैन । यस्तो अवस्थामा आफू अन्तर्गत दर्ता भएका कम्पनीहरूले समग्र रूपमा कानून प्रतिकूल देखिने गरी निर्णय गरेमा कानूनबमोजिम गर्नु भनी निर्देशन दिन सक्ने अधिकार उक्त ऐनको दफा १३६ ले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई दिएको छैन भनी व्याख्या गर्न मिल्ने ।

१६. प्रस्तुत रिट निवेदनमा कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को पूर्वावस्था सम्पन्न भइसकेको अवस्था नहुँदा ऐ.ऐनको दफा ३८(३) बमोजिम शेयर जफत गर्न नसकिने हुन्छ । रिट निवेदकले रिट निवेदनमा दफा २६ को चरण पूरा गरेको भनी किटानी रूपमा भन्न सकेको पनि छैन । यसको अलवा कम्पनीबाट सर्वसाधारणको शेयर जफत गर्ने निर्णय गर्दा उक्त ऐनको दफा ३८(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको मर्म र भावनालाई समेत ध्यान दिएको देखिएन । कम्पनीको सञ्चालक समितिको निर्णयमा कम्पनीको शेयर खरीद गर्न व्यक्तिले दाखिल गरेको रकमले खामेसम्मको शेयर कायम गर्न नहुने मनासिब आधार के थियो ? त्यस्तो व्यहोरा उल्लेख नै नगरी सम्पूर्ण शेयर जफत गरेको निवेदक कम्पनीको निर्णय उक्त कानूनी व्यवस्थाको विपरीत देखिन आयो । यस्तो अवस्थामा कानूनले व्यवस्था गरेको कार्य सम्पन्न गर्न लगाई

सर्वसाधारणको आर्थिक हितलाई कायम राख्न ऐनको दफा १३६ बमोजिम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई अधिकार भएकोमा विवाद गरिरहन नपरी सो कानूनको अधिनमा रही कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट दिइएको उक्त निर्देशनलाई कानूनसम्मत नभएको भनी निवेदक मागबमोजिम बदर गर्न मिल्ने देखिएन ।

१७. यसप्रकार सर्वसाधारण तथा विभिन्न संगठित संस्था, तथ निकायहरूबाट शेयरबापत संकलित रकम तथा शेयरवालाहरूको हकहित संरक्षणका निमित्त कानूनबमोजिम गरी सञ्चालन गर्ने गराउने उद्देश्यले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ ले नियमनकारी निकायको रूपमा राखेको देखिएको र यसै कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विपक्षी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट ऐ.ऐनको दफा १३६ को प्रयोग गरी दिएको मिति २०६०।९।४ र मिति २०६०।९।१८ को निर्देशनलाई कानूनविपरीत भन्न मिल्ने अवस्था देखिन आएन ।

१८. अब अन्तिम तथा चौथो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा उपर्युक्त उल्लिखित आधारहरूबाट कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा २६(१) को पूर्व अवस्था सम्पन्न नभई दफा ३८(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको मर्म र भावनाविपरीत भएको निवेदक कम्पनीको मिति २०६०।३।३० को निर्णय कार्यान्वयन गर्नबाट रोक लगाउन कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १३६ अनुसार निर्देशन दिन पाउने व्यवस्थित अधिकारअनुरूप निर्देशन दिएको कार्यबाट रिट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा हस्तक्षेप भएको नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको कार्यान्वयनको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा पठाउनु । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६७ साउन १६ गते १ रोज शुभम् ।

इजलास अधिकृत: कमलराज विष्ट

निर्णय नं. ८६१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजालस
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा

०६६-WO-०२६४

आदेश मिति: २०६८।१।४।१

विषय:-उत्प्रेषण तथा परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला चितवन, भण्डारा गा.वि.स. वडा नं.

१ बस्ने इमानसिंह लामा

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, स्थानीय विकास मन्त्रालय,
श्रीमहल, ललितपुर समेत

- मनोनयन हुँदाका बखत निर्देशिकाबमोजिम चार वर्षको पदावधि किटान नभई बढीमा चार वर्षको लागि भनी शर्तयुक्त पदावधिलाई मनोनयन पाउँदाका बखत स्वीकार गरेकोमा अहिले आएर विवाद गर्नुको कुनै औचित्यता नरहने ।

(प्रकरण नं.८)

- मन्त्रीबाट मनोनयन हुने पद स्थायी प्रकृतिको पद नभई अस्थायी प्रकृतिको राजनीतिक पद हुने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेत

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लुम्बिनी विकास कोष ऐन, २०४२ को दफा ८(१)(ज) र ९(१)

आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दर्ता हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त टिपोट र आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

म निवेदकलाई नेपाल सरकार, स्थानीय विकास मन्त्रीले मिति २०६५।१०।२६ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समिति, चितवनको उपाध्यक्ष पदमा मनोनयन गरिएको थियो। उपाध्यक्षको पदावधि बढीमा ४ वर्षको हुने भनी आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समितिको गठन गर्नेसम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.१ मा उल्लेख छ। सो पदमा नियुक्ति पाई सक्रियताका साथ निर्देशिकाले पूरा गर्न लिएको लक्ष्य प्राप्त गर्नको लागि कार्य गरिरहेकोमा विपक्षीले मिति २०६६।४।३२ को गैरकानूनी निर्णयअनुसार मलाई एक वर्षको अवधि पनि नपुग्दै कुनै आरोप विना पदबाट अवकाश दिइयो।

मलाई नियुक्ति गरिएको पद राजनीतिक प्रकृतिको पद होइन र मन्त्रीले इच्छाबमोजिम नियुक्ति र अवकाश दिन पाउने पद समेत होइन। उपाध्यक्ष पदमा नियुक्ति गर्दा राजनीतिक पदमा नियुक्ति गरे जस्तो सरकारको इच्छा लागेको व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्ने नभई “आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका” को दफा ५.२.१ बमोजिम “जिल्ला विकास समितिको सिफारिशमा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ।

मलाई दिएको अवकाश पत्रमा “तपाईंले पदमा रहँदा पुऱ्याउनु भएको सक्रिय योगदानको कदर गर्दै मिति २०६६।४।३२ को निर्णयअनुसार तपाईंलाई सो पदबाट अवकाश दिएको व्यहोरा जानकारीको लागि अनुरोध छ” भनी मैले गरेको कार्यको कदरसमेत गरिएको छ। यसरी सक्रिय रूपमा कार्य गरिरहेको व्यक्तिलाई हटाउनु पर्ने कुनै पनि कारण दिइएको छैन। यसरी कारण नदिई मलाई पदबाट हटाउन मिल्ने होइन।

निर्देशिकाको दफा ५.२.२ ले पदेन पदाधिकारीहरू बाहेक मनोनीत पदाधिकारीको पदावधि बढीमा चार वर्षको हुने भनेको छ भने नियुक्ति पत्रमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू बहाल नभएसम्म वा बढीमा चार वर्षको लागि भनिएको छ। बढीमा चार वर्ष भन्नुको तात्पर्य निर्देशिकाले तोकेबमोजिम एक पटकको नियुक्तिको चार वर्षसम्म मात्र पदाधिकार रहने भनेको हो। सरकारले जुन बेला मन लाग्यो त्यही बेलामा हटाउने भनेको होइन।

यदि त्यसो भन्ने हो भने कहिल्यै पनि स्थिरता कायम रहन सक्दैन। तसर्थ, विपक्षीको मलाई उपाध्यक्षबाट हटाउने निर्णय उक्त निर्देशिकाको दफा ५.२.१ तथा ५.२.२ को विपरीत छ।

अतः विपक्षीले मलाई १ वर्ष नपुगी अवकाश दिने गरी गरेको मिति २०६६।४।३२ को निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पूर्ववत् बाँकी अवधि कार्य गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ। साथै, कसैलाई पनि नियुक्त नगर्नु, निवेदकलाई अवकाश दिने गरी गरिएको मिति २०६६।४।३२ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु र निवेदकलाई पूर्ववत् पदमा रही कार्य गर्न दिनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु।

अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षीहरूलाई समेत राखी छलफल गर्नुपर्ने देखिँदा विपक्षीहरूलाई सूचना दिई मिति २०६६।६।२१ गते पेश गर्नु। साथै उक्त मितिसम्म निवेदकलाई आफ्नो साविक पदअनुसारको काम गर्न गराउन नरोक्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा यो आदेश समेत जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको आदेश।

निवेदकलाई गरिएको मनोनयनमा अवधि किटान गरिएको नदेखिएको अवस्थामा अन्तरिम आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता भएन भन्ने समेत यस अदालतको आदेश।

रिट निवेदकले राजनीतिक नियुक्तिको पद होइन भनी जिकीर गरे पनि यो राजनीतिक नियुक्ति हुने प्रकृतिको पद भएकोले राजनीतिक परिवर्तन

तथा सरकार परिवर्तनसँगै समितिका सदस्यहरू थपघट तथा हेरफेर हुने भएको सन्दर्भमा हटाउन नमिल्ने दावी गर्न मिल्दैन। आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समितिको उपाध्यक्ष पद स्थायी कर्मचारीतन्त्र अन्तर्गतको पद होइन। यो बढीमा चार वर्षसम्म पदावधि रहने पद हो। पूरा चार वर्ष भन्ने होइन र यो अवधि केही समयका लागि पनि हुन सक्दछ।

दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समिति गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को दफा ५.२ को उपदफा(१) ले स्थानीय निकायको निर्वाचन नभएको अवस्थामा उक्त समितिको उपाध्यक्ष जिल्ला विकास समितिको सिफारिशमा स्थानीय विकास मन्त्रीले तोक्ने व्यवस्था भएको तर शुरुदेखि नै जिल्ला विकास समितिको सिफारिशमा नियुक्ति गर्ने प्रचलन नरहेकोले रिट निवेदक स्वयम्को नियुक्ति पनि जिल्ला विकास समितिको सिफारिशमा भएको थिएन। अतः निज रिट निवेदकले जिल्ला विकास समितिको सिफारिशमा नियुक्ति हुनुपर्ने भनी दावी गर्न मिल्ने होइन।

रिट निवेदन दर्ता गर्नु अगाडि नै अर्थात् मिति २०६६।६।२४ को निर्णयानुसार रिट निवेदकको सट्टा लालबहादुर लामालाई उपाध्यक्ष पदमा नियुक्ति गरिएको हुँदा निजलाई विपक्षी नबनाइएको र नवनियुक्त उपाध्यक्षले नियुक्ति पत्र बुझी निर्णय कार्यान्वयन भइसकेको अवस्थामा रिट निवेदन जारी हुने होइन, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको स्थानीय विकास मन्त्रालय र तत्कालीन स्थानीय विकास मन्त्री पूर्णकुमार सेर्माको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेतले दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.२. मा निवेदकको पदावधि बढीमा चार वर्षको हुने उल्लेख छ भने निवेदकलाई दिइएको मनोनयन पत्रमा पदावधि उल्लेख भएको देखिदैन। मनोनयन पत्रमा पदावधि नतोकिनुको तात्पर्य निर्देशिकाले तोकेबमोजिम एक

पटकको मनोनयनले चार वर्षसम्म पदाधिकार रहने भनेको हो। सो पद राजनीतिक प्रकृतिको नभएकोले सरकारले जुनबेला मन लाग्यो, त्यही बेला हटाउन पाउने भन्ने होइन। विपक्षीले निवेदकको कार्यकाल एक वर्ष पनि नपुगी अवकाश दिने गरी गरेको मिति २०६६।४।३२ को निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पूर्ववत् बाँकी अवधि कार्य गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी होस् भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

त्यसैगरी, विपक्षी स्थानीय विकास मन्त्रालयको समेततर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले निवेदकको मनोनयन पत्रमा पदावधि नतोकिएको र दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.२. मा उपाध्यक्षको पदावधि बढीमा चार वर्षको हुने भन्ने उल्लेख भएकोले चार वर्षसम्म हटाउनै नपाउने नभई सो अगावै पनि हटाउन सक्ने हो। निवेदकलाई अवकाश दिने गरी मिति २०६६।२।३२ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत छ। रिट निवेदन दर्ता गर्नु अगावै मिति २०६६।५।२४ को नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरको निर्णयअनुसार रिट निवेदकको सट्टा लालबहादुर लामालाई सो पदमा मनोनयन गरिसकिएको हुँदा नवनियुक्त लालबहादुर लामा समेतलाई विपक्षी नबनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

उपरोक्त बमोजिमको बहस सुनी मिसिल संलग्न रिट निवेदन समेतका सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा, नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरको मिति २०६५।१०।२६ को निर्णयअनुसार आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समिति, चितवनको उपाध्यक्ष पदमा मनोनयन भई कार्यरत रहेको र दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.२ अनुसार पदावधि बढीमा चार वर्ष रहेकोमा माननीय मन्त्रीज्यूको मिति २०६६।४।३२ को गैरकानूनी निर्णयले एक वर्ष अवधि नपुग्दै पदबाट

अवकाश दिइएकोले सविधान प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा सो अवकाश दिने निर्णय खारेज गरी, सो पदमा पुनर्वाहाली गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन व्यहोरा र निवेदकलाई अवकाश दिने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत रहेकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

३. निवेदकलाई नेपाल सरकारले मिति २०६५।१०।२६ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट चितवन जिल्लाको आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समितिको उपाध्यक्ष पदमा पदावधि नतोकी मनोनयन गरिएको र नेपाल सरकारको मिति २०६६।४।३२ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयानुसार सो पदबाट अवकाश दिएको तथ्य मिसिल संलग्न निवेदकको उक्त मितिको मनोनयन पत्र एवं अवकाश पत्रको छयाँकपिबाट समेतबाट देखिन्छ र सो तथ्यमा कुनै विवाद समेत रहेको देखिदैन।

४. दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.१ बमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन नभएको अवस्थामा उक्त समितिहरूको उपाध्यक्ष जिल्ला विकास समितिको सिफारिशमा स्थानीय विकास मन्त्रीले तोकेको व्यक्ति रहनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको, सो निर्देशिकाको दफा ५.२.२. मा सो समितिको उपाध्यक्षको पदावधि बढीमा चार वर्षको हुने भनी उल्लेख भएको र सोही व्यवस्थाअनुसार निवेदकलाई स्थानीय विकास मन्त्रीबाट मनोनयन गरेको तथ्य मिसिल संलग्न निवेदकको मनोनयन पत्रको छयाँकपि समेतबाट देखिन आयो।

५. दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.२.मा आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समितिको उपाध्यक्षको पदावधि बढीमा चार वर्षको हुने भन्ने व्यवस्था भएको र मनोनयन पत्रमा पदावधि उल्लेख नभएको तथ्यले निवेदकको पदावधि सीमित गर्ने नगर्ने सम्बन्धी विषयमा केन्द्रीत रही विवेचना हुन आवश्यक रहेको देखिन्छ।

६. यस अदालतबाट ऐनमा पदावधि कितान गरिएकोमा नियुक्तिकर्ताले बढीमा भनी नियुक्ति प्रदान गरिएको विषयमा परेका मुद्दाहरूमा निर्णय भई

सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको पाइन्छ। यसरी भएका केही निर्णयहरूमध्ये २०६३-WO-३४९५ निवेदक गोविन्द चित्रकार विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा लुम्बिनी विकास कोष ऐन, २०४२ को दफा ९(१) बमोजिम सदस्य सचिवको पदावधि पाँच वर्षको लागि भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएकोमा निवेदकलाई बढीमा पाँच वर्षको लागि भनी नियुक्ति दिइएको देखिएकोमा अदालतबाट निर्णय हुँदा“यी निवेदकको नियुक्ति पनि लुम्बिनी विकास कोष ऐन, २०४२ को दफा ८(१)(ज) अनुसार भएकोले सोही ऐनको दफा ९(१) ले सदस्य सचिवको पदावधि पाँच वर्ष निर्धारित गरेको छ। सो अवधिभन्दा अगावै पदबाट हटाउन मिल्दैन भन्ने निवेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा निवेदकलाई २०६२।४।११ मा दिएको मनोनयन पत्रमा बढीमा पाँच वर्षको लागि भन्ने स्पष्टका साथ उल्लेख गरेको पाइन्छ। सो नियुक्ति सरहको मनोनयन पत्रमा पदावधि उल्लेख नभएको वा पदावधि पाँच वर्ष उल्लेख भएको भए अवस्था अर्कै हुन सक्दछ। तर पदावधि बढीमा पाँच वर्ष उल्लेख हुनुको उद्देश्य र अर्थ नियुक्ति गर्ने वा मनोनीत गर्ने निकायले उक्त अवधिभित्र जहिले पनि हटाउन सक्दछ भन्ने देखिन्छ। किनभने पदावधिको हकमा पाँच वर्ष र बढीमा पाँच वर्षलाई समान अर्थ र समान प्रयोजनको रूपमा ग्रहण गर्न सकिँदैन” भनी रिट निवेदन खारेज हुने आदेश भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ।

७. यसैगरी, २०६५-WO-१०१७ निवेदक हरिप्रसाद शर्मा विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको मुद्दामा निवेदकलाई गुठी संस्थानको प्रशासक पदमा बढीमा दुई वर्षको लागि भनी नियुक्ति प्रदान गरिएकोमा अदालतले फैसला गर्दा“...निवेदक नियुक्ति हुँदाकै अवस्थामा बढीमा दुई वर्षको अवधिको लागि मात्र नियुक्ति भएको देखिएकाले नियुक्ति गर्ने निकायले जुनसुकै समयमा निजको सेवा लिन इन्कार गर्न सक्ने नै हुँदा निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश गर्ने गरी भए गरेको नेपाल सरकारको निर्णयमा कुनै त्रुटि विद्यमान देखिन आएन...” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। उल्लिखित प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतबाट बढीमा

भनी वा अवधि नतोकी नियुक्ति प्रदान गरिएकोमा नियुक्तकर्ताबाट चाहेको समयमा नियुक्त वा मनोनीत पदाधिकारीलाई पदबाट अवकाश दिन सक्ने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको अवस्था रहेको छ ।

८. प्रस्तुत विवादमा दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.२.मा आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समितिको उपाध्यक्षको पदावधि बढीमा चार वर्षको लागि भन्ने उल्लेख भएको एवं निवेदकको मनोनयन पत्रमा पदावधि उल्लेख नभएको तथ्यलाई स्वीकार गरी बसेको देखिन्छ । निजलाई उक्त व्यवस्था स्वीकार्य थिएन भने निर्देशिका बमोजिमको पदावधि कितान गरी मनोनयन पाउनु पर्नेमा नदिएको/नपाएको भनी निजलाई मनोनयन गर्दाका बखत नै उठाएको, मनोनयनलाई अस्वीकार गरेको, संशोधन गराएको र सोही विषयमा कही उजुर गरेको भन्ने निवेदनमा खुलाएको पाइँदैन । निवेदकले उक्त समितिको उपाध्यक्ष पदमा मनोनयन हुँदाका बखत निर्देशिका बमोजिम चार वर्षको पदावधि कितान नभई बढीमा चार वर्षको लागि भनी शर्तयुक्त पदावधिलाई मनोनयन पाउँदाका बखत स्वीकार गरेकोमा अहिले आएर विवाद गर्नुको कुनै औचित्यता रहन आउँदैन ।

९. आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समितिको उपाध्यक्षको पद राजनीतिक प्रकृतिको पद होइन भन्ने निवेदन जिकीर एवं निवेदकको तर्फबाट लिइएको बहस जिकीरको सम्बन्धमा विचार गर्दा, दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.१ बमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन नभएको अवस्थामा उक्त समितिहरूको उपाध्यक्ष जिल्ला विकास समितिको सिफारिशमा स्थानीय विकास मन्त्रीले तोकेको व्यक्ति रहनेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार मन्त्रीबाट मनोनयन हुने सो पद स्थायी प्रकृतिको पद नभई अस्थायी प्रकृतिको राजनीतिक पद रहेको कुरा पुष्टि हुन आएकोले उल्लिखित निवेदन एवं बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१०. यसैगरी, प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता हुनु अगावै मिति २०६६।५।२४ को नेपाल सरकारको

मन्त्रीस्तरीय निर्णयअनुसार रिट निवेदकको सट्टा लालबहादुर लामालाई सो निवेदकलाई अवकाश दिइएको पदमा नियुक्ति गरिसकिएको र निजले कार्यभार समेत सम्हालिसकेको तथ्य स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ समेतबाट देखिन आयो । सो तथ्य निवेदनमा उल्लेख नगरी तथ्यलाई लुकाएको एवं नवनियुक्त उपाध्यक्ष लालबहादुर लामा समेतलाई विपक्षी नबनाई रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ । सत्य, तथ्यलाई लुकाई अदालतलाई गुमराहमा पार्ने मनसायले सफा हात र शुद्ध हृदय लिई निवेदक अदालत प्रवेश गरेको भनी मान्न सकिने अवस्था समेत देखिन आएन ।

११. अतः उल्लिखित तथ्य, कानून एवं नजीरको विश्लेषणबाट निवेदकलाई स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति २०६६।०४।३२ को निर्णयबमोजिम दलित वर्ग उत्थान जिल्ला समन्वय समिति/आदिवासी जनजाति समन्वय समितिको गठन गर्ने सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५.२.२. बमोजिम बढीमा चार वर्षको लागि आदिवासी जनजाति जिल्ला समन्वय समिति चितवनको उपाध्यक्ष पदमा मनोनयन गरिएको, सो मनोनयनलाई मौकामा निवेदकले स्वीकार गरी बसेको, निवेदकलाई गरिएको मनोनयन पत्रमा पदावधि कितान नगरिएको, निवेदकलाई नियुक्ति गरिएको पद अस्थायी एवं राजनीतिक प्रकृतिको देखिएको, निवेदकको ठाउँमा अर्को व्यक्ति मनोनयन भई नवनियुक्त उपाध्यक्षले मनोनयन पत्र बुझी कार्यभार सम्हाली निर्णय कार्यान्वयन भइसकेको अवस्था देखिदा उक्त पदबाट निवेदकलाई हटाईएको विपक्षी नेपाल सरकारको कार्य गैरकानूनी एवं त्रुटिपूर्ण भई संविधान र कानूनद्वारा प्रत्याभूत आफ्नो हकमा आघात परेको भन्ने निवेदन दावीसँग सहमत हुन सकिएन । निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्ने अवस्थाको विद्यमानताको अभावमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

त संवत् २०६८ साल वैशाख ४ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत:- रमेशप्रसाद रिजाल

निर्णय नं. ८६१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

२०६६-WO-०४२२

विषय:—परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १९ याटखा घर
भै काठमाडौं क्षेत्र नं. ८ का संविधानसभा
सदस्य नविन्द्रराज जोशी

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
काठमाडौं समेत

- सार्वजनिक सरोकारको विवादमा अन्य मुद्दाहरूको प्रकृति जस्तो प्रतिद्वन्दात्मक चरित्र हुँदैन । यसमा निवेदक विपक्षी र अदालतको पनि सार्वजनिक हितलाई बढावा दिने उद्देश्य अन्तर्निहित रहेको हुन्छ । त्यसैले सर्वसाधारणलाई असर पार्ने कार्यका सम्बन्धमा राज्य र यसका अवयवहरू आफूलाई निर्दिष्ट गरिएका संवैधानिक र कानूनी कर्तव्यको परिपालनामा गम्भीर हुनैपर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- भिनामसिना समस्या देखाई प्राथमिकतामा पार्नुपर्ने राजधानीलगायतका विभिन्न स्थानको फोहरमैला व्यवस्थापनमा दीर्घकालीन रूपमा समस्या समाधानतर्फ अग्रसर हुनुपर्ने ।
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनअनुसार फोहरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धमा स्थानीय निकायले आपसी समझदारीद्वारा निष्कर्षमा पुगी सहमति हुनुपर्नेमा यस्तो हुन नसकेकोबाट फोहरमैलाको व्यवस्थापनको समस्या सिर्जना भएको अवस्थामा महानगरपालिका र उपमहानगरपालिकाले आवश्यक पहल गर्नुपर्ने ।

- सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य र वातावरण साथै राज्यको पहिचानसँग जोडिएको राजधानीको फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्न यति घण्टा, दिन र महिना भनी समय किटान गर्न उचित नहुने हुँदा जति सक्दो चाँडो स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन समेतले तोकेको काम, कर्तव्य र अधिकारबमोजिम कार्य गरी आगामी दिनमा समस्या नरहने तर्फ युद्धस्तरमै कारवाही गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री रामचन्द्र सुवेदी
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश
शर्मा पौडेल एवं विद्वान अधिवक्ता श्री
रमेशकुमार रोक्का, अधिवक्ता श्री
सनतकुमार बास्कोटा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५(५) र
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६, दफा ९६(१)(ख) को देहाय ३, ६, ७

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त टिपोट र आदेश यस प्रकार रहेको छ:—

काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिकाले आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने कामअन्तर्गत फोहर मैलाको व्यवस्थापन गरी स्वच्छ वातावरण कायम राख्नु पर्ने दायित्व र कर्तव्य पालन नगरेको कारणले यहाँका नागरिक र पर्यटकहरूको साथै म निवेदकको समेत स्वच्छ वातावरणमा जीउन पाउने अधिकारमा प्रत्यक्ष आघात हुने कार्य भएको र सार्वजनिक हकको सरोकारको विषय हुँदा यो रिट निवेदन गर्न आएको छ ।

काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिका क्षेत्रमा रहेको फोहर मैला

नउठेको १७ दिन वितिसकेको छ । शहरको गल्ली र मूल सडकमा फोहोर जम्मा भएको कारणले सडकमा सवारी साधन आवागमन र सर्वसाधारणलाई हिड्डुल आवतजावत गर्न समस्या एकातिर छ भने दुर्गन्धित वातावरणले सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर परिरहेको अवस्था विद्यमान छ । काठमाडौं महानगरपालिकामा दैनिक ३५० टन र ललितपुर उप महानगरपालिकाबाट करीव ५० टन फोहोर संकलन हुने अनुमान छ । १७ दिनसम्म नउठेको फोहोरको परिणामले सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा अहिले नै भयावहको स्थिति छ भने अझै फोहोर नउठ्ने हो भने सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा गम्भीर प्रभाव परी स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने व्यक्तिको हक शून्य अवस्थामा पुग्न सक्ने अवस्था छ ।

सर्वप्रथम प्रत्यर्थी काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र सरसफाइ र फोहोर संकलन ढुवानी तथा तह लगाउनु पर्ने स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ बमोजिम तोकिएको कर्तव्य र दायित्व पालन गरेको अवस्था छैन । प्रत्यर्थीहरूले आफूलाई तोकिएको कर्तव्य पालन नगरेको कारणले सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर परिरहेको अवस्थामा प्रत्यर्थीहरू आफ्नो कर्तव्य र दायित्वबाट पन्छिन खोज्न पाउने होइनन । त्यसैगरी अन्य प्रत्यर्थीहरूले पनि जनताको जीउ धन सुरक्षाको प्रत्यभूति गर्नुपर्ने र आफू मातहतका निकायले कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने काम नगरेमा स्वयं राज्य र सरकार तर्फबाट पनि जनताको प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने वातावरण र स्वास्थ्य सम्बन्धमा आवश्यक पहल गरी फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने दायित्व नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५(५) बमोजिम आवश्यक व्यवस्था समेत प्रत्यर्थीहरूले नगरेको प्रष्ट छ ।

सरकारको तर्फबाट प्रत्यर्थी स्थानीय विकास मन्त्रालयले फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्न धादिङको ओखरपौवामा निर्माण गरेको ल्याण्डफिल्ड साईडसम्म फोहोर पुऱ्याउन नसकेको कारणले काठमाडौं र ललितपुरबाट फोहोर उठ्न नसकेको भनी सञ्चार माध्यमहरूमा प्रत्यर्थीहरूको भनाई आए पनि स्थानीय जनतासँग सरकारले गरेको सम्झौता पूरा गर्नुपर्ने प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री र नेपाल सरकारको दायित्व र

कर्तव्य रहेको र सडक मार्ग अवरोध भएको भए त्यसक्षेत्रको जनताको माग पूरा गर्ने तर्फ पहल गरी शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति गरी अन्य प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिमको कार्य गरी सहज वातावरणमा फोहोर मैलाको व्यवस्थापन गरी सर्वसाधारणको स्वास्थ्यसम्बन्धी हकको प्रत्याभूत गर्नबाट प्रत्यर्थीहरूले पन्छिन मिल्दैन ।

अतः काठमाडौं महानगरपालिका क्षेत्र र ललितपुर उपमहानगरपालिका क्षेत्रमा जत्रतत्र रहेको फोहोर मैला उठाई, उठाउन लगाई फोहोर मैलाको उचित स्थानमा व्यवस्थापन गरी सर्वसाधारण लगायत म निवेदक समेतको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने सवैधानिक हकको प्रत्याभूति र प्रचलन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदनको व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो । बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ८१ अनुसार महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका एवं नगरपालिकाहरू अविच्छिन उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था हुने भएकाले उक्त संस्थाबाट हुने कामकारवाहीको विषयसँग जोडेर यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाउन मिल्ने होइन । यसमा पनि काठमाडौं उपत्यकाअन्तर्गतका काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर उपमहानगरपालिका एवं स्थानीय विकास मन्त्रालय समेतको प्रयासमा विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरे बमोजिमको फोहोर मैला व्यवस्थापनसम्बन्धी तत्काल देखिएको समस्या समाधान भइसकेको र हाल फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापन समेत भैरहेको छ ।

स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने नागरिकहरूको अधिकारलाई यस कार्यालयले सदैव सम्मान गर्दै आएको र भविष्यमा पनि सम्मान गर्ने कुरा सम्मानित अदालतसमक्ष व्यक्त गर्दछु । तथापि कहिलेकाँही विविध किसिमका समस्याहरूको

व्यवस्थापन गर्ने क्रममा केही समय लाग्ने हुँदा दैनिक रुपमा फोहोर मैलाको व्यवस्थापन गर्न कठिनाई हुने हुन्छ। यसमा पनि विपक्षीले रिट निवेदनमा उठाउनु भएको समस्याको समाधान भैसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

फोहोर मैला तथा वातावरण स्वच्छ राख्ने सम्बन्धमा स्थानीय निकायले आफ्नो स्रोत साधनले सम्भव भए सम्म निरन्तर कार्य गरिरहेका छन्। काठमाडौं तथा ललितपुर शहरी क्षेत्रको फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्न मिति २०६२।२।२२ देखि नुवाकोट जिल्लाको सिसडोल साइट निर्माण सम्पन्न भई हाल फोहोर व्यवस्थापन हुँदै आएको छ। थप व्यवस्थापनको लागि सोही स्थान नजिक आलेटार ल्याण्डफिल साइट निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको छ। यस्तो अवस्थामा रिट निवेदकले भने जस्तो यस मन्त्रालयले फोहोर संकलन तथा विर्सजनमा बेवास्था गरेको भन्ने मिल्ने देखिँदैन। रिट निवेदकलाई विदीत भएकै तथ्य हो ल्याण्डफिल साइटको स्थानीय समुदायले फोहोर संकलन गरिएका सवारी साधनलाई आवागमनमा बाधा पुऱ्याएको कारणले विगत महिना केही दिन फोहोर विर्सजन हुन नसकेको मात्र हो। तर अहिले त्यो समस्या छैन।

दीर्घकालीन रुपमा फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्न बन्चरे डाँडा ल्याण्डफिल साइटको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन कार्य सम्पन्न भई स्वीकृतिको लागि वातावरण तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालयमा पेश भइसकेको छ। दीर्घकालीन फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।१।२३ को बैठकले फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्न बनेको विधेयक २०६५ तर्जुमा गर्न सैद्धान्तिक स्वीकृति प्रदान गरेकोले काम अगाडि बढी नै सकेको छ। समय-समयमा फोहोरमैला व्यवस्थापनमा स्थानीय वासिन्दा र सम्बन्धित निकायका बीच समस्या उठ्ने गरेकोमा आपसी सहमतिमा समस्या समाधान गरिँदै आएको छ। सहमति कार्यान्वयनलाई मन्त्रालयबाट आवश्यक पहल समेत भइँदै रहेको छ। ओखरपौवा ल्याण्डफिल साइट प्रभावित क्षेत्रको स्थानीय विकास निर्माणका लागि विनियोजित रकमबाट सो क्षेत्रको राजनीतिक संयन्त्रको सिफारिशबमोजिम प्राथमिकता

प्राप्त ग्रामिण खानेपानी, साना सिँचाई तथा विद्यालय भवन निर्माण आदि योजनाको सञ्चालन समेत भइरहेको छ। हाल फोहोर उठाउने सम्बन्धमा विवाद समाधान भइसकेको कारण विपक्षीले फोहोर उठाई पाउँ भनी यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेतको स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

विपक्षीको निवेदन लेखाइअनुसार यस महानगरपालिकाको सरसफाइ र स्वच्छ राख्नु निवेदक समेत सबै महानगरबासीको साथसाथै यस कार्यालयको पनि दायित्व र कर्तव्य हो भन्नुमा अन्यथा भन्न मिल्दैन। निवेदक संविधानसभा सदस्य यस महानगरपालिकाको पूर्व उपप्रमुखज्यू पनि हुनुहुन्थ्यो। निजकै कार्यकालमा पनि “हराभरा स्वच्छ सफा काठमाडौं” भन्ने नारा पनि रहेको हो। यसै अनुरूप गर्न गराउन यस कार्यालय आफ्नो स्रोत साधन र वलवृताले सक्दो प्रयासरत रहेको तथ्यमा निवेदक आफै विज्ञ र जानकार हुनुको साथै काठमाडौंबाट संविधानसभा सदस्य विधायक पनि हुनु भएबाट स्वयं देशको नीति निर्माण हुने गरिने सम्मानित निकायमा हुनु भएबाट निवेदक स्वयं जिम्मेवार, सरोकार र जानकार हुनु हुन्छ। फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि ओखरपौवा ल्याण्डफिल साईडका स्थानीय वासिन्दाको मागदावीका कारण केही समय फोहोर व्यवस्थापन गर्ने समय अभावका कारण फोहोर उठाउन नसकिएको सर्वविदित सार्वजनिक तथ्यनै हो। त्यस्तै यस संस्थाको विषयमा राजनीतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू समेतको सहभागितामा छलफल पछि स्थानीय संयुक्त संघर्ष समितिसँग मिति २०६५।१।०१ गते सम्झौता भई सोही मितिदेखि फोहोर संकलन गर्न थालेपछि आजको मितिसम्म पनि फोहोर उठाउने काम भैरहेको छ।

सम्झौतापश्चात् फोहोर उठ्ने काम सूचारु भैसकेको, भइरहेको हुँदा मिति २०६५।१।०१ मा निवेदन दायर भै १७ दिन सम्म फोहोर नउठेको भन्ने अवस्था नरहेको, नभएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनु गरिनु निस्प्रयोजन हुने भएबाट विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको काठमाडौं महानगरपालिकाको लिखित जवाफ।

विपक्षीले २०६५ साल पुस अन्तिम एवं माघ महिनाको पहिलो तथा दोस्रो हप्तामा काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिकाबाट दैनिक संकलन हुने फोहर मैला निष्काशनको लागि डम्पिङ्ग साईट ओखरपैवामा फोहोर फाल्न ओखरपौवा एवं छत्रे देउराली समेतका जनताहरूले अवरोध गरी फोहोर थुप्रिएको काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिकामा फोहोर थुप्रेको भनी रिट दर्ता गरेको देखिएकोमा सो सम्बन्धमा अवरोध गर्ने जनतासँग वार्ता भई सहमति समेत भई हाल दिनानुदिन फोहोर मैला उठाई डम्पिङ्ग साईटमा विसर्जन गर्ने कार्य भइरहेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ ले फोहोर मैलाको व्यवस्थापन गर्ने कार्य उपमहानगरपालिकालाई ताकेको कुरामा विवाद छैन । फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन गरी वातावरण सफा कायम राख्नु उपमहानगरपालिकाको कर्तव्य भएकोमा समेत विवाद हुन सक्दैन । सो कानूनी दायित्वबमोजिम यस उपमहानगरपालिकाले आफ्नो स्रोत र क्षमताले भ्याएसम्म पूरा गर्ने कार्य गरी आएको छ । माथि उल्लिखित फोहोर नउठाएको फोहोर थुप्रिन दिएको थिएन । हाल काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिकाको डम्पिङ्ग साईट उक्त एक ठाउँमा भएको र सो डम्पिङ्ग साईट नजिकका बासिन्दाले बेलाबेलामा विभिन्न माग राखी फोहोर फ्याँक्न अवरोध गर्ने गरेकोले सोको विकल्प र स्थायी समाधान खोज्नु पर्ने अवस्था रहेको छ । उक्त कार्य गर्न यस उपमहानगरपालिकाको काबू बाहिरको कुरा हो । यसको लागि नेपाल सरकारले नै व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । फोहोर संकलन एवं निष्काशन उपमहानगरपालिकाको दायित्व भए तापनि डम्पिङ्ग साईट नगरपालिका आफैँ एकलैले व्यवस्था गर्न सक्ने अवस्था छैन । निवेदकले उठाउनु भएको कुराहरू सकारात्मक र स्वागत योग्य भएकोमा विवाद नभए तापनि विपक्षीले दावी गरेको कुरा हाल समाधान भईसकेको अवस्था छ । विपक्षीले दावी गरेबमोजिम हाल फोहोर थुप्रेको अवस्था नरहेको र अझ यस उपमहानगरपालिकाले तत्कालीन अवस्थामा समेत फोहोर व्यवस्थापन गरेको अवस्था भएकोले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको ललितपुर उपमहानगरपालिको भनाई ।

स्थानीय निकायले आफ्नो स्रोत साधनले सम्भव भएसम्म फोहरमैला तथा वातावरण स्वच्छ राख्ने सम्बन्धमा निरन्तर कार्य गरी रहेका छन् । काठमाडौं तथा ललितपुर शहरी क्षेत्रको फोहरमैला व्यवस्थापन गर्न मिति २०६२।२।२२ देखि नुवाकोट जिल्लाको सिसडोल साइट निर्माण सम्पन्न भई हाल फोहर व्यवस्थापन हुँदै आएको छ । थप व्यवस्थापनको लागि सोही स्थान नजिक आलेटार ल्याण्डफिल साईट निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको छ । यस्तो अवस्थामा रिट निवेदकले भने जस्तो फोहर संकलन तथा विसर्जनमा यस मन्त्रालयले बेवास्ता गरेको छैन । रिट निवेदकलाई जानकारी भएकै कुरा हो । ल्याण्डफिल साइटको स्थानीय समुदायले विगत महिना केही दिन फोहर संकलन गरिएका सवारी साधनलाई आवगमनमा बाधा पुऱ्याएकोले फोहर विसर्जन हुन नसकेको मात्र हो जुन निवेदकलाई समेत जानकारी छ ।

दीर्घकालीन रूपमा फोहरमैला व्यवस्थापन गर्न बञ्चरे डाँडा ल्याण्डफिल साइटको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन कार्य सम्पन्न भई स्वीकृतिको लागि वातावरण तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालयमा पेश भइसकेको छ । दीर्घकालीन फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले फोहरमैला व्यवस्थापन गर्न बनेको विधेयक २०६५ तर्जुमा गर्न सैद्धान्तिक स्वीकृति प्रदान गरेकोले काम अगाडि बढी नै सकेको छ । समय-समयमा फोहरमैला व्यवस्थापनमा स्थानीय वासिन्दा र सम्बन्धित निकायका बीच समस्या उठ्ने गरेकोमा आपसी सहमतिमा समस्या समाधान गरिदै आएको छ । सहमति कार्यान्वयनलाई मन्त्रालयबाट आवश्यक पहल समेत भई नै रहेको छ । ओखरपौवा ल्याण्डफिल साइट प्रभावित क्षेत्रको स्थानीय विकास निर्माणका लागि विनियोजित रकमबाट सो क्षेत्रको राजनीतिक संयन्त्रको सिफारिशबमोजिम प्राथमिकता प्राप्त ग्रामिण खानेपानी, साना सिँचाई तथा विद्यालय भवन निर्माण आदि योजनाको सञ्चालन समेत भइरहेको छ । हाल फोहर उठाउने सम्बन्धमा विवाद समाधान भई सकेको कारण विपक्षीले फोहर उठाई पाउँ भनी यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेतको माननीय मन्त्री, स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक र विपक्षीहरूबाट निम्न कानून व्यवसायीहरूले बहस गर्नुभयो ।

काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिका क्षेत्रमा रहेको फोहोर शहरको गल्ली र मूल सडकमा फोहोर जम्मा भएकाले सडकमा सवारी साधन आगमन र सर्व साधारणलाई हिँडडुल, आवतजावत गर्न समस्या परेका एकातर्फ छ भने सो बाट जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर परेकोमा विवाद छैन । विपक्षीहरूले आफ्नो क्षेत्रभित्र सरसफाइ र फोहोर संकलन हुवानी तथा तह लगाउन स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ बमोजिम तोकिएको कर्तव्य र दायित्व पालना नगरेकाले फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापन हुन नसकेको छ । कानूनी कर्तव्य, दायित्व पालनाका लागि परमादेश जारी हुनपर्दछ भनी निवेदक तर्फबाट अधिवक्ता श्री रामचन्द्र सुवेदीले बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी तर्फबाट ललितपुर उपमहानगरपालिकाका तर्फबाट अधिवक्ता श्री रमेशकुमार रोक्काले निवेदकले उठाउनु भएको विषय प्रशंसनीय छ । नगरपालिका क्षेत्रभित्र फोहोरको समुचित व्यवस्थाको लागि डम्पीड साइट छैन । नेपाल सरकारले डम्पीड साइट उपलब्ध नगराउँदा फोहोर मैला विर्सजनका लागि स्थायीरूपमा समाधान हुन नसकेको हो । हाल स्थितिमा परिवर्तन भै, निवेदकले उठाएको फोहोरमैला नगरपालिका क्षेत्रबाट उठिसकेको अवस्था हुँदा रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छैन भनी बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी काठमाडौं महानगरपालिका तर्फबाट अधिवक्ता श्री सनतकुमार बास्कोटाले राजधानीको फोहोर मैलाको समुचित व्यवस्थापनमा सबै पक्षले ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ । आफूसँग भएको स्रोत साधनको परिचालन गरी फोहोर उठाउने महानगरपालिकाबाट काम हुँदै आएको छ । निवेदकले उठाए जस्तै केही समय ओखरपौवा ल्याण्डफिल्ड साइटका स्थानीय वासिन्दाका मागदावीका कारण फोहोर व्यवस्थापन गर्न ढिला हुन गएको हो । हाल फोहोरमैला उठाई सकी फोहोर विषयको समस्या समाधान भै सकेकाले रिट निवेदन खारेजभागी छ भनी बहस पैरवी गर्नुभयो ।

त्यसैगरी नेपाल सरकारको तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले फोहोर

मैलाको समस्याको समाधानप्रति सरकार उदासीन छैन । संविधानको धारा ३५(२) बमोजिम राज्यका नीतिहरू Guiding principles मात्र हुन्, अदालतले लागू गर्न सक्ने अवस्थाका होइनन् । शहरको फोहोर मैला उठ्न नसकेको भनी जुन अवस्थामा रिट लिई आउनु भएको हो त्यस अवस्थामा परिवर्तन भै फोहोर उठिसकेकाले रिट जारी हुनुपर्ने औचित्य नै नहुँदा खारेजभागी छ भनी बहस गर्नुभयो ।

निवेदनसहितको मिसिल, उपरोक्त निवेदक र विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी प्रस्तुत मुद्दामा देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

- (क) निवेदकको दावीबमोजिम तत्काल उठ्न नसकेको फोहोरमैला उठ्ने काम भैसकेको अवस्थामा रिट निवेदन औचित्यमा प्रवेश गर्न मिल्ने हो, होइन ?
- (ख) फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापनका लागि संविधान र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनद्वारा निर्दिष्ट दायित्वको पालना विपक्षीहरूबाट भएको छ, छैन ?
- (ग) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

२. पहिलो विषयका सम्बन्धमा विचार गर्दा काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर नगरपालिका क्षेत्रमा रहेको फोहोर मैला नउठेको धेरै दिन भइसक्यो । शहरको मूल सडकमा फोहोर जम्मा भएका कारण सडकको सवारी आवागमन सर्व साधारणलाई हिँडडुल गर्न अपठ्यारोका साथै स्वास्थ्यमा समेत प्रतिकूल असर पारेको छ । नेपाल सरकार र विपक्षी नगरपालिकाहरूले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५(५) र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ बमोजिम फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापन नगरी कानूनी कर्तव्यको पालना नगरेकाले परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन र नगरपालिका एवं स्थानीय विकास मन्त्रालयको समेत प्रयासमा रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम फोहोरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी तत्काल देखिएको समस्या समाधान भैसकेको र हाल फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापन भैसकेको हुँदा निवेदन दावीको

अवस्थामा परिवर्तन भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा रिट निवेदनको औचित्यमा प्रवेश गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ। वातावरण संरक्षण, प्रदुषण नियन्त्रण जनस्वास्थ्य एवं सर्वसाधारण जनताको बाँच्न पाउने नैसर्गिक मानव अधिकारसँग सम्बद्ध रहेकाले यसको लागि उपयुक्त व्यवस्था गर्नु राज्यको र यसका अंगहरूको कर्तव्य हुन्छ। स्वच्छ र स्वास्थ्य वातावरण जीवनको समग्रताको अङ्ग भएकाले जीउने अधिकारभित्र स्वच्छ स्वास्थ्य वातावरणको हक पनि अन्तरभूत हुन्छ। निवेदकले फोहर मैला निवेदन परेको अवस्थामा कायम नरहेको भन्ने भए पनि लिखित जवाफ परेपछि पनि पटकपटक फोहोर मैलाको समस्या आएको र आज रिट निवेदनको सुनुवाई हुनु पूर्व केहीदिन अघि पनि समस्या आएको छलफलमा उठेको र इजलासलाई पनि अनुभूति भएको विषय हो। यसैले निवेदकले दावी गरेको फोहर मैला उठिसकेकाले रिटको सान्दर्भिकता नै समाप्त भैसकेको भनी विपक्षीको जिकीरबमोजिम अर्थ गर्न नमिल्ने देखिँदा दीर्घकालीन रूपमा समाधान हुनुपर्ने फोहरमैलाको व्यवस्थापनको विषयसँग सम्बन्धित सार्वजनिक सरोकार सँग सन्निहित भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्यततामा प्रवेश गरी अदालतले निर्णय दिनुपर्ने हुन आउँदछ। रिटको औचित्यमा प्रवेश गर्नु नपर्ने भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ र निजका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसँग सहमत हुने अवस्था रहेन।

३. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मुलुकको ऐन कानूनद्वारा राज्य र यस अन्तर्गतका अङ्गहरूको निश्चित काम कर्तव्य अधिकार र दायित्व सुनिश्चित गरिएको हुन्छ। सर्वसाधारणको हित संरक्षण गरी लोक कल्याणकारी कार्य गर्नु पर्ने राज्यको प्रमुख कार्य हो। यस्तै सन्दर्भमा फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गरी स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा रहन पाउनु पनि एक हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ४ को राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू अन्तर्गत धारा ३५ मा राज्यका नीतिहरूको व्यवस्था गरिएको छ। उक्त धारा ३५ को उपधारा ५ को सवैधानिक व्यवस्था यहाँ उल्लेख गर्नु प्रासंगिक देखिन्छ।

धारा ३५(५):

राज्यले वातावरण स्वच्छ राख्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने छ। जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छताको चेतना बढाई भौतिक विकाससम्बन्धी क्रियाकलापहरूद्वारा वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न नदिन एवं वातावरण तथा दुर्लभ वन्यजन्तुको विशेष संरक्षणमा राज्यले प्राथमिकता दिनेछ। वन र वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, दिगो उपयोग र त्यसबाट प्राप्त लाभमा समन्यायिक बाँडफाँडको व्यवस्था गर्ने छ।

४. संविधानले व्यवस्था गरेका राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूलाई अदालतले लागू गर्न नसक्ने भए पनि यदि सरकार, राज्यका अङ्गहरूबाट राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू विपरीत गएर कार्य हुन्छन् भने यसलाई औल्याउन अदालतले नसक्ने भन्ने हुँदैन। नगरमा जम्मा हुने फोहोर मैलाले वातावरण स्वच्छ राख्न बाधक रहेको र यसले सर्वसाधारणको जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्नेमा द्विविधा नरहेको स्थितिमा प्रत्यक्षत सर्वसाधारण सँग सरोकार राख्ने विषयका सम्बन्धमा राज्यका सम्पूर्ण अङ्गहरूको र स्वयं अदालतको पनि चासो रहन जाने हुन्छ त्यसलाई स्वाभाविक रूपमा लिनुपर्छ। त्यसले आजकल सार्वजनिक सरोकारको विषयका सम्बन्धमा नवीन धारण विकसित भएको छ कि सार्वजनिक सरोकारको विवादमा अन्य मुद्दाहरूको प्रकृति जस्तो प्रतिद्वन्दात्मक चरित्र हुँदैन। यसमा निवेदक विपक्षी र अदालतको पनि सार्वजनिक हितलाई बढावा दिने उद्देश्य अन्तर्निहित रहेको हुन्छ। त्यसैले सर्वसाधारणलाई असर पार्ने कार्यका सम्बन्धमा राज्य र यसका अवयवहरू आफूलाई निर्दिष्ट गरिएका सवैधानिक र कानूनी कर्तव्यको परिपालनामा गम्भीर हुनैपर्छ।

५. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावनाले विकेन्द्रीकरणको माध्यमद्वारा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतालाई शासन प्रक्रियामा अधिकाधिक मात्रामा सम्मिलित हुने अवसर जुटाई प्रजातन्त्रका लाभहरू उपभोग गर्ने व्यवस्था गर्नुका साथै स्थानीय नेतृत्वको विकास गरी योजनाको तर्जुमा र सञ्चालन गर्न आवश्यक जिम्मेवारी र अधिकार स्थानीयस्तरमा नै प्रदान गरी जवाफदेही

वहन गर्ने स्थानीय निकायलाई संस्थागत विकास गर्ने उद्देश्यबाट ऐनको निर्माण भएको भन्ने देखिन्छ। उक्त ऐनले स्थानीय निकायलाई स्वायत्त संस्थाको रूपमा स्वीकार गरी स्थानीय निकायहरू गाउँ विकास समिति, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिले आफ्नो इलाकामा विकास निर्माण स्वास्थ्य सरसफाइ समेतका विभिन्न कार्यहरू आफैले स्रोत साधन जुटाई कार्य गर्ने गरी कानूनी रूपमा काम कर्तव्य निर्धारण गरेको देखिन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित नगरपालिका भित्रको सरसफाइ एवं फोहोर मैला व्यवस्थापनका सम्बन्धमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले नगरपालिकालाई प्रदान गरेको अधिकार के रहेछ भन्ने सन्दर्भमा हेर्नु पर्ने हुन आयो। उक्त ऐनको व्यवस्था यस प्रकार छः-

दफा ९६(१)(ख) को देहाय ३: नगरपालिका क्षेत्रमा अवास योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने गराउने।

देहाय ५: नगरपालिका क्षेत्रमा विभिन्न ठाउँमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गर्ने गराउने

९६(१)(ग) देहाय ६: नगरपालिका क्षेत्रमा सरसफाइको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, गराउने

देहाय ७: फोहोरमैला संकलन, ढुवानी तथा तह लगाउनेसम्बन्धी कामको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने

६. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप आफ्नो नगरपालिका क्षेत्र भित्रको सरसफाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने का साथै फोहोरमैलाको संकलन, ढुवानी र व्यवस्थापन गर्ने गराउने कानूनी कर्तव्य नगरपालिकालाई तोकिएको कुरा निर्विवाद रहेकोले थप विवेचना हुन आवश्यकता परेन। काठमाडौं महानगरपालिका समेतको सरसफाइ गरी स्वच्छ कायम राख्नु नगरपालिकाको कानूनी कर्तव्य र दायित्व भन्नुमा अन्यथा मान्न मिल्दैन। ल्याण्डफिल्ड साइटका स्थानीय वासिन्दाका कारण केही समय फोहोर उठाउन नसकिएको र नेपाल सरकारले स्थानीय ल्याण्डफिल्ड साइट उपलब्ध नगराएको भन्ने कारण उल्लेख गरी नगरपालिका कार्यालयले लिखित जवाफ फिरेबाट एकातर्फ फोहोर मैलाको व्यवस्थापन गर्ने कानूनबमोजिमको जिम्मेवारी आफ्नो रहेकोमा स्वीकार गरिएको छ। अर्कोतर्फ कानूनद्वारा निर्दिष्ट कर्तव्य र दायित्वबाट विमुख रही लामो

समयसम्म देशको राजधानी जस्तो ठाउँमा फोहोर थुप्रिई दुर्गन्धित हुन गएबाट कानूनद्वारा निर्दिष्ट सरसफाइको उचित व्यवस्थापन गर्ने कर्तव्य पालना विपक्षीहरूबाट भए गरेको देखिन आउँदैन।

७. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले नगरपालिकाको फोहोर व्यवस्थापन गर्ने कानूनी कर्तव्य नगरपालिकालाई तोकिएको भए तापनि सर्वसाधारणको जनस्वास्थ्यलाई असर पर्ने फोहोरमैलाको समुचित विसर्जन र सफा एवं स्वच्छ वातावरणमा जीउन पाउने व्यक्तिको अधिकारलाई संरक्षण गर्ने प्रमुख दायित्व सरकारको पनि हो। यस कर्तव्य र दायित्वबाट नेपाल सरकार विमुख रहन सक्दैन। स्थायी रूपमा ल्याण्डफिल्ड साइट नेपाल सरकारले उपलब्ध नगराएकोले पनि फोहोर मैला उठाउने क्रममा व्यवधान आइपरेको भन्ने विपक्षीको भनाई रहेबाट स्थायी रूपमा ल्याण्डफिल्ड साइट उपलब्ध गराउने र नगरपालिकालाई कर्तव्य पालना गर्ने कार्यमा अग्रसर गराउने एवं आवश्यक सहयोग नेपाल सरकारबाट हुनुपर्नेमा सो पर्याप्त मात्रामा नभएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन आयो। नगरपालिका भित्रको फोहोर मैलाको व्यवस्थापन हुनुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। नेपाल सरकार र नगरपालिका त्यसतर्फ लाग्नै पर्दछ। तर यहाँ कानूनद्वारा तोकिएको नगरपालिकाले फोहोर व्यवस्थापन गर्ने दायित्वको निर्वाह पर्याप्त मात्रामा नगरेको कारणबाट नै समस्या आएको अर्थात् भैरहेको देखिन आयो।

८. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्ने क्रममा ओखरपौवा ल्याण्डफिल्ड साइटका स्थानीय वासिन्दाको कारण फोहोर व्यवस्थापन गर्ने समयाभावको कारण देशको राजधानी जस्तो लाखौं मानिसहरूको बस्ने ठाउँको फोहोर उठाउन नसकिएको भन्ने विपक्षीहरूको तर्क आजको विश्वमा सामाजिक कल्याण र न्यायमा आधारित लोक कल्याणकारी राज्यअन्तर्गत प्रतिवादयोग्य रहेको मान्न सकिदैन। ल्याण्डफिल्ड साइटका स्थानीय वासिन्दाका सानातिना सरसफाइ एवं विकास निर्माणका मागहरूको सम्बोधन नभएको भनी अवरोध खडा गरेका हुन् भन्ने भिनामसिना समस्या देखाई प्राथमिकतामा पार्नु पर्ने

राजधानीलगायतका विभिन्न स्थानको फोहरमैला व्यवस्थापनमा दीर्घकालीन रूपमा समस्या समाधानतर्फ अग्रसर हुनुपर्नेमा विपक्षीबाट सो गरेको देखिन आएन । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनअनुसार फोहरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धमा स्थानीय निकायले आपसी समझदारीद्वारा निष्कर्षमा पुगी सहमति हुनुपर्नेमा यस्तो हुन नसकेकोबाट फोहरमैलाको व्यवस्थापनको समस्या सिर्जना भएको देखिँदा यसमा विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिकाले निश्चित रूपमा आवश्यक पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस्तो सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य र वातावरण साथै राज्यको पहिचानसँग जोडिएको राजधानीको फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्न यति घण्टा, दिन र महिना भनी समय किटान गर्न उचित नहुने हुँदा जति सक्दो चाँडो स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन समेतले तोकेको काम, कर्तव्य र अधिकारबमोजिम कार्य गरी आगामी दिनमा यस्तो समस्या नरहने तर्फ युद्धस्तरमा कारवाही गर्न विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश जारी हुन्छ । साथै फोहरमैलाको समस्याको समाधान गर्ने विपक्षीहरूका नाउँमा निम्नानुसारको कार्य गर्ने निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी हुन्छः-

(१) देशको राजधानी शहर जहाँ विश्व सम्पदा सूचीमा परेका पशुपतिनाथको मन्दिर क्षेत्र, हनुमानढोका दरवार, पाटन दरवार क्षेत्र समेत रहेकाले यस क्षेत्रको वातावरणीय स्वच्छ राख्ने कार्य राष्ट्रको इज्जत प्रतिष्ठासँग जोडिएको छ भने फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्दा त्यसले जनसाधारणको स्वास्थ्यमा पार्ने असर अझ बढी गम्भीर हुन्छ र देशको आर्थिक विकाससँग जोडिएको पर्यटन व्यवसायलाई समेत प्रत्यक्ष रूपमा हानि पुऱ्याउने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । दीर्घकालीनरूपमा फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्ले फोहरमैला व्यवस्था गर्ने विधेयक तर्जुमा गर्ने, सैद्धान्तिक सहमति दिई कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढिरहेको भन्ने स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट देखिँदा उक्त फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन निर्माण चाँडो हुनु पर्दछ ।

(२) सरकारी निकायबीच एकआपसमा र स्थानीय निकायहरू बीच जस्तो स्थानीय निकाय नगरपालिका र गा.वि.स. बीच समन्वय हुन नसकी फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन हुन नसकेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखियो । जनस्वास्थ्य र वातावरण जस्तो संवेदनशील विषयमा यस्तो हुनुहुँदैन । फोहरमैला व्यवस्थापन गरिने स्थानका जनताका माग पूरा हुनुपर्ने विषयलाई लिएर वार्ता, सम्झौता गर्ने एउटा पक्ष हो जुन निरन्तर चलन सक्दछ । तर फोहरमैला व्यवस्थापन गर्नलाई तोकिएको स्थानमा अवरोध गर्नु अर्को पक्ष हो जुन औचित्यपूर्ण नरहनुका साथै समाज विरुद्धको अपराध पनि हो । फोहरमैलाको कारणबाट रोगव्याधी फैलिन सक्दछ जसले महानगरपालिकाका मात्र नभई गा.वि.स.को क्षेत्रमा समेत प्रभाव पार्ने देखिँदा यससम्बन्धी चेतनामा अभिवृद्धि गर्नु जरुरी छ । फोहरमैलाको समुचित व्यवस्थापन गर्नको लागि स्थानीय विकास मन्त्रालय वा अन्तर्गतका निकाय वा कार्यालयले स्थानीय निकायहरू बीच समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने संयन्त्रको व्यवस्था गर्नु ।

(३) सडक र पेटी सर्वसाधारणको आवागमन गर्ने सार्वजनिक प्रयोगको स्थान र साझा सम्पत्ति पनि हो । फोहरमैलालाई शहरमा विभिन्न चोक र गल्लीमा छरपष्ट हुने गरी फाल्दा दुर्गन्ध फैलिइ वातावरण प्रदूषित हुनुका साथै विभिन्न संक्रामक रोगको महामारी फैलिन जाने हुँदा चोक र गल्लीमा फोहरमैला थुपार्नु दिनु हुँदैन । कुहिइ सडिगली जाने फोहर र नकुहिइने वा सडिगली नजाने फोहरलाई अलगअलग गरी छुट्याउनु पर्दछ । फोहर शहरको चोक र गल्लीमा यत्रतत्र फाल्नु हुँदैन । घर-घरको फोहरको अन्तिम व्यवस्थापन स्थानीय निकाय र सरकारबाट हुने विषय भएपनि प्रारम्भिक व्यवस्थापन घरघरनी स्वयंले गर्नुपर्छ भन्ने चेतना घरघरमा फैलाउने, फोहर प्याक गर्ने बाक्लो खालको पोलीथिन व्याग सहूलियत दरमा उपलब्ध गराउने, फोहर

हुवानीको निमित्त सवारी साधन आएपछि मात्र बाहिर निकाली त्यसमा राख्नु पर्ने, कुनै किसिमको अवरोधको कारण त्यस्तो साधन आउन ढिलो भएको खण्डमा फोहोर आफ्नै घर पेटीमा व्यवस्थित गरी राख्ने साथै घरवालाले बाहालमा बस्ने समेतको फोहोरको व्यवस्थापनको जिम्मा लिनु पर्ने दायित्व सिर्जना गर्नुपर्ने देखिन्छ।

विकासशील हाम्रो जस्तो देशमा सबै स्थानमा सडक पिच हुन नसकी, दैनिक सरसफाइ हनु नसक्नु या नपाउनु वेग्लै कुरा हो भने नागरिकहरूले आफ्नो घरको फोहोर मैला सार्वजनिक प्रयोगको बाटो, पेटी, चौतारीमा लगेर फाल्नु अर्कै कुरा हो। नागरिक स्वयंमले पनि फोहोरमैलाको समुचित व्यवस्थापन गरी सभ्यताको परिचय दिने कार्य गणतन्त्र नेपालको नागरिकले उदाहरणको रूपमा दिन सक्नु पर्दछ। एकाघरको बासिन्दाले आफ्नो घरको फोहोरमैला छिमेकीको घरदैलो बाटोमा फाल्नु हुँदैन र सक्दैन भने उसले सार्वजनिक प्रयोगको बाटो, पेटी, चौतारोमा लगेर राख्ने र फाल्न कसरी सक्दछ, यस कुराको कल्पना पनि गर्न सकिँदैन। यो हरहालतमा रोकिनु नै पर्दछ। यसको व्यवस्थापन प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा विपक्षी नेपाल सरकार, काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर उपमहानगरपालिका सँग सम्बन्धित विषय भएपनि देशका सबै स्थानीय निकाय गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाबाट पनि पालना हुनुपर्ने विषय हो।

अदालतबाट निर्देशनात्मक आदेश भएको हालको सन्दर्भमा कलकारखाना, अस्पतालका साथै स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट फालिने फोहोरमैला र ढल समेत मिसिन गई देशवासीको आस्थाका धरोहर अर्थात् आफैमा पवित्र नाम बोकेका बाग्मती, विष्णुमतीले ढलको रूप लिन पुगेका छन् भने भोलिका दिनमा कोशी, कर्णाली, महाकाली समेतका नदीनालाहरूले यस्तो रूप लिन नसक्लान् भन्न सकिँदैन। उल्लिखित अवस्थाले नदीको जलबाट बाँचेका र जीवनयापन गरेका नागरिकहरू माथि बज्रपात हुन जान्छ भने ती नदीहरूबाट हुने विद्युत उत्पादनमा समेत असर पर्न जाने हुँदैन भन्न नसकिने हुँदा आजको दिनमा यो गम्भीर प्रश्नको रूपमा रहेको छ। काठमाडौं महानगरपालिका तथा ललितपुर उपमहानगरपालिकाले फोहोरमैलाको व्यवस्थापन

सम्बन्धमा भोगेको आजको समस्या भोलिका दिनमा देशका अन्य क्षेत्र तथा शहरले भोग्नु पर्ने हुँदा त्यसतर्फ गम्भीर भएर सोची नीति निर्माण र कार्यक्रम बनाउन आवश्यक देखिन्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६७ साल भदौ २४ गते रोज ५ शुभम् इजलास अधिकृत:- गायत्रीप्रसाद रेग्मी

निर्णय नं. ८६१७

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६२ सालको रिट नं. २८७५

आदेश मिति: २०६७१०१४३

विषय:-उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

रिट निवेदक: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २२ टेवहाल बस्ने
गौतम डंगोल समेत

विरुद्ध

विपक्षी: काठमाडौं महानगरपालिका समेत

- सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको क्षेत्रलाई व्यापारिक तथा पर्यटकीय प्रयोजनको लागि उपयुक्त हुने गरी विकास तथा सम्बर्द्धन गरी यसबाट शुल्क समेत उठाउने र सो कामको लागि २० वर्षको लामो अवधिको लागि सम्भौता गर्ने कार्य महत्वपूर्ण सार्वजनिक महत्वको विषय हुनुको साथै दीर्घकालीन नीतिगत विषयमा निर्णय गर्ने अधिकार नगर प्रमुखमा नरही नगरपालिकामा नै रहने।

(प्रकरण नं.९)

- सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको धरहरा र धरहरा क्षेत्रलाई व्यावसायिक प्रयोजनको लागि विकास गरी प्रयोग गर्ने, सोबाट शुल्क उठाउनेलगायतको अधिकार दिई २० वर्ष लामो अवधिको लागि सम्झौता गर्ने सम्बन्धमा नीतिगत निर्णय भएको नदेखिनुका साथै यससम्बन्धी सम्झौता गर्ने अधिकार नगर प्रमुखलाई प्रत्यायोजन गर्ने बारेमा महानगरपालिकाबाट कुनै निर्णय समेत नभएको अवस्थामा विवादित सम्झौता गर्ने अख्तियार तत्कालीन नगर प्रमुखमा रहेभएको छ भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.१०)

- पुरातात्विक महत्वको सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको धरहरा र धरहरा क्षेत्रको सम्हार, संरक्षण, सम्बर्द्धन र व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी एवं दायित्व बोकेको महानगरपालिकाले उक्त सम्पत्तिलाई २० वर्ष लामो अवधिको लागि व्यावसायिक प्रयोजनमा प्रयोग गर्न पाउने गरी अपारदर्शी तथा अप्रतिस्पर्धात्मक किसिमले भए गरेको विवादित सम्झौताका शर्तहरू तथा अन्य व्यावसायिक सम्बन्धको विषयलाई समेत सार्वजनिक हितको लागि समेत पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बद्रीप्रसाद शर्मा, श्री प्रेमबहादुर खड्का, श्री रविनारायण खनाल, श्री ओमप्रसाद थपलिया, श्री गंगासागर खत्री, श्री नैनविनोद नेउपाने, श्री उपेन्द्रकेशरी न्यौपाने, श्री रामबहादुर खड्का, श्री कीर्तिनाथ शर्मा, श्री शान्तिदेवी खनाल, श्री राजकुमार थापा,

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिप्रसाद रेग्मी, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू सर्वज्ञरत्न तुलाधर, श्री हरिहर दहाल, श्री सुशीलकुमार पन्त, श्री शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू डा.श्री शंकरकुमार श्रेष्ठ, श्री

रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री शरद कोइराला, डा.श्री भीमार्जुन आचार्य, श्री सरिता शर्मा, श्री राजेश्वर अधिकारी, श्री बद्रीनाथ शर्मा, श्री नेत्र आचार्य, श्री शान्ता सेढाई तथा श्री प्रेमप्रसाद पाण्डेय

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २(ज), ८०, ८०(१), ९६, ९६(ड)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र धारा ८८(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

विपक्षीहरू काठमाडौं महानगरपालिकाका तत्कालीन प्रमुख केशव स्थापित र साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. को बीचमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ स्थित सुन्दारा धरहरा क्षेत्रमा उद्यान तथा क्याफे निर्माण गरी सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा मिति २०५५।२।२८ मा सम्झौता भएकोमा उक्त सम्झौता गैरकानूनी भएको भनी यसै सम्मानित अदालतमा संवत् २०५५ को रिट नं. २९९१, २९८५ समेतको रिट निवेदन दायर भै यस सम्मानित अदालतको २०५८ सालको रि.पु.ई.नं. २६ विशेष इजलासबाट मिति २०५८।११।२३ मा उक्त सम्झौता बदर गर्ने निर्णय भएको थियो ।

सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट न्यायको रोहमा उक्त करारनामा बदर भैसकेपछि पुनः प्रत्यर्थी नं. २ का का.म.न.पा. प्रमुखको हैसियतले मनोनीत भएपश्चात् मिति २०६१।१।३१ मा प्रत्यर्थीहरूको बीचमा सोही सुन्दारा धरहरा क्षेत्रको नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २२ कि.नं. १०४ को क्षेत्रफल ५-२-३-० क्षेत्रफलको सुन्दारा र धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) प्रत्यर्थीले सञ्चालन गर्न पाउने सम्बन्धमा सम्झौता भएको रहेछ । उक्त सम्बन्धमा प्रत्यर्थीले उक्त क्षेत्रको संरक्षणको नाममा धरहरामा सशुल्क मानिस चढाउने लगायत उक्त ठाउँमा अन्य विभिन्न पसल इत्यादि खोली व्यापार

व्यवसाय गर्ने र सुन्धारा-धरहराको उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन नगरी आफ्नो व्यापार व्यवसाय मात्र वृद्धि गर्ने गरी विज्ञापन गरेबाट थाहा जानकारी हुन आयो ।

प्रत्यर्थीहरूका बीचमा भएको सम्झौता पत्रको नक्कल सारी हेर्दा सुन्धारा धरहरा क्षेत्रबाट प्रत्यर्थीले शुल्क उठाउने, २० वर्ष अवधि तोकि मासिक रू.६०,०००।- का.म.न.पा. लाई बुझाउने गरी का.म.न.पा. बोर्डको हवाला दिई बोर्डबाट उक्त प्रस्ताव पारित समेत नगरी प्रत्यर्थीले व्यक्तिगत रूपमा प्रत्यर्थीसँग सम्झौता गर्नु भएको रहेछ ।

उक्त सम्झौता कार्यान्वयन नगरी बदर गर्नुपर्छ भनी मिति २०६१।९।१ मा काठमाडौं महानगरपालिका प्रमुख तथा पुरातत्व विभागमा समेत निवेदन गरेका थियौं । त्यसैगरी, मिति २०६१।८।२० मा स्थानीय विकास मन्त्रीसमक्ष निवेदन गरेका थियौं । यसरी स्थानीय बासिन्दा तथा संघसंस्थाबाट विरोध भएपश्चात् मिति २०६१।९।२२ मा उक्त क्षेत्रमा निर्माण गर्ने कार्य तत्काल रोक्का गरी हालसम्म सो निर्माण कार्य रोक्का रहेको अवस्था छ । उक्त क्षेत्रमा निर्माण कार्य गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंक टक्सार विभागलाई असुरक्षा भएको भन्ने सम्बन्धमा समेत विरोध भैरहेको अवस्थामा मिति २०६२।१।२ मा पुनः निर्माण कार्य रोक्का राख्नु भनी काठमाडौं महानगरपालिकाबाट भएको आदेशलाई उल्लंघन गरी गैरकानूनी तवरबाट सम्झौता गरी उक्त गैरकानूनी सम्झौताको आधारमा गैरकानूनी तरिकाबाट पुनः निर्माण कार्य गरी स्थानीय बासिन्दा तथा आम नेपाली नागरिकहरूको जनसरोकारको मौलिक हक अधिकारमा आघात पर्न गएकोले उक्त साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. का सञ्चालक संजिव तुलाधर र तत्कालीन काठमाडौं महानगरपालिका प्रमुख केशव स्थापितको बीचमा मिति २०६१।१।३१ मा भएको सुन्धारा धरहरा क्षेत्रसम्बन्धी सम्झौता बदर गर्न गराउन वाध्य भै सम्मानित अदालतको शरणमा उपस्थित भएका छौं ।

यसरी काठमाडौं महानगरपालिका तत्कालीन मनोनीत प्रमुख केशव स्थापित र साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.का सञ्चालक संजिव तुलाधरको बीचमा मिति २०६१।१।३१ मा भएको करारनामा सम्झौताको आधारमा हाल उक्त क्षेत्रमा भैरहेको निर्माण कार्य तथा बाटोमा आवतजावतमा लगाएको

रोकावट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२, १८, १९द्वारा प्रत्याभूत गरेको मौलिक हक अधिकारमा आघात पर्न गएकोले उक्त संविधानको धारा २३ ले निर्दिष्ट गरे अनुसार धारा ८८(२) बमोजिमको सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषयभित्र समेत परेकोले हामी निवेदकहरू नेपाली नागरिकको हैसियतले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं ।

प्रत्यर्थीको बीचमा मिति २०६१।१।३१ मा भएको सम्झौतालाई गुमराहमा राखी सम्झौता भएको धेरै पछि मात्र प्रचारप्रसार गरिएको अवस्था विद्यमान छ । त्यस क्षेत्रमा विभिन्न निर्माण कार्य हुन थालेपछि स्वयं काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ कार्यालयले उक्त निर्माण कार्यसम्बन्धी जानकारी माग गर्नुपर्ने अवस्थाले उक्त सम्झौता गर्नु अगावै काठमाडौं महानगरपालिकाले त्यस कार्यको लागि सार्वजनिक सूचना जारी गरी वा सार्वजनिक टेण्डर आव्हान गरी वा सार्वजनिक प्रस्ताव आव्हान गरी, काठमाडौं महानगरपालिका बोर्डबाट प्रस्ताव पारित समेत गरी विस्तृत सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण गर्न लगाई सो क्षेत्रको उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नुपर्नेमा सो बमोजिम कुनै पनि कार्यहरू नगरी एक पटक करारनामा भई उक्त करारनामा गैरकानूनी ठहरी सम्मानित अदालतबाट बदर घोषित भैसकेपश्चात् पुनः सोही व्यक्ति (साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.को सञ्चालक संजिव तुलाधर) लाई करार सम्झौता गरी दिन प्रत्यर्थीलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६, ९६, १२७, १३४, नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ९, ११, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण ऐन, २०४५ को दफा ८, प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को दफा ७ तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानून समेतले अधिकार प्रदान नगरेबाट उक्त विना प्रतिस्पर्धा गैरकानूनी आधारमा भएको उक्त उल्लिखित करार सम्झौता बदरभागी छ ।

त्यस्तै नेपाल सरकार, पुरातत्व विभागको पूर्व स्वीकृति नलिई कुनै पनि संरक्षणको काम समेत गर्न नपाइने उक्त धरहरा सुन्धारा क्षेत्रको सम्बन्धमा प्रत्यर्थीका बीच उक्त सम्झौता हुँदा नेपाल सरकार, पुरातत्व विभागको स्वीकृति समेत लिइएको छैन ।

मिति २०६१।४।१५ मा नेपाल सरकार पुरातत्व विभागद्वारा काठमाडौं महानगरपालिकालाई प्रदान गरिएको स्वीकृति समेत आफैमा गैरकानूनी रहेको छ। उक्त स्वीकृतिको प्रकरण ३ मा उल्लेख गरिएको Reversible Tourist Rest Place निर्माण गरिने स्थान परापूर्व कालदेखि प्रयोग भई आएको सार्वजनिक बाटो भएको र उक्त स्वीकृति बमोजिम Reversible Tourist Rest Place निर्माण भएमा परापूर्व कालदेखि साविक प्रयोग भई आएको सार्वजनिक बाटोमा संकुचन भई सार्वजनिक आवतजावतमा अवरोध सिर्जना भएकोले मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महलको ३ र जग्गा आवाद गर्नेको महलको ४ नं. विपरीत नेपाल सरकार पुरातत्व विभागद्वारा काठमाडौं महानगरपालिकालाई प्रदान गरिएको उक्त स्वीकृति नै गैरकानूनी देखिएकोले उक्त स्वीकृति समेत बदरभागी छ।

प्रत्यर्थीले काठमाडौं महानगरपालिकाबाट कानूनबमोजिमको नक्सा पारित नगरी सम्बन्धित नेपाल सरकारको आधिकारिक निकायबाट लिनु पर्ने स्वीकृति समेत नलिई, नेपाल सरकार पुरातत्व विभागको रोक्का आदेशको बावजुद प्रचलित ऐन कानूनविपरीत निर्माण कार्य गरिरहनु भएकोले त्यस्तो निर्माण कार्यले बैधानिकता समेत प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा गैरकानूनी रूपमा भएका निर्माण कार्यलाई प्रत्यर्थीले तुरुन्त रोक्नु पर्नेमा सोतर्फ कुनै कारवाही अगाडि बढाएको छैन। प्रत्यर्थीको बीचमा भएको करार सम्झौताबाट नेपालको पुरातात्विक महत्वको सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नुपर्ने दायित्व भएको नेपाल सरकार पुरातत्व विभागले आफ्नो जिम्मेवारी बहन गर्न नसकी उक्त क्षेत्रको उचित संरक्षण र सम्बर्द्धनको नाममा प्रत्यर्थीहरूको मिलेमतोमा गैरकानूनी तवरबाट उल्लिखित करारनामा सम्झौता तयार गरी सो क्षेत्रमा परापूर्व कालदेखि परम्परागत रूपमा चलिआएको विभिन्न समयमा हुने धार्मिक चाडपर्व, जात्रा महोत्सव लगायत काठमाडौंको नेवार समुदायमा विभिन्न समुदायको आ-आफ्नै अन्तिम संस्कार गर्ने थलो, शवयात्राको मार्ग र अन्तिम संस्कारको विधि निश्चित गरी चलिआएको परम्पराअनुसार उक्त क्षेत्र वरिपरिका स्थानीय वासिन्दाहरूको ठूलो समुदायमा कसैको मृत्यु

हुँदा मृतकको लास लैजाने परम्परागत रूपमा चलिआएको सार्वजनिक बाटो आदि समेतमा रोकावट गरी अवरोध पुऱ्याउने गरी प्रत्यर्थीहरूलाई करारनामा सम्झौता गर्ने अधिकार कुनै पनि प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान नगरेकोले उक्त गैरकानूनी करारनामा स्वतः बदरभागी छ।

मिति २०६१।१।३१ मा भएको गैरकानूनी करारनामाको शर्तहरू अध्ययन गर्ने हो भने सुन्धारा धरहराको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने तर्फ कुनै उल्लेख भएको पाईदैन। प्रत्यर्थीहरूका बीचमा भएको उक्त करारनामा सम्झौतामा उक्त सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको संरक्षणको प्रक्रियामा सबैभन्दा ध्यान दिनुपर्ने विषयमा कुनै गुरुयोजना बनाएको छ, न त उक्त क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धन सम्बन्धमा कुनै प्रस्ताव नै आव्हान गरिएको छ। करारनामाले सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले नभई नाफा कमाउने उद्देश्यको निम्ति नयाँ निर्माण कार्य गरी उक्त क्षेत्रलाई व्यापारिक प्रयोग गर्न उद्दत गराइएकोले प्रत्यर्थीहरूबाट भएको उक्त करारनामाबाट हामी निवेदकहरू तथा सम्पूर्ण नेपाली नागरिकको हकहितमा आघात पर्न गएकोले उक्त करारनामा बदर घोषित गरिपाउँ।

अतः सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने नाममा प्रत्यर्थीहरूलाई कानूनले प्रदान नगरेको अधिकार प्रयोग गरी व्यक्तिगत लाभहानीका आधारमा, विना प्रतिस्पर्धा, विना कार्य योजना, विना टेण्डर, काठमाडौं महानगरपालिकाको बोर्डको निर्णय विना, प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ विपरीत पुरातात्विक वस्तुको संरक्षण र सम्बर्द्धन नगरी सार्वजनिक बाटो अवरुद्ध गरी स्थानीय सामाजिक रीतिरिवाज संस्कृतिमा आघात पार्ने गरी भएको विपक्षीहरूका बीचमा मिति २०६१।१।३१ मा भएको सम्झौता एक पटक सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा सम्झौता बदर भैसकेको अवस्थामा सोही पक्षकारहरूको बीचमा सोही विषयमा पुनः मिति २०६१।१।३१ मा गैरकानूनी सम्झौता भएको र उक्त सम्झौता शुरुवाटै स्वतः बदरभागी भएकोले बदर घोषित गरिपाउँ। साथै उक्त धरहरा-सुन्धारा क्षेत्रको मौलिक संरचनामा परिवर्तन नगरी त्यसको यथास्थितिमा उचित संरक्षण सम्बर्द्धन गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकारको नाउँमा परमादेश जारी

गरिपाऊँ । साथै मिति २०६१।१।३१ मा भएको गैरकानूनी सम्झौताको आधारमा गरिरहेको सम्पूर्ण कार्यहरू प्रस्तुत विवादको अन्तिम किनारा नभएसम्म नगर्नु नगराउनु र उक्त उल्लिखित सार्वजनिक बाटो बन्द नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा विपक्षी काठमाडौँ महानगरपालिका र विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. को बीचमा मिति २०६१।१।३१ मा भएको सम्झौताका आधारमा भैरहेको सम्पूर्ण कार्य अन्तिम निर्णय नभएसम्म नगर्नु नगराउनु र सार्वजनिक बाटो बन्द नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश माग गरेको देखिन्छ । विपक्षी काठमाडौँ महानगरपालिकाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर समेतले करारबमोजिम निर्माण कार्य सम्पन्न भैसकेको उल्लेख गर्दै सम्पन्न भएका भवन र बाटो देखिने फोटोहरू पेश गरेको देखिन आएकोले निवेदन मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने सम्मको अवस्था र औचित्य नदेखिँदा अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०५५।७।१ को निर्णयले काठमाडौँ महानगरपालिकाले उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन र सञ्चालनको अधिकारप्राप्त गरी आफूलाई प्राप्त अधिकारबमोजिम पर्यटन तथा पुरातत्व विभागले तोकेको शर्तबमोजिम गर्ने गरी काठमाडौँ महानगरपालिका र यस लिखित जवाफवाला साइड वाकर्स ट्रेडर्सका बीचमा नेपाल सरकारको सार्वजनिक निजी साभेदारी नीति अनुरूप मिति २०६१।१।३१ मा सम्पन्न करारबमोजिम गर्ने गरी २० वर्षको लागि उल्लिखित शर्तहरू पूरा गरी उचित संरक्षण सञ्चालन, सम्बर्द्धन गर्न यस लिखित जवाफवालालाई दिइएको कार्यबाट विपक्षीहरूको कुनै पनि कानूनी एवं संवैधानिक हक हनन् नभएको,

सम्बन्धित निकायहरूबाट तोकिएका शर्तहरू पूरा गर्दै सम्झौताबमोजिमको निर्माण कार्य सम्पन्न भैसकेपश्चात् प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गरिएको मिति २०६१।१।३१ मा सम्पन्न सम्झौता बदर गराई पाउन मिति २०६२।८।२ मा करिव डेढ वर्ष पश्चात् मात्र प्रस्तुत रिट दर्ता भएको समेत कारणबाट विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को दफा २ (क)(ख) र ३(१) ले प्राचीन स्मारक पुरातात्विक वस्तु र स्मारक क्षेत्र फरक भएको स्पष्ट गर्दछ । मिति २०६१।१।३१ मा काठमाडौँ महानगरपालिका र लिखित जवाफवालाबीच सम्पन्न सम्झौता एवं सोबमोजिम भएको कार्यले प्राचीन स्मारकलाई प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य भएको छैन । यहाँ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १२७ को ठेक्का पट्टा सम्बन्धी व्यवस्था आकर्षित हुँदैन । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९७ (१), (६) ले नगर प्रमुखलाई चलअचल सम्पत्ति हेरविचार र मर्मत गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । जुन साविकको नगरपालिका ऐन, २०४८ मा प्रदान भएको भन्दा फरक र विस्तृत रहेको छ । तसर्थ पनि विपक्षीको निवेदन खारेजभागी छ ।

अतः नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन र सञ्चालनको जिम्मा ५० वर्षको लागि काठमाडौँ महानगरपालिकालाई प्राप्त भइसकेपश्चात् उक्त क्षेत्रमा स्वीकृत लिनुपर्ने सम्पूर्ण निकायहरूसँग स्वीकृति लिई सो क्षेत्रको सम्बर्द्धन र सञ्चालनको लागि सम्झौता गरिदिइएको र सम्झौताबमोजिमको निर्माण कार्य सम्पन्न भइसकेकोले निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाऊँ ।

विपक्षीहरूको कुनै पनि संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् नगरेको उल्टै विपक्षीहरूले सफा हात नलिई कलुषित भावनाले प्रेरित भई प्रस्तुत रिट दर्ता गरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.को लिखित जवाफ ।

यस बोर्डको कुनै कामकारवाहीबाट रिट निवेदकहरूको मौलिक हक समेतमा आघात पुऱ्याएको छैन । यो बोर्डको के कामकारवाहीले

विपक्षीहरूको मौलिक हक अधिकार हनन् भएको हो सो समेत निवेदनमा खुलाउनु भएको छैन । बोर्डलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै आधार र कारण पनि देखिदैन । अतः रिट निवेदन जारी हुनुपर्ने हैन । निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल पर्यटन बोर्डको लिखित जवाफ ।

अदालत प्रवेश गर्दा सफा हात लिएर आउनु पर्ने, बदनियतपूर्ण प्रवेश गर्नेलाई सहयोग गर्दैन । यसको अलावा असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग कर्ताले उठाएको विषयसँग उपचार चाहने व्यक्तिको सार्थक सम्बन्ध, प्रत्यक्ष सरोकारको विषय हुनुपर्ने अन्यथा हकद्वेया नभएको मानिने भनी सम्मानित अदालतबाट थुप्रै नजीर प्रतिपादन भएका छन् । प्रस्तुत निवेदक भिमसेन स्तम्भको कुनै सम्बन्ध सरोकार नहुँदा विपक्षीको निवेदकको उल्लिखित कानूनी सिद्धान्तहरू प्रतिपादित नजीर विपरीत भएबाट प्रारम्भमा नै खारेजभागी थियो । खारेज हुनुपर्ने माग गर्दछु ।

विपक्षी निवेदकहरूले निवेदनमा उठाइएको माग भनेको मिति २०५५।२।२८ गते भएको सम्झौता गैरकानूनी भएको भनी यसै अदालतबाट मिति २०५८।१।२३ मा उक्त सम्झौता करारनामा बदर गर्ने निर्णय भैसकेकोमा पुन सोही पक्षहरूबीच मिति २०६१।१।३१ मा काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ कि.नं. १०४ को क्षेत्रफल ५-२-३-० को सुन्धारा र धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) क्षेत्र २० वर्ष अवधि तोकिएको मासिक रू.६०,०००।- (साठी हजार मात्र) काठमाडौं महानगरपालिकालाई बुझाउने गरी विपक्षीमध्येका साइट वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. को सञ्चालन गर्ने गरी भएको सम्झौता बदर होस् भन्ने हो । विपक्षी निवेदकहरू उल्लिखित मिति २०६१।१।३१ मा सम्पन्न सम्झौताका पक्षहरू नभएको हुँदा उक्त कार्यबाट निवेदकहरूको अधिकारमा आधात पऱ्यो भन्ने जिकीर कुनै कानूनको अवधारणाले मिल्दैन । विपक्षीको निवेदन करारसँग सम्बन्धित भएकोले करार सम्झौतासम्बन्धी विवादमा रिट क्षेत्र आकृष्ट नहुने भन्ने सिद्धान्त सम्मानित अदालतबाट नै प्रतिपादन भैराखेको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत दायर भएको रिट निवेदन हुँदा सार्वजनिक सरोकारअन्तर्गतको विषय भएको भन्ने

कथनको हकमा निवेदकहरूले उठाइएको आधारहरू भनेको उल्लिखित सम्झौताबमोजिम थालिएको कामकारवाहीबाट ऐतिहासिक धरोहरको रूपमा रहेको उक्त स्थलमा मलमूत्र त्याग गर्ने, लागू पदार्थ सेवन गर्ने, अनैतिक कार्य हुने गर्ने भई आएकोमा अहिले हराभरा, रमणीय र स्थानीय राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकहरूले अवलोकन गर्न लायक भई मिति २०६१।१।०।१ देखि सर्वसाधारणलाई धरहरा अवलोकन गर्न दिने गराउने कार्य समेत थालनी भई आजको मिति सम्ममा धेरै संघसंस्थाले उक्त ऐतिहासिक धरहरा क्षेत्र अवलोकन गरिसकेका छन् ।

उक्त क्षेत्रबाट भई बटुवाहरूलाई साविकमा हिलो जमेको १५' फीटे सागुरो बाटोबाट अहिले ५'x ५' फिटको पेटी समेत २५' फिटे ढुङ्गा विछ्याईएको बाटो बनाईदिएबाट हिँड्न सर्वसुलभ भएको छ । संलग्न फोटोहरू र वस्तुस्थितिले पुष्ट्याई गरी राखेको अवस्था घाम जस्तो छर्लङ्ग हुँदाहुँदै पनि बाटो मिचिएको, सागुरो पारेबाट हिँड्नेलाई असजिलो भयो, साविकदेखि चलिआएको धार्मिक पर्व पूजाआजा जस्ता सार्वजनिक काममा बाधा पुग्न गयो भन्नु मिथ्या कुरा मात्र हो । यो कुरा अन्तरिम आदेश दिने नदिने भन्ने छलफल हुँदा माननीय न्यायाधिपक्षहरूबाट साइटको अवलोकन भएबाट विपक्षीको भूठा कुरा पर्दाफास भएको छ । उल्लिखित तथ्यहरू तथा यस काठमाडौं महानगरपालिका र साइट वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.बीच भएको मिति २०६१।१।३१ गते भएको सम्झौताका पक्षहरूलाई सम्झौता सम्बन्धमा कुनै आपत्ति छैन भने करारका पक्षभन्दा बाहिरका विपक्षी निवेदकहरूलाई करार सम्झौता बदर गरिपाऊँ भन्ने माग राख्ने हकद्वेया नै छैन, रहँदैन । हकद्वेयाविहीन निवेदकको निवेदन खारेज गरिपाऊँ ।

मिति २०६१।१।३१ गते दुई पक्षबीच भएको सम्झौताबमोजिम सम्पूर्ण सरफाई रङ्ग रोगन बाटोघाटो फराकिलो पार्ने, Reversible Tourist Rest Place समेत बनाउने कार्य सम्पन्न भैसकेको छ । स्वदेशी पर्यटकहरूको निरन्तर आवागमन र भ्रमण हुन थालेको छ । राष्ट्रिय स्तरका समाचार पत्र र विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरूबाट यस विषयमा समाचार सम्प्रेषण भई आएको छ । उल्लिखित व्यहोरा बमोजिम सम्झौताबमोजिम काम सम्पन्न भई

पर्यटकहरूबाट अवलोकन भ्रमण हुन थाली करार भएको करीव १९ महिनापछि दायर भएको प्रस्तुत निवेदन बिलम्बको कारणबाट पनि खारेजभागी छ ।

धरहरा क्षेत्रमा निर्माणधीन Reversible Tourist Rest Place निर्माणबाट नेपाल राष्ट्र बैंक टक्सारको सुरक्षा व्यवस्थाबारे शाही नेपाली सेना नं. १ ग्यारिजन गण कम्पुकोट व्यारेकबाट नं. १ प्रतिवेदनमा साइड वाकर्स प्रा.लि. ले आफ्नो कार्य शुरु गरी सुरक्षाको साथसाथै धरहरा इलाकालाई पुनः निर्माण गराई ऐतिहासिक महत्व भल्किने गरी छोटो समयमा नै एउटा नमूना इलाका बनायो साथै सुन्धारा इलाकाको सुरक्षालाई समेत धेरै मद्दत भएको र सम्पूर्ण दुव्यसनीहरू हटेको भन्दै उक्त इलाकामा उक्त साइड वाकर्सले राम्रो काम गरिरहेको निर्णय कार्यलाई टक्सार विभागको सुरक्षा व्यवस्थालगायत अन्य विभिन्न भूठा कारण देखाई स्थानीयवासीहरूको मञ्जुरी विना कुनै काम हुँदैन भन्ने जस्तो विभिन्न धम्की समेत दिई उक्त कार्यहरू रोकन खोज्नु, खोज्ने प्रयास गर्न संकटा क्लवको महासचिव गौतम डंगोल र अन्य सुन्धारा सुधार समितिको बलराम शाही भन्ने व्यक्तिबाट विवाद उत्पन्न गरेको, गुण्डा गर्दी गर्ने, धम्काउने, बाधा पार्ने, रकम असुल खोज्ने जस्ता क्रियाकलापहरू गर्ने गरेको साथै सुन्धारा स्थित नयाँ कर्मचारी संचयकोष भवन निर्माण हुँदा समेत केही समय उक्त भवन निर्माण रोकिन गएको र केही रकम पाएपछि मात्र उक्त भवन बन्न सकेको बुझियो भनी सो एरियाको सुरक्षा गर्ने सैनिक कार्यालयको पत्रमा स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ । अर्थात् उल्लिखित प्रकृतिका गौतम डंगोल समेतको निवेदन मागलाई कुनै पनि अवस्थामा सफाहात लिई आएको भन्न सकिदैन । बदनियतपूर्ण क्लुषित भावनाबाट अभिप्रेरित भई दायर भएका विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

निवेदकले उठाएको अर्को कुरा मिति २०५५।२।२८ मा भएको करारनामा सम्झौता सम्बन्धमा अदालतमा मुद्दा परी विषेश इजलासबाट मिति २०५५।१।२३ मा उक्त करारनामा बदर हुने ठहर्छ भनी फैसला भएकोमा उक्त निर्णयविपरीत पुनः मिति २०६१।१।३१ मा करारनामा सम्झौता हुँदा बदर घोषित गराउन रिट निवेदन प्रस्तुत गरेको भन्ने सन्दर्भमा मिति २०५५ सालको सम्झौता बदर

हुने गरी मिति २०५८।१।२३ मा फैसला हुनुको मुख्य कारण पक्षहरूको सक्षमता, करार नै हुनु गर्न नसक्ने पक्षहरू बीच करार भएको, पुनः करार गर्न नमिल्ने भन्ने आधारबाट भएको नभई नेपाल सरकारको मिति २०५५।७।१ को पत्रबाट काठमाडौं महानगरपालिकाले सुन्धारा धरहरा क्षेत्र ५० वर्षलाई सञ्चालन गर्न पाउने भएको तर काठमाडौं महानगरपालिकाबाट नेपाल सरकारको सो निर्णय मितिभन्दा अगावै मिति २०५५।२।२८ मा नै करार भएको पाइएको भन्दै मिति २०५५।२।२८ को करारमा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ भनी फैसला भएको हो । मिति २०५५।७।१ पछिको मितिमा यी पक्षहरू बीच करार हुन सक्ने करार सम्झौता गर्न गराउन सम्मानित अदालतको पूर्ण इजलासको मिति २०५८।१।२३ को फैसला आदेशले निषेध गरेको छैन । यसर्थ उल्टो अर्थ लगाई मिति २०६१।१।३१ मा भएको करार सम्झौता बदरको विपक्षीको माग दावीले कुनै अर्थ राख्दैन । अतः भूठा निवेदन खारेजहोस् भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं महानगरपालिका, काठमाडौं महानगरपालिका संस्कृति सम्पदा तथा पर्यटन विभाग, काठमाडौं महानगरपालिका पब्लिक प्राइभेट पार्टनरसीप प्रोग्राम प्रमुख समेतको संयुक्त लिखित जवाफ ।

काठमाडौं उपत्यकाभित्र गरिने निर्माण कार्यसम्बन्धी काम कुराहरूको लागि यस समितिबाट मापदण्ड प्रकाशित भएको र सोअनुरूप निर्माण नभएको भनी निवेदनमा कुनै तथ्यगत आधार उल्लेख गर्न नसकेको तथा यस समितिबाट यो काम नभएको भनी कुनै आधार समेत निवेदनमा उल्लेख नभएबाट निवेदन आधारहीन भएको स्वतः पुष्टि हुन्छ । यस समितिद्वारा प्रकाशित मापदण्डअनुसार धरहरा क्षेत्रमा हुन लागेको निर्माण कार्यहरू मापदण्डअनुरूपको भएकोले आधारहीन निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं उपत्यका नगरविकास समितिको लिखित जवाफ ।

विपक्षीहरूको मौलिक हकमा असर पर्ने गरी यस बैकबाट कुनै कार्य भएको छैन । जहाँसम्म यस बैकको सुरक्षा र बाटोसम्बन्धी कुरा छ, त्यसमा यस बैकबाट सम्बन्धित निकायहरूमा पत्राचार भई समय-समयमा बैठकहरू समेत भएको र सो बैठकमा यस

बैंकको सुरक्षामा पर्याप्त ध्यान दिने र बैंकले प्रयोग गरिरहेको बाटो प्रयोग गर्नमा कुनै अवरोध नहुने भन्ने सम्बन्धमा काठमाडौं महानगरपालिका तथा ठेकेदार समेतबाट यस बैंकलाई बचनबद्धता प्राप्त भएकाले सो अनुसार नभई यस बैंकलाई असर पर्ने कार्य भएमा सोही समयमा आफ्नो हक संरक्षणको लागि बैंक कानूनी उपचारमा जान सक्ने अधिकार सुरक्षित हुने हुँदा आफ्नो स्वार्थ प्राप्तिका लागि विना कारण र आधार यस बैंकलाई विपक्षी बनाएको निवेदन खारेजयोग्य छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंक टक्सार महाशाखाको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदनको बुँदा नं. ६ को(घ) मा पुरातत्व विभागलाई ध्यानाकर्षण गराइएको छ । यसमा मिति २०६१।४।१५ मा नेपाल सरकार पुरातत्व विभागद्वारा काठमाडौं महानगरपालिकालाई स्वीकृति प्रदान गरिएको स्वीकृतिको चरण ३ मा उल्लेख गरिएको Reversible Tourist Rest Place भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय नापी विभागको नापी नक्साको सिट नं. १०२-११०४-१९ मा कि.नं. १०४ जग्गाभित्र भएकाले निवेदकको जिकीरबमोजिम मुलुकी ऐन घर बनाउने महलको ३ न.र जग्गा आवाद गर्नेको महलको ४ नं. विपरीत स्वीकृति प्रदान गरिएको भन्ने नमिल्ने र मुलुकी ऐनको उल्लिखित महलको दफा ३ र ४ प्रस्तुत सन्दर्भमा आकृष्ट हुन नसक्ने । तथापि हिंडुलुल गर्ने गरेको बाटो अवरुद्ध गरिएको छैन ।

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०५५।७।१ मा भएको निर्णयअनुसार काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ को कि.नं. १०४ को ५-२-३-१ को क्षेत्रफलको भीमसेन स्तम्भ (धरहरा) क्षेत्रको स्वामित्व नेपाल सरकारमै कायम रहने गरी सो क्षेत्रलाई विकास गरी त्यसको उचित संरक्षण एवं सम्बर्द्धन समेत गर्ने प्रयोजनको लागि काठमाडौं नगरपालिकालाई ५०(पचास) वर्षको लागि पर्यटन र पुरातत्व विभाग समेतले तोकेको शर्तबमोजिम गर्ने गरी सञ्चालन गर्न दिइएको हुँदा सोही बुँदाको ६ नं. को (घ) मा पुरातत्व विभागले शर्तहरू स्पष्ट गरी सहमति दिएकोले आफ्नो जिम्मेवारी बहन गर्न नसकेको भन्ने नमिल्ने स्पष्ट हुन्छ । नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को निर्णयबमोजिम पुरातत्व विभागले उक्त कार्य गर्न काठमाडौं महानगरपालिकालाई

स्वीकृति प्रदान गरेको र स्वीकृति पत्रको उल्लिखित शर्तको बुँदा नं. ३ मा नयाँ तथ्य प्राप्त भएमा परम्परा कायम गर्ने र सोमा पुरातत्व विभागको निर्णय अन्तिम हुनेछ भन्ने प्रष्ट व्यवस्था रहेकाले पुरातत्व विभागले आफ्नो दायित्व पूर्ण रुपमा पूरा गरेको छ । Reversible Tourist Rest Place भन्नाले त्यो स्थायी संरचना नभई कुनै पनि समयमा हटाउन मिल्ने अस्थायी संरचना हो भन्ने बुझिने र त्यस्तो संरचना निर्माण गर्दा विभागको स्वीकृति लिएर मात्र बनाउनु पर्ने प्रष्ट व्यवस्था स्वीकृतिमा रहेको हुँदा पूर्व स्वीकृतिमा अस्थायी संरचना बनाउन लागेको हुँदा काठमाडौं महानगरपालिकालाई विभागले रोक्का आदेश जारी गरेको हो र स्वीकृतिको शर्तको अधिनमा रही प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र त्यस्तो कार्य गर्न मिल्ने व्यवस्थाबाट पनि पुरातत्व विभागले आफ्नो दायित्व पूरा गरेको स्पष्ट हुने हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार पुरातत्व विभागको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकहरूको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बट्टीबहादुर कार्की, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बट्टीप्रसाद शर्मा, श्री प्रेमबहादुर खड्का, श्री रविनारायण खनाल, श्री ओमप्रसाद थपलिया, श्री गंगासागर खत्री, श्री नैनविनोद नेउपाने, श्री उपेन्द्रकेशरी न्यौपाने, श्री रामबहादुर खड्का, श्री कीर्तिनाथ शर्मा, श्री शान्तिदेवी खनाल, श्री राजकुमार थापा समेतले निम्नअनुसार बहस गर्नुभयो:

- विपक्षीहरू काठमाडौं महानगरपालिका र साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.को बीचमा मिति २०६१।०।३१ मा भएको करार सम्झौता गैरकानूनी भएकोले स्वतः बदरभागी छ ।
- विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले ऐतिहासिक एवं साँस्कृतिक महत्वको बाटो अवरुद्ध गरी सो बाटोमा मापदण्डविपरीत विभिन्न व्यापारिक भवनहरू निर्माण गरी व्यापार व्यवसाय भइरहेको छ । जसले सो क्षेत्रको ऐतिहासिक एवं साँस्कृतिक महत्वलाई समाप्त पारेको छ ।
- सम्मानित सर्वोच्च अदालतको विषेश इजलासबाट विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स

प्रा.लि.सँग काठमाडौं महानगरपालिकाले मिति २०५५।२।२८ मा गरेको करारलाई गैरकानूनी ठहर गरेको मिति २०५८।१।२३ को फैसलाको अपव्याख्या र अटेर गरी पुनः सोही विषयमा सोही विपक्षीहरूको बीचमा भएको करारले सम्मानित अदालतको उक्त फैसलाको नजर अन्दाज गरेको छ। सो फैसलामा महानगरपालिका प्रमुखलाई महानगरपालिकाको तर्फबाट करार गर्ने अधिकार छैन भन्ने उल्लेख छ। तसर्थ सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेश विपरीत भएको करार स्वतः बदरभागी छ।

- उक्त करार गर्न करारका पक्षहरू सक्षम छैनन्। तत्कालीन महानगरपालिका प्रमुख केशव स्थापितलाई सो करार गर्ने अख्तियारी महानगरपालिका बोर्डले दिएको छैन। तसर्थ असक्षम पक्षसँग भएको करार अवैध भई स्वतः खारेज हुन्छ।
- पुरातत्व विभागले काठमाडौं महानगरपालिकालाई जुन उद्देश्यका लागि अनुमति दिएको हो सो उद्देश्य पूरा गर्ने गरी विपक्षीहरूबाट कुनै पनि काम कर्तव्य पूरा भएको छैन।
- विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले सो धरहरा क्षेत्रमा मापदण्ड विपरीत स्थायी प्रकृतिको निर्माण कार्य गरेको अवस्था छ। प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ अनुसार पुरातात्विक संरचनालाई विगारी कुनै पनि निर्माण कार्य गर्न पाइदैन।
- नेवार समुदायको विभिन्न साँस्कृतिक जात्राको लागि धरहरालाई परिक्रमा गर्नुपर्ने हुन्छ। तर विपक्षीहरूको मापदण्डविपरीतको निर्माण कार्यले धरहरालाई परिक्रमा गर्न नसकी सो समुदायको धार्मिक एवं साँस्कृतिक कार्य समेतमा अवरुद्ध भएको छ।
- यदि उक्त करारनामालाई कानूनी मान्ने हो भने पनि करारनामामा उल्लिखित कुनै पनि शर्त विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले पूरा गरेको अवस्था छैन। सम्झौताको मुख्य उद्देश्य सो धरहरा क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धन नै हो। तर विपक्षीहरूबाट संरक्षण, सम्बर्द्धन

गर्नुको सट्टा स्थितिलाई र अवस्थालाई विगार्ने कार्य भएको छ।

- विपक्षीहरूले सो क्षेत्रमा अस्थायी प्रकृतिको संरचना बनाउनु पर्नेमा सो नगरी RCC ढलान गरी निर्माण कार्य गरिएको छ, जुन कानून एवं सो करार सम्झौताको विपरीत छ।
- धरहरा क्षेत्रमा दीर्घकालीन सोचले भन्दा पनि तत्काललाई आफूलाई फाइदा पुग्ने किसिमका गतिविधिहरू सञ्चालिन छन्, जुन सो क्षेत्रको हित प्रतिकूल हुन्छ।
- सडकलाई संकुचित गरी व्यापारिक प्रयोजनको लागि निर्माण कार्य गरिएको छ, जुन जनहित विपरीत छ।
- विपक्षीहरूले सुन्धारालाई ओभरलेप पारेका छन्। धरहरालाई त्यसबाट अलग गर्ने काम सोचन पनि सकिँदैन।
- धरहरा क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि महानगरपालिकालाई नेपाल सरकारले Conditional or Contingent Right दिइएको Absolute Right होइन। सो शर्तहरूको उल्लंघन भएको छ। Contingent Right लाई हस्तान्तरण गर्न सकिँदैन। तर महानगरपालिकाले विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.लाई हस्तान्तरण गरेको कुरा मनासिब छैन। सो क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धनको व्यवस्था महानगरपालिका आफैले गर्नुपर्छ। अन्य तेस्रो पक्षलाई दिन मिल्दैन।
- विपक्षीहरूको बीचमा भएको करार सम्झौता दूषित भावनाले अभिप्रेरित छ। त्यसमा Business Motive लिई Private Sector लाई अनुचित किसिमले धनी बनाउने उद्देश्य भर्किएको छ। साथै विपक्षीलाई ठेक्का दिदा प्रतिस्पर्धा गराई दिनुपर्नेमा गोप्य किसिमले दिइएको कार्य न्यायोचित छैन। त्यति धेरै र बहुमूल्य क्षेत्रको मासिक रु.६०,०००। (साठी हजार रुपैया मात्र) दिनुको औचित्य विपक्षी महानगरपालिकाले खुलाउन सकेका छैन।
- अतः उपरोक्त प्रकरणहरूमा उल्लिखित आधार, कारण एवं कानूनको आधारमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ।

त्यसैगरी, विपक्षीहरूको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिप्रसाद रेग्मी, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू सर्वज्ञरत्न तुलाधर, श्री हरिहर दहाल, श्री सुशीलकुमार पन्त, श्री शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ताहरू डा.श्री शंकरकुमार श्रेष्ठ, श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री शरद कोइराला, डा.श्री भीमार्जुन आचार्य, श्री सरिता शर्मा, श्री राजेश्वर अधिकारी, श्री बद्धीनाथ शर्मा, श्री नेत्र आचार्य, श्री शान्ता सेढाई तथा श्री प्रेमप्रसाद पाण्डेयसमेतले निम्नअनुसार समेतको बहस गर्नुभयो :-

- रिट निवेदन काल्पनिक छ । निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम धरहरा सुन्धारा क्षेत्रमा मापदण्डविपरीत कुनै पनि कार्य भएको छैन । महानगरपालिकाको प्रमुखले गरेको निर्णय विरुद्ध पुनरावेदन जानुपर्नेमा असाधारणक्षेत्रअन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत निवेदन स्वतः खारेजभागी छ ।
- धराहरा क्षेत्रको उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन सरकारले गर्न नसकी महानगरपालिकालाई दिएको र महानगरपालिकाले पनि सबै कार्य आफैले गर्न नसक्ने भएकोले PPP अन्तर्गत साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. सो क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न करार गरिएको हो ।
- रिट निवेदन विलम्ब गरी १९ महिना पछि परेको छ । सो बीचमा कहिकतै उजूरवाजुर नगरिएकोले अनुचित विलम्बको आधारमा समेत रिट निवेदन खारेजभागी छ (ने.का.प २०४१, अङ्क ८, पृष्ठ... नि.न. २०७५) । Third Party Right Create भइसकेको छ । यस्तो Third Party Right Create भएपछि रिट जारी हुन सक्दैन भनी नजीरहरू समेत प्रतिपादन भएका छन् (नेकाप २०६४, अङ्क ४, पृष्ठ ६५८) ।
- निवेदकहरू यस विषयमा कसरी सरोकारवाला भए निवेदनमा उल्लेख भएको छैन । तसर्थ बेसरोकारवालाले दायर गरेको रिट निवेदन हकदैयाको आधारमा समेत खारेजभागी छ ।
- बाटो संकुचन गरी निर्माण कार्य गरेको भन्ने निवेदन दावी आधारहिन छ । सो कुरा अन्तरिम आदेश जारी गर्ने वा नगर्ने सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च आदालतको स्थलगत निरीक्षणबाट पनि पुष्टि भएको छ । सो सम्बन्धमा कसैको पनि कहिकतै उजूरवाजुर परेको छैन ।
- करारनामा के कस्तो आधारमा बदर गर्ने, कुन कानूनविपरीत भयो, सो करारले निवेदकहरूको कुन अधिकारलाई आघात पाऱ्यो भन्ने सम्बन्धमा निवेदनमा खुलाउन कुनै कुरा उल्लेख छैन । निवेदन मागबमोजिम करार अवैध भएमा त्यसको परिणाम के हुने विकल्पको सम्बन्धमा निवेदनमा कुनै कुरा खुलाउन सकिएको छैन ।
- नेपाल सरकारले महानगरपालिकालाई सो क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि अख्तियारी दिइएको छ । सो अख्तियारीमा महानगरपालिका आफैले संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्य गर्नुपर्ने भनी उल्लेख भएको छैन । महानगरपालिकाले अन्य पक्षसँग सो क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने कार्य सुम्पन सक्छ । तसर्थ, रिट निवेदन आधारहीन र खारेजभागी छ ।
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनअनुसार महानगरपालिकालाई करार गर्ने अधिकार छ । सोही अधिकार अनुसार महानगरपालिकाले धरहरा क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नको लागि साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग करार गरेको हो ।
- धराहराको स्थिति पहिलेको भन्दा अहिले कारारनामापश्चात् राम्रो छ । रंगरोगन गरिएको छ । यात्रुहरूको सुविधालाई ख्याल गरिएको छ । सरसफाइ, बगैचा राम्रो प्रबन्ध गरिएको छ । उपभोक्ताहरूको सुविधा र दर्शकहरूको निमित्त बीमा समेत गरिएको छ । यस्तो अवस्थालाई ढाकछोप गरी परेको निवेदनको नियत दूषित छ । निवेदकहरू सफा हात लिई अदालतमा प्रवेश गरेको अवस्था छैन । तसर्थ रिट खारेजभागी छ ।
- विपक्षीहरूको कार्यले निवेदकहरूको के कस्तो अधिकार हनन् भएको हो ? सो कुरा निवेदनमा प्रष्ट खुलाउन सकिएको छैन ।

- मिति २०५५ सालको सम्झौता बदर हुने गरी मिति २०५८।११।२३ मा फैसला हुनुको मुख्य कारण नेपाल सरकारको मिति २०५५।७।१ को पत्रवाट काठमाडौं महानगरपालिकाले सुन्धारा धरहरा क्षेत्र ५० वर्षलाई सञ्चालन गर्न पाउने भएको तर काठमाडौं महानगरपालिकाबाट नेपाल सरकारको सो निर्णय मितिभन्दा अगावै मिति २०५५।२।२८ मा नै करार भएको पाइएको भन्दै मिति २०५५।२।२८ को करारमा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ भनी फैसला भएको हो । मिति २०५५।७।१ पछिको मितिमा यी पक्षहरू बीच करार हुन सक्ने करार सम्झौता गर्न गराउन सम्मानित अदालतको पूर्ण इजलासको मिति २०५८।११।२३ को फैसला आदेशले निषेध गरेको छैन ।
- करारनामासम्बन्धी विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित नहुने भनी यस अदालतबाट विभिन्न सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएको समेत आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ ।
- अतः नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन र सञ्चालनको जिम्मा ५० वर्षको लागि काठमाडौं महानगरपालिकालाई प्राप्त भइसकेपश्चात् उक्त क्षेत्रमा स्वीकृत लिनु पर्ने सम्पूर्ण निकायहरूसँग स्वीकृति लिई सो क्षेत्रको सम्बर्द्धन र सञ्चालनको लागि सम्झौता गरी दिइएको र सम्झौताबमोजिमको निर्माण कार्य सम्पन्न भईसकेकोले उल्लिखित आधार,कारण एवं कानूनको आधारमा निवेदन खारेजभागी रहेकोले खारेज हुनुपर्छ ।
- धरहरा क्षेत्र संरक्षण र सम्बर्द्धन हुनुपर्ने राष्ट्रिय महत्वको पुरातात्विक धरोहर भएकोले यस्तो संरक्षण र सम्बर्द्धन सकेसम्म राम्रोसँग हरहालतमा हुनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा हुनुपर्ने काम प्रष्ट्याई आदेश हुनु पर्दछ ।
उपरोक्त बमोजिमको बहस जिकीर, पेश भएका बहस नोट, मिसिल संलग्न निवेदन समेतका

कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा निम्न प्रश्नहरूमा केन्द्रित भई निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- (क) विवादित सम्झौता बदर घोषिण गरिपाऊँ भन्ने विषय यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रभित्र पर्दछ वा पर्दैन ?
- (ख) नगरपालिकाले निर्णय गरी अधिकार प्रत्योजन नगरेको अवस्थामा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले नगरपालिका प्रमुखलाई प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित सम्झौता गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ वा छैन ?
- (ग) रिट निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनका निवेदक समेत निवेदक र काठमाडौं महानगरपालिका तत्कालीन नगर प्रमुख समेत विपक्षी रहेको प्रस्तुत विवादसँग समान तथ्य र विषयवस्तु भएको संवत् २०५८ सालको रि.पू.इ.नं. २६ को रिट निवेदनमा यस अदालतको विषेश इजलासबाट मिति २०५८।११।२३ मा जारी भएको आदेशमा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई समेत आधार लिनु पर्ने देखिन्छ ।

३. उक्त रिट निवेदमा उठाइएका प्रश्नहरू प्रस्तुत विवादको विषय वस्तुहरूसँग समान रहेको पाइन्छ । उक्त रिट निवेदनमा पनि विपक्षीमध्येका नगरपालिका प्रमुख र साइड वाकर ट्रेडर्स प्रा.लि.बीच काठमाडौं महानगरपालिकाको संरक्षकत्वमा रहेको र नेपाल सरकारको स्वामित्वको सुन्धारा क्षेत्रमा उद्यान र क्याफे निर्माण र सञ्चालन गर्ने सम्झौता गर्न काठमाडौं महानगरपालिकाले नगर प्रमुखलाई अधिकार प्रदान नगरेको भन्ने विषयको विवाद यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रभित्र पर्दछ वा पर्दैन भन्ने विषय एक कानूनी प्रश्नको रूपमा उठाइएको देखिन्छ र यही प्रश्न प्रस्तुत रिट निवेदनमा पनि उठाइएको छ ।

४. नेपाल सरकारको स्वामित्वामा रहेको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ को कि.नं. १०४ को ५-२-३२ क्षेत्रफलको धरहरा (भीमसेन स्तम्भ) क्षेत्रमा विपक्षीमध्येको साइड वाकर ट्रेडर्स

प्रा.लि.ले कम्प्युनिकेसन सेन्टर, क्याफे समेत सञ्चालन गर्नको लागि आवश्यक निर्माण कार्य गरी त्यसलाई व्यापारिक प्रयोजनको लागि प्रयोगमा ल्याउने र धरहरा (भीमसेन स्तम्भ) मा शुल्क लिई मानिस चढाउन पाउने समेतको अधिकार दिई उक्त प्रा.लि.सँग सम्झौता गर्ने कार्यमा नगर प्रमुखलाई कानूनबमोजिमको अख्तियारी प्राप्त थियो वा थिएन भन्ने विषय सम्झौता वा करारसँग सम्बन्धित विवादको विषय हो वा सार्वजनिक सरोकारको विषय हो भन्ने कुरा उपरोक्त रिट निवेदन र प्रस्तुत रिट निवेदनमा पनि मूल रूपमा उठाइएको कानूनी प्रश्न रहेको देखिन्छ ।

५. काठमाडौं महानगरपालिका आफै पनि कानूनद्वारा गठित सार्वजनिक संस्था भएको हुनाले यसले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमहरू तथा कामकारवाही प्रचलित कानूनअनुसार भए गरेका वा सञ्चालन गरिएका छन् वा छैनन् भन्ने कुरा सार्वजनिक चासोको विषय हुन सक्दछ । त्यसमा पनि तोकेको शर्तहरूको अधिनमा रही नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको पुरातात्विक महत्वको धरहरा क्षेत्रको सुधार र व्यवस्थापन गर्ने बारेमा नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार अधिकारप्राप्त गरेको काठमाडौं महानगरपालिकाले उक्त क्षेत्रको सुधार, सम्हार, तथा व्यवस्थापन आफूले नगरी अन्य व्यक्ति वा फर्मलाई ठेक्कामा दिने बारेमा कुनै संस्थागत निर्णय नगरी केवल तत्कालीन नगर प्रमुखले उक्त कार्य गर्न एवं शुल्क उठाउन समेत पाउने गरी विपक्षी साइड वाकर ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग सम्झौता गरेको भन्ने विषय भन व्यापक सार्वजनिक सरोकारको विषय हुन्छ, भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन ।

६. प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूले लिएको माग दावी विपक्षीहरूबीच भएको सम्झौताको सर्त पालना भए नभएको भन्ने वा उक्त सम्झौताको कुनै सर्तको व्याख्या वा प्रयोगको सम्बन्धमा उठेको विवाद नभई उक्त सार्वजनिक सम्पत्ति र पुरातात्विक महत्वको रूपमा रहेको धरहरा र धरहरा क्षेत्रभित्रै रहेको सुन्दाराको सुधार, सम्हार, व्यवस्थापन र यसलाई व्यापारिक रूपमा उपयोग गर्ने गरी सम्झौता गर्दा प्रचलित कानूनअनुसार काठमाडौं महानगरपालिकाबाट अख्तियारी नलिई नगर प्रमुखले विपक्षी साइड वाकर ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग सम्झौता

गर्ने कार्य अधिकारक्षेत्र विहीन तथा अनाधिकार भएकोले बदर गरिपाऊँ भन्ने दावीलाई करार वा सम्झौतासँग सम्बन्धित विवाद मान्न नसकिने हुनाले प्रस्तुत विवाद यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने कुरामा विवाद रहेन । यस अदालतको विशेष इजलासबाट यिनै निवेदक र विपक्षीहरू समेत पक्ष विपक्ष रहेको २०५८ सालका रि.पू.इ. नं. २६ मा २०५८।११।२३ मा भएको आदेशमा समेत यस विषयमा विस्तृत विवेचना भई सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको पाइएको र उक्त सिद्धान्त यस इजलासको लागि समेत बन्धनकारी हुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ तथा ८८(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारभित्र पर्दैन भन्न सकिने अवस्था रहेन ।

७. दोस्रो प्रश्न नगर प्रमुखको काम, कर्तव्य तथा अधिकारसँग सम्बन्धित रहेको छ । नगर प्रमुखको काम, कर्तव्य निजको अख्तियारी तथा निजलाई प्राप्त अधिकारको सम्बन्धमा भए गरिएका कानूनी व्यवस्थाको विवेचनाबाट मात्र निजको अख्तियारी तथा अधिकारको दायरा के हो भन्ने कुरा यकीन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको लागि नगरपालिकाको गठन, यसको काम, कर्तव्य तथा अधिकारको सम्बन्धमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २(ज), दफा ८० तथा दफा ९६ मा गरिएको व्यवस्थालाई नगर प्रमुखको काम, कर्तव्य एवं अधिकारको बारेमा उक्त ऐनको दफा ९७ मा गरिएको व्यवस्थासँग तुलनात्मक रूपले विवेचना गर्नुपर्ने देखिन आयो । उक्त ऐनको दफा २(ज) मा नगरपालिकाको परिभाषा गर्दा नगरपालिका भन्नाले दफा ८० अनुसार गठित नगरपालिकालाई जनाउने छ, भनिएको छ भने उक्त दफा ८०(१) मा नगरपालिकाको गठनको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्दा नगर परिषद्को कार्यकारिणीको रूपमा एक नगरपालिका गठन गरिने छ, भनिएको छ । उक्त व्यवस्थाबाट नगरपालिका स्वयं नै नगर परिषद्को कार्यकारिणी निकायको रूपले काम गर्नको लागि गठन गरिएको निकाय हो भन्ने बुझिन्छ । यसैगरी, उक्त ऐनको दफा ८०(२) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार नगरपालिका भन्नाले नगर प्रमुख, उप-प्रमुख तथा सदस्यहरूको सामूहिक स्वरूप हो भन्ने देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाको आधारमा नगर प्रमुख नै नगरपालिका होइन र ऐनमा नै नगर

प्रमुखले गर्ने भनी तोकिएको कामबाहेक नगरपालिकाको नाममा हुने अन्य सम्पूर्ण कामकारवाहीको सञ्चालन नगरपालिकाको बैठकको निर्णयअनुसार मात्र हुनु पर्दछ भन्ने कुरामा दुई मत हुने अवस्था देखिँदैन। यस कुरालाई उक्त ऐनको दफा ८१ तथा ९१ मा गरिएको व्यवस्थाले अभिष्ट पारेको पाइन्छ।

८. उक्त ऐनको दफा ९६ मा नगरपालिकाको काम कर्तव्य तथा अधिकारको विषयमा व्यवस्था गर्ने क्रममा उक्त दफा ९६(ड) मा नगरपालिका क्षेत्र भित्रको पूरातात्विक वस्तुकला र संस्कृतिको संरक्षण,सम्बर्द्धन एवं प्रयोग गर्ने गराउने कार्य नगरपालिकाको काम, कर्तव्य एवं अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने देखिन्छ। धरहरा र सुन्धारा क्षेत्र पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्वको क्षेत्र हो भन्ने कुरा र उक्त पूरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्वको क्षेत्र ५-२-३-१ क्षेत्रफलमा रहेको, यसको स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहेको र नेपाल सरकारको मिति २०५५।७।१ को निर्णयअनुसार उक्त क्षेत्रको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकालाई दिइएको कुरामा पनि विवाद देखिँदैन। यसरी पुरातात्विक एवं सांस्कृतिक महत्व भएको धरहरा तथा धरहरा क्षेत्रको संरक्षकत्वको व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को उक्त दफा ९६(ड) अनुसारको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी तथा उक्त क्षेत्रको स्वामित्व रहेको नेपाल सरकारको प्रतिनिधिको हैसियतमा समेत निर्वाह गर्नुपर्ने सार्वजनिक दायित्वको जिम्मेवारी समेत दोहोरो जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

९. यस्तो पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्व विषय हुनुको साथै सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको उक्त क्षेत्रलाई व्यापारिक तथा पर्यटकीय प्रयोजनको लागि उपयुक्त हुने गरी विकास तथा सम्बर्द्धन गरी यसबाट शुल्क समेत उठाउने र सो कामको लागि २० वर्षको लामो अवधिको लागि विपक्षी मध्येका साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. सँग सम्झौता गर्ने कार्य महत्वपूर्ण सार्वजनिक महत्वको विषय हुनुको साथै दीर्घकालीन नीतिगत विषय हो भन्ने कुरामा समेत कुनै विवाद हुन सक्तैन। यस्तो सार्वजनिक महत्वको दीर्घकालीन असर पर्ने नीतिगत विषयमा निर्णय गर्ने अधिकार नगर प्रमुखमा

नरही नगरपालिकामा नै रहन्छ भन्ने कुरा नगर प्रमुखको काम कर्तव्य तथा अधिकारको विषयमा उक्त ऐनको दफा ९७ तथा १५५ मा गरिएको व्यवस्थाबाट पनि प्रष्ट हुन्छ।

१०. उक्त ऐनको दफा ९७ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार नगर प्रमुखलाई केवल नगर परिषद् तथा नगरपालिकाको बैठक बोलाउने र नगरपरिषद् तथा नगरपालिकाले गरेको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने लगायत संस्थाको प्रमुखको हैसियतले नगरपालिकाको प्रशासनको सम्बन्धमा आवश्यक रेखदेख तथा सुपरिवेक्षण गर्ने प्रशासकीय जिम्मेवारी तथा अधिकार मात्र रहेको देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा १५५ अनुसार नगरपालिका क्षेत्रको भवन निर्माणको अनुमति दिने निर्णय गर्ने काम बाहेक अन्य विषयमा नगरपालिकाको तर्फबाट कुनै नीतिगत तथा दीर्घकालीन असर हुने कुनै विषयमा निर्णय गर्ने वा दीर्घकालीन सम्झौता गर्ने अधिकार स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लगायत अन्य कुनै कानूनले नगरप्रमुखलाई प्रदान गरेको छ भन्ने कुरा विपक्षीहरूले देखाउन सकेको अवस्था छैन। यस्तो स्थितिमा सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको धरहरा र धरहरा क्षेत्रलाई व्यवसायिक प्रयोजनको लागि विकास गरी प्रयोग गर्ने, सोबाट शुल्क उठाउने लगायतको अधिकार दिई २० वर्ष लामो अवधिको लागि विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग सम्झौता गर्ने सम्बन्धमा विपक्षी महानगरपालिकाबाट नीतिगत निर्णय भएको नदेखिएको र यस सम्बन्धी सम्झौता गर्ने अधिकार नगरप्रमुखलाई प्रत्यायोजन गर्ने बारेमा महानगरपालिकाबाट कुनै निर्णय समेत नभएको अवस्थामा विवादित सम्झौता गर्ने अख्तियार विपक्षीमध्येको तत्कालीन नगर प्रमुखमा रहेएको छ भन्न सकिने अवस्था रहेन।

११. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचन गरिएको स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लागू हुनु पूर्व कायम रहेको नगरपालिका ऐन, २०४८ अन्तर्गत पनि विवादित विषयमा विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग सम्झौता गर्ने अधिकार विपक्षी तत्कालीन नगर प्रमुखलाई नभए नरहेको भन्ने आधारमा मिति २०५५।२।२८ मा भएको सम्झौताले मान्यता पाउने अवस्था रहेन भनी यसै अदालतको विशेष इजलासबाट भएको उल्लिखित रिट निवेदनमा भएको

आदेश समेतको आधारमा विवादित विषयमा विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. सँग विपक्षीमध्येका तत्कालीन नगर प्रमुखद्वारा भए गरेको मिति २०६१।१।३१ को सम्झौता निज नगरप्रमुखले कानूनबमोजिम अख्तियार प्राप्त गरी गरेको भन्ने देखिन आएन ।

१२. अब, निवेदकको मागअनुसार विपक्षीहरूमध्येका तत्कालीन नगर प्रमुख र साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.काबीच भएको विवादित सम्झौता तत्काल बदर गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने अन्तिम एवं महत्पूर्ण प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, विपक्षीहरू काठमाडौं महानगरपालिका तथा साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.को बीच मिति २०६१।१।३१ मा विवादित सम्झौता भएको देखिन्छ । निज विपक्षीहरू काठमाडौं महानगरपालिका तथा साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.को लिखित जवाफ तथा इजलाससमक्ष पेश भएका कागजातहरू एवं फोटोहरूको अवलोकन गर्दा धरहरा (भीमसेन स्तम्भ) र धरहरा क्षेत्रको विकास, सुधार, सम्भार तथा सरसफाइ सम्बन्धी कार्य व्यवस्थापनमा उल्लेखनीय कार्य भएको देखिन्छ । मिति २०६१।१।३१ मा सम्झौता भई विवादितसम्झौताको आधारमा विपक्षी साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले धरहरा एवं धरहरा क्षेत्रमा लगानी गरी उक्त क्षेत्रलाई व्यवसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गरेकोमा हालसम्म कुनै विवाद सिर्जना भई काठमाडौं महानगरपालिकाले अन्यथा गरेको अवस्था समेत देखिन आउदैन । विवादित सम्झौता भएपछि काठमाडौं महानगरपालिकाबाट यसको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा विभिन्न मितिमा कारवाहीहरू उठाई बैठकबाट निर्णयहरू समेत गरेको पाइन्छ । विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाबाट विपक्षीमध्येका साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग भएको विवादित सम्झौतालाई कायम नै राख्ने आसयको लिखित जवाफ समेत पेश भएको अवस्था एकातर्फ देखिन्छ भने नेपाल सरकारको स्वामित्व रहनुको साथै सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्वको उल्लिखित धरहरा तथा धरहरा क्षेत्रको सम्भार, संरक्षण एवं व्यवस्थापन गर्ने क्रममा उक्त क्षेत्रलाई व्यवसायिक प्रयोगमा ल्याउन विभिन्न प्रकारको भौतिक संरचनाहरू निर्माण गरी तिनीहरूलाई बहालमा दिन

पाउने र धरहरा (भीमसेन स्तम्भ) चड्न आउने सर्वसाधारणबाट शुल्क समेत लिन पाउने अधिकार विपक्षीमध्येका साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. लाई दिई २० वर्षको लामो अवधिको सम्झौता गर्दा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ अनुसार विपक्षीमध्येको काठमाडौं महानगरपालिकाको तर्फबाट संस्थागत निर्णय नभएको र यस्तो दीर्घकालीन प्रकृतिको लामो अवधिको सम्झौता गरी पूरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्वको धरहरा र धरहरा क्षेत्रलाई व्यवसायिक रूपमा प्रयोग गरी सोबाट बहाल तथा शुल्क असूल गर्ने अधिकार प्रदान गर्दा प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार अबलम्बन गर्नुपर्ने पारदर्शिता तथा प्रतिस्पर्धासम्बन्धी मान्य नियमहरूको पालना नगरिएको जस्तो गम्भीर प्रकृतिको अनियमितताको तथ्य अर्कोतर्फ देखिएको छ । यही पारदर्शिता तथा प्रतिस्पर्धाको मान्य नियमहरू पालना नगरिएको कारणबाट विपक्षीमध्येका साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले उल्लिखित धरहरा तथा धरहरा क्षेत्रलाई व्यवसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गरेगराएबापत बुझाउनु पर्ने शुल्क मुनासिव नहुनुको साथै अति न्यून भएको, उक्त क्षेत्रको व्यवसायिक प्रयोगबाट सर्वसाधारणको सांस्कृतिक तथा धार्मिक हकको उपभोग र प्रचलनमा अवरोध सिर्जना भएको भन्ने रिट निवेदकहरूको मुख्य दावी रहेको देखिन्छ । उक्त धरहरा क्षेत्रमा रहेको पूरातात्विक महत्वको सुन्धाराको संरक्षण हुन नसकेको, उक्त क्षेत्र दुर्गन्धित तथा अपहेलित अवस्थामा रहेको कुरा विपक्षीहरूले समेत स्वीकारेको अवस्था छ ।

१३. उपरोक्त तथ्य र परिस्थितिलाई विचार गर्दा निवेदकहरूको मागबमोजिम विवादित सम्झौतालाई तत्काल अमान्य तथा बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन अनुसारको आदेश जारी गर्दा हालसम्म उक्त क्षेत्रमा भएगरेको व्यवस्थापन तथा सुधारको कार्यमा थप अवरोध उत्पन्न हुनुको साथै उक्त क्षेत्र तत्काल अव्यवस्थित हुने अवस्थालाई समेत विचार गर्दा रिट निवेदन मागअनुसार विपक्षीहरूमध्येका साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.र तत्कालीन नगरप्रमुख बीच मिति २०६१।१।३१ मा भएको विवादित सम्झौतालाई निवेदन मागबमोजिम तत्कालै बदर गरी उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिन आएन । तर विपक्षीहरू

काठमाडौं महानगरपालिकाका तत्कालीन नगरप्रमुख एवं साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. बीच विवादित सम्झौता हुँदा तत्कालीन नगरप्रमुखलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको नदेखिनुको अतिरिक्त पुरातात्विक महत्वको सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको धरहरा र धरहरा क्षेत्रको सम्हार, संरक्षण, सम्बर्द्धन र व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी एवं दायित्व बोकेको विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाले उक्त सम्पत्तिलाई २० वर्ष लामो अवधिको लागि व्यवसायिक प्रयोजनमा प्रयोग गर्न पाउने गरी अपारदर्शी तथा अप्रतिस्पर्धात्मक किसिमले विपक्षीमध्येका साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग भए गरेको विवादित मिति २०६१।१।३१ को सम्झौताका शर्तहरू तथा अन्य व्यवसायिक सम्बन्धको विषयलाई समेत सार्वजनिक हितको लागि समेत पुनरावलोकन गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिन आयो ।

१४. उल्लिखित तथ्य एवं परिस्थितिको विवेचनाको आधारमा निवेदकहरूको मागबमोजिम विवादित सम्झौतालाई तत्काल बदर गर्नुभन्दा सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहनुको साथै पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्वको स्थानको रूपमा रहेको धरहरा (भीमसेन स्तम्भ) तथा धरहरा क्षेत्रको सम्हार, संरक्षण, सम्बर्द्धन र व्यवस्थापन प्रभावकारी तथा विवादरहित रूपबाट सञ्चालन गर्नु नै उपयुक्त हुने देखिएकोले यसको लागि विवादित सम्झौताका शर्तहरूलाई पुनरावलोकन गरी यो आदेशप्राप्त भएको मितिले ६(छ) महिनाभित्र उक्त सम्झौताअनुसार विपक्षीमध्येका साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले काठमाडौं महानगरपालिकालाई बुझाउनु पर्ने शुल्क तथा रकम विपक्षीहरूमध्येका काठमाडौं महानगरपालिका र साइड वाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.दुवै पक्षको लागि वास्तविक, उपयुक्त, मुनासिब एवं समयसापेक्ष हुने गरी निर्धारण गरी लागू गर्नु गराउनु, सर्वसाधारणको सांस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध नआउने गरी उक्त क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्नु गराउनु र पुरातात्विक महत्व रहेको सुन्धारको उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सरसफाइ समेतको लागि प्रभावकारी संयन्त्र बनाई लागू गर्नु गराउनुको अतिरिक्त नेपालको राजधानी काठमाडौंको मुटुमा रहेको धरहरा क्षेत्रमा अवस्थित राष्ट्रिय विभूति भिमसेन थापाको नामसँग जोडिएको धरहरा (भिमसेन स्तम्भ)लाई अझ बढी

महत्व दिई संसारमा नेपालको पहिचान गराउनु, संयुक्त राज्य अमेरिकाको Liberty Tower, फ्रान्सको Eiffel Tower, भारतको India Gate, चीनको Great Wall भन्ने नेपालको यस धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को प्रचारप्रसारलाई महत्वपूर्ण स्थान दिई यसको प्रतिकको रूपमा रहेका सामानहरू उत्पादन गरी प्रचारप्रसारको लागि विक्रि, वितरण गर्नु गराउनु र यो आदेशबमोजिमको निर्देशन कार्यान्वयन गरी गराई आदेशप्राप्त भएको मितिले ६(छ) महिनाभित्र यस अदालतमा जानकारी दिनु भनी विपक्षीहरूमध्येका काठमाडौं महानगरपालिका तथा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय समेतका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशबमोजिम काम भए-नभएको सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखालाई यो आदेशको जानकारी दिनु । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लतग कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०६७ साल माघ ४ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- रमेशप्रसाद रिजाल ।

निर्णय नं. ८६१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६२ सालको -WO-३५९३

आदेश मिति: २०६७।१।१७।३

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. १० भोटेवहाल
बस्ने अनिता शर्मा

विरुद्ध

विपक्षी: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.१३ वाफल घर
भई हाल कर्तव्य ज्यान मुद्दामा कारागार
शाखा त्रिपुरेश्वर काठमाडौंमा थुनामा रहेको
विकासप्रसाद सिन्हा

- कुनै व्यक्तिको सर्वस्व गर्दा निजको आफ्नो अंश भागमा पर्ने सम्पत्ति मात्रै सर्वश्व गर्नुपर्ने हुन्छ। अन्य अंशियाराहरूको सम्पत्ति सर्वश्व गर्न मिल्दैन। सर्वश्व गर्नु भनेको फौजदारी दण्डको एक प्रकृति भएकाले फौजदारी दण्ड जसले अपराध गरेको हो निजलाई मात्र सजाय गर्नुपर्छ भन्ने सिद्धान्तमा आधारित रहेको पाइन्छ। फौजदारी मुद्दाअन्तर्गतको दण्डात्मक दायित्व आफ्नो हकवाला वा अंशियाराहरूमा बाडिने नभई जसले अपराध गरेको हो उसैले मात्र व्यहोर्नु पर्ने।
- अपराध घटेको जाहेरी पर्नु अघि नै लेखिएका वा गरिएका भोगबन्धक र दृष्टिबन्धकका तमसुकबमोजिम साहुको थैली पर सार्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो कागज बाहेक अन्य सामान्य प्रकारका कागजका आधारमा गरिएको कारोवारअनुसारको रकम भने पर सार्नु पर्ने बाध्यता कानूनले तोकेको नपाइने।
(प्रकरण नं.३)
- फौजदारी कसूरको सजायस्वरूप सर्वश्व गर्नु एक स्थिति हो भने दुनियाको तिर्नु बुझाउनु पर्ने बिगोबापत जायजात गर्नु फरक अवस्था हो। दुनियाको बिगो तिर्नु पर्ने कर्तव्य वा दायित्व फौजदारी दायित्व नभई देवानी दायित्व अन्तर्गतको मानिन्छ। देवानी दायित्व आफूले मात्र नभई त्यस्तो व्यक्तिको हकवाला एवं अंश खाने अंशियारहरूले समेत बहन गर्नुपर्ने।
(प्रकरण नं.४)
- अदालतहरूबाट भएका फैसलाहरूको कार्यान्वयनलाई चुनौती दिने हिसावले परेका अनेक रिटहरू दर्ता गर्दै जाने र त्यस्तो रिटहरूमा फैसलाको मर्म र भावनाविपरीत हुने गरी आदेश गर्दै जाने स्थिति रहने हो भने त्यसले न्यायिक अराजकताको स्थिति पैदा हुने।
(प्रकरण नं.६)
- भोगबन्धकी र दृष्टिबन्धकी लिखतमा पनि कुनै न कुनै हदसम्म शर्तहरूको उल्लेख

हुने गर्दछ। भोगबन्धकी र दृष्टिबन्धकीको लिखत भएकोमा सो दायित्व व्यहोर्न पर्ने तर त्यस्तै देवानी दायित्व कवुल गरेको अन्य लिखतको दायित्व व्यहोर्न नपर्ने भन्नु न्याय र विवेक एवं कानूनसंगत नहुने।
(प्रकरण नं.७)

- निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद सापकोटा, सविता भण्डारी, जयलाल भण्डारी, उज्वल रायमाभी
- विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता मोहनबहादुर बन्जरा
- अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:
■ दण्ड सजायको महलको २६ नं. र २७ नं.

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८ (२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-
करार मुद्दाका प्रतिवादी विकासप्रसाद सिन्हाले मिति २०५३।१०।२७ मा रु.१२,५०,०००। रुपैयाँ म वादी अनिता शर्मासँग लिएकोमा विपक्षीबाट करारबमोजिम साँवा व्याजसमेतको रकम भराई पाउने ठहरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।८।२७ मा फैसला भै सो फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५७।१०।१९ मा सदरसमेत भएकोमा सोउपर विपक्षीको चित्त नबुझी मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भनी सर्वोच्च अदालतमा निवेदन परेकोमा सर्वोच्च अदालतबाट निस्सा प्रदान नभई पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला अन्तिम भएको छ। फैसलाबमोजिमको बिगो विकासप्रसाद सिन्हाको नाममा मालपोत कार्यालय कलंकीमा दर्ता सेस्ता रहेको का.जि.कलंकी गा.वि.स.वडा नं.५(ख) कि.नं.१८३ क्षे.फ.०-४-० को घरजग्गा बाट भराई पाउने २०५८।१।२२ मा तहसील शाखामा निवेदन दिएकोमा मिति २०५८।४।२३ मा तहसीलदारबाट वादीले बिगो भरी पाउने भनी आदेश गरेउपर प्रतिवादीले उजूर निवेदन गरी सो आदेश २०५८।५।१८

मा जिल्ला न्यायाधीशबाट र मिति २०५८।११।१९ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर भई मिति २०५९।२।२७ मा लिलाम सम्पन्न भएकोमा विपक्षीले यसै विषयमा सर्वोच्च अदालतमा दिएको रिट निवेदनउपर मिति २०६०।३।६ मा अन्तरिम आदेश जारी भएको र २०६०।९।१ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसीलदार, काठमाडौं जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेशसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर भई मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २७ नं. बमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०६०।९।१ मा परमादेशको आदेश जारी भएको ।

प्रतिवादी विकास सिन्हाको भाग आधा सम्पत्ति ज्यान मुद्दामा मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धिको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरेकोले मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २६ र २७ नं. बमोजिम प्रतिवादीको छोरा अमित सिन्हाको भागबाट भराई पाऊँ भनी मिति २०६०।११।१९ मा निवेदन दिएकोमा तहसीलदारले अडबड परेको भनी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ८(३) बमोजिम अडबड फुकाउन जिल्ला न्यायाधीश समक्ष पेश गरेकोमा मिति २०६१।३।२८ मा तामेलीमा राखी दिनु भनी भएको आदेशउपर दण्ड सजायको ६१ नं. ले बेच्चसमक्ष पेश हुँदा मिति २०६०।३।२८ को आदेश परिवर्तन गरिरहनु परेन कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६१।३।१९।६ मा आदेश भएको र मिति २०६१।५।४ को आदेशसमेत बदर गरिपाऊँ भनी अ.व.१७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०६१।५।२३ मा निवेदन दर्ता गराएकोमा मिति २०६१।१०।२८ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट कानूनबमोजिम गर्नु भनी भएको आदेशउपर मिति २०६१।१२।२२ मा नक्कल सारी थाहा पाएकोले उक्त वेरीतको आदेश बदर गराउन अन्य उपचारको बाटो नभएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत वेरीतको आदेशहरू बदर गराउन प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएको छु । वेरीतपूर्वकको आदेश बदर गरिपाऊँ ।

म निवेदकले उपरोक्त कि.नं.१८३ को सम्पूर्ण घरजग्गाबाट बिगो भराई पाऊँ भनी निवेदन दिएको र सर्वोच्च अदालतबाट समेत प्रतिवादी विकासप्रसाद सिन्हालाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा सर्वस्व सहित जन्मकैद

भएकोले रि.नं.३४९८ को रिटमा दण्ड सजायको २७ नं. बमोजिम परमादेश जारी भएको र विकासप्रसाद सिन्हाबाट भराउन नमिले पनि ऋण खाँदा सगैँ बसेका छोरा अमित सिन्हा विकास सिन्हाको छोरा भई निजको बाबुले मबाट मिति २०५३।१०।२७ मा ऋण लिँदा निज एकासगोलमा रही पछिबाट वादी अमित सिन्हा प्रतिवादी विकासप्रसाद सिन्हा भएको अंश मुद्दामा मिति २०५८।९।१८ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाबमोजिम मात्र अलग भएका व्यक्ति हुन् । उक्त मुद्दाको फैसलाबाट कि.नं.१८३ को घरजग्गामा दुई भागको एक भाग अमितप्रसाद सिन्हाले पाउने ठहर भएर बसेकोमा निज ऋण खाँदा सगोलमा नै रहे बसेकोले दण्ड सजायको २६ नं. बमोजिम म निवेदिकाको बिगो निजको सम्पत्तिबाट समेत असूलउपर हुने हुँदा निजले लिलाम सूचना रोकी पाऊँ भनी गरेको निवेदनमा रोक्न मिलेन भनी तहसीलदारबाट मिति २०५९।६।१९ मा भएको आदेश माननीय जिल्ला न्यायाधीशबाट मिति २०५९।६।१९ मा सदर भई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत २०५९।११।२७ मा सदर भएको अवस्था छ । अमित सिन्हाको बण्डा छुट्टयाउन बाँकी रहेको आधा घरजग्गाबाट म निवेदिकाको बिगो असूलउपर गर्नेतर्फ दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम कारवाही नगरी तहसीलदारको आदेशलाई सदर गर्ने गरेको जिल्ला न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश दण्ड सजायको २६ नं. को विपरीत भई कानूनी त्रुटिपूर्ण छ ।

दण्ड सजायको २७ नं. ले सर्वस्व गर्दा समेत अरु अंशियारको अंशसमेत पर सार्नु पर्ने कानूनी व्यवस्थाले अमित सिन्हाको अंश भाग आधा घरजग्गा पर सारी म वादीको बिगो भराउनु पर्ने रहेको छ । काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसीलदारबाट सर्वोच्च अदालतबाट भएको अरु आदेशबमोजिम दण्ड सजायको २७ नं. बमोजिम सर्वस्व गर्ने कार्य गरी विकासप्रसाद सिन्हाको हक जति सर्वस्व गरी अमित सिन्हाको हक जतिबाट मेरो बिगो भराई कर्तव्य ज्यान एवं करारबमोजिमको रकम दिलाई पाऊँ भन्ने मुद्दामा भएको अन्तिम फैसलाहरूको साथसाथै कार्यान्वयन गर्नुपर्नेमा आदेशबमोजिम कुनै पनि कार्य नगरी मैले कुनै पनि सम्पत्तिबाट कदापि बिगो भराई

नपाउने गरी गरेको तहसीलदारको मिति २०६१।३।२८ को आदेशलाई सदर गर्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।५।४ मा भएको आदेश र सो आदेशलाई समेत सदर गर्ने गरी मिति २०६१।१०।२८ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९६ समेतको प्रतिकूल भई बदरभागी छ। अतः काठमाडौं जिल्ला अदालतको २०६१।३।१९, २०६१।३।२८, २०६१।५।४ को आदेश र पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।१०।२८ मा भएका आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतको वादी अमित सिन्हा प्रतिवादी विकासप्रसाद सिन्हा भएको २०५८।९।१८ को अंश मुद्दाको फैसलाबमोजिम वादी अमित सिन्हाले पाउने ठहरेको कि.नं.१८३ को आधा घरजग्गा निवेदकको बिगोवापत लिलाम गरी निवेदकको फैसला कार्यान्वयन गर्नु भन्ने परमादेश एवं अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६२।१।२७ को रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएका मितिले १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाउनु। साथै विपक्षीको लिखित जवाफ परेपछि यिनै पक्ष विपक्षीसमेतका बीच चलेको २०५९ सालको रिट नं.३४२८ नं.को मुद्दा साथै राखी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६२।१।२८ गतेको आदेश।

मिति २०६१।३।१९ को आदेशबमोजिम कि.नं.१८३ को घर जग्गाबाट निवेदन मागबमोजिम बिगो भराउन नमिल्दा प्रस्तुत निवेदनबाट फैसला कार्यान्वयनको कार्य गर्नुपर्ने नदेखिँदा निवेदन तामेलीमा राखी दिएको छ भनी तहसीलदारबाट २०६१।३।२८ मा भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।५।४ मा र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट २०६१।१०।२८ मा आदेश भएअनुरूप यस अदालतबाट भएका कामकारवाही कानूनअनुरूप नै भए गरेको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु

नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालत र ऐ.का तहसीलदारको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

निवेदक विकासप्रसाद सिन्हा र पुनरावेदन अदालत पाटनसमेत विपक्षी रहेको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशसम्बन्धी रिट निवेदनमा निर्णय हुँदा यस पुनरावेदन अदालत पाटनसमेतको मिति २०५८।११।९ को आदेश बदर भई दण्ड सजायको २७ नं. बमोजिम गर्नु भनी परमादेशसमेतको आदेश सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६०।९।१।३ मा भएको र उक्त फैसलामा कि.नं.१८३ को घरजग्गाबाट करारबमोजिम रकम दिलाई पाउँ भन्ने मुद्दाको फैसलाअनुसार बिगो भराउने दण्ड सजायको २७ नं. को परिप्रेक्ष्यमा मिल्ने देखिन आएन भनी स्पष्ट भनेको हुनाले काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसीलदारको मिति २०६१।३।२८ को आदेश एवं सो आदेशलाई सदर गर्ने भनी त्यस अदालतबाट भएको मिति २०६१।५।४।६ को आदेश वेरीत भन्ने अवस्था नभएकोले उक्त आदेश कानूनसम्मत भएको हुँदा विपक्षी निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको तर्फबाट मिति २०६२।२।२५ मा पर्न आएको लिखित जवाफ।

मिति २०६०।९।१ मा यसै विषयमा तहसीलदेखि पुनरावेदन अदालतसम्म भएको पूर्व आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भैसकेका छन्। ज्यान मुद्दामा सर्वस्वसहित जन्मकैद भएकोले छोरा अमित सिन्हा र विकास सिन्हाबीच चलेको अंश मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५८।९।१८ मा फैसला भएपश्चात् अलग भएका हुन भनी मिति २०५३।१०।२७ मा सगोलमा नै थिए भनी दण्ड सजायको २६ नं. ले पिताबाट भराउन नमिल्ने भए छोरा अमितको भागबाट भराई पाउँ भनी लिइएको आधारलाई हेर्दा मिति २०६०।९।१ को यसै विषयमा सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेशबाटै विपक्षीको रिट निवेदनउपर एकपटक कारवाही चली अन्तिम भई सकेको विषयमा पुनः सोही विषय लिई अदालतमा प्रवेश गर्नु र तथ्य लुकाई बाबुको भाग सर्वस्व हुने भएकोले छोराको भागबाट भराई पाउँ भन्ने विपक्षीको निवेदन र सो उपर छोराको भागबाट

भराउन मिल्दैन भनी तामेलीमा राख्ने गरी भएको आदेश कानूनसम्मत छ ।

मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २७ नं. बमोजिम गर्नु भनी सर्वोच्चको परमादेशलाई विचारै नगरी उही पक्ष विपक्षी, उही विषयलाई लिएर बाबुको सम्पत्ति सर्वस्व हुने रहेछ, अब छोराको भागबाट दण्ड सजायको २६ र लेनदेनको ८ नं. बमोजिम अमित सिन्हाको भागबाट भराई पाऊँ भनी दिएको निवेदनमाथि प्रस्तुत यसै विषयमा प्रतिपादन भएको नजीरलगायतका अ.व.८५ नं. दण्ड सजायको २६ नं., २७ नं. र लेनदेन व्यवहारको ८ नं.समेत विपरीत भएकोले विपक्षीद्वारा दायर रिट निवेदनको औचित्यसमेत नभएकोले सर्वोच्च अदालतबाट २०६०।१।१ मा निरोपण भई सकेको कुरालाई उही पक्ष विपक्षीबीच पुनः फेरि त्यसै विषयमा विचार गर्न नमिल्ने भएकोले विपक्षीद्वारा दायर रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षीमध्येका अमित सिन्हाको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक र म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता एक अर्कामा परिचित व्यक्ति हौं । वि.एल.शर्मा वादीका पति हुन् र निजले चलाएको क्याटरिङ्गमा म मेनेजरको रूपमा कार्यरत रहेको थिएँ । मथुरा पुरीसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी म विकासप्रसाद सिन्हा भएको ज्यान मुद्दामा म थुनामा परेपछि Back Date राखी तिम्रो सम्पत्ति बचाउनु पर्छ, नत्र ज्यान मुद्दा ठहर भएपछि सर्वस्व हुन्छ भनी मेरो सम्पत्ति रक्षा गर्न र मेरो हितको लागि भनी करार गर्नुभयो, निजले मेरो रक्षा गर्नुभन्दा आफ्नो स्वार्थ पूर्ति गर्नेतर्फ लागी परेको अवस्था देखिन आएकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट करार मुद्दामा सावाँ व्याज भराउने फैसला भई सो फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर भई क्रि.नं.१८३ को घरजग्गाबाट असूलउपर गरिपाऊँ भनी निवेदन दिनु भएकोमा सोउपर सर्वोच्च अदालतबाट नेकाप २०६०, अङ्क १।१०, नि.नं.७२७९, पृ.८०७ मा यसै विषयमा नजीरसमेत प्रतिपादन भएकोले विपक्षीको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ । मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २७ नं. बमोजिम गर्नु भनी भएको सर्वोच्च अदालतको परमादेशलाई विचारै नगरी उही पक्ष विपक्ष र उसै विषयलाई लिएर बाबुको सम्पत्ति

सर्वस्व हुने रहेछ अब छोराको भागबाट दण्ड सजायको २६ नं. र लेनदेन व्यवहारको ८ नं. बमोजिम अमित सिन्हाको भागबाट भराई पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा भराउन नमिल्ने भनी तामेलीमा राखेकोले उक्त आदेश बदर गरी भराई पाऊँ भनी दिएको निवेदनमाथि यसै विषयमा प्रतिपादन भएको उपरोक्त नजीरलगायतका मुलुकी ऐन अ.व.८५ नं., दण्ड सजायको २६, २७ नं. र लेनदेन व्यवहारको ८ नं. समेत विपरीत भएकोले विपक्षीद्वारा दायर रिटको औचित्य नभएकोले उक्त रिट निवेदन अ.व.१८० नं. बमोजिम खारेजभागी छ भनी कारागार शाखा त्रिपुरेश्वरमा थुनामा रहेका विकासप्रसाद सिन्हाको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक पक्षतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद सापकोटा, सविता भण्डारी, जयलाल भण्डारी, उज्वल रायमाभी समेतले निवेदकले करारबमोजिम भरिपाउने ठहरेको रकम प्रतिवादीको अंश सर्वश्व हुने भएपनि अंशबण्डा नहुँदै ऋण लिँदाको अवस्थामा सँग बसेको १२ वर्ष माथिका अन्य अंशियारहरूको सम्पत्तिबाट समेत भराई दिनुपर्नेमा सो गर्न नमिल्ने भनी शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश एवं सो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी ऋण लिँदाका बखत सगोलमा रहेका निजका छोराको अंशबाट समेत भराई दिनु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो । विपक्षी अनिल सिन्हाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता मोहन बहादुर बन्जराले पक्ष अनिल सिन्हा आफ्नो बाबु विकास सिन्हाले निवेदिकासँग रकम लिँदा १२ वर्ष भन्दा सानो उमेरको व्यक्ति भएको हुनाले दण्ड सजायको महल अनुसार आफ्नो पक्षले पाएको अंशबाट निवेदिकाको विगो भराउन मिल्ने हुँदैन । सोका अलावा सर्वोच्च अदालतबाट समेत नावालकको अंशबाट भराउन नमिल्ने भनी आदेश दिइसकेको अवस्थामा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालत एवं पुनरावेदन अदालत पाटनबाट कानूनबमोजिम भएका आदेशहरू बदर हुन पर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा निवेदन दावीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा निवेदिकाले विपक्षी अमितकुमार सिन्हाका बाबु विकास सिन्हाबाट विगो भराई पाऊँ भन्ने मुद्दामा विगो भराई पाउने ठहरी फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भै बसेकोमा सो फैसला कार्यान्वयनको लागि निवेदन दिँदा प्रतिवादीको नाउँको घरजग्गाबाट भराई दिने कारवाही भएकोमा विपक्षीको सर्वोच्च अदालतसमक्ष रिट निवेदन परी सर्वोच्च अदालतबाट काठमाडौँ जिल्ला अदालत एवं पुनरावेदन अदालत पाटनको विगो भराई दिने सम्बन्धी आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी दण्ड सजायको २७ नं.बमोजिम गर्नु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी भएको छ । सो आदेश पश्चात् दण्ड सजायको महलको २६ र २७ नं.बमोजिम उक्त विगो भराउनेसम्बन्धी मुद्दामा अन्तिम भै बसेको फैसला कार्यान्वयन गरिपाऊँ भनी निवेदन दिँदा सो बमोजिम गर्न अस्वीकार गरी निवेदिकाको विगो नै भराउनबाट जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतले इन्कार गरी त्रुटिपूर्ण निर्णय गरेकोले उक्त आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी आफूसँग ऋण लिँदाका अवस्थामा प्रतिवादी विकास सिन्हाका एकाघरका १२ वर्षभन्दा बढी उमेरका छोरा अमितकुमार सिन्हाको भागको सम्पत्तिबाट आफूले भरी पाउने ठहरेबमोजिमको रकम दिलाई फैसला कार्यान्वयन गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर देखिन्छ । विपक्षीद्वारा सर्वोच्च अदालतमा दायर भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदनमा २०६०।१।१ मा आदेश हुँदा पत्नी सला कार्यान्वयनसम्बन्धी पूर्व आदेशहरू बदर गरी अब दण्ड सजायको २७ नं.बमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी भएकोले सो २७ नं.को व्यवस्थामा करारबमोजिमको विगो भराई दिने व्यवस्था नभएको हुँदा निवेदिकाको फैसला कार्यान्वयनसम्बन्धी निवेदन कार्यान्वयन गर्न नपरी तामेलीमा राखी दिने गरी आदेश भएको हो र उक्त आदेशहरू रीतपूर्वककै छन् । साथै प्रस्तुत निवेदनमा

उठाइएको विषय २०६०।१।१ मा नै सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट आदेश जारी गरी अन्तिम भै सकेको कुरा पुनः उठाई दायर भएको प्रस्तुत निवेदन अ.बं.८५ नं.समेतको विपरीत हुँदा रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने मुख्य लिखित जवाफ जिकीर रहेको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यदि कसैले करारबमोजिम लिएको रकम नतिर्दै आफ्नो सम्पत्ति सर्वश्व हुने भएमा त्यस्तो व्यक्तिले करारबमोजिमको रकम तिर्नु पर्छ वा पर्दैन वा त्यस्तो रकम को कसले तिर्नु पर्दछ, भन्ने जस्ता विषयमा निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा दण्ड सजायको महलको २६ नं. र २७ नं.मा भएको व्यवस्थालाई केलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त महलको २६ नं. मा ऐनबमोजिम जरीवाना कैद बापत जायजात गर्दा कसूरदारको अंशबाट मात्र पुगोसम्मको असूल गरी लिनुपर्छ । दुनियाँको विगो बापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिका ऐनबमोजिम मान्नु नछुट्टी सँग बसेका वा त्यो धन खाँदा सँग बसेका पछि भिन्न हुनेको अंश समेत र सरकारी विगोमा जायजात गर्दा सो धन खाँदा सँग बस्ने सबै अंशियारको अंश जायजात गर्नुपर्छ । सो बमोजिम जायजात गर्दा स्वास्नी छोरी बुहारीको दाइजो, विवाह नभएका छोराछोरीको विवाह खर्च, दुनियाँको विगोमा जायजातको दरखास्त नपर्दै र सरकारी विगोमा सो विगो लाग्ने भनी पक्राउ भएका मितिभन्दा अगावै साहूलाई लेखी दिएको अचलको भोग, दृष्टि तमसुक बमोजिमको थैली, एक हल गोरु, रोजगार गर्ने एकसरा हतियार, खाने पकाउने एकसरो भाँडा, ओड्ने ओछ्याउने, लाएको कपडा र अन्न रहेछ भने सो जायजात हुनेलाई छ महिनासम्म खान पुग्ने अन्न परसारी छाडी अरु जायजात गरी पुगोसम्म असूल गर्नुपर्छ । बढ्ता भए फिर्ता दिनु पर्छ । जायजात भएपछि पुगेन भने पनि अरु जहानलाई पक्रन हुँदैन । तर फरार रहेको कसूरदारको अंश जायजात लिलाम विक्री गर्दा यो नम्बर बमोजिम कुनै कुरा पर सार्नु पर्दैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी सोही महलको २७ नं.मा सर्वस्व गर्दा अंश नभएका अरु अंशियारको अंश परसारी र कसूर जाहेर नहुँदै भोग दृष्टि बन्धक लेखिएका तमसुक बमोजिमको साहूको थैली, विवाह नभएका छोराछोरीको ऐनबमोजिमको विवाह खर्च, स्वास्नी छोरी बुहारीको दाइजो र जुन मुद्दाबाट सर्वस्व हुने भएको हो त्यस

मुद्दाबाट भरी पाउने फैसलाबमोजिमको दुनियाँको विगो समेत पर सारी कसूरदारको मात्र सर्वस्व गरी लिनु पर्छ । धितो नलेखिएको अरु साहूको थैली पर सार्नु पर्दैन भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

३. उपरोक्त दुई कानूनी व्यवस्थाबमोजिम कुनै व्यक्तिको सर्वस्व गर्दा निजको आफ्नो अंश भागमा पर्ने सम्पत्ति मात्रै सर्वश्व गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्य अंशियाराहरूको सम्पत्ति सर्वश्व गर्न मिल्दैन । सर्वश्व गर्नु भनेको फौजदारी दण्डको एक प्रकृति भएकाले फौजदारी दण्ड जसले अपराध गरेको हो निजलाई मात्र सजाय गर्नुपर्छ भन्ने सिद्धान्तमा आधारित रहेको पाइन्छ । फौजदारी मुद्दा अन्तर्गतको दण्डात्मक दायित्व आफ्नो हकवाला वा अंशियाराहरूमा बाडिने नभई जसले अपराध गरेको हो उसैले मात्र व्यहोर्नु पर्ने देखिन्छ । यसै सिद्धान्तबमोजिम पनि उक्त दण्ड सजायको महलको २७ नं.मा कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति सर्वश्व गर्नु पहिले अन्य अंशियाराहरूको अंश पर सार्नु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उपरोक्त व्यवस्था बमोजिम अंश नलिएका अंशियाराहरूको अंश सर्वश्व गर्नु पहिले पर सार्नु पर्ने देखिए पनि साहूको थैली पर सार्नु पर्ने नपर्ने सम्बन्धमा केही शर्तहरू तोकेको देखिन्छ । जसअनुसार अपराध घटेको जाहेरी पर्नु अघि नै लेखिएका वा गरिएका भोगबन्धक र दृष्टिबन्धकका तमसुकबमोजिम साहूको थैली पर सार्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कागज बाहेक अन्य सामान्य प्रकारका कागजका आधारमा गरिएको कारोवार अनुसारको रकम भने पर सार्नु पर्ने बाध्यता कानूनले तोकेको पाइदैन । प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकले सामान्य करार गरी रकम दिएको र सोही बीचमा निज निवेदकले वादी भै विगो भराई पाउँ भनी फिरादपत्र दायर गरेकोमा मागबमोजिम विगो भराई दिने फैसला अन्तिम भै बसेको भए पनि सो फैसला कार्यान्वयनका चरणमा विवाद उठी उक्त फैसला कार्यान्वयन हुन नसकेको देखिन्छ ।

४. फौजदारी कसूरको सजाय स्वरूप सर्वश्व गर्नु एक स्थिति हो भने दुनियाँको तिर्नु बुझाउनु पर्ने विगो बापत जायजात गर्नु फरक अवस्था हो । दुनियाँको विगो तिर्नु पर्ने कर्तव्य वा दायित्व फौजदारी दायित्व नभई देवानी दायित्व अन्तर्गतको मानिन्छ । देवानी दायित्व आफूले मात्र नभई त्यस्तो व्यक्तिको हकवाला

एवं अंश खाने अंशियारहरूले समेत बहन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यतर्फ विवेचना गर्दा बाबुले कसैसँग करार एवं कागज गरी लिएको रकम बाबुको सम्पत्ति सर्वश्व हुने अवस्था सिर्जना भएमा त्यस्तो बाबुको सम्पत्तिबाट अंश पाउने एकासगोलको वा छुट्टि सकेको छोराले प्राप्त गरेको अंशबाट तिर्नु पर्ने हुन्छ वा हुँदैन भनी हेर्दा उक्त दण्ड सजायको महलको २६ नं.को व्यवस्थाले दुनियाँको विगो सम्भव भएसम्म भराउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ, तर त्यसरी भराउनु पूर्व कतिपय पूर्व शर्तहरू पूरा गर्नुपर्ने गरी तोकेको पाइन्छ, जस अनुसार दुनियाँको विगो बापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिका ऐनबमोजिम मानो नछुट्टिई सँग बसेका वा त्यो धन खाँदा सँग बसेको पछि भिन्न हुने अंशियाराको अंश समेत जायजात गरेर तिर्नु पर्दछ भनेर उल्लेख गरेबाट ऋण सम्बन्धी कारोवार हुँदा बाह्र वर्षभन्दा माथिका अंशियाराहरूले त्यस्तो ऋण बापतको रकम तिर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

५. उपरोक्त व्यवस्थाबमोजिम प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी अमित सिन्हा निजका पिता विकास सिन्हाले २०५३ सालमा निवेदक सँगबाट रकम लिँदा बाह्र वर्षभन्दा कम भएको भनी जिकीर नलिई निवेदन व्यहोरा स्वीकार गरेको देखिँदा निजबाट विगो भर्दा १२ वर्षभन्दा बढी उमेरको व्यक्ति भएको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन । सोका अलावा निज अमित सिन्हा आफ्ना बाबु विकास सिन्हाबाट २०५८ सालमा अंश बण्डा भै छुट्टी भिन्न भएको देखिँदा २०५३ सालमा निवेदक र विकास सिन्हा बीच करारको लिखत हुँदा यी अमित सिन्हासँगै बसेको कुरामा समेत विवाद देखिएन । यस अवस्थामा निज अमित सिन्हाले समेत आफ्ना बाबुले गरेको कारोवारबाट दायित्व बहन गर्नुपर्दैन भन्न मिलेन ।

६. फैसलाबमोजिमको हक सो फैसलाको पूर्ण कार्यान्वयनबाट मात्र प्राप्त गर्न सकिने हुन्छ । अदालतले न्यायिक निर्णय गर्दै जाने र त्यस्तो निर्णयको कार्यान्वयन नगर्ने हो भने त्यसले गम्भीर स्थितिको सिर्जना गरी न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्थामा नै आँच पुऱ्याउँदछ । अदालतहरूबाट भएका फैसलाहरूको कार्यान्वयनलाई चुनौती दिने हिसावले परेका अनेक रिटहरू दर्ता गर्दै जाने र त्यस्तो रिटहरूमा फैसलाको

मर्म र भावनाविपरीत हुने गरी आदेश गर्दै जाने स्थिति रहने हो भने त्यसले भन्ने ठूलो न्यायिक अराजकताको स्थिति पैदा नगर्ला भन्न सकिन्छ । फैसला कार्यान्वयनको कार्यलाई एक महत्वपूर्ण कार्यको रूपमा स्वीकार गरी अदालतको संयन्त्र समेत त्योप्रति सजग बनाएर अगाडि बढेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा बिगो भरी पाउने ठहर गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत सदर भै अन्तिम भै बसेको अवस्थामा सो फैसलाको पूर्ण एवं प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नेतर्फ फैसला कार्यान्वयनको जिम्मेवारी पाएको शुरु जिल्ला अदालत चनाखो हुनुपर्ने नै हुन्छ । आफू समक्ष फैसला कार्यान्वयनको लागि निवेदन परेपछि त्यस्तो फैसलाको मर्म एवं भावना परिपूर्ति हुने गरी कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी समेत सोही जिल्ला अदालतलाई नै रहेको देखिन्छ ।

७. दण्ड सजायको महलको २७ नं.को व्यवस्था हेर्दा भोगबन्धकी र दृष्टिवन्धकीको लिखतअनुसार भएको कारोवारको रकम सर्वस्व हुन भन्दा पहिले छुट्टयाउनु पर्ने भनी उल्लेख गरेको व्यवस्थाले करारबमोजिमको रकमलाई बाहेक गर्नुपर्ने कुनै न्यायोचित कारण रहँदैन । दृष्टिवन्धक एवं भोगबन्धकीको लिखत रजिष्ट्रेशन पारित गर्नुपर्ने लिखतअन्तर्गत परेको हुँदा रजिष्ट्रेशन हुने हुन्छ तर करारको लिखतलाई त्यस्तो अनिवार्य व्यवस्था नगरेको भए पनि करारको लिखत करारका पक्षरुको बीचको निजी कानून हो र त्यसको बाध्यात्मक शक्ति करारका पक्षहरूमा अन्य सामान्य कानूनभन्दा कम हुन्छ भन्न मिल्दैन । तथापि उक्त दण्ड सजायको महलको २७ नं. ले प्रष्ट किटेर भोगबन्धकी र दृष्टिवन्धकीको तमसुकबमोजिमको साहूको थैली सर्वस्व गर्नुपूर्व परसार्नु पर्ने व्यवस्थासम्म गरेको परिप्रेक्ष्यमा अहिलेको बदलिँदो परिस्थितिमा धेरै व्यापारिक कारोवारहरू करारका माध्यमबाट सम्पन्न गरिने गरिएकोले उक्त व्यवस्थामा भोगबन्धकी, दृष्टिवन्धकी र करारको लिखतबमोजिमका रकमहरू भनी उल्लेख गर्नु मनासिब देखिन्छ । भोग बन्धकी एवं दृष्टिवन्धकी दुवै देवानी कारोवारको विषय भएको र उक्त २७ नं.को व्यवस्थाको समयमा करार कानूनको पर्याप्त विकास नभएको पृष्ठभूमिमा करारीय कारोवारको कुरा उल्लेख हुन नसकेको देखिन्छ । भोगबन्धकी र दृष्टिवन्धकी लिखतमा पनि कुनै न कुनै

हदसम्म शर्तहरूको उल्लेख हुने गर्दछ । भोग बन्धकी र दृष्टिवन्धकीको लिखत भएकोमा सो दायित्व व्यहोर्न पर्ने तर त्यस्तै देवानी दायित्व कवुल गरेको अन्य लिखतको दायित्व व्यहोर्न नपर्ने भन्नु न्याय र विवेक एवं कानूनसंगत पनि हुँदैन । वस्तुतः भोगबन्धकी र दृष्टिवन्धकीको सादृश्य अन्य करारीय लिखतका दायित्वहरू पनि उपरोक्त २७ नं.को व्यवस्था भित्र समावेश भएको भन्नु पर्ने हुन्छ ।

८. विकास सिन्हाले कर्तव्य ज्यानको वारदात गरेको ठहर गरी निजलाई सर्वश्व सहित जन्मकैदको सजाय गरेको परिप्रेक्ष्यमा निजको नामको सम्पत्ति सर्वश्व हुने कुरामा कुनै द्विविधा देखिँदैन । निज विकास सिन्हाको सम्पत्ति सर्वश्व हुने कारण निजले गरेको फौजदारी कानूनको उल्लंघन हो र फौजदारी कानूनअन्तर्गतको दायित्वस्वरूप निजको सम्पत्ति सर्वस्व हुने हो । तर निजका छोरा अमितले चाहि विकासबाट अंश पाएको र विकासले अमितसँगै भएको बेलामा करारबमोजिम लिएको ऋण तिर्न पर्ने वा नपर्ने के हो भनी हेर्दा उक्त दण्ड सजायको महलको २६ नं.बमोजिम बाह्र वर्ष माथिको तथा ऐनबमोजिम मानो नछुट्टी सँग बसेको अंशियारा वा धन खाँदा सँगै बसी पछि छुट्टिएको अंशियारा समेतको अंश जायजात गरी भराई दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत निवेदनका विपक्षीमध्येका अमितकुमार सिन्हा २०५३ सालमा १२ वर्षभन्दा कम उमेरको भनी जिकीर लिएको भए पनि सो कुरा वस्तुनिष्ठ एवं ठोस प्रमाणबाट पुष्टि गराउन सकेको पाइँदैन । यस अवस्थामा ऋण खाँदाका समयमा बाबु विकास सिन्हासँगै बसेको निज अमित सिन्हाले सो ऋण तिर्न बुझाउन पर्दैन भन्ने लिखित जवाफ जिकीर मनासिब देखिन आएन ।

९. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट दण्ड सजायको महलको २७ नं.बमोजिम गर्नु भनी २०६०।१।१ मा यसै अदालतबाट आदेश भएको देखिएकोमा उक्त दण्ड सजायको २७ नं.मा सर्वस्व गर्दा अंशियाराको अंश पर सार्नु पर्ने सम्मको व्यवस्था गरेको, त्यस्तो अंशियार ऋण लिँदा १२ वर्ष माथिको र सगोलमा भए निजबाट समेत साहुले भरी पाउने व्यवस्था दण्ड सजायको २६ नं.मा भएको र निवेदिकासँग करारबमोजिम विकास सिन्हाले २०५३ सालमा ऋण लिँदा अमितकुमार सिन्हाको उमेर १२

वर्ष माथिको भै सगोलमै रहेको भन्ने देखिएको हुँदा उक्त २६ नं. बमोजिम निवेदिकाले विपक्षीको सम्पत्तिबाट विगोवापतको रकम भरी पाउने गरी फैसला कार्यान्वयन गरी दिनुपर्नेमा सो बमोजिम नगरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।३।११, २०६१।३।२८, २०६१।५।४ र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६१।१०।२८ को आदेशसमेत कानूनसंगत नभएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी दिएको छ। अब काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।८।२७ मा निवेदिकाले विगो गरी पाउने ठहरी भएको फैसला नै २०५७।१०।९ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत सदर भै अन्तिम भै रहेकोले सो फैसला र फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम आवश्यक कारवाही गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। यस आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६७ साल फागुन १७ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: विमल पौडेल

निर्णय नं. ८६१९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०६७ सालको WO - ०५५९
आदेश मिति: २०६८।१।२७।३
मुद्दा : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला कपन गा.वि.स. वडा नं. ९
वस्ने सन्तोष भण्डारी
विरुद्ध

विपक्षी: परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, त्रिभुवन
विश्वविद्यालय, बल्लु समेत

- कुनै कार्य मर्यादा र अनुशासनको अपेक्षित मापदण्डविपरीत हुन सक्दछ, नैतिकताको

दृष्टिकोणबाट अनुचित हुन सक्दछ वा सामान्य समझ र सर्वमान्य शैक्षिकस्तरभन्दा तलको अमान्य हुन सक्दछ तर, कुनै नियम कानूनले त्यसलाई बर्जित र सजायभागी भनी पूर्व घोषित वा बर्गीकृत वा परिभाषित नगरेसम्म त्यसको आधारमा सो कार्य गर्नेलाई सजायको भागी बनाउन नसकिने।

(प्रकरण नं. ९)

- कुनै विद्यार्थीले आफूले वर्षभरि पढेको विषय छोडी पढ्दै नपढेको विषय समावेश गरी परीक्षा सञ्चालन हुनुभन्दा अगाडि कम्तीमा ७ दिनभित्र दोहोर्न्याएर परीक्षा फर्म भर्न नपाउने र भरेको पाइएमा निजलाई परीक्षामा समावेश नगराउने र कुनै अवस्थामा लुकिछिपी परीक्षा दिएमा त्यस्तो कार्यलाई अनियमित कार्य वा विद्यार्थी आचार संहिताविपरीतको कार्य भनी नियममै लेखवद्ध गर्नुका साथै त्यस्तो कार्य गर्ने विद्यार्थीको परीक्षा रद्द गर्नु वा अन्य सजाय गर्नुका साथै यस्तो अनुचित कार्यमा सहयोग गर्ने विश्वविद्यालयका सम्बन्धित कर्मचारी वा शैक्षिक संस्थाको जिम्मेवार पदाधिकारीउपर कारवाही गर्ने समेतका कार्यहरूलाई अनियमित वा सजायभागी हुने अनुचित कार्यको श्रेणीभित्र राख्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ताहरू प्रेमबहादुर खड्का, रेवतप्रसाद खरेल, धनबहादुर श्रेष्ठ, रामकृष्ण भण्डारी, युवराज भण्डारी, सुभाष लामिछाने र देवीकुमारी चौधरी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता नारायणप्रसाद खनाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- त्रि.वि.वि. संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० को नियम २६०, र ६६१ देखि २७०

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ :

म निवेदक त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गतको कानून संकाय स्नातक तहमा शैक्षिक सत्र २०६५।०६६ मा नेपाल ल क्याम्पसमा भर्ना भै अध्ययनरत नियमित छात्र हुँ । मैले २०६६ सालको स्नातक तह प्रथम वर्षको परीक्षा रोल नं.१८१२, परीक्षा केन्द्र त्रि चन्द्र क्याम्पस घण्टाघरमा उपस्थित भै सबै विषयको परीक्षा दिएको थिए । मैले परीक्षाको कुनैपनि शर्त एवं मर्यादाको उल्लंघन गरेको थिइन । तर म निवेदकले सम्पूर्ण विषयको परीक्षामा निर्वाध रूपमा सामेल भई दिएको परीक्षाको परीक्षाफल कुनै आधार कारण विना एक्सपेल्ड सूचीमा समावेश गर्ने गरी भएको विपक्षीहरूको निर्णय तथा सोसम्बन्धी कारवाहीको हालसम्म जानकारी समेत नदिने गरी भएको कार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० को परिच्छेद ५३ तथा ६६ प्रतिकूल भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १७ द्वारा प्रदत्त संवैधानिक तथा मौलिक हकमाथि आघात पर्न गएको हुँदा विपक्षीहरूको उक्त निर्णय तथा कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकले प्रवेशपत्रमा उल्लिखित शर्तहरूको अधिनमा रही दिएको परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशित गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ । साथै शैक्षिक वर्ष २०६६।०६७ को स्नातक तह प्रथम वर्षको परीक्षा २०६७ सालमा गर्नका लागि फाराम भर्नको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सूचना प्रकाशित भैसकेको हुँदा समयभित्रै फाराम भर्नु पर्ने हुँदा म निवेदकले अघिल्लो वर्षको परीक्षामा सामेल भई अत्यन्तै राम्रो ढंगबाट परीक्षा दिएको अवस्थामा परीक्षाको फाराम भर्ने की नभर्ने भन्ने दुविधामा रही द्वितीय वर्षको पढाईमा समेत असर पर्न सक्ने तथ्यलाई ध्यानमा राखी परीक्षा फर्म भर्ने समयभन्दा अगावै रिट निवेदकको किनारा लागी सक्ने गरी पेसी तारेखको मिति तोकी प्रस्तुत रिट निवेदनको टुङ्गो लगाउनु भनी अग्राधिकारको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी नहुनु पर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण र आधार खुलाई १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सूचना पठाई नियमानुसार पेश गर्नु ।

साथै निवेदकले अग्राधिकारको समेत माग गरेको सम्बन्धमा निजले स्नातक तह तृतीय वर्ष अध्ययन गरिरहेको देखिएको र निजको स्नातक तह प्रथम वर्षको परीक्षा फारामसम्बन्धी विवाद छिटो किनारा भई निरोपण गर्नुपर्ने विषय देखिएकोले निवेदकको मागबमोजिम प्रस्तुत रिटलाई अग्राधिकार दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।१।८ को आदेश ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाल ल क्याम्पसको यी निवेदकले त्रि.वि.परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट २०६६ सालको एल.एल.बी.प्रथम वर्षको लागि परीक्षा फर्म भर्नको लागि निकालेको सूचनाबमोजिम निवेदकले जनआन्दोलनमा घाइते विद्यार्थीले परीक्षा फर्म भर्दा पाउने सुविधा अन्तर्गत २०६६।५।२५ मा कुनै रकम नतिरी नेपाल ल क्याम्पसको नियमित विद्यार्थीको हैसियतले Optional Subject मा Fiscal Law and Family Law उल्लेख गरी फर्म भरेका र निजले प्रवेश पत्र लिने क्रममा निजको रोल नं.६५१ कायम रहेको थियो । २०६६ सालको एल.एल.बी. प्रथम वर्षको परीक्षा कार्यक्रम २०६६ साल पुस १२ गतेदेखि सञ्चालन हुने भनी २०६६ साल पुस ९ गते गोरखापत्रमा परीक्षा केन्द्र उल्लेख गरी सूचना प्रकाशित भएअनुसार नेपाल ल क्याम्पसका एल.एल.बी.तर्फका रोल नं.२९६ देखि ८९५ सम्मका परीक्षार्थीहरूको परीक्षा केन्द्र त्रि.वि.महेन्द्र रत्न क्याम्पस ताहचलमा र रोल नं.८९६ देखि माथिका सम्पूर्ण परीक्षार्थीहरूको परीक्षा केन्द्र त्रिचन्द्र बहुमुखी क्याम्पस घण्टाघर केन्द्रमा रहको थियो । प्रकाशित तालिकाअनुसार यी निवेदकको ताहाचल केन्द्रमा परीक्षा केन्द्र रहेको थियो ।

यी निवेदकले त्रि.वि.परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले मिति २०६६ साल पुस १२ गते परीक्षा केन्द्र निकालेपछि निवेदकले आफ्नै हस्ताक्षरले छूट फर्म भरी पुनः २०६६ साल पुस १३ मा परीक्षा फर्म

क्याम्पसबाट पठाउन लगाई परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा डबल दस्तूर बुझाई परीक्षा फर्म बुझाएको र निजको रोल नं.१८१२ कायम रहेको थियो । वर्तमान अवस्थामा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले निर्धारित गरेको निश्चित समय तालिकाभित्र फर्म बुझाउनको लागि प.नि.का.ले सूचित गरेतापनि विभिन्न संघ संगठन र व्यक्तिको दवावको कारण पनि परीक्षा हुनु भन्दा अगाडिसम्म पनि फर्म बुझ्न वाध्य हुनुपरेको यथार्थता छ । सोही सन्दर्भमा यी निवेदकले शुरुमा फर्म भर्दा २०६२।०६३ को जन आन्दोलनमा घाइते भएको भनी सुविधा प्राप्त गर्ने विद्यार्थीको हैसियतले फर्म भरी सकेपछि र केन्द्र निर्धारण गरी सकेपछि पुनः फर्म भर्नुबाट पनि निवेदकको उद्देश्य र नियत प्रष्टतः गलत रहेको स्पष्ट हुन्छ । दोहोऱ्याएर फर्म भर्नु अनियमित कार्य हो जुन कुरा परीक्षार्थीको आचार संहिता भित्र पर्दैन । पहिले फर्म भर्दा र पछि भर्दा निजले विषय परिवर्तन गरेको, निवेदकले दोहोऱ्याएर फर्म भर्नुपर्नाको कुनै कारण पेश नगरेको र त्यसरी दोहोऱ्याएर परीक्षा फर्म भर्ने कार्य अनियमित कार्यभित्र पर्ने हुँदा त्यसरी अनियमित कार्य गर्ने व्यक्तिको त्रि.वि.वि. संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० को नियम २६० र २६८ अनुसार सम्बन्धित परीक्षा रद्द गर्नुको साथै १ देखि ४ बर्षसम्म निष्काशन गर्ने अधिकार केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालक समितिलाई रहेकोले केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालक समितिले निजको परीक्षा रद्द गरी निजलाई २ बर्षसम्म निष्काशन गर्ने निर्णय गरी मिति २०६७।७।२४ मा सूचना प्रकाशित गरेको हो । साथै रिट निवेदकले आफूले दोहोऱ्याएर फर्म भरेको कुनै पनि कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख नगरेकोले पनि निवेदक स्वच्छ र सफाहात लिएर अदालत प्रवेश नगरेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । तसर्थ निवेदकको संविधान प्रदत्त हक र अधिकारमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट आघात पार्ने कुनै पनि काम नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐ. को परीक्षा समित, ऐ. का अध्यक्ष तथा परीक्षा नियन्त्रकको तर्फबाट पेश भएको संयुक्त लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक पक्षतर्फबाट

उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, तथा अधिवक्ताहरू प्रेमबहादुर खड्का, रेवतप्रसाद खरेल, धनबहादुर श्रेष्ठ, रामकृष्ण भण्डारी, युवराज भण्डारी, सुभाष लामिछाने र देवीकुमारी चौधरी समेतले बहस गर्नुभयो । विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालयको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता नारायणप्रसाद खनालले बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताहरूले त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० ले दुईपटक परीक्षा फर्म भर्नु नपाइने भनी बन्देज लगाएको छैन । दुईपटक परीक्षा फर्म भरेको कार्य अपराध हुने भनी नियमावलीमा उल्लेख समेत गरेको पाइदैन । त्रि.वि.वि.को कुनै पनि नियम विनियमले प्रष्ट रूपमा नरोकेको कार्य गर्नु आचार संहिता विपरीत हुँदैन । दुईपटक परीक्षा फर्म भरेकै आरोपमा कुनै पनि विद्यार्थीको परीक्षा रद्द गरी २ बर्षसम्म परीक्षा दिन नपाउने सजाय गर्न मिल्दैन । कानूनमा व्यवस्था नभएको कार्यलाई कसूर मानेर सजाय गर्न मिल्दैन । आफूले अध्ययन गरेको विषय भन्दा फरक विषय उल्लेख गरी पहिले अन्य व्यक्तिले फाराम भरिदिएको कारणले पछिबाट आफूले पढेको विषय उल्लेख गरी परीक्षा फर्म भरेको र पछिल्लो फर्मअनुसारको रोल नं.उल्लेख गरी तोकिएको केन्द्रबाट परीक्षा दिएको हो । परीक्षको दौरान कुनै अनुचित कार्य नगरेकोले निवेदकको परीक्षा रद्द गर्ने गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट भए गरेका कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकको उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरी अविलम्ब नतिजा प्रकाशित गर्नु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय समेतका विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता नारायणप्रसाद खनालले निवेदकले परीक्षाको मर्यादा एवं विद्यार्थीको आचरणविपरीत परीक्षा केन्द्र प्रकाशित भै सकेपछि परीक्षा केन्द्र रोज्ने उद्देश्यले दोस्रो पटक फर्म भरेको हो पहिला पनि आफूले फर्म भरी प्रवेश पत्र समेत लिई पुनः विषय परिवर्तन गरी दोस्रो पटक फर्म भर्ने जस्ता गैरकानूनी कार्य गरेको र सो कार्य त्रि.वि.वि.का विद्यार्थीको आचरण विपरीत भएकोले निजको परीक्षा रद्द गरिएको हो । यो कार्य शैक्षिक

वातावरण र परीक्षाको मर्यादा कायम गर्नका लागि नियमसम्मत हुँदा बदर हुनुपर्ने होइन, साथै निवेदक अदालत प्रवेश गर्दा तथ्य ढाँटेर सफा हात र स्वच्छ मन लिएर आएको नदेखिएको हुँदा प्रथम दृष्टिमा नै रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्ष तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गर्दै निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो: निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्नहरू :

(१) रिट निवेदकले परीक्षाका लागि दोस्रो पटक फार्म भरेको कार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम २०५० अन्तर्गतको विद्यार्थी आचार संहिताविपरीत कार्य हो वा होइन ?

(२) दोस्रो पटक परीक्षा फर्म भरेको कारण दिएको भनी परीक्षा गर्ने र दुई वर्षसम्म परीक्षामा सम्मिलित हुन नपाउने गरी दिएको सजाय कानूनसम्मत छ वा छैन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा आफूले रीतपूर्वक परीक्षामा उपस्थित भै परीक्षा दिएकोमा विना कारण परीक्षा रद्द गर्ने कार्य उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी नतिजा प्रकाशित गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर देखिन्छ । निवेदकले परीक्षा केन्द्र रोज्ने गलत मनसाय लिई परीक्षा केन्द्र प्रकाशित भै सकेपछि पुन अर्को फाराम भर्ने कार्य गरेको र उक्त कार्य परीक्षाको मर्यादा एवं विद्यार्थीको आचरणविपरीत भएकाले निजको परीक्षा रद्द गरिएको हुँदा निवेदन खारेज होस् भन्ने लिखित जवाफमा मुख्य जिकीर लिएको देखिन्छ ।

३. पहिलो प्रश्नको निरोपण गर्ने तर्फ विचार गर्दा यी रिट निवेदकले वि.एल प्रथम वर्षका लागि Fiscal law र Family law विषयहरू उल्लेख गरी मिति २०६६।१।२५ मा परीक्षा फर्म भरेको त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट प्राप्त फायल, कागजबाट देखिन्छ । त्यो फर्म निवेदकको तर्फबाट अन्यले भरेको भन्ने निवेदकतर्फका केही अधिवक्ताहरूको जिकीरतर्फ हेर्दा

यस रिट निवेदनबाट प्रमाण बुझि सो फर्म यी निवेदकले भरेको वा अन्यले भरेको भन्ने विवादको निरोपण गरी रहनु पर्ने देखिन आउँदैन । विश्वविद्यालयको फायलबाट देखिएको तथ्यलाई नमान्नु पर्ने कुनै युक्तिसंगत कारण छैन । यसरी एकपटक परीक्षा फर्म भरी परीक्षा केन्द्र समेत निर्धारण भईसकेपछि यी निवेदकले पुनः २०६६।१।१२ मा सोही विषय समेत परिवर्तन गरी परीक्षा फर्म भरेको तथ्य विश्वविद्यालयको लिखित जवाफ र त्यहाँको फायलबाट देखिएको छ । यसरी एउटै नियमित विद्यार्थी वा परीक्षार्थीले विषय समेत परिवर्तन गरी दोस्रो पटक परीक्षा फर्म भरेको भए पनि सो कार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासनसम्बन्धी नियम, २०५० अन्तर्गत विद्यार्थी आचार संहिताविपरीत गैरकानूनी हुने वा अपराध जन्य हुने भनी सो नियमावलीमा उल्लेख गरेको देखिदैन । लिखित जवाफमा लेख्दैमा कुनै कार्य नियमित वा अनियमित हुने होइन । अनियमित हुन वा अपराध जन्य प्रकृतिको सजायभागी कार्य हुनको लागि उक्त कार्य नियमले नै प्रष्ट रूपमा निषेधित गरेको हुनुपर्दछ ।

४. विश्वविद्यालयको लिखित जवाफ हेर्दा यी रिट निवेदकले पहिला जनआन्दोलनको घाइतेले पाउने सुविधा उपभोग गरी निःशुल्क फर्म भरेको तथा पछि दुई गुणा परीक्षा दस्तूर दाखिल गरी २०६६।१।१२ मा आफैले परीक्षा फर्म भरी २०६६।१।१३ गते क्याम्पसबाट परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा सो फर्म पठाउन लगाएको भन्ने समेत उल्लेख भएको छ । यस्तै लिखित जवाफ तथा विश्वविद्यालयका तर्फबाट बहस गर्ने विद्वान अधिवक्ताको बहसबाट आफूलाई सजिलो भएको त्रिचन्द्र क्याम्पसमा रहने परीक्षा केन्द्र यी निवेदकले रोजेको सो पनि विद्यार्थी आचार संहिताविपरीत कार्य हो भन्ने पनि देखिन्छ । यसबाट त्रिभुवन विश्वविद्यालयको परीक्षा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अनेक कमी कमजोरीहरू स्पष्ट हुन आउँछ । एक पटक परीक्षा फर्म भरिसकेको विद्यार्थीले विषय समेत परिवर्तन गरी दोस्रो पटक भरेको फर्म किन स्वीकार गरियो, विद्यार्थीले क्याम्पसबाट अनियमितहंगले भरेको फर्म परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय मा किन पठाइयो ? एकपटक रोल नम्बर समेत दिइसकेको विद्यार्थीले पुनः भरेको

परीक्षा फर्म अनियमित हो भने निजलाई परीक्षा दिनबाट किन रोकिएन ? एउटा परीक्षा केन्द्र व्यवस्थित हुने र अर्को परीक्षाकेन्द्र अव्यवस्थित हुने किन ? यी यस्ता गम्भीर प्रश्नहरू छन् जसको जवाफ विश्वविद्यालयले खोज्नु पर्छ र आफ्नो सम्पूर्ण कामकारवाही र परीक्षासम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य चुस्त, दुरुस्त, नियमित, व्यवस्थित र विश्वसनिय बनाउनु पर्छ ।

५. निवेदकले दुईपटक फारम भर्नुपर्नाको कुनै कारण उल्लेख नगरी भरेकोले सो कार्य अनियमित कार्यभित्र पर्ने हुँदा त्यस्तो कार्य गर्ने परीक्षार्थीलाई त्रि.वि.वि. संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० को नियम २६० र २६८ अनुसार परीक्षा रद्द गरिएको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख भएतर्फ विचार गर्दा उक्त नियम २६० को व्यवस्था हेर्दा “परीक्षार्थीले परीक्षा भवनमा निषेधित बस्तुहरू लैजानु हुदैन । कुनै परीक्षार्थीले त्यस्ता बस्तुहरू लगेमा वा अभद्र व्यवहार गरेमा केन्द्राध्यक्षले त्यस्ता परीक्षार्थी उपर कारवाही गर्नुका साथै परीक्षा भवनबाट निष्काशित गर्न सक्नेछ । साथै परीक्षार्थीले निषेधित बस्तुहरू लगेको, अनियमित कार्य गरेको वा अन्य अभद्र व्यवहार गरेको प्रमाण सहित कारवाहीको लागि केन्द्राध्यक्ष, पर्यवेक्षक, परीक्षक वा सम्परिवेक्षकबाट सिफारिश भै आएमा केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालक समितिले नियम २६८ मा उल्लेख भएको हदसम्मको कारवाही गर्न सक्नेछ ।” भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

६. यसको अतिरिक्त सोही नियमावलीको सोही परिच्छेद ६६ को नियम २६९ देखि नियम २७० सम्ममा परीक्षार्थीका आचार संहिता वा निजले पालना गर्नुपर्ने आचरण बारे उल्लेख गरिएको पनि पाइन्छ । तर, यी निवेदकले दुई पटक परीक्षा फर्म भर्ने काम उक्त परिच्छेदको नियम २६९ देखि २७० भित्रका कुनै नियमविपरीत कार्य भएको भन्ने उल्लेख भएको पाइदैन ।

७. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाले परीक्षा हलभित्र परीक्षा सञ्चालन भै रहेको बेलामा भएगरेका अनियमित कार्यलाई अपराध जन्य कार्य मानेको देखिन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकले परीक्षाको समयमा अनियमित कार्य वा अमर्यादित कार्य गरेको

भनी परीक्षक वा केन्द्राध्यक्षबाट लेखी आएको पाइएन । यी निवेदकउपर कारवाहीको लागि सिफारिश भई आएको पनि छैन । यस्तो अवस्थामा परीक्षा केन्द्रमा मर्यादित ढंगले परीक्षा दिएको व्यक्तिलाई अन्य कारण एवं आधारमा कारवाही गर्नको लागि उक्त नियम २६० को प्रयोग गर्न मिल्ने समेत देखिएन

८. विद्यार्थीहरूले सम्पूर्ण शैक्षिक मर्यादा एवं अनुशासनका सम्पूर्ण मापदण्डहरूको अनुपालन गर्नेपर्छ । यसमा कुनै विवाद हुन सक्दैन । त्यसमा पनि उच्च शिक्षा हासिल गर्ने र विशेष गरी कानूनको शिक्षा हासिल गर्ने विद्यार्थीले कानून, व्यवस्था र अनुशासनको मापदण्डहरूको धज्जी उडाउने गरी जालभेल गर्नु वा अशोभनीय आचरण वा व्यवहार गर्नु कुनै पनि हालतमा स्वीकार्य वा क्षम्य हुन सक्दैन । शैक्षिक निकायले यस कुराको पूर्ण प्रत्याभूति गर्नेपर्छ । अनिमात्र शिक्षाको गुणस्तर र शैक्षिक वातावरणलाई कायम राख्न सकिन्छ । यी रिट निवेदक विद्यार्थीले पहिला भरेको परीक्षा फर्ममा उल्लिखित विषयहरू मध्ये केही विषय समेत परिवर्तन गरी परीक्षा हुनुभन्दा एकदिन अगाडि कुनै विशेष कारण वा औचित्य उल्लेख नगरी दोस्रोपटक परीक्षा फर्म भरेको यहाँसम्म कि पहिला भरेको परीक्षा फर्म उल्लेख नगरी अर्थात् सो तथ्यलाई लुकाएर दोस्रो पटक परीक्षा फर्म भरेको कार्य एउटा कानूनको विद्यार्थीको लागि निश्चय पनि शुद्ध आचरणयुक्त वा शोभनीय वा सामान्य कार्य हो भनी मान्न, सम्झन वा बेवास्ता गर्न मिल्दैन । उक्त कार्य उचित र स्वीकार्य नदेखिए पनि त्यसलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम २०५० को परिच्छेद ६६ अन्तर्गत वर्जित कार्य वा सजायभागी कार्यको रूपमा निषेध गरेको पाइदैन । यस्तो अवस्थामा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले बनाएको परीक्षा सम्बन्धी तत्काल प्रचलित उक्त नियमावली अन्तर्गत यी निवेदकले दोस्रो पटक परीक्षा फर्म भरेको कार्य आचार संहिताविपरीत र सजायभागी कार्य देखिन आएन ।

९. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथिका प्रकरणहरूमा पहिलो प्रश्नको निरोपणको सन्दर्भमा रिट निवेदकले दोस्रो पटक परीक्षा फर्म भरेको कार्य तत्काल प्रचलित आचार संहिता विपरीत छैन भन्ने बोलिसकिएको छ । यी रिट निवेदकलाई नियम २६० को अनियमित काम गरेको भनी नियम २६८ अनुसार

निजको परीक्षा रद्द गरी दुई वर्ष (२) सम्म परीक्षामा भाग लिन नपाउने गरी निष्काशित गरेको भन्ने देखिन्छ तर, दोहोच्याएर परीक्षा फर्म भर्ने कार्य नै नियम २६० अन्तर्गतको अनियमित कार्यको श्रेणीभित्र नपरेकोले त्यस्तोमा नियम २६८ को सजाय आर्कषित हुन सक्ने देखिएन। एउटा कार्य मर्यादा र अनुशासनको अपेक्षित मापदण्डविपरीत हुन सक्दछ, नैतिकताको दृष्टिकोणबाट अनुचित हुन सक्दछ वा सामान्य समझ र सर्वमान्य शैक्षिक स्तर भन्दा तलको अमान्य हुन सक्दछ तर कुनै नियम कानूनले त्यसलाई बर्जित र सजायभागी भनी पूर्व घोषित वा बर्गिकृत वा परिभाषित नगरेसम्म त्यसको आधारमा सो कार्य गर्नेलाई सजायको भागी बनाउन सकिदैन। यी रिट निवेदकले दोहोच्याएर परीक्षा फर्म भरेको भनिएको कार्य तत्काल प्रचलित विश्वविद्यालयको नियम अन्तर्गत सजायभागी कार्य भएको नदेखिएकोले सोही आधारमा निजले दिएको एल.एल.वी. प्रथम वर्षको परीक्षा रद्द गरी निजलाई दुईवर्ष सम्म निष्काशित गर्ने भनी त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालक समितिले गरेको निर्णय कानूनसम्मत देखिन आएन।

१०. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट दुइपटक परीक्षा फारम भर्ने कार्य अपराधजन्य कार्य हो भनी त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० ले बर्गिकृत वा परिभाषित नगरेकोले दोस्रो पटक भरेको फारमलाई विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्वीकार गरी परीक्षा दिन अनुमति दिएको तर सो परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशित नगरी उक्त परीक्षा नै रद्द गरी निजलाई Expelled गर्ने गरेको त्रिभुवन विश्वविद्यालय परीक्षा सञ्चालक समितिको मिति २०६७/७/१२ को निर्णय कानूनविपरीत देखिएको र सो निर्णयले निवेदकको कानून प्रदत्त हकमा प्रत्यक्ष आघात परेकोले उक्त निर्णय र सोअनुसार प्रकाशित सूचना समेत उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिदिएको छ। अत्र निवेदक सन्तोष भण्डारीले २०६६ सालको कानून स्नातक तह एल. एल. वि. प्रथम वर्षको रोल नं. १८१२ उल्लेख गरी दिएको परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशित गर्नु भनी विपक्षी त्रिभुवन विश्व विद्यालयको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिदिएको छ।

११. अब यस विवादको अर्को पक्षतर्फ विचार गर्दा विद्यार्थीले अध्ययनका लागि उपलब्ध विषयहरू मध्ये आफ्नो इच्छाअनुसारका विषयहरू छनौट गरी अध्ययन गर्ने र तिनै विषयमा परीक्षा दिन पाउने हुन्छ। यसका लागि विश्वविद्यालयले नियम र प्रक्रियाहरू निर्धारण गरेको हुन्छ। उच्च तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीले अध्ययन गरेको विषयको परीक्षा नदिई परीक्षा हुनु एक दुईदिन अगाडि विषय परिवर्तन गरी परीक्षा फर्म भर्नु र परीक्षा दिनु आफैमा अनौठो र असामान्य मात्र नभई अनुचित, अस्वभाविक, असामान्य र शैक्षिक मर्यादाविपरीत कार्य हुन आउँछ। यस्तो कार्य हुन नदिन र शैक्षिक मर्यादा एवं शिक्षाको गुणस्तर कायम राख्न विश्वविद्यालय जस्तो उच्च शैक्षिक निकाय पूर्ण प्रतिवद्ध, सजग र प्रयासरत रहनु पर्दछ।

१२. एउटा विद्यार्थीले परीक्षाको दिनभन्दा एक दिन अगाडि विषय परिवर्तन गरी दोहोरो परीक्षा फर्म भरी आफूखुशी परीक्षा दिएको छ भने सो अनुचित कामको जिम्मेवार विद्यार्थी र विश्वविद्यालय प्रशासन वा विश्वविद्यालयको परीक्षा व्यवस्थापन गर्ने पदाधिकारी र कर्मचारी पनि उक्तिकै जिम्मेवार हुने देखिन्छ। यसको अतिरिक्त यस्तो अनुचित कार्यलाई विद्यार्थीहरूको आचारसंहिता विपरीतको र सजायभागी कार्यको रूपमा नराख्नु वा वर्गीकृत नगर्नुमा विश्वविद्यालय पनि उक्तिकै जिम्मेवार रहेको देखिन्छ। आफूले अनियमित र निष्काशन गर्नुपर्ने वा परीक्षा रद्द गर्नुपर्ने भनी मानेको वा सम्भेको अनुचित वा अनियमित कार्यलाई अनियमित, अनुचित वा विद्यार्थी आचार संहिताविपरीत सजायभागी कार्यको रूपमा नियम बद्ध नगर्नु विश्वविद्यालयको ठूलो कमजोरी देखिन्छ।

१३. यसर्थ अब कुनै विद्यार्थीले आफूले वर्षभरी पढेको विषय छोडी पढ्दै नपढेको विषय समावेश गरी परीक्षा सञ्चालन हुनु भन्दा अगाडि कम्तीमा ७ दिनभित्र दोहोराएर परीक्षा फर्म भर्न नपाउने र भरेको पाइएमा निजलाई परीक्षामा समावेश नगराउने र कुनै अवस्थामा लुकिछिपी परीक्षा दिएमा त्यस्तो कार्यलाई अनियमित कार्य वा विद्यार्थी आचार संहिताविपरीतको कार्य भनी नियममै लेखबद्ध गर्नुका साथै त्यस्तो कार्य गर्ने विद्यार्थीको परीक्षा रद्द गर्नु वा

अन्य सजाय गर्नुका साथै यस्तो अनुचित कार्यमा सहयोग गर्ने विश्वविद्यालयका सम्बन्धित कर्मचारी वा शैक्षिक संस्थाको जिम्मेवार पदाधिकारी उपर कारवाही गर्ने समेतका कार्यहरूलाई अनियमित वा सजायभागी हुने अनुचित कार्यको श्रेणीभित्र राख्नुपर्ने देखिएकोले त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० मा समावेश गराउन आवश्यक संशोधन गर्ने प्रक्रिया यथाशीघ्र अगाडि बढाउनु भनी विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय परीक्षा सञ्चालक समिति र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका नाममा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी गरिएको छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६८ साल वैशाख २७ रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: विमल पौडेल

निर्णय नं. ८६२०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
संवत् २०६५ सालको WO- ०८७६
आदेश मिति: २०६७/१०/१०/२

मुद्दा :- उत्प्रेषण ।

निवेदक: जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा दर्ता रही
ऐ. जि. त्रिभुवन नगरपालिका वडा नं. ११
मा केन्द्रीय कार्यालय रहेको काष्ठ उद्योग
व्यवसायी संघका तर्फबाट अख्तियारप्राप्त
अध्यक्ष रामप्रसाद उपाध्याय

विरुद्ध

विपक्षी: घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर
काठमाडौं समेत

- विभिन्न कारण र वहानामा तीव्र वनविनास
भैरहेको परिप्रेक्ष्यमा वन पैदावारमा आधारित

उद्योग वनजंगलको अत्यधिक नजिक सञ्चालन
हुँदा निश्चित रूपमा वन पैदावारको चोरी
निकासीमा वल पुग्न गई वनक्षेत्रको अतिक्रमण
र वन विनास हुने हुँदा त्यस्ता उद्योगहरू
वनक्षेत्रबाट तोकिएको निश्चित सीमाभन्दा
नजिक हुन नहुने भन्ने निर्धारित मापदण्डलाई
अनुचित वा बेमुनासिव भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- वनक्षेत्रबाट कम्तीमा २ किलोमिटर टाढामात्र
त्यस्ता उद्योग सञ्चालन गर्न पाउनेमा अनेक
प्रकारबाट सम्बद्ध निकाय समेतको
मिलेमतोमा सो निर्धारित सीमाको आदर
नगरी सो भन्दा निकै कम दूरीमा
वनक्षेत्रबाट धेरै नजिक त्यस्ता उद्योग
सञ्चालन गर्ने तर छानबीन गर्दा वास्तवमा
अनियमिता गरेको देखिन आएपछि आफ्नो
लागि कानूनी र सवैधानिक सुरक्षा खोज्नु
उचित नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- कानूनबमोजिम निर्धारित मापदण्डअनुसार
कुनै पनि उद्योग, व्यवसाय सञ्चालन गर्न
पाउनुपर्छ र सोसँग सम्बन्धित आवश्यक
शर्त वा मापदण्डहरू आवश्यकता र
औचित्यका आधारमा अधिकारप्राप्त
निकायबाट वा कानूनद्वारा निर्धारित हुनुपर्ने ।
- कुनै पदाधिकारीको स्वेच्छामा मात्र राष्ट्रिय
महत्वको नीतिगत निर्णय गर्ने नगर्ने, कुरा
छोड्नु उपयुक्त हुँदैन । यसका अतिरिक्त
एक पटक एउटा मापदण्ड र अर्को पटक
अर्को मापदण्ड निर्धारित गर्दै जानुलाई कुनै
दृष्टिकोणले पनि उचित मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री बाबुराम कुँवर
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री
सरोजप्रसाद गौतम

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को
नियम ३

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छः

म अध्यक्ष रहेको काष्ठ उद्योग व्यवसायी संघ काष्ठ उद्योगीहरूको छाता संगठन हो। संघको सदस्यहरूले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही फर्म, उद्योग दर्ता गरी आफ्नो व्यापार व्यवसाय गरी आइरहेको विपक्षी मध्येका घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङले मिति २०६६।२।८ मा निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा लेखेको पत्रको व्यहोरा हेर्दा, घरेलु तथा साना उद्योग विभागको च.नं.८८५ मिति २०६६।१।२५ को पत्रानुसार प्रचलित ऐन, नियमसम्मत नदेखिएको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय भै आएका ती उद्योगहरू तत्कालीन प्रचलित ऐन, नियम र निर्देशिकाबमोजिम कायम हुनपर्ने दूरी कायम गरी अविलम्ब ठाउँ सारी गर्न लगाउनु भनी लेखी आएको हुँदा, प्रक्रिया पुऱ्याएर कानूनले तोकेबमोजिमको उपयुक्त स्थानमा वन सीमाबाट ५ कि.मि को दूरीमा आफ्नो उद्योग २१ दिनभित्र ठाउँ सारी गरेर मात्र सञ्चालन गर्नुहोला, अन्यथा अटेर गरी हालकै ठाउँमा उद्योग सञ्चालनको प्रक्रियालाई निरन्तरता दिई रहनु भयो भने औद्योगिक व्यवसाय ऐनबमोजिम कारवाही हुने व्यहोराको पत्र विपक्षी साना उद्योग विभागले, विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनबमोजिम भन्दै व्यक्तिगत रूपमा पठाएपछि उद्योगीहरू उपर कुनै पनि बेला अप्रिय घटना हुनसक्ने सम्भावना छ। उद्योग बन्द समेत गराउने व्यहोराको धम्कीपूर्ण पत्र प्रत्येक उद्योगलाई पठाई उद्योगीलाई त्रसित बनाउने विपक्षीहरूका कार्यलाई रोक्ने अन्य वैकल्पिक उपचारको बाटो नहुँदा सम्मानीत अदालतमा उपस्थित भएको छु।

उद्योगीले उद्योग स्थापना गरिसकेपछि करोडौं लगानी गरी सरकारलाई बुझाउनु पर्ने कर राजस्व समेत नियमित रूपमा बुझाउँदै आइरहेको र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ ले निर्दिष्ट गरेको कानूनी दायित्व समेत पुरागरी आईरहेको अवस्थामा, विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले

उद्योग बन्द गराउने निर्देशन दिने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ ले विपक्षी आयोगलाई नदिएको स्थितिमा, उद्योग बन्द गराउन सक्ने कार्यहरू कानून प्रतिकूल छन् भने तत्काल प्रचलित कानूनको अधीनमा कायम हुनुपर्ने सीमा दूरी विपक्षीले वन सीमाबाट २ कि.मि टाढाको प्रावधान उल्लेख गरेबाट उक्त मापदण्ड स्वयं विपक्षीले स्वीकृति दिँदा अपनाएको आधारविपरीत हुँदा घरेलु तथा साना उद्योग विभागको मिति २०६६।१।२५ को विभागीय निर्णय र मिति २०६६।२।८ को घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङको पत्र बदरयोग्य छ।

विपक्षीले आफैले प्रयोग गरेको पूर्व प्रचलन विपरीतको कार्य उद्योगीहरूबाट नभएको र वन सीमादेखि २ कि.मि. टाढा नै उद्योगहरू सञ्चालनमा रहेको स्थितिमा विपक्षीहरूले समय सीमा तोकेको पत्र र उद्योग बन्द गराउन सक्ने कार्यबाट सम्पूर्ण उद्योगीलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(च), १३(१), १९ ले प्रदान गरेको संविधानिक मौलिक हक विपक्षीहरूको यस कार्यले अपहरणमा पर्ने निश्चित भएको देखिँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशन भन्दै विपक्षीहरूले २०६६।१।२५ को विभागीय निर्णय र २०६६।२।८ को घरेलु उद्योग कार्यालयको पत्रबमोजिम २१ दिनभित्र ठाउँ सारी वा उद्योग बन्द गराउनु भन्ने धम्कीपूर्ण, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीतको पत्राचारबाट उद्योगी माथि कुनै बेला अप्रिय घटनाहरू हुन सक्ने स्थिति देखिएकोले यी दुवै मितिका निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ साथै विपक्षीहरूले गरेको पत्राचारको व्यहोरा हेर्दा चलिरहेको उद्योगबन्द गर्नसक्ने प्रष्ट देखिएको र बन्द गराई हालेमा लगानी भएको करोडौं रुपैया धनमाल समेत नष्ट हुन सक्ने स्थिति हुँदा, विषयवस्तुको गाम्भीर्यतालाई मध्यनजर राखी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो नलागुन्जेलसम्म उद्योगको ठाउँसारी बन्द, धरपकड गर्ने जस्ता कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु उद्योग सञ्चालन गर्नदिनु भनी विपक्षीहरूका नाउमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकीर।

यसमा के कसो भएको हो वाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी

विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

साथै अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा उद्योग स्थापनाका अवस्थामा आवश्यक मापदण्डअनुरूप वन तथा नापी कार्यालयको आवश्यक सिफारिशअनुरूप उद्योग सञ्चालन अनुमति पत्र प्रदान गरेकोमा, आवश्यक छानवीन समेत नगरी २१ दिनभित्र उद्योग बन्द गर्न वा स्थानान्तरण गर्न घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयबाट दिएको पत्रबाट निवेदनहरूको हकमा प्रचुर मात्रामा अपुरणीय क्षति पुग्न सक्ने अवस्थाको विद्यमानता समेत देखिदा सो मिति २०६६।२।८ को पत्रअनुसारको कार्य हाल कार्यान्वयन नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई पठाई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।२।२९ को आदेश ।

दाङ जिल्लाको देउखुरी क्षेत्रमा वन क्षेत्रबाट ५ कि.मि भन्दा कम दूरीमा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय र वनकार्यालयका कर्मचारीहरूले मिलोमतो गरी गैरकानूनी रूपमा दूरी प्रमाणित गरी वनपैदावारमा आधारित उद्योगहरू दर्ता गरेको भन्ने उजुरीको सम्बन्धमा आयोगबाट विस्तृत अनुसन्धान भई हेर्दा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङमा दर्ता भई हाल सञ्चालनमा रहेको उद्योगहरू मध्य राष्ट्रिय वन सीमानाबाट खड्का फर्निचर उद्योग ०.२०० कि.मि., शिव फर्निचर उद्योग १.२०० कि.मि., भैरवी काष्ठ उद्योग ०.३०० कि.मि., यादव फर्निचर उद्योग ०.२०० कि.मि., देवीमा भवानी काष्ठ उद्योग १ कि.मि, प्रविण काष्ठ उद्योग ०.५० कि.मि., कुलविष्णु फर्निचर उद्योग १ कि.मि, वागेश्वरी काष्ठ उद्योग १ कि.मि., केशव फर्निचर उद्योग ०.५० कि.मि., स्वर्गद्वारी काष्ठ उद्योग ०.७० कि.मि, अम्बिकेश्वरी स.मिल १.५ कि.मि., कल्पना काष्ठ उद्योग ०.५० कि.मि., न्यू मनकामना काष्ठ उद्योग १ कि.मि, डी.एन फर्निचर उद्योग १.२ कि.मि. दूरीमा स्थापना भएको पाइएको छ । यसरी राष्ट्रिय वन क्षेत्रको सीमाना देखि तोकिएको मापदण्ड विपरीत स्थापना भएका उद्योगहरूको हकमा प्रचलित कानूनबमोजिम जे जे गर्नुपर्ने हो गरी छ महिनाभित्रमा सोको जानकारी आयोगलाई दिन उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति

मन्त्रालयमा लेखी पठाउने गरी आयोगबाट मिति २०६४।६।२१ मा निर्णय भएको हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) ले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुस्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सञ्चाउन सम्बन्धित अधिकारीलाई लेखी पठाउन सक्ने तथा ऐ. को दफा २८ (१) (ग) अनुसार कुनै कार्यालयको कार्य प्रणाली त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यसलाई सच्याउन र त्यसबाट उत्पन्न समस्याको निराकरण गर्न कारण र आधारसहितको सुझाव दिन सक्ने अधिकार कानूनतः आयोगलाई प्राप्त भएकै हुँदा कानूनबमोजिम भए गरेको कार्यका सम्बन्धमा आदेश जारी हुनसक्ने अवस्था छैन ।

नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीस्तर) को मिति २०६३।१।११ को निर्णयानुसार तराईका वनक्षेत्र वा संरक्षित क्षेत्र (मध्यवर्ती क्षेत्र समेत) बाट २ कि.मि. टाढामात्र वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरू स्थापना हुनदिने निर्णय भएको छ । तत्काल प्रचलित ऐन नियम परिपत्र तथा निर्णय समेतका आधारमा वन क्षेत्रबाट ५ कि.मि. भन्दा टाढाको दूरीमा मात्र वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरू दर्ता गर्न सिफारिश गर्ने निर्णय गर्नुपर्नेमा सो नगरी सामुदायिक वनलाई राष्ट्रिय वन क्षेत्रको रूपमा नलिई हचुवाको भरमा दूरी यकीन गरी उद्योगहरू दर्ता गर्ने कार्यमा संलग्न घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयका तत्कालीन प्रमुख लगायत वन कार्यालय र नापी शाखाका राष्ट्रसेवक उपर विभागीय कारवाही गर्ने गरी आयोगबाट निर्णय समेत भईसकेको हुँदा निर्धारित मापदण्ड विपरीत स्वीकृति इजाजत लिएको भन्ने आधारबाट मात्र कानूनविपरीत भए गरेका कार्यले अधिकारको सिर्जना गर्न नसक्ने हुदा, रिट खारेजभागी छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) अनुसार आयोगको निर्णयउपर चित्त नबुझ्ने पक्षले विशेष अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्न सकिने वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था हुँदाहुदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरी पेश भएको प्रस्तुत निवेदन जिकीर क्षेत्राधिकारविहीन र स्वत बदरभागी छ । आयोगको विरुद्ध जारी अन्तरिम आदेश समेत बदर (Vaccate) गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

निवेदनमा उल्लिखित १३ वटा उद्योगहरूको साथै शिव फर्निचर उद्योग गढवा दाङ समेत गरी १४ वटा फर्निचर उद्योगहरूको हकमा गैरकानूनी रूपमा वन पैदावरमा आधारित उद्योगहरू दर्ता गरी वन कार्यालय र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय समेतले अनियमित कार्य गरेको भन्ने उजूरी परी कानूनविपरीत दर्ता भएका उक्त उद्योगहरूका सम्बन्धमा प्रचलित कानूनबमोजिम जे जे गर्नुपर्ने हो गरी ६ महिनाभित्र सोको जानकारी आयोगलाई दिनुहुन भन्ने समेत निर्णय गरी कार्यान्वयन गर्न च.नं. १६० मिति २०६४।६।२४ को पत्रद्वारा उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा लेखी आएको र घरेलु तथा साना उद्योग विभागको च.नं.८८५ मिति २०६६।१।२५ गतेको पत्रद्वारा उपर्युक्त उद्योगलाई ३५ दिनभित्र ठाउँ सारी गरी अन्यत्र लैजान पत्राचार गरिएअनुसार यस कार्यालयबाट उपर्युक्त उद्योगहरूलाई पत्राचार गरिएको हुँदा विपक्षीहरूको उक्त रिट निवेदन यस कार्यालयको हकमा खारेजभागी हुँदा खारेज गरी फुर्सद दिलाई पाऊँ भन्ने समेत घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले उल्लेख गरे अनुसारका १३ वटा काष्ठ उद्योगहरूलाई ठाउँसारी गर्न वा बन्द गर्न यस कार्यालयबाट कुनै पत्राचार गरिएको छैन । जहाँसम्म उक्त १३ वटा उद्योगहरूको हकमा के कसो भएको भनी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङमा बुझ्दा उक्त उद्योगहरूको हकमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी परी आयोगको निर्णयअनुसार अनियमित रूपमा दर्ता हुन आएका उक्त उद्योगहरूलाई ठाउँ सारी गरी सञ्चालन गर्न वा बन्द गर्न लगाउने आयोगको निर्णयबमोजिम घरेलु उद्योग विभागमार्फत, घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङबाट पत्राचार गरेको बुझिन आएको । यस कार्यालयमा केवल संस्था दर्ता मात्र भएको र उक्त काष्ठ उद्योग व्यवसायी संघ वा उद्योगहरूलाई यस कार्यालयबाट कुनै पत्राचार नगरिएको हुँदा केवल कपोलकल्पित आरोप लगाई विपक्षी बनाइएको विपक्षीको रिट निवेदन यस कार्यालयको हकमा खारेज गरिपाऊँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदनमा उल्लिखित १३ वटा उद्योगहरू र शिव फर्निचर उद्योग गढवा दाङ समेत १४ वटा उद्योगहरूको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय भई आएका ती उद्योगहरूको तत्काल प्रचलित ऐन नियम निर्देशिका बमोजिम कायम गर्नुपर्ने दूरी कायम गरी ३५ दिनभित्र ठाउँसारी गरी त्यसको जानकारी दिन लेखी पठाइएबमोजिम घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङले २०६६।२।८ को पत्रबाट नियमानुसारको प्रक्रिया पूरा गरी वन सीमाबाट ५ कि.मि को दूरीमा २१ दिनभित्र उद्योग ठाउँसारी गरेर मात्र सञ्चालन गर्न लेखिएको हुँदा, त्रास फैलाइएको र कानूनविपरीत लेखिएको भन्न मिल्ने होइन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय कार्यान्वयन गर्न र काष्ठ उद्योगलाई वन सीमाबाट ५ कि.मि दूरी टाढा राख्नु पर्ने नेपाल सरकारको नीतिबमोजिम गर्न घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङले उक्त १३ वटा काष्ठ उद्योगलाई पत्राचार गरेको कार्य कानूनबमोजिम नै भए गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी घरेलु तथा साना उद्योग विभाग त्रिपुरेश्वर काठमाडौँले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूची चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बाबुराम कुँवरले नियमबमोजिम पहिला नै स्थापना भैसकेको काष्ठ उद्योगहरूलाई हाल आएर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६४।६।२१ को र उद्योग विभागको २०६६।१।२५ को निर्णयानुसार भनी ५ कि.मि भन्दा टाढाको दूरीमा २१ दिनभित्र ठाउँसारी गर्नु वा बन्द गर्नु भनी २०६६।२।८ को पत्र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय दाङबाट प्राप्त हुन आएकोले उल्लिखित काष्ठ उद्योगहरू कुनै पनि बेला बन्द गर्नुपर्ने अवस्था उत्पन्न भएको हुँदा उद्योग विभागको मिति २०६६।१।२५ को निर्णय र सो आधारमा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयबाट जारी भएको उक्त २०६६।२।८ को पत्रबाट रिट निवेदकहरूको सम्पत्ति र पेशा व्यवसाय सम्बन्धी हक कुण्ठित हुने हुनाले सो बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी उद्योग विभाग समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोजप्रसाद गौतमले वन पैदावर र सोमा आधारित उद्योग स्थापनामा व्यापक अनियमितता भैरहेको भन्ने उजूरीको आधारमा अख्तियारबाट छानबीन हुँदा निवेदनमा उल्लिखित उद्योगहरू वन सीमाबाट २ कि.मि भन्दा पनि कम दूरीमा रहेको पाइएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६४।६।२९ को निर्णयको आधारमा वन पैदावरमा आधारित उल्लिखित उद्योगहरू वनक्षेत्रबाट ५ कि.मि को दूरीमा रहने गरी ठाउँ सारी गर्न निर्देशन जारी भएको हो । यसबाट निवेदकहरूको हकमाथि आघात पुगेको छैन । अख्तियारको निर्णयउपर चित्त नबुझे विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदाहुदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरी दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै तर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेत सुनी रिट निवेदनमा माग गरिएबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई उद्योग बन्द गराउन निर्देशन दिनसक्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ ले नदिएको स्थितिमा आयोगको २०६४।६।२९ को निर्णय कार्यान्वयन गर्न उद्योग विभागको २०६६।१।२५ को निर्णयअनुसार २०६६।२।८ मा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले निवेदकसँग आवद्ध काष्ठ उद्योगहरूका नाममा २९ दिनभित्र उद्योगको ठाउँ सारी गर्नु वा उद्योग बन्द गर्नु गराउनु भन्ने धम्कीपूर्ण पत्र पठाएकोले उक्त निर्णय र पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने नै मुख्य निवेदन जिकीर रहेको देखियो ।

३. यसमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६४।६।२९ को विवादित निर्णयबमोजिम विपक्षीहरू मध्ये घरेलु तथा साना उद्योग विभागले २०६६।१।२५ मा निर्णय गरेको र सोहीबमोजिम घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले २०६६।२।८ मा गरेको पत्राचारबाट रिट निवेदक संस्थासँग आवद्ध काष्ठ

उद्योगहरूलाई के कस्तो आघात पर्नगयो भन्ने तर्फ विचार गर्दा, यी निवेदक काष्ठ व्यवसायीहरू आवद्ध रहेको एउटा गैरसरकारी संस्था हो । योसँग आवद्ध काष्ठ उद्योगहरूको बारेमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट गरिएको विस्तृत अनुसन्धान तथा जाँचबुझबाट वनक्षेत्रको सीमारेखा देखि २ कि.मि. भन्दा पनि कम, कुनै कुनै उद्योगतः ०.५० कि.मि.सम्म वनक्षेत्रको नजिक रही सञ्चालित भैरहेको भन्ने देखिन आएको छ । यसरी ती काष्ठ उद्योगहरूले पूर्व प्रचलन र कानूनी व्यवस्थाअनुसार काष्ठ उद्योगहरू २ कि.मि भन्दा टाढा नै रहेको भन्ने जिकीर लिएको देखिएता पनि वन सीमानाबाट निकै कम दूरीमा ती उद्योगहरू रहेको भन्ने कुरा छानबीन र स्थलगत अध्ययनबाट पुष्टि हुन आएको छ । साथै हालसम्म पनि ती उद्योगहरू वनक्षेत्र भन्दा धेरै नजीक सञ्चालनमा रही रहेको अवस्था समेत देखिएको छ ।

४. यस्ता काष्ठ उद्योगहरू वन क्षेत्रभन्दा कति दूरीमा स्थापना वा सञ्चालन हुनुपर्ने हो भन्ने तर्फ हेर्दा मिति २०६३।१।१९ मा नेपाल सरकार (राज्य मन्त्री स्तर) को निर्णयानुसार तराईका वनक्षेत्र वा संरक्षित क्षेत्र (मध्यवर्ती क्षेत्र समेत) बाट कम्तीमा २ कि.मि. टाढा र अन्य क्षेत्रका हकमा वनक्षेत्र वा संरक्षित क्षेत्र (मध्यवर्ती क्षेत्र समेत) बाट कम्तीमा १ कि.मि. टाढा मात्र वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरू स्थापना हुन दिने निर्णय भएको भन्ने कुरा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ र वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले मिति २०६३।१।१५ मा वन विभाग र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागलाई लेखेको मिसिल संलग्न पत्रको प्रतिलिपि समेतबाट देखिएको छ ।

५. नेपाल सरकार राज्य मन्त्रीस्तरबाट २०६३।१।१९ मा उक्त निर्णय भएको भनिएता पनि, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले वनक्षेत्रबाट ५ कि.मि. भन्दा टाढाको दूरीमा मात्र वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरू दर्ता हुनुपर्छ भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । यसरी ५ कि.मि. को दूरी कायम हुनुपर्ने भनी गरेको निर्णयको कानूनी आधार देखिएको छैन । औचित्यतर्फ हेर्दा हाल विभिन्न कारण र वहानामा ती वनविनास भैरहेको परिप्रेक्ष्यमा वनपैदावारमा आधारित उद्योग वनजंगलको अत्यधिक नजिक

सञ्चालन हुँदा निश्चित रूपमा वनपैदावारको चोरी निकासीमा बल पुग्न गई वनक्षेत्रको अतिक्रमण र वन विनास हुने हुँदा त्यस्ता उद्योगहरू वनक्षेत्रबाट तोकिएको निश्चित सीमा भन्दा नजिक हुन नहुने भन्ने निर्धारित मापदण्डलाई अनुचित वा बेमुनासिव भन्न मिल्दैन ।

६. त्यसरी वन क्षेत्रको निश्चित दूरीमा वनपैदावारमा आधारित उद्योग स्थापना गर्नु पर्दा सर्वप्रथमः त्यसबाट वनक्षेत्रमा पर्ने प्रभावको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ मा रहेको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को प्रस्तावनामा “आर्थिक विकास हुने कुरालाई ध्यानमा राख्दै वातावरणीय ह्रासबाट मानव जाती, जीवजन्तु, वनस्पती, प्रकृती तथा भौतिकवस्तु माथि हुन सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथासक्य कम गरी स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरण कायम गर्न र प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग र व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न” भनी उक्त ऐन बनेको देखिन्छ । सो प्रस्तावनाको उद्देश्य पूर्तीको लागि बनेको वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ३ मा उद्योगहरूको “प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने” भन्ने उल्लेख गर्दै “अनुसूची १ मा उल्लेख भएको प्रस्तावहरूको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण र अनुसूची २ मा उल्लेख भएका प्रस्तावहरूको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । अनुसूची १ को क्रमसंख्या ५ हेर्दा वार्षिक ५ हजारदेखि ५० हजार क्यूबिक फिटसम्म काठ प्रयोग गर्ने स.मिल स्थापनाको लागि लेखिएको छ भने अनुसूची २ को क्रमसंख्या ११ मा वन सीमानाको ५ कि.मि. क्षेत्रभित्र स.मिल, इट्टा, टायल, सूती प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने भन्ने बारेमा लेखिएको देखिन्छ । जसबाट ५ कि.मि भित्र स.मिल लगायतको उद्योग स्थापना गर्नु पर्दा त्यसको वातावरणीय प्रभाव समेत मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन आउँछ । यसबाट पनि वातावरणमा पर्नसक्ने प्रभावको कारणले वनपैदावारमा आधारित उद्योग स्थापना गर्दा ५ कि.मि को दूरी रहनु पर्ने भन्ने मापदण्ड निर्धारण गर्दा उचित हुने देखिन्छ ।

७. वनपैदावारमा आधारित उद्योगहरू वनजंगलको धेरै नजिक रहन नहुने र त्यसरी वनपैदावारमा आश्रित उद्योगहरू वनजंगलको धेरै नजिक रहँदा वनजंगल जस्तो राष्ट्रिय सम्पदामा ह्रास आई वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिदैन । तर यी निवेदकसँग आवद्ध काष्ठ उद्योगहरू ती वनजंगलबाट निर्धारित मापदण्ड अनुसारको दूरीमा नभई सोभित्र अत्यधिक नजिकमा अद्यापी सञ्चालनमा रही रहेको र आफ्नो उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेको स्थिति देखिन्छ । त्यसलाई व्यवस्थित गर्दैमा रिट निवेदनमा दावी लिएअनुसार निवेदकको सम्पत्ति आर्जन गर्ने सम्बन्धी हकमाथि आघात पुग्ने अवस्था विद्यमान रहेको देखिन आएको ।

८. काठ उद्योगहरूले कानूनसम्मत किसिमबाट आफ्नो व्यवसायको सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । वनक्षेत्रबाट कम्तीमा २ किलोमिटर टाढामात्र त्यस्ता उद्योग सञ्चालन गर्न पाउनेमा अनेक प्रकारबाट सम्बद्ध निकाय समेतको मिलेमतोमा सो निर्धारित सीमाको आदर नगरी सो भन्दा निकै कम दूरीमा वनक्षेत्रबाट धेरै नजिक त्यस्ता उद्योग सञ्चालन गर्ने तर छानबीन गर्दा वास्तवमा अनियमिता गरेको देखिन आएपछि आफ्नो लागि कानूनी र संवैधानिक सुरक्षा खोज्नु उचित हुँदैन । कानूनको संरक्षण र कानून प्रदत्त हकको प्रचलन खोज्ने प्राकृतिक वा कानूनी व्यक्तिले पहिला आफू कानूनअनुरूपको आचरण र व्यवहार गरेको देखिनु पर्दछ । यी निवेदक संस्थासँग आवद्ध उद्योगहरूले अनियमित ढंगले निर्धारित मापदण्ड विपरीत वनक्षेत्र भन्दा धेरै नजिक उद्योग सञ्चालन गरेको देखिएबाट, यस अदालतबाट असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत प्रदान गरिने कानूनी उपचारको हकदार यी निवेदकसँग आवद्ध त्यस्ता उद्योगहरू देखिन आएको ।

९. तसर्थ वनक्षेत्र वा वनको सीमाभन्दा निर्दिष्ट २ किलोमिटरको दूरीमा मात्र पहिलादेखि इजाजतप्राप्त काष्ठ उद्योग सञ्चालन गर्नुपर्नेमा सोको पालना नगरी सो भन्दा कम दूरीमा सञ्चालित काष्ठ उद्योगहरूले निर्दिष्ट सीमा अर्थात् कम्तीमा २ किलोमिटर दूरीमा मात्र काष्ठ उद्योग सञ्चालन गर्नु पर्नेमा सोभन्दा पनि कम दूरीमा सञ्चालन भइरहेका काष्ठ उद्योगहरूलाई पनि सञ्चालन गर्न पाउने गरी

मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गर्नु परेन । परमादेश तर्फको रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

१०. अब अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट वन पैदावारमा आधारित उद्योग स्थापना सम्बन्धमा गरिएको मिति २०६४।६।२९ को विवादित निर्णयतर्फ विचार गर्दा सो निर्णयमा त्यस्ता उद्योगहरू स्थापना गर्दा वन सीमाबाट ५ कि.मि को दूरीमा स्थापना हुनुपर्ने भनी निर्णय गरेको देखिन्छ । एकातिर २०५४।७।२६ को नेपाल सरकार (मन्त्री स्तरीय) को निर्णयमा पुनरालोकन गरी नेपाल राज्यमन्त्री स्तरबाट मिति २०६३।१।१९ मा भएको निर्णयले तराईका वनक्षेत्र वा संरक्षित क्षेत्रबाट २ कि.मि. र अन्य क्षेत्रका हकमा वन क्षेत्र वा संरक्षित क्षेत्रबाट १ कि.मि. टाढा मात्र वनपैदावारमा आधारित उद्योग स्थापना हुन दिने भन्ने निर्णय भएको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट ५ कि.मि.को दूरीमा त्यस्ता उद्योगहरू रहनुपर्छ भन्ने निर्णय भएको देखिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा वास्तवमा वन पैदावारमा निर्भर रहने त्यस्ता उद्योगहरू राष्ट्रिय तथा अन्य वन क्षेत्रबाट के कति कि.मि.को दूरीमा रहनुपर्ने हो ? भन्ने सम्बन्धमा यकीन मापदण्ड कायम भैसकेको भन्ने देखिन आएन । पहिलादेखि इजाजत प्राप्त गरी सञ्चालनमा रहेको काष्ठ उद्योगहरू तत्कालै वनक्षेत्रबाट कम्तीमा ५ कि.मि. भन्दा टाढाको दूरीमा कायम गर भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६४।६।२९ को निर्णयको कानूनी आधार र औचित्य देखिन आएको छैन । यस्तो मापदण्ड, अधिकारप्राप्त निकाय वा पदाधिकारीबाट निर्धारित हुनुपर्नेमा सो भएको देखिएन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, सोसम्बन्धी नयाँ नीतिगत निर्णय गर्ने निकाय रहेको देखिएन । वन ऐन र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ लगायत अन्य नेपाल ऐनले यस्तो आफैले निर्णय गर्न पाउने अधिकार विपक्षी आयोगलाई प्रदान नगरेकोले विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त २०६४।६।२९ को निर्णयमा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि विद्यमान रहेकोले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरी दिएको छ ।

११. तर, कानूनबमोजिम निर्धारित मापदण्डअनुसार कुनै पनि उद्योग, व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउनुपर्छ र सोसँग सम्बन्धित आवश्यक शर्त वा मापदण्डहरू आवश्यकता र औचित्यका आधारमा

अधिकारप्राप्त निकायबाट वा कानूनद्वारा निर्धारित हुनुपर्छ । यसमा दुईमत हुन सक्तैन । कुनै पदाधिकारीको स्वेच्छामा मात्र राष्ट्रिय महत्वको नीतिगत निर्णय गर्ने नगर्ने, कुरा छोड्नु उपयुक्त हुँदैन । यसका अतिरिक्त एक पटक एउटा मापदण्ड र अर्को पटक अर्को मापदण्ड निर्धारित गर्दै जानुलाई कुनै दृष्टिकोणले पनि उचित मान्न सकिदैन । यस किसिमको अनिश्चितताले अनियमितताको सिर्जना गर्दछ जुन सुशासन कायम गर्ने कुरामा बाधक बन्दछ । राष्ट्रिय वनक्षेत्र राष्ट्रको सम्पत्ति हो । यसको रक्षा र पर्यावरणीय सुरक्षाका लागि पनि वन र वन सम्पदाको उपभोग र उपयोगका लागि सुनिश्चित र पारदर्शी मापदण्ड निर्धारण गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ ।

१२. तसर्थ, अब आजको मितिभन्दा पहिला काष्ठ उद्योग सञ्चालनका लागि राष्ट्रिय वन क्षेत्र वा सामुदायिक वन क्षेत्रको सीमा भन्दा कुन क्षेत्रमा कति दूरी निर्धारण गरिएका छन् सोको अध्ययन र विश्लेषण गर्नुका साथै पर्यावरणीय सुरक्षा समेतको विस्तृत अध्ययन गर्नुको साथै विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा रहेका राष्ट्रिय एवं सामुदायिक वनहरूको स्थिति र उपयोगिता समेतलाई विचार गरी आवश्यक परे वन, काष्ठ उद्योग र पर्यावरणसँग सम्बन्धित विज्ञहरूको राय र परामर्श समेत लिई राष्ट्रिय हित र तात्कालिक एवम् दीर्घकालीन राष्ट्रिय आवश्यकता समेतलाई ध्यानमा राखी वन सम्पदा र वन उत्पादनको उपभोगको सम्बन्धमा वैज्ञानिक आधारमा निश्चित र व्यवहारिक मापदण्डहरू निर्धारण गर्नेतर्फ आवश्यक प्रक्रिया यथाशिघ्र प्रारम्भ गरी अधिकारप्राप्त निकायबाट निर्धारित गरिने मापदण्डहरूका आधारमा कार्य गर्नु गराउनु भनी विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विभाग त्रिपुरेश्वरका नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी गरिएको छ । यसको जानकारी विपक्षीहरूका साथै वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६७ साल माघ १० गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत :- बसन्तजंग थापा

निर्णय नं. ८६२१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६३-WO-०६१८

आदेश मिति: २०६७/११/१६/२
विषय :- उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला काठमाडौँ, काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. २८ नथल टोल
बस्ने सुश्री मीना शाक्य समेत
विरुद्ध

विपक्षी: आन्तरिक राजश्व विभाग समेत

- फैसला कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा थप माग दावी लिन पाउने र थप माग दावीको औचित्यभित्र प्रवेश गरी अदालतले निर्णय वा आदेश गर्न नमिल्ने ।
- फैसलाअनुसार फिर्ता पाउने भनिएको बढी कट्टा भएको करको रकम फिर्ता भइसकेकोमा सोसम्बन्धी र आयकर ऐन, २०५८ लागू हुनुभन्दा अगाडिको रकममा कर छुट हुनुपर्ने भन्नेलगायतका मागका सम्बन्धमा आदेश जारी गर्नु नपर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- के कस्तो अवस्थामा बढी कर जम्मा गर्ने व्यक्तिलाई व्याजसहित बढी कर कट्टी फिर्ता गर्नुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा कानूनले नै स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा सोहीबमोजिमको रकम फिर्ता पाउन त्यस्तो बढी कर जम्मा गर्ने कर रकमको साथसाथै सोको ऐनबमोजिमको फिर्ता पाउनु पर्ने व्याज रकमको लागि अदालतमा मुद्दा गर्दा छुट्टै दावी लिनुपर्ने अनिवार्यता छैन । त्यस्तै अदालतमा दावी गर्दा व्याज बारे छुट्टै दावी नगरेको वा अदालतले व्याज पनि दिनु भनी फैसलामा उल्लेख नगरेको कारणले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११३ को उपदफा (६) ले दिएको अधिकार समाप्त नहुने ।

(प्रकरण नं.६)

- कानूनी व्यवस्थाको परिपालना नभएको अवस्थामा कानूनी उपचार खोज्न पाउने व्यक्तिको अधिकार हो । कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायले कानूनको पालना गर्ने आफ्नो प्राथमिक दायित्वबाट पछि हट्न नपाउने ।
(प्रकरण नं.७)

निवेदकहरूको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री आशिष अधिकारी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल, विद्वान अधिवक्ता श्री निरञ्जन आचार्य

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११३(६), ११३(६)(क) र (ख)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् आदेश निम्नानुसार रहेको छ :-

हामी निवेदकहरू प्रत्यर्थी निगममा सेवारत भई आएकोमा मिति २०५९/४/२४ मा निगमको सञ्चालक समितिले १५ वर्षभन्दा बढी सेवा पूरा गरेका कर्मचारीहरूलाई स्वर्ण हस्तमिलान योजना (Golden Handshake Scheme) को प्याकेजको रूपमा इच्छुक कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिने योजना अघि सारेकोले थप सुविधासहितको एकमुष्ट रकम प्राप्त गरी अवकाश लिन हामीहरूको मञ्जुरी भई २०५९ साल कात्तिक मसान्तदेखि लागू हुने गरी निगमको सेवाबाट अवकाश लिएका हौं । यसरी अवकाश लिँदा काम गरेको प्रतिवर्षको शुरुको स्केलको एक महिनाको तलबका दरले थप सुविधा, कर्मचारी सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावली, २०५५ को विनियम १६.३१ बमोजिम २० वर्ष सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीलाई बढीमा ७ वर्ष सेवा अवधि थप गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था र उपदान रकमको भुक्तानी लगायत कर्मचारी कल्याण कोष समेतबाट हामीले भुक्तानी पाउने क्रममा मिति २०६०/२/१६ मा २८

प्रतिशतका दरले अग्रिम कर कट्टी गरी हामीलाई भुक्तानी दिइयो । त्यसरी २८ प्रतिशतका दरले अग्रिम आयकर कट्टी गरी भुक्तानी दिएको कामकारवाहीबाट संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात पुगेको हुँदा उक्त रकम कट्टा गर्ने निर्णय तथा आदेश समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो रकम फिर्ता दिनु भनी परमादेशको आदेश समेत माग गरी हामी निवेदकले २०६० सालको रि.नं. २९०५ रि.नं. २७७० र रि.नं. २८०४ को उत्प्रेषण/परमादेशको छुट्टाछुट्टै निवेदनहरू सम्मानित अदालतमा दायर गरेकोमा मिति २०६२।५।१५ मा अन्तिम आदेश हुँदा “अवकाश कोषको रकम निवेदकहरूलाई भुक्तानी गर्दा २८ प्रतिशत कर लगाउने कार्य कानूनसम्मत नहुँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिएको छ, निवेदकहरूले पाउने रकममा २५ प्रतिशत कर र ३ प्रतिशत सेवा शुल्क लगाएकोमा सेवा शुल्कको हकमा निवेदकहरूबाट अन्यथा जिकीर नलिएकोले बदर गर्न परेन, आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(२) अनुसार १० प्रतिशत मात्र निवेदकहरूलाई कर लाग्नेमा कानूनमा तोकिएभन्दा बढी १५ प्रतिशत कट्टी गरेको कर निवेदकहरूलाई फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ” भनी आदेश भएको थियो ।

सर्वोच्च अदालतको उक्त मिति २०६२।५।१५ को आदेश त्रुटिपूर्ण भएको भन्दै प्रत्यर्थी आन्तरिक राजश्व विभागले पुनरावलोक गरिपाउँ भनी दिएको नि.नं. ८४७, ८४८ र ८४९ को निवेदनहरूमा पुनरावलोकन गरी हेर्न मिलेन भनी पूर्ण इजलासबाट मिति २०६३।३।१५ मा आदेश भएकोले बढी कर कट्टी गरिएको रकम फिर्ता पाउँ भनी प्रत्यर्थी निगमसमक्ष निवेदन गरेकोमा आन्तरिक राजश्व विभागको मिति २०६३।४।१८ को निर्णयानुसार बढी कर दाखिल भएको रकम फिर्ताबापतको रकम रु.३२,३४,७३७- रकम निवेदक समेत ३३ जनाको नाम उल्लेख गरी पठाएको रहेछ । सो रकम हामी निवेदकहरूले बुझी लिई सकेका छौं ।

मिति २०६३।४।१८ को उक्त निर्णयानुसार हामीहरूले फिर्ता पाउनु पर्ने रकम ज्यादै कम रहेकोले के कुन आधारमा निर्णय भएको हो ? निर्णय उपलब्ध गरिपाउँ र मिति २०५८।१२।१८ सम्मको कल्याण

कोषको भुक्तानी करमुक्त गरी मिति २०५८।१२।१९ पछिको कोषको भुक्तानीमा मात्र फैसलाबमोजिम कर कट्टा गरी पूरै भुक्तानी दिनुपर्नेमा सो नगरी कल्याण कोषको फिर्ता दिनुपर्ने रकमको आंशिक भुक्तानी मात्र गरेको हुँदा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११३ अनुसार भुक्तानी दिँदाको दिनसम्मको व्याज समेत फिर्ता गरिपाउँ भनी निवेदकहरूले मिति २०६३।५।२५ मिति २०६३।६।१० र मिति २०६३।६।१२ मा पृथक-पृथक निवेदन प्रत्यर्थी महानिर्देशकलाई सम्बोधन गरी बुझाएकोमा कुनै जवाफ पाएनौं ।

आयकर ऐन, २०३१ ले कल्याण कोषको रकम आयकरमुक्त गरेको छ । आयकर ऐन, २०५८ मिति २०५८।१२।१९ देखि लागू भई साविक आयकर ऐन, २०३१ खारेज भएको हुँदा २०५८।१२।१८ सम्ममा जम्मा भएको रकम करमुक्त गरी मिति २०५८।१२।१९ देखि जम्मा भएको रकममा मात्र कर कट्टा गरी बढी १५ प्रतिशत कर कट्टी रकम फिर्ता गर्नुपर्नेमा त्यसो नगरी र फैसलाबमोजिम फिर्ता गर्नुपर्ने रकमको व्याज समेत नदिएको निर्णय एवं कामकारवाही समेत आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११३(१) र (६), कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४(ग), स्थापित सिद्धान्त तथा सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।५।१५ को फैसला समेत प्रतिकूल भई त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी छ । कल्याण कोषको रकममा फिर्ता गर्नुपर्ने जति रकम फिर्ता नगरेको र अवकाश कोषको रकम बिल्कुलै फिर्ता नगरिएको प्रत्यर्थीहरूको कानून प्रतिकूलको कामकारवाही एवं निर्णयबाट निवेदकहरूको संवैधानिक एवं कानूनी हकमा समेत आघात पुग्न गएकोले आन्तरिक राजश्व विभागको कानून प्रतिकूलको मिति २०६३।४।१८ को निर्णय र तत्सम्बन्धमा भए गरेको प्रत्यर्थीहरूको सम्पूर्ण कामकारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मिति २०६२।५।१५ को फैसलाबमोजिम कल्याण कोषको मिति २०५८।१२।१८ सम्मको सम्पूर्ण कट्टा गरेको रकम, थप गरिएको उपदान, गोल्डेन ट्याण्डसेक अन्तर्गत कट्टा गरिएको रकमलगायत अवकाश कोषबाट बढी कट्टा गरिएको रकम र रकम फिर्ता दिँदाको दिनसम्मको व्याज समेत सम्पूर्ण रकम फिर्ता गर्नु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीलाई सूचना दिनु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६३।१।२६ को आदेश ।

मिति २०६०।२।१६ मा विभिन्न शीर्षक अन्तर्गतको रकम भुक्तानी दिइँदा २८ प्रतिशतले अग्रिम कर कट्टी गरी भुक्तानी दिएको त्रुटिपूर्ण भयो भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न जिकीरहरू लिई यिनै रिट निवेदकहरूले २०६० सालमा रि.नं. २७७०, २८०४ र २९०५ नं. का रिट निवेदनहरू दायर गरेकोमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यी निवेदकहरूले “अवकाशपश्चात् प्राप्त गरेको कल्याण कोषअन्तर्गतका विभिन्न शीर्षकहरूको भुक्तानीमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(२) अनुसार १० प्रतिशत मात्र कर लाग्ने” कानूनले तोकेभन्दा बढी १५ प्रतिशत कर कट्टी गरेको त्रुटिपूर्ण देखिँदा बदर गरी दिइएको छ । विशेष शुल्क ३ प्रतिशत लगाएकोमा अन्यथा जिकीर नलिइएको हुँदा केही बोली रहनु परेन । बढी कर कट्टी गरिएको रकम फिर्ता दिनु भन्ने सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२।५।१५ मा भएको फैसला अन्तिम भएपश्चात् उक्त फैसलालाई स्वीकार गरी आन्तरिक राजश्व विभागले मिति २०६३।४।१८ को निर्णयअनुसार चेकमार्फत् रु.३२,३४,७३७- ने.औं.वि.नि.मा पठाइएको र सो रकम रिट निवेदकहरूले प्राप्त गरिसकेको भन्ने समेत रिट निवेदनमा उल्लेख भएको छ । आन्तरिक राजश्व विभागले १५ प्रतिशत बढी कर कट्टी रकम फिर्ता दिने भनी निर्णय गरेको रकम हामीले फैसलाबमोजिम फिर्ता पाउनुपर्नेभन्दा ज्यादै न्यून रहेको भन्ने जिकीरको हकमा ने.औं.वि.नि.ले गोल्डेन हेन्डसेक कार्यक्रमअन्तर्गत अवकाश लिने ४२ जना कर्मचारीहरूको कल्याण कोषको विभिन्न शीर्षक अन्तर्गतको रकम, अवकाश कोषमा थप गरिएको रकम र विदा मुआब्जा समेतको एकमुष्ट रकममा २८ प्रतिशत अग्रिम कर कट्टी गरी रु.६९,९०,०११।८८ को विवरण पठाइएकोमा सोही मध्ये बाट निवेदकहरूको बढी कर कट्टी १५ प्रतिशत रकम हिसाब गरी रु.३२,३४,७३७- फिर्ता पठाइ सकिएकोले

सो फिर्ता दिने निर्णय के हिसाबले न्यून रहेको भन्ने आधार कारण उल्लेख नगरी हचुवाको भरमा गरिएको जिकीर खारेजभागी छ । पूर्व रिट निवेदनमा नै व्याज समेत दिलाई भराई पाऊँ भन्ने जिकीर नै नलिएको र फैसलामा पनि व्याज समेत दिनु भन्ने व्यहोरा उल्लेख नभएको साथै पूर्व रिट निवेदनमा मिति २०५८।१२।१८ भन्दा अगाडिको कल्याण कोषको रकममा कर नलाग्ने भन्ने समेत जिकीर लिई रिट निवेदन दायर गरिएकोमा सो तर्फ फैसला मौन रहेको हुँदा र फैसलामा नै स्पष्ट रूपमा नबोलिएको विषयमा फैसलाअनुसार निर्णय नभई विपरीत निर्णय गरियो भनी दायर गरिएको रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजश्व कार्यालय काठमाडौँ क्षेत्र नं. १ बबरमहलको लिखित जवाफ ।

सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।५।१५ को फैसलाविपरीत बढी कर कट्टी रकम भुक्तानी गर्दाको दिनसम्मको व्याजसमेत हिसाब गरी दिइएन र मिति २०५८।१२।१८ को मितिभन्दा अगाडिको कल्याण कोषको रकम भुक्तानी करमुक्त हुनेमा सोमा समेत कर लगाउने निर्णय गरियो भन्ने जिकीरको हकमा पूर्व रिट निवेदनमा नै व्याजसमेत दिलाई भराई पाऊँ भन्ने जिकीर नै नलिएको र फैसलामा पनि व्याज समेत दिनु भन्ने व्यहोरा उल्लेख नभएको साथै पूर्व रिट निवेदनमा मिति २०५८।१२।१८ भन्दा अगाडिको कल्याण कोषको रकममा कर नलाग्ने भन्ने समेत जिकीर लिई रिट निवेदन दायर गरिएकोमा सोतर्फ फैसला मौन रहेको हुँदा र फैसलामा नै स्पष्ट रूपमा नबोलिएको विषयमा फैसलाअनुसार निर्णय भएन, फैसलाविपरीत निर्णय गरियो भनी दायर गरिएको रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजश्व विभाग लाजिम्पाटको लिखित जवाफ ।

कर कट्टी कानूनविपरीत छ, छैन, फिर्ता पाउनुपर्ने हो, होइन भन्ने कुरा निगमसँग सम्बन्धित छैन । कानूनबमोजिमको कर कट्टी नगरी बढी कर कट्टी गरेको देखिने अवस्थामा कर कार्यालय जिम्मेवार र अधिकारसम्पन्न हुँदा त्यताबाट उपचार पाउन सक्नेमा निवेदकले निगमलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कारण र आधार छैन । कर कट्टी नगरी फिर्ता पाउनु

पर्ने रकम फिर्ता नदिएको भन्ने जस्ता कुरा कर निर्धारणसम्बन्धी विषय भएकोले निगम कर निर्धारणसँग सरोकारवाला हुनुपर्ने धारणा राखेर निगमलाई समेत प्रत्यर्थी बनाएको देखिन्छ। तर कर निर्धारणको विषयसँग निगमको सरोकार नहुने हुँदा निगम विरुद्धको रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल औद्योगिक विकास निगमको लिखित जवाफ।

कर प्रशासनसम्बन्धी विषयमा प्रत्यक्षरूपमा संलग्न नै नहुने, नीतिगत विषय मात्र हेर्ने अर्थ मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन। कर्मचारीहरूलाई कल्याण कोष अन्तर्गतका सुविधाहरूबमोजिम विभिन्न शीर्षकहरूको भुक्तानीमा लाग्ने आयकरको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२।५।१५ मा भएको फैसलाअनुसार बढी कर कट्टी भएजति रकमको हिसाब गरी आन्तरिक राजश्व विभागबाट नेपाल औद्योगिक विकास निगमलाई रकम फिर्ता भई सकेकोले विपक्षीहरूले यससम्बन्धी लिनु भएको जिकीरहरू तथ्यपरक नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री आशीष अधिकारी, विपक्षी आन्तरिक राजश्व विभाग समेतका सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल र विपक्षी नेपाल औद्योगिक विकास निगमको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री निरञ्जन आचार्यले बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री आशीष अधिकारीले यी निवेदकहरू प्रत्यर्थी निगमको सेवामा कार्यरत रही आएकोमा निगमले मिति २०५९।४।२४ मा १५ वर्षभन्दा बढी सेवा अवधि पूरा गरेका कर्मचारीहरूलाई Golden Handshake Scheme लागू गरी इच्छुक कर्मचारीलाई अवकाश दिने योजना प्रस्ताव गरेबमोजिम यी निवेदकहरूले थप सुविधासहितको एकमुष्ट रकम प्राप्त गरी अवकाश लिएका हुन्। अवकाश लिएपछि

पाउने कर्मचारी कल्याण कोष, अवकाश कोषमा थप गरिएको रकम, विदा मुआब्जा आदिको भुक्तानी हुँदा मिति २०६०।२।१६ मा उक्त रकममा २८ प्रतिशतका दरले अग्रिम कर कट्टी गरी भुक्तानी दिएको कामकारवाहीबाट संवैधानिक र कानूनी हकमा आघात पुगेको भनी निवेदकहरूले यस अदालतमा उक्त कर कट्टी गराउने निर्णय बदर गराउन र रकम फिर्ता पाउन उत्प्रेषण र परमादेशको माग गरी २०६० सालमा रिट दिएका हुन्। सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२।५।१५ मा अन्तिम आदेश हुँदा निवेदकहरूले पाउने रकममा ३ प्रतिशत सेवा शुल्क लगाएकोमा सो सेवा शुल्क बदर नगरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(२) अनुसार १० प्रतिशत मात्र निवेदकहरूलाई कर लाग्नेमा कानूनमा तोकिएभन्दा बढी १५ प्रतिशत कट्टी गरेको करको रकम निवेदकलाई फिर्ता दिनु भनी परमादेश जारी भएको छ। सर्वोच्च अदालतको आदेशबमोजिम यी निवेदकलाई फिर्ता दिनुपर्ने रकम पूरा फिर्ता दिइएको छैन। फिर्ता दिइएको रकमको फिर्ता गरेको मितिसम्मको ऐनबमोजिमको व्याज फिर्ता नगरिएकोले उक्त रकमहरू यी निवेदकहरूले फिर्ता पाउनु पर्दछ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले विपक्षीहरूको कट्टा गरिएको कर बढी भएको भनी सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।५।१५ को फैसलाले फिर्ता दिनु भन्ने आदेश गरेपछि निवेदकहरूको बढी कट्टी भएको १५ प्रतिशत हिसाब गरी रु.३२,३४,७३७- फिर्ता गरिसकिएको छ। व्याजको हकमा यी निवेदकले उक्त मुद्दामा माग नै नगरेको र सो फैसलामा व्याज दिनु भनी बोलिएको छैन। सोही विषयमा रिट निवेदन गरी फैसला समेत भएको अवस्थामा व्याजको बारेमा जिकीर नलिएको र फैसलाले पनि नबोलेको हुँदा सो फिर्ता नगरिएको हो। कल्याण कोषको रकममा कर नलाग्ने भनी ऐनले भनेको छैन। अदालतबाट जारी भएको परमादेशको कार्यान्वयन भइसकेको अवस्थामा अघिल्लो रिटको फैसलाको रूप हेरी अनुचित विलम्ब गरी हाल अर्को रिट दायर गर्न मिल्ने होइन। करसम्बन्धी दायित्व निर्धारण औद्योगिक विकास निगमले गर्ने नभई कर कार्यालयले गर्ने हो। यी

विपक्षीहरूलाई कर निर्धारणमा चित्त नबुझेको अवस्थामा कर निर्धारणउपर पुनरावेदन गर्ने व्यवस्था भएकोमा विपक्षीहरूले सो बाटो अवलम्बन गर्नु भएको छैन । वैकल्पिक उपचार भएसम्म रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित नहुने भएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल औद्योगिक विकास निगमको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री निरञ्जन आचार्यले कर कट्टीको विषय निगमसँग सम्बन्धित छैन । कानूनले तोकेभन्दा बढी कर कट्टी गरी असूलउपर भएको अवस्थामा कर कार्यालय जिम्मेवार हुने र त्यस्तो रकम फिर्ता गर्नुपर्ने भए सो कार्यालयले नै फिर्ता दिने भएकोले निगमलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कारण छैन । निवेदकहरूले यसै विषयमा दायर गरेको रिटमा यस अदालतबाट मिति २०६२।५।१५ मा अन्तिम आदेश हुँदा बढी कट्टी भएको १५ प्रतिशत कर रकम निवेदकहरूलाई फिर्ता दिने भन्नेसम्म आदेश भई सोबमोजिम फिर्ता भईसकेको छ । व्याजको हकमा निवेदकले पहिले दायर गरेको रिटमा दावी नै नलिएकोले उक्त फैसलामा नबोलिएको हो । निवेदकहरूले प्रस्तुत रिटमा उठाएको विषय निगमको क्षेत्राधिकार भित्रको विषय नभएकोले निगमलाई विपक्षी नै बनाउनु नपर्नेमा विपक्षी बनाएको हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रस्तुत मिसिलको अध्ययन गरी दुवैपक्षबाट प्रस्तुत भएका बहस जिकीर समेत सुनी विचार गर्दा निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकहरू प्रत्यर्थी निगममा सेवारत भई आएकोमा निगमको सञ्चालक समितिले १५ वर्षभन्दा बढी सेवा अवधि पूरा गरेका कर्मचारीहरूलाई Golden Handshake Scheme को प्याकेजको रूपमा अवकाश दिने योजना अघि सारेबमोजिम थप सुविधासहितको एकमुष्ट रकम प्राप्त गरी सेवाबाट अवकाश लिँदा पाउनु पर्ने रकममा २८ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गरी भुक्तानी दिइएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सो रकम फिर्ता दिनु भनी परमादेशको आदेश समेत माग गरी

हामी निवेदकहरूले सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दायर गरेकोमा १० प्रतिशत मात्र कर लाग्नेमा कानूनमा तोकिएभन्दा बढी १५ प्रतिशत कट्टी गरेको कर निवेदकहरूलाई फिर्ता दिनु भनी परमादेश समेत जारी भएको थियो । सर्वोच्च अदालतको उक्त मिति २०६२।५।१५ को आदेश भएपछि आन्तरिक राजश्व विभागले बढी कर दाखिल भएको रकम फिर्ता बापतको रकम रु.३२,३४,७३७- निवेदक समेत ३३ जनाको नाम उल्लेख गरी पठाएकोमा सो रकम हामी निवेदकहरूले बुझी लिई सकेका छौं । हामीहरूले फिर्ता पाउनु पर्ने रकम ज्यादै कम रहेकोले गोल्डेन ह्याण्डसेक अन्तर्गत कट्टा गरिएको रकमलगायत अवकाश कोषबाट बढी कट्टा गरिएको रकम र रकम फिर्ता दिँदाको दिनसम्मको व्याज समेत सम्पूर्ण रकम फिर्ता गर्नु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै रिट निवेदनको मुख्य माग दावी रहेको देखिन्छ ।

३. निवेदकहरूले आफूलाई फिर्ता गरिएको रकम न्यून भएको भन्ने माग दावीका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल औद्योगिक विकास निगमले गोल्डेन ह्याण्डसेक कार्यक्रमअन्तर्गत अवकाश लिने ४२ जना कर्मचारीहरूको कल्याण कोषको विभिन्न शीर्षक अन्तर्गतको रकम, अवकाश कोषमा थप गरिएको रकम र विदा मुआब्जा समेतको एकमुष्ट रकममा २८ प्रतिशत अग्रिम कर कट्टी गरी रु.६९,९०,०११।८८ को विवरण पठाइएकोमा सोही मध्येबाट निवेदकहरूको बढी कर कट्टी गरिएको १५ प्रतिशतले हुने रकम हिसाब गरी रु.३२,३४,७३७- फिर्ता पठाइएको भन्ने देखिन आउँछ । यसबाट निवेदकहरूलाई बढी कट्टा गरिएको १५ प्रतिशत रकम फिर्ता गर्न रु.३२,३४,७३७- को चेक आन्तरिक राजश्व विभागले मिति २०६३।४।१८ मा पठाएको देखिन्छ र यी निवेदकहरूले उक्त रकम बुझिसकेको भन्ने पनि रिट निवेदनमा नै उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त रकम के कसरी न्यून भएको हो वा कति रकम फिर्ता पाउनु पर्नेमा कति कम रकम फिर्ता भयो भनी रिट निवेदनमा यकीन दावी लिन सकेको देखिँदैन ।

४. सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।५।१५ को फैसलाबमोजिम यी निवेदकहरूले Golden handshake scheme अन्तर्गत नपाउने रकममा कानूनले १० प्रतिशत मात्र कर कट्टा गर्नुपर्नेमा २५

प्रतिशत कर कट्टा गरेको नमिलेकोले बढी कट्टा गरिएको १५ प्रतिशत कर रकम यी निवेदकहरूले फिर्ता पाउनु पर्ने हो। सो बाहेक पहिला दायर गरिएको रिटमा नउठाएको माग दावी लिई पुनः रिट दिन पाउने भन्ने देखिन आउँदैन। यी रिट निवेदकहरूले यस अदालतबाट मिति २०६२।५।१५ मा भएको फैसला कार्यान्वयनसम्म गराउन पाउने देखिन्छ। सो कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा थप माग दावी लिन पाउने र थप माग दावीको औचित्य भित्र प्रवेश गरी यस अदालतले अहिलेको अवस्थामा निर्णय वा आदेश गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। उक्त फैसलाअनुसार फिर्ता पाउने भनिएको बढी कट्टा भएको १५ प्रतिशत करको रकम फिर्ता भई निवेदकहरूले बुझिसकेको भन्ने देखिएबाट निजहरूको सोसम्बन्धी र आयकर ऐन, २०५८ लागू हुनुभन्दा अगाडिको रकममा कर छुट हुनुपर्ने भन्ने लगायतका मागका सम्बन्धमा आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन।

५. अब निवेदकहरूले सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।५।१५ को फैसलाबमोजिम बढी कट्टा भएको १५ प्रतिशत करको रकम फिर्ता पाउने भई फिर्ता पाएको रकमको व्याज समेत पाउनुपर्ने भन्ने रिट निवेदनको दावीको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो। आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११३ को उपदफा (६) मा अदालतको आदेशले वा अन्य कारणबाट विभागले करको कुनै रकम कुनै व्यक्तिलाई फिर्ता दिँदा विभागले देहाय बमोजिमको अवधिको सामान्य दर बमोजिमको व्याज समेत त्यस्तो व्यक्तिलाई फिर्ता दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। सोही उपदफाको खण्ड (ख) मा “अन्य कुनै अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिले फिर्ता हुने कर बुझाएको मितिदेखि फिर्ता दिएको मितिसम्मको अवधि” भनी फिर्ता दिनुपर्ने अवधि समेत उल्लेख भएको पाइन्छ।

६. फिर्ता गरिएको कर रकमको व्याज फिर्ता गर्नेसम्बन्धमा विपक्षी आन्तरिक राजश्व विभागको लिखित जवाफमा पूर्व रिट निवेदनमा नै व्याज समेत दिलाई पाउँ भन्ने जिकीर नलिएको र फैसलामा पनि व्याज समेत दिनु भन्ने व्यहोरा उल्लेख नभएको भन्ने समेत आधारमा व्याज फिर्ता गर्ने निर्णय नगरिएको भनी लिखित जवाफ फिर्ताको देखिन्छ। के कस्तो अवस्थामा बढी कर जम्मा गर्ने व्यक्तिलाई

व्याजसहित बढी कर कट्टी फिर्ता गर्नुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा कानूनले नै स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ भने सोहीबमोजिमको रकम फिर्ता पाउन त्यस्तो बढी कर जम्मा गर्ने कर रकमको साथसाथै सोको ऐनबमोजिमको व्याज पनि फिर्ता पाउनु पर्ने हुन्छ। सो व्याज रकमको लागि अदालतमा मुद्दा गर्दा छुट्टै दावी लिन पर्ने अनिवार्यता छैन। त्यस्तै अदालतमा दावी गर्दा व्याज बारे छुट्टै दावी नगरेको वा अदालतले व्याज पनि दिनु भनी फैसलामा उल्लेख नगरेको कारणले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११३ को उपदफा (६) ले दिएको अधिकार समाप्त हुँदैन। उक्त दफा ११३(६) अनुसारको व्याज फिर्ता गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी फिर्ता गर्नुपर्ने व्याजको रकमको निर्धारण गर्ने प्रक्रिया पनि उक्त दफा ११३(६) देहाय (क) र (ख) मा उल्लेख गरिएको छ। प्रस्तुत रिट निवेदकहरूले फिर्ता पाउने कर रकमको व्याज दफा ११३ को उपदफा (६) को खण्ड (क) अन्तर्गत नपरी खण्ड (ख) अन्तर्गत परेको देखिएकोले सोहीअनुसार हिसाब गरी फिर्ता गरिएको रकमको व्याज पनि दिनुपर्ने दायित्व पनि कर फिर्ता गर्ने निकायको हो।

७. कानूनी व्यवस्थाको परिपालना नभएको अवस्थामा कानूनी उपचार खोज्न पाउने व्यक्तिको अधिकार हो। कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायले कानूनको पालना गर्ने आफ्नो प्राथमिक दायित्वबाट पछि हट्न पाउने भन्ने होइन। निवेदकहरूले यस अदालतमा पहिले दायर गरेको रिटमा व्याजको जिकीर नगरेको र सोसम्बन्धमा यस अदालतबाट अन्तिम आदेश हुँदा नबोलिएकोले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११३(६) को व्यवस्थाअनुसार निवेदकहरूले सोही दफा ११३(६) को खण्ड (ख) अनुसार फिर्ता पाउने व्याज नपाउने भनी अर्थ गर्नु कानूनी व्यवस्थाविपरीत हुन जाने देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा यी निवेदकहरूले बढी कर कट्टी गरिएको रकम बुझाएको मितिदेखि सो रकम फिर्ता गरिएको मितिसम्मको कानूनबमोजिमको सामान्य दरले व्याज पनि फिर्ता पाउने देखिन आयो।

८. तसर्थ, उल्लिखित विवेचित आधार र कारणबाट यी निवेदकहरूले सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।५।१५ को फैसलाबमोजिम १५ प्रतिशत बढी कर कट्टी गरिएको मितिदेखि सो १५ प्रतिशत करको

रकम फिर्ता गरिएको मितिसम्मको कानूनबमोजिमको व्याज फिर्ता पाउने देखिँदा सो रकम फिर्ता दिनु भनी विपक्षी आन्तरिक राजस्व विभागको नाममा परमादेश जारी गरिदिएको छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६७ साल फागुन १६ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत :- श्रीप्रकाश उप्रेती

निर्णय नं. ८६२२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
संवत् २०६५ सालको दे.पु.नं. ०६५-CA-००८७
मुद्दा :- शेषपछिको बकसपत्र लिखत बदर।
पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ४, धुम्बाराही
बस्ने शिवकुमार नेपाली

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ४ धुम्बाराही बस्ने
पम्फा सार्की

शुरु फैसला गर्ने

मा.जि.न्या.श्री सत्यराज गुरुङ्ग

पुनरावेदन फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री हरिप्रसाद घिमिरे

मा.न्या.श्री जनार्दन बहादुर खड्का

- आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति आफूखुश गर्न पाउने हुँदा आफ्नो सम्पत्तिमात्र बकसपत्र गरी अर्को अंशियारको हकको सम्पत्ति सुरक्षित नै रहेको अवस्थामा बकसपत्रको लिखतमा अर्को अंशियारको मञ्जुरी हुनु नपर्ने।

(प्रकरण नं. २)

- हातको औला नहुनेले सम्पत्तिको छोडपत्र गर्दा निजलाई मर्का नपरोस् भनी अपुताली खाने व्यक्ति वा संरक्षक रोहबरमा राख्ने कानूनी व्यवस्था छोडपत्र गर्नेको हितलाई दृष्टिगत गरी भएको हो। उक्त सुरक्षार्थ भएको व्यवस्थाले औला नहुनेलाई अंकुश लगाएको भन्न मिल्दैन। औला नहुनेको हित संरक्षण गर्न बनेको कानूनले उसैको प्रतिकूल हुने गरी बाधा व्यवधान गर्छ भन्न नमिल्ने।
- अपुताली खाने वा संरक्षक हुनुपर्नेले आफू रोहबरमा बस्न इन्कार रहे औला नहुने व्यक्तिको स्थिति साह्रै नाजुक हुन जान्छ। सुरक्षार्थ बनेको कानूनी व्यवस्था देखाई सम्पत्तिसम्बन्धी हक अधिकारलाई कुण्ठित गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्तात्रय
श्री श्यामजी प्रधान, श्री प्रभाकर श्रेष्ठ र
नरेन्द्र भट्ट
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
वच्चुसिंह खड्का
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन दान बकस महलको १ नं.
- कागज जाँचको महलको ७ नं.

फैसला

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) को आधारमा
पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।१।२९ को
फैसलामा मुद्दा दोहोर्नाउने निस्सा प्रदान भई दायर
हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस
प्रकार छ :-

विपक्षी मेरो छिमेकी हुन् र म फिरादी भ्याउरे
सार्कीको कान्छी श्रीमती हुँ। विपक्षीका शेषपछिको
बकसपत्र दाता सुन्तली सार्की मेरी सौता हुन्। म
फिरादी, सौता सुन्तली तथा पति समेत काठमाडौं
जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ४ स्थित

कि. नं. २२५ को क्षेत्रफल ०-५-१-० को जग्गामा बनेको घरमा बसेका थियौं। पतिको मृत्युपछि सौता सौता मिली काजक्रिया गरी सौता हातको औंला नभएकी अपाङ्ग भएकोले मैले नै हेरचार गर्दै मिलेर व्यवहार गरी पतिका नाउँको जग्गा समेत हाम्रो नाममा नामसारी गरेका थियौं। यत्तिकैमा सौता सुन्तली सार्कीको मिति २०६१।१।५ गते मृत्यु भएपछि निजको काजक्रिया गर्न विपक्षी मेरो घरमा आउँदा अचम्म परी दिदीको काजक्रिया सकेपछि वास्तविकता बुझ्न मालपोत कार्यालय जाँदा विपक्षीले सौताको साथमा रहेको गरगहना समेत रु.१,५०,०००।- बराबरको सम्पत्ति समेत हात पारी मेरो एकलौटी हक लाग्ने घर जग्गा कीर्ते कागजको ३ नं. विपरीत मेरो हक मेटाउने नियतले थाहा जानकारी नदिई विना मञ्जूरी २०६१।१।८ को शेषपछिको वकसपत्रको आधारमा मिति २०६१।१।२९ मा दा. खा. दर्ता गराएकोले अपाङ्ग तथा वृद्ध महिलालाई भुक्त्याई गराएको र. नं. १३४९९ मिति २०६१।१।८ गतेको शेषपछिको वकसपत्र लिखत बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पम्फा सार्कीको फिराद दावी।

म विपक्षी वादीको छिमेकी मात्र नभएर भतिजो छोरा हुँ। मैले मेरा दाता सुन्तली सार्कीलाई स्याहार सम्हार गरी रिभाएको तथा भ्याउरे सार्कीको काजक्रिया पिण्ड पानी समेत गरी मिति २०६१।१।८ र. नं. १३४९९ बाट शेषपछिको वकसपत्र पारित गरी लिएकोले विपक्षीको कुनै हक मारेको छैन। कोही समक्ष होस ठेगान भएको मानिसले आफूलाई स्याहार सम्हार गरेको मानिसलाई आफ्नो हक जतिको सम्पत्ति शेषपछिको वकसपत्र लिखत गरी दिन कानूनले रोक लगाएको छैन। मुलुकी ऐन दान वकसको १ नं. को प्रक्रिया अपनाई शेषपछिको वकसपत्र लिएको हुँ। मेरो दाता सुन्तली सार्कीले आफ्नो हक दिन विपक्षीको मञ्जूरीको आवश्यकता पर्दैन। रु.१,५०,०००।- हात पारेको भन्ने कुरा भूठा हो। मैले निज सुन्तली सार्कीबाट कुनै रुपैयाँ हात पारेको छैन। अतः दाता मञ्जूर भई कानूनको रीत पुऱ्याई लिएको उक्त शेषपछिको वकसपत्रको लिखत बदर गराउने वादीलाई कुनै हक नभएकोले मिति २०६१।१।८ र. नं. १३४९९ को मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट पारित भएको शेषपछिको वकसपत्रको लिखत यथावत् कायम राखी

भूठा फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शिवकुमार नेपालीको प्रतिउत्तर जिकीर।

स्व. सुन्तली कुष्ठरोगी भै हातको औंला नभएको व्यक्ति भएकोमा विवाद भएन। त्यस्तो व्यक्तिले लिखत गर्दा मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको ७ नं. ले एकाघरको जहान सौता यी वादीको सहिछाप गराउनु पर्नेमा सो बमोजिम गरेको नदेखिएकोले कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी लिखत गरेको देखिदा सगोलको सम्पत्ति सगोलको अंशियारको मञ्जूरी वेगर दिने सुन्तली सार्की र लिने शिवकुमार नेपाली भएको मिति २०६१।१।८ को शेषपछिको वकसपत्र लिखत बदर हुने ठहर्छ भन्ने शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको २०६३।५।१९ को फैसला।

कानूनको रितपूर्वक पारित वकसपत्रको लिखतलाई मान्यता दिनुपर्नेमा बदर गरी मलाई हराई वादी दावी पुग्ने गरी गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला बदर गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकीर र यो पुनरावेदन पत्रअनुसार मिति २०६१।१।८ र. नं. १३४९९ को शेषपछिको वकसपत्रको लिखत यथावत् कायम हुने ठहर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र।

यिनै वादी प्रतिवादी भएको यसै लगाउको दे. पु. नं. ४९२/२१३८ को मुद्दामा विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।५।३ को आदेश।

विवादित घर जग्गा यी विपक्षी (वादी) र सुन्तली सार्कीका नाममा संयुक्त दर्ता रहे भएको अवस्थामा दानवकसको १ नं. बमोजिम स्व. सुन्तलीको हक पुग्ने सम्पत्ति देखिन नआएकोले यस्तो अवस्थामा एक व्यक्तिले मात्र आफ्नो हकजति भनी हक हस्तान्तरण गर्नसक्ने अवस्था नहुँदा वादी दावीबमोजिम मिति २०६१।१।८ को शेषपछिको वकसपत्र बदर गर्ने गरी गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।५।१९ को फैसला मिलेकै देखिदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।१।२९ को फैसला।

मेरो दाताको स्वर्गीय पति भ्याउरे सार्की, विपक्षी र मेरो दाताको तर्फबाट कुनै छोरा छोरी जायजन्म नभएकोले निजहरूको नजिकको हकवाला भनेको नै म भतिज भई मेरो दाताको पति भ्याउरे सार्कीको जीवनकालमा निजको हेरविचार, औषधी उपचार र मृत्युपश्चात् पिण्डपानी समेत मैले नै गर्दै आएको छु । मेरो दाता सुन्तली सार्कीको पनि औषधोपचार रेखदेख मैले नै गरेको हुँदा निजले आफ्नो हक हिस्साको घर जग्गा मलाई र. नं. १३४१९ मिति २०६१।१।८ को शेषपछिको वकसपत्रको लिखतमार्फत् दिनु भएको हो । मुलुकी ऐन दानवकसको १ नं. बमोजिम आफूखुश गर्न पाउने आफ्नो हक अंशमा आएको आफ्नो हक हिस्सा दिँदा विपक्षीको मञ्जूरी लिनुपर्ने कानूनी प्रावधान विद्यमान कुनै पनि कानूनमा छैन । प्रचलित कानूनको रितपूर्वक पारित वकसपत्रको लिखतलाई मान्यता दिनुपर्नेमा बदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ । तसर्थ, शुरु एवं पुनरावेदन अदालत पाटनको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट मिति २०६१।१।८ र. नं. १३४१९ को शेषपछिको वकसपत्रको लिखत यथावत् कायम हुने ठहर गरी फैसला गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा निवेदक प्रतिवादीका दाता सुन्तली सार्की समेतको संयुक्त दर्ताको कि. नं. २२५ को क्षेत्रफल ०-५-१-० जग्गामध्ये आफ्नो हकहिस्सा मात्र शेषपछिको वकसपत्र गरिदिएको देखिन्छ । यसरी आफ्नो समेत हक भएको सम्पत्ति आफ्नो हक हिस्सा मात्र शेषपछिको वकसपत्र गरी दिनलाई सौताको मञ्जूरी लिनुपर्ने कानूनी वाध्यता देखिदैन । दान वकसको १ नं. ले आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दानवकस गर्न पाउने कानूनी व्यवस्थाअनुसार निवेदकका दाताले आफ्नो हक जति वकसपत्र दिएकोमा दान वकसको १ नं. को कानूनी व्यवस्थाविपरीत पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।९।२९ को फैसलामा उक्त ऐनको गम्भीर कानूनी त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) को आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको शुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिल समेत भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।४।२९ को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फका विद्वान अधिवक्तात्रय श्री श्यामजी प्रधान, श्री प्रभाकर श्रेष्ठ र श्री नरेन्द्र भट्टले मेरो पक्षले दाता सुन्तली सार्कीको औषधोपचार रेखदेख गरेको हुँदा दान वकसको १ नं. ले आफ्नो हक पुग्ने सौताको मञ्जूरी लिन नपर्ने सम्पत्ति सम्पत्ति खुशीराजीले वकसपत्र गरी दिएको अवस्थामा वकसपत्र बदर तर्फको वादी दावी पुग्ने ठहर गरेको शुरु एवं पुनरावेदन अदालत पाटनको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट पारित मिति २०६१।१।८ र. नं. १३४१९ को शेषपछिको वकसपत्रको लिखत यथावत् कायम हुने ठहर गरी फैसला गरिपाऊँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रत्यर्थी वादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री वच्चुसिंह खड्काले मेरो पक्ष एकासगोलको हकदार छँदाछँदै कुष्ट रोग लागी हातको औला समेत नभएकी सुन्तली सार्कीबाट कागज गराउँदा एकाघर सगोलका व्यक्तिलाई रोहवरमा नराखी संयुक्त दर्ताको सम्पत्ति हक हस्तान्तरण गरेको कार्य मुलुकी ऐन कागज जाँचको महलको ७ नं. प्रतिकूल हुँदा लिखत बदर हुने ठहर गरेको शुरु एवं पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानूनसम्मत हुँदा उक्त फैसला सदर गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विवादित प्रश्नका सम्बन्धमा निरोपण गर्नुपर्ने देखियो:

- १) सुन्तली सार्कीले आफ्नो हकको सम्पत्ति प्रतिवादी शिवकुमार नेपालीलाई शेषपछिको वकसपत्र गरीदिदा यी वादीको मञ्जूरी लिनुपर्ने हो वा होइन ? विवादित पारित शेषपछिको वकसपत्रको लिखत कानूनसम्मत छ वा छैन ?
- २) विवादित शेषपछिको वकसपत्रको लिखत वादीको दावीबमोजिम बदर हुने हो वा होइन ?
- ३) पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ वा छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ वा सक्दैन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा वादीले आफ्नो फिरादमा मूलतः दिने सुन्तली सार्की र लिने शिवकुमार नेपाली भई काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ४ कि. नं. २२५ को क्षेत्रफल ०-५-१-० को घर जग्गा र. नं. १३४१९ मिति २०६१।१।८ को शेषपछिको वकसपत्रको लिखत दिने सुन्तली सार्कीको सगोलको अंशियारको मञ्जुरी विना पारित भएको हुँदा बदर गरिपाऊँ भनी माग गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले प्रतिउत्तर पेश गर्दा दाता सुन्तली सार्कीले आफ्नो हकको आफूखुश गर्न पाउने अन्य अंशियारको मञ्जुरी लिइरहन नपर्ने जग्गा शेषपछिको वकसपत्र गरी दिएको हुँदा उक्त वकसपत्रको लिखत बदर हुनुपर्ने होइन भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। वकसपत्र गरी दिने सुन्तली सार्की र वादी पम्फा सार्की एकासगोलका सौता नाताका भएकोमा विवाद छैन। काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ४ कि. नं. २२५ को क्षेत्रफल ०-५-१-० को जग्गा र सो जग्गामा निर्मित घर भ्याउरे सार्कीको परलोकपश्चात् वादी पम्फा सार्की र प्रतिवादीलाई वकसपत्र गरीदिने सुन्तली सार्कीको नाममा संयुक्त दर्ता रहेको कुरामा समेत विवाद देखिन्न। सुन्तली सार्कीले आफूलाई रेखदेख पालन पोषण स्याहार सम्हार गरी रिभाई आएको र वाचुञ्जेल स्याहार सम्हार औषधोपचार समेत गर्ने भनी कि. नं. २२५ को घर जग्गामध्ये आफ्नो नाउँमा कायम हुने जति मात्र अर्थात् आधा हक हिस्सा यी प्रतिवादी शिवकुमार नेपालीलाई शेषपछिको वकसपत्र गरी दिएको देखियो। प्रतिवादीका दाता सुन्तली सार्कीले आफ्नो समेत हक भएको सम्पत्ति आफ्नो हक हिस्सा मात्र शेषपछिको वकसपत्र गरिदिनलाई सौताको मञ्जुरी लिनुपर्ने कानूनी बाध्यता देखिँदैन। मुलुकी ऐन दान वकसको महलको १ नं. मा आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वा वकस गरिदिन हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। यसरी दान वकसको १ नं. ले आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वकस गर्न पाउने कानूनी व्यवस्थाअनुसार यी पुनरावेदक प्रतिवादीका दाताले आफ्नो हक जति मात्र वकसपत्र दिएको कार्य कानूनबमोजिम भएको पाइयो। आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति आफूखुश गर्न पाउने हुँदा आफ्नो सम्पत्ति मात्र वकसपत्र गरी अर्को अंशियारको हकको सम्पत्ति सुरक्षित नै

रहेको अवस्थामा वकसपत्रको लिखतमा अर्को अंशियारको मञ्जुरी हुनुपर्ने हुँदैन। यसबाट प्रस्तुत मुद्दामा सुन्तली सार्कीले आफ्नो हकको सम्पत्ति प्रतिवादी शिवकुमार नेपालीलाई शेषपछिको वकसपत्रको लिखत गरी दिदा वादी पम्फा सार्कीको मञ्जुरी लिई रहनु नपर्ने हुँदा उक्त वकसपत्रको लिखत कानूनसम्मत भएको देखियो।

३. दोस्रो निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, माथि प्रश्न नं. १ उपर गरिएको विवेचनाबाट विवादित र. नं. १३४१९ मिति २०६१।१।८ को शेषपछिको वकसपत्रको लिखत कानूनबमोजिम हक पुग्ने व्यक्तिले आफ्नो हकको सम्पत्ति वकसपत्र गरिदिएको पुष्टि भएको छ। जहाँसम्म कुष्ठरोग लागी हातको औला नभएको व्यक्ति सुन्तली सार्कीको कागज गर्दा मुलुकी ऐन कागज जाँचको महलको ७ नं. बमोजिम रीत नपुन्याई वकसपत्रको लिखत भएको भन्ने प्रत्यर्थी वादीको दावी रहेको छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा हातको औला नहुनेले सम्पत्तिको छोडपत्र गर्दा निजलाई मार्का नपरोस् भनी अपुताली खाने व्यक्ति वा संरक्षक रोहबरमा राख्ने कानूनी व्यवस्था छोडपत्र गर्नेको हितलाई दृष्टिगत गरी भएको हो। उक्त सुरक्षार्थ भएको व्यवस्थाले औला नहुनेलाई अंकुश लगाएको भन्न मिल्दैन। औला नहुनेको हित संरक्षण गर्न बनेको कानूनले उसैको प्रतिकूल हुने गरी बाधा व्यवधान गर्छ भन्न मिल्दैन। अपुताली खाने वा संरक्षक हुनुपर्नेले आफू रोहबरमा बस्न इन्कार रहे औला नहुने व्यक्तिको स्थिति साह्रै नाजुक हुन जान्छ। सुरक्षार्थ बनेको कानूनी व्यवस्था देखाई सम्पत्तिसम्बन्धी हक अधिकारलाई कुण्ठित गर्न मिल्दैन। उक्त कागजजाँचको महलको ७ नं. को अन्तिम दोस्रो पंक्ति हेर्दा अपुताली खाने हकदार वा संरक्षक रोहबरमा नभए पनि कैफियत लेखी हाकिमले सहिछाप गर्ने गराउने व्यवस्था गरी दिएको देखिएकै छ। विवादित वकसपत्रको लिखतमा दिने कारणी सुन्तली सार्की कुष्ठ रोगी भएकोले निजको हातको औला नभएकोले गोडाको वुढी औलाको छाप प्रयोग गरिएको भनी कैफियत व्यहोरामा उल्लेख भएको देखिन्छ। यसरी लिखतमा गोडाको वुढी औलाको छाप प्रयोग गरिएको भन्ने कैफियत व्यहोरा उल्लेख गरी हाकिमको टिक चिन्ह लागी सनाखत सहिछापमा

हाकिमको प्रमाणित भएको अवस्थामा मुलुकी ऐन कागज जाँचको महलको ७ नं. प्रतिकूल लिखत भएको पनि देखिएन । सुन्तली सार्कीले वादीको हकको सम्पत्तिमा कुनै असर नपर्ने गरी आफ्नो हकसम्मको सम्पत्ति मालपोत कार्यालय काठमाडौँमार्फत कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी प्रतिवादी शिवकुमार नेपालीलाई शेषपछिको वकसपत्रबाट हक हस्तान्तरण गरेको देखिदा विवादित शेषपछिको वकसपत्रको लिखत बदर नहुने देखियो ।

४. अब, तेस्रो तथा अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्न नं. १ र २ उपरको विवेचनाबाट विवादित शेषपछिको वकसपत्रको लिखत बदर नहुने पुष्टि भइसकेको छ । उक्त लिखत यथास्थितिमा सदर कायम राख्नुपर्नेमा शेषपछिको वकसपत्रको लिखत बदर गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला सदर कायम गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।१।२९ को फैसला मिलेको देखिएन ।

५. तसर्थ, माथि विवेचना गरेबमोजिम सुन्तली सार्कीले आफ्नो हकसम्म मात्र शेषपछिको वकसपत्र गरिदिएको देखिदा वादी पम्फा सार्कीको हक हिस्सामा कुनै प्रतिकूल असर परेको नदेखिएकोले विवादित र.नं. १३४१९ मिति २०६१।१।८ को शेषपछिको वकसपत्रको लिखत सदर कायम हुने हुँदा सुन्तली सार्की र पम्फा सार्कीको नाममा रहेको विवादको कि.नं. २२५ मा अब सुन्तली सार्कीको स्थानमा शिवकुमार नेपालीको नाम स्रेस्तामा जनाई वादी पम्फा सार्कीको हक हिस्सा यथास्थितिमा रही परिणामतः कि.नं. २२५ को जग्गा र घर शिवकुमार नेपाली र पम्फा सार्कीको संयुक्त दर्तामा रहने ठहर्छ । सोबमोजिम नगरी वादी दावी पुग्ने ठहर गरेको शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।१।२९ को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भई वादी दावी नपुगी काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ४ कि. नं. २२५ क्षेत्रफल ०-५-१-० को घर समेतको जग्गा धनी स्रेस्तामा सुन्तली सार्कीको स्थानमा शिवकुमार नेपालीको नाम

जनाई शिवकुमार नेपाली र पम्फा सार्कीको संयुक्त नाममा दर्ता कायम रहने ठहर भएकोले कि. नं. २२५ क्षेत्रफल ०-५-१-० को घर समेतको जग्गा शिवकुमार नेपाली र पम्फा सार्कीको संयुक्त नाममा दर्ता गरी सोहीबमोजिम जग्गा धनी स्रेस्ता संयुक्त नाम जनाउन सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी शुरु अदालतमा लगत दिनु .. १

काठमाडौँ जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला अब कायम नहुने हुँदा उक्त फैसला बमोजिम राखेको लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु अदालतमा लेखी पठाउनु ----२

पुनरावेदक प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा दायर गरेको कोर्टफी रु ३०।-प्रतिवादीबाट भराई पाऊँ भनी ऐनका म्याद भित्र दरखास्त दिन आए कानूनबमोजिम भराई दिनु भनी शुरु अदालतमा लेखी पठाउनु ----३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीतर्फको लगत काटी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु --४
उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६८ साल वैशाख १२ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत (उप-सचिव) -शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं. ८६२३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास

संवत् २०६३ सालको दे.पु.नं.०६३-CI-०४३४

फैसला मिति: २०६८।१।२७

मुद्दा :- फैसला बदर ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला सुनसरी, राजगञ्ज सिनवारी
गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने बलदेव महतोको
मुद्दा सकार गर्ने निजको छोरा ऐ. बस्ने
मंगल महतो

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, राजगञ्ज सिनवारी
गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने महादेव महतो

शुरु फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री कमलचन्द्र नेपाल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री विनोदप्रसाद हुंगेल

मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे

- अ.व. ८६ नं. को साहारा लिई अदालतमा प्रवेश गर्ने व्यक्ति अधि चलेको मुद्दाको पक्ष विपक्ष नभई कुनै तेस्रो पक्ष रहेको हुनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थाको मूल सार रहेकोमा वादी मुद्दाको पक्ष नभई तेस्रो पक्ष रहेको देखिन आएको र निजले हदम्यादभित्र नै उपचार खोजेको अवस्थामा हदम्यादविहीन तथा प्रचलित कानूनी व्यवस्थाविपरीत फिराद दायर गरेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- दूषित तवरबाट अरुको हक लाग्ने सम्पत्ति एकलौटी हो भनी देखाई भएको फैसला जतिसुकै तहबाट भए पनि बदरभागी हुन्छ, हरेक तहमा मर्का पर्ने व्यक्ति जानु पर्दछ, बदर गराउनु पर्दछ भनी व्याख्या गर्नु र मान्नु आत्मगत हुन जाने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ता श्री राजु कटुवाल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री भीमबहादुर ठकाल र श्री पवनकुमार जयसवाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.प्रेम शर्मा: पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।३१ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अन्तर्गत पुनरावेदक वादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

पिता भाइजीका २ छोरा जेठो म बलदेव कान्छो महादेव हुन् । महादेवका छोरा रामचरण, सदानन्द हुन् । पिताजीकै पालामा अंशबण्डा भईसकेको छ । पिता भाइजीको अंश जीउनी शेषपछि दुवै छोराले खाने भन्ने सर्त राखी मिति २०२२।७।२ मा बण्डापत्र रजिष्ट्रेशन भएको छ । पिता भाइजीको २०२७ सालमा निधन भयो । पिता भाइजीको अंश भागको माल तथा गुठी मौजाको जग्गा नापीमा राजगञ्ज सिनवारी गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) कि. नं. २०२ को ०-६-५, ऐ. ७ (क) कि. नं. ८२ को ०-१-१५, ऐ. कि. नं. ८५ को ०-४-१५, ऐ. कि. नं. ८७ को ०-४-१२, र ऐ. वडा नं. ८(ख) कि. नं. ३३ को ०-१-६, ऐ. कि. नं. ५० को ०-१-१६, ऐ. कि. नं. ५४ को ०-२-५, ऐ. कि. नं. ६९ को १-९-४, ऐ. कि. नं. ७० को ०-५-३, ऐ. कि. नं. ८५ को ०-०-४, ऐ. वडा नं. ९(ख) कि. नं. ६३ को १-९-९, ऐ. वडा नं ७ (ख) कि. नं. १३० को १-२-६, ऐ. ९(ख) कि. नं. ६७ को २-१४-७, ऐ. कि. नं. ६९ को ०-४-४, ऐ. वडा नं. ९(ग) कि. नं. १२९ को १-१-०, सुनसरी जिल्ला अमाहिवेलहा गा.वि.स. वडा नं. ८ (क) कि. नं. ९१ को २-२-१७, ऐ. कि. नं. ९३ को ०-१६-१२, ऐ. देवानगञ्ज गा.वि.स. वडा नं. ४ कि. नं. ७२ को १-९-१६, राजगञ्ज सिनवारी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) कि. नं. ६७ को ०-५-१८, ऐ. कि. नं. ६९ को ०-५-१७, ऐ. कि. नं. ६८ को ०-३-४, ऐ. कि. नं. ७१ को ०-१४-१७ को जग्गा नापी भै मालतर्फको जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएको र गुठीतर्फको पूर्जा प्राप्त हुन बाँकि भै आधी आधी भोग गरी आएका छौं । सदानन्दले महादेवउपर अंश मुद्दा गरी अंश मुद्दाको तायदाती फाँटवारी दिदा आफ्नो दर्ताको अतिरिक्त बाबु भाइजी दर्ताको उक्त जग्गा तथा बलदेव र महादेव संयुक्त दर्ताको राजगञ्ज सिनवारी वडा नं. ६(ग) कि. नं. १३ को ०-५-१४, ऐ. वडा नं. ५(ग) कि. नं. २५ को ०-०-९ तथा देवानगञ्ज गा.वि.स. वडा नं. २ अन्तर्गत कि. नं. ६ को जग्गामा बनेको घर तथा राजगञ्ज सिनवारी वडा नं. ५ को गुठी जग्गामा बनेका घर समेत उल्लेख गरी फाँटवारी दिई पिता भाइजी महतो दर्ताको घर जग्गा समेतबाट महादेवका अविवाहित छोरीको विवाह खर्च पर सारी ५ भागको १ भाग अंश सदानन्दले पाउने ठहराई मिति २०४८।१०।२२

मा फैसला भए उपर पुनरावेदन गर्दा शुरु जिल्ला अदालतको इन्साफ सदर हुने गरी मिति २०५१।१०।२४ मा फैसला भई सो बमोजिम बण्डा छुट्याउन दरखास्त दिई मिति २०५३।२।५ मा बण्डा छुट्याई शुरु जिल्ला अदालतको चलनपूर्जीबमोजिम मालपोत कार्यालय सुनसरीमा दरखास्त दिई उल्लिखित जिल्ला सुनसरी राजगञ्ज सिनुवारी गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) कि. नं. २०२ को ०-६-५ मध्ये उत्तरबाट ०-१-५, ऐ. कि. नं. ८२ को ०-१-१५ मध्ये उत्तरबाट ०-०-७, ऐ. वडा नं. ७क कि. नं. ८५ को ०-४-१५ मध्ये उत्तरबाट ०-०-१९, ऐ. कि. नं. ८७ को ०-४-१२ मध्ये दक्षिणबाट ०-०-१८, ऐ. कि. नं. ७ ख कि. नं. १३० को १-२-६ मध्ये पूर्वबाट ०-४-९, ऐ. कि. नं. ८(ख) कि. नं. ३३ को ०-१८-६३, मध्ये पश्चिमबाट ०-३-१३, ऐ. कि. नं. ५० को ०-१-१६३ मध्ये दक्षिणबाट ०-०-७, ऐ. कि. नं. ५४ को ०-२-५ मध्ये दक्षिणबाट ०-०-९, ऐ. कि. नं. ६९ को १-९-४ मध्ये पश्चिमबाट ०-५-१६३, ऐ. ९ ग कि. नं. १२९ को १-१-० मध्ये उत्तरबाट ०-४-४, ऐ. ८(ख) कि. नं. ७० को ०-५-३ मध्ये उत्तरबाट ०-१-०३, ऐ. कि. नं. ८५ को ०-०-४ मध्ये उत्तरबाट ०-०-१, ऐ. ९ ख कि. नं. ६३ को १-९-९ मध्ये उत्तरबाट ०-५-१७, ऐ. वडा नं. ९(ख) कि. नं. ६९ को ०-४-४ मध्ये दक्षिणबाट ०-१-१६३, ऐ. कि. नं. ६७ को २-१४-७ मध्ये दक्षिणबाट ०-१०-१७३, ऐ. अमाहीवेलहा गा.वि.स. वडा नं. ८क कि. नं. ९१ को २-२-१७३, मध्ये दक्षिणबाट ०-८-११३, ऐ. कि. नं. ९३ को ०-१६-१६३, मध्ये उत्तरबाट ०-३-६३, ऐ. देवानगञ्ज ४ कि. नं. ७२ को १-९-१६ मध्ये पश्चिमबाट ०-५-१९, ऐ. राजगञ्ज सिनुवारी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) कि. नं. ६७ को ०-५-१८३ मध्ये पश्चिमबाट ०-३-३३, ऐ. कि. नं. ६९ को ०-५-१७३ मध्ये पश्चिमबाट ०-१-३३, ऐ. कि. नं. ६८ को ०-३-४३, मध्ये पश्चिमबाट ०-०-१३, ऐ. कि. नं. ७१ को ०-१४-१७ मध्ये पूर्वबाट ०-२-१९३, ऐ. वडा नं. ६ग कि.नं. १३ को ०-५-१४ मध्ये उत्तरतर्फबाट ०-१-२, ऐ. ५(ग) कि. नं. २५ को ०-०-९ मध्ये दक्षिणबाट ०-०-२, ऐ. देवानगञ्ज गा.वि.स. वडा नं. २ कि. नं. ६ को ०-२-४३ मध्ये दक्षिणबाट ०-०-९ र सो जग्गामा बनेको घर थान दुईबाट एक भागमा पर्न आउने घर समेत दर्ता गराएका रहेछन् । मलाई सो विषयमा

मिति २०५७।१।१५।५ मा नक्कल लिंदा थाहा हुन आएको हुँदा त्यसतर्फ छुट्टै फिराद गरी सकेको छु । त्यसैगरी महादेवका छोरा महानन्दले रामचरण, वच्चा महतोलाई प्रतिवादी बनाई २०५४ सालको दे.नं. १०४६ को अंश चलन मुद्दा दायर गरी तायदाती फाँटवारी माग हुँदाको अवस्थामा पिता भाइजी दर्ताको मालतर्फको र नापी दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त हुन बाँकी रहेको गुठीतर्फको जग्गाहरू सदानन्दले दा. खा. गराई लिई कित्ता काट भै कायम हुन आएका जग्गा तथा पिता भाइजी महतोको भोग चलनमा रही वहाँको निधन पछि म तथा महादेवको भोग चलनमा रहेको राजगञ्ज सिनुवारी गा.वि.स. वडा नं. ५ का घरहरू, देवानगञ्ज २ कि. नं. ६ मा अवस्थित घर तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख गरेको कारणबाट सो सबै सम्पत्तिबाट चार भागको एक भाग अंश पाउने ठहराई शुरु अदालतबाट मिति २०५५।१।२।२ मा फैसला भएउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा कारवाही चलिरहेको विषयमा मिति २०५६।१।२।२९ मा नक्कल सारी लिंदा थाहा हुन आयो । भाइजी दर्ता भोगको घर जग्गामा म तथा महादेवले खान पाउनेमा भाइजीको हक खाने महादेव मात्र देखाई एक आपसमा मिलेमतो गरी गराएको फैसलाबाट मेरो हक मेट्ने कार्य गरेकाले मिति २०५५।१।२।२ को शुरु जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी । सम्पूर्ण फिराद दावी भूठा एवं कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल फिराद दायर भई हदम्यादविहीन समेत भएकाले खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी महादेव महतो र वच्चा महतो समेतको प्रतिउत्तर पत्र ।

यसमा प्रतिवादीमध्येका रामचरण महतोले शुरु म्यादै गुजारी प्रतिउत्तर नफिराई बसेका र मुख नमिलेका कुरामा दुवै पक्षका साक्षी बुझी पेश गर्नु भन्ने मिति २०५७।४।२९ को आदेश ।

आदेशानुसार वादी प्रतिवादी दुवै पक्षका साक्षीको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको ।

फिरादीले समेत पिता भाइजीको शेषपछि खान पाउने सम्पत्ति एकलौटी आफ्ना नाउँमा दर्ता सेस्ता कायम गराई आफ्ना छोरालाई अंश समेत दिएको देखिदा सो हदसम्मको फैसला बदर भै सो

बदर भए जतिको प्रतिवादीका नामको दा. खा. दर्ता बदर भई सो मा वादीको हक कायम हुने ठहर्छ भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०५८।१०।१५ को फैसला ।

शुरुको फैसलामा चित्त बुभेन । माग दावीभन्दा बाहिर गै मुद्दाको तथ्य प्रतिकूल फैसला भएको छ । साथै म पुनरावेदक प्रतिवादीले हदम्यादको प्रश्न उठाई मुद्दा खारेजीको माग गरी प्रतिवाद गरेकोमा हदम्यादको प्रश्न मुद्दामा पहिलो प्रश्न भएको हदम्यादभित्र फिराद आएपछि मात्र वादीले अदालत प्रवेश गर्न पाउनेमा सोतर्फ बेवास्ता गरी शुरुले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रमाण निमित्त आएको महानन्द वादी रामचरण प्रतिवादी भएको अंश मुद्दामा महानन्द महतोले बाजे भाइजी महतोको नाउँको जग्गाहरू अंश पाएको देखिदा प्रस्तुत फैसला बदर मुद्दामा महानन्द प्रतिवादी नभएको अवस्थामा निजलाई नबुझी भएको शुरुको इन्साफ त्रुटिपूर्ण देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई आए वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६०।०८।१६ को आदेश ।

प्रस्तुत विषयमा तहतह मुद्दा परी किनारा भै पुनरावेदन तहबाट अन्तिम भएको फैसलाउपर प्रत्यर्थी वादीको दावी नरही शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०५५।१२।२२ को फैसला सम्म बदरको माग भएको अवस्थामा सो विषयमा भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्तिम भइरहेको देखिदा अन्यथा भन्न समेत मिलेन । यसर्थ वादी दावीबमोजिम उक्त मिति २०५५।१२।२२ को अंश चलन मुद्दाको फैसला बदर हुने ठहर गरी सोही आधारबाट प्रतिवादीको नाममा भएको दाखिल खारिज दर्ता बदर गरी वादीको नाउँमा हक कायम हुने ठहर गरेको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५८।१०।१५ को फैसला मिलेको नदेखिदा उक्त फैसला उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।३१ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलाले एकातिर बण्डापत्रबमोजिम आधा म वादीले पाउने कुरालाई

स्वीकार पनि गरिरहेको स्थिति छ भने अर्कोतर्फ शुरु फैसला उल्टी पनि हुन्छ भन्नु आफैमा उक्त फैसला विरोधाभाषयुक्त रहेको छ । त्यस्तो विरोधाभाष अभिव्यक्तिमा कुनलाई मान्ने हो अन्योल रहने गरी फैसला भएबाट पनि पुनरावेदन अदालतको फैसला गम्भीर त्रुटिपूर्ण छ ।

शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको अंश मुद्दाको फैसलाले यो यो सम्पत्तिमा यसो हुने भनिएको पाइएकोले फैसला बदरमा दावी लिएको अवस्था छ । पुरावेदन अदालतको उक्त अंश मुद्दामा शुरुको फैसलासम्म सदर गरेको हो । अतः जिल्ला अदालतको फैसला बदर भएको अवस्थामा उक्त विवादको अन्त्य हुन्छ । शुरु जिल्ला अदालतको फैसला बदरको लागि दावी परेको अवस्थामा दावी के हुने भन्ने प्रश्न नै अनिर्णयको विषय बनाई राख्नु हुँदैन । दावीको विषयलाई अनिर्णयको विषय बनाई शुरुको फैसला उल्टी गरेको फैसला गम्भीर त्रुटिपूर्ण हुँदा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।३१ को फैसला बदर गरी शुरु जिल्ला अदालतको फैसला कायम राखी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक वादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पुनरावेदक वादीका पिता भाइजीको जीवनकालमा नै मिति २०२२।७।२ मा पारित भएको बण्डापत्रमा भाइजीले आफ्नो भागको अंश जीउनी शेषपछि दुवै छोरोले बराबर बाँडी खाने भन्ने शर्त राखी अंशियारहरू बीचमा बण्डापत्र भएको देखिएको अवस्थामा शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले वादी दावीबमोजिम फैसला बदर हुने ठहर गरेको मिति २०५८।१०।१५ को फैसला उल्टी हुने ठहर्छको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।३१ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थीलाई भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।१३ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनीक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ता राजु कटुवालले पुनरावेदन अदालतबाट जिल्ला अदालतले अंश मुद्दामा गरेको फैसलालाई सदरसम्म गरेको हो । शुरु अंश मुद्दाको मिति २०५५।१२।२२ को फैसला नै

बदर भएपछि सो अंश मुद्दाको फैसला सदर गर्ने गरी भएको फैसला स्वतः शून्य हुन्छ । बाबु भाइजी र पुनरावेदक वादी तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू बीच मिति २०२१।७।२ मा बण्डापत्र लिखत पारित भई उक्त लिखत यथावत् रहेको अवस्थामा उक्त लिखतमा बाबु भाइजीको शेषपछि दुवै छोराहरूले बराबर बाँडी खान पाउने भन्ने उल्लेख भएको देखिन आएको अवस्थामा उक्त बण्डापत्रमा उल्लिखित व्यहोराभन्दा बाहिर गई विपक्षीहरू एक आपसमा मिलोमतो गरी अंश मुद्दा दायर गरी मेरो पक्ष पुनरावेदक वादीको हक मेट्ने उद्देश्यले मिति २०५५।१।२१ मा शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट अंश मुद्दा फैसला गराएकोमा सोउपर फैसला बदर मुद्दा परी शुरु जिल्ला अदालतले उक्त फैसला बदर गरेकोमा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट उक्त फैसला उल्टी हुने गरी फैसला भएको मिलेको छैन । शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुनु पर्छ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताद्वय भीमबहादुर ढकाल र पवनकुमार जयसवालले २०५४ सालको दे. नं. १०४६ को अंश चलन मुद्दा मिति २०५५।१।२१ मा फैसला भई सो फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पुनरावेदन परी मिति २०५७।१।६ मा शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने फैसला भई अन्तिम रूपमा रहेको अवस्थामा शुरुको फैसला बदरको कुनै औचित्य नरहने हुँदा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।३१ को फैसला मिलेको छ । उक्त फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पुनरावेदक वादी तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर तथा मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा पिता भाइजी महतोको दर्ता भोगको घर जग्गा म तथा महादेवले खान पाउनेमा पिता भाइजीको हक खाने महादेव मात्र देखाई एक आपसमा मिलोमतो गरी गरे गराएको फैसलाबाट मेरो हक मेट्ने कार्य गरेकोले मिति २०५५।१।२१ को फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने वादीको मुख्य फिराद दावी रहेको र सम्पूर्ण फिराद दावी भूठा एवं बनावटी हो । प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल हदम्यादविहीन प्रस्तुत फिराद

खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले फैसला बदर हुने ठहर्‍याएको फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत विराटनगरले शुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी हुने ठहर फैसला गरेकोले सोउपर पुनरावेदक वादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।३१ को फैसला मिले नमिलेको के हो ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, वा सक्दैन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा मूल पुर्खा भाइजी महतोको दुई छोरामध्ये बलदेव महतो र महादेव महतो रहेको देखिन्छ । भाइजी महतोको जीवनकालमा नै भाइजी महतो, बलदेव महतो र महादेव महतोबीच मिति २०२१।७।२ मा मोरङ जिल्ला माल विराटनगरबाट र.नं. १९३९ बाट अंशबण्डाको बण्डापत्र लिखत भएको र भाइजी महतोले आफ्नो जीउनी अंश शेषपछि दुवै छोराहरूले बराबर बाँडी खाने शर्तमा छूट्याई सो व्यहोरा समेत उल्लेख भई उक्त मितिमा बण्डापत्रको लिखत रजिष्ट्रेशन भएको र सो बण्डापत्रको लिखतको आधारमा यी वादी प्रतिवादीहरूले आ-आफ्नो अंशभागको जग्गा दा.खा. दर्ता गराएको र उक्त मिति २०२१।७।२ को बण्डापत्रको लिखत हालसम्म यथावत् नै कायम रहेको देखिदा उक्त लिखतअनुसार बाबु भाइजीको जीउनीबापतको सम्पत्ति वादी प्रतिवादीको बराबर हक पुग्नेमा विवाद देखिएन । दुवैको बराबर भाग लाग्ने नै देखियो ।

३. यसरी भाइजीको नाम दर्ताको जग्गाहरू मिति २०२१।७।२ को बण्डापत्र बमोजिमको जीउनी अंश जग्गा उक्त बण्डापत्रमा उल्लिखित शर्तबमोजिम भाइजीका दुवै छोराहरू वलदेव महतो तथा महादेव महतोसमेत दुवैले बराबरी बाँडी खानुपर्नेमा महादेव महतोको छोरा महानन्द महतो वादी प्रतिवादी महादेव महतो र वच्चा महतो भएको २०५४ सालको दे.नं. १०४६ को अंश चलन मुद्दा सुनसरी जिल्ला अदालतमा दायर गरी सो मुद्दाबाट महानन्द महतोले वलदेव महतोको समेत अंश हक लाग्ने बण्डापत्रबमोजिम बराबर बाँडी खान पाउने भाइजी महतोको जीउनी अंश हकको जग्गाबाट समेत अंश पाउने ठहर फैसला

मिति २०५५।१२।२ मा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट भएकोमा सो फैसलाबाट यी पुनरावेदक वादी बलदेव महतोको अंश हक लाग्ने जग्गाहरू निजको हक समेत जाने गरी फैसला भएको देखिन आयो ।

४. पुनरावेदक वादी बलदेव महतो समेतले बाँडी खानपाउने भाइजी महतोको जीउनी अंश हकको घर जग्गामा सर्वप्रथम मूल अशियार बलदेव महतो र महादेव महतोबीच बराबर बण्डा गरी आफ्नो अंश हकमा परेको घर जग्गाको हकमा मात्र उक्त अंश मुद्दामा प्रतिवादी महादेव महतोले तायदाती पेश गर्नुपर्नेमा भाइजी महतोको नाममा रहेको सम्पूर्ण जग्गामा मूल अशियार बीच बण्डा नभएकै अवस्थामा सम्पूर्ण जग्गा पछिल्लो पुस्ताका अशियार बीचको अंश मुद्दाको तायदातीमा पेश भई उक्त जग्गामा समेत अंशबण्डा हुने गरी मिति २०५५।१२।२ मा फैसला भएको कुरा वादी बलदेव महतोले २०५६।१२।२९ मा नक्कल सारी थाहा पाई मिति २०५७।१।१५ मा सो २०५४ सालको दे. नं. १०४६ को अंशचलन मुद्दाको फैसलाउपर फिराद गरेको देखिन आयो ।

५. फैसला बदर सम्बन्धित प्रचलित कानूनी व्यवस्था मुलुकी ऐन, अदालती वन्दोवस्तको ८६ नं. लाई हेर्दा "फैसला, डिसमिस, खारेज भएका मुद्दामा सो फैसला, डिसमिस, मिलापत्र, खारेज भएकोले अर्काको हक समेत जाने भएको रहेछ भने जसको हक जानेछ त्यसैले थाहा पाएको पैतीस दिनभित्र यसमा हाम्रो पनि हकलागछ यसले मात्र हारी वा डिसमिस खारेज मिलापत्र गराएकोले हाम्रो हक जाने होइन आफ्नो हक जतिमा भगडीयाका नाउँमा नालेस दिए इन्साफ गरीदिनु पर्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको परिप्रेक्ष्यमा वादी बलदेव महतोले आफ्नो हक जाने कुरामा सो फैसलाको नक्कल सारी थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्रै उक्त फैसला बदरमा अदालत प्रवेश गरेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन अदालती वन्दोवस्तको ८६ नं. को उक्त कानूनी व्यवस्थाको मकसद दुई पक्षबीच मुद्दा चली फैसला, डिसमिस, मिलापत्र वा खारेज भएको व्यहोराले कुनै अर्को पक्षको हक गएको छ भने त्यस्तो हक जाने व्यक्तिले थाहा पाएको ३५ दिनभित्र फैसला बदरमा आउन पाउने हुन्छ । अर्थात् अ.व. ८६ नं. को साहारा लिई अदालतमा प्रवेश गर्ने व्यक्ति अघि चलेको मुद्दाको पक्ष विपक्ष

नभई कुनै तेस्रो पक्ष रहेको हुनुपर्ने भन्ने सो कानूनी व्यवस्थाको मूल सार रहेको परिप्रेक्ष्यमा यी वादी मुद्दाको पक्ष नभई तेस्रो पक्ष रहेको देखिन आएको र निजले हदम्याद भित्र नै उपचार खोजेको अवस्थामा प्रस्तुत विषयमा हदम्यादविहीन तथा प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको विपरीत फिराद दायर गरेको भन्ने प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकीरसँग यो इजलास सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिएन ।

६. प्रतिवादीका छोराहरू बीच अंश मुद्दा परी तह-तह फैसला भएकोमा अन्तिम फैसलाउपर बदरको दावी नलिई जिल्ला अदालतको फैसला मात्र बदरमा दावी लिएकोले पुनरावेदनको फैसला कायम रहेसम्म शुरुको फैसला मात्र बदर गरी दा.खा. दर्ता गर्ने गरेको फैसला मिलेको देखिएन भनी पुनरावेदन अदालत विराटनगरले निर्यायाधार लिई फैसला गरेतर्फ हेर्दा प्रतिवादी र निजका छोराबीच चलेको अंश मुद्दामा देखाइएको र बण्डा लाग्ने भनी फैसलामा उल्लेख गरिएका घर जग्गा नै बण्डा नलाग्ने अर्थात् अरुको हक लाग्ने घर जग्गा समेत बण्डा लाग्ने भनी फैसला भएको देखियो । यसरी अरुको समेत हक लाग्ने सम्पत्ति बण्डा लाग्ने भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१२।२ को फैसला नै कानूनबमोजिमको देखिन नआएकोले सोलाई नै सदर गरेको माथिल्लो निकायको फैसला स्वतः बदर हुन्छ । यसरी दूषित तवरबाट अरुको हक लाग्ने सम्पत्ति एकलौटी हो भनी देखाई भएको फैसला जतिसुकै तहबाट भए पनि बदरभागी हुन्छ, हरेक तहमा मर्का पर्ने व्यक्ति जानु पर्दछ बदर गराउनु पर्दछ, भनी व्याख्या गर्नु र मान्नु आत्मगत हुन जान्छ । अतः पुनरावेदन अदालत विराटनगरले निर्णयाधारमा लिएको तर्क युक्तिसंगत देखिन आएन ।

७. यसर्थ माथि विवेचित आधार कारण समेतबाट मिति २०२२।७।२ को बण्डापत्रबाट भाइजी महतोको जीउनी अंश भागमा परेको जग्गा बलदेव महतो र महादेव महतोले बराबर बाँडी खानुपर्ने महादेव महतोको छोरा महानन्द महतो वादी महादेव महतो र बच्चा महतो समेत प्रतिवादी भएको २०५४ सालको दे.नं. १०४६ को अंश चलन मुद्दा सुनसरी जिल्ला अदालतमा दायर गरी उक्त अंश मुद्दामा भाइजी महतोको जीउनी अंश भागमा परेको अंश

समेतको तायदाती पेश गरी सो जग्गामा समेत अंश पाउने गरी अंश मुद्दाको फैसला भएवाट पुनरावेदक वादीको उक्त जग्गामा रहेको हक समेतमा आघात पुग्न गएको देखिएको र मिति २०२२।७।२ को भाइजी, बलदेव र महादेवबीच भएको बण्डापत्रको लिखत यथावत् नै कायम रहेको र सो बण्डापत्रको लिखत अन्यथा समेत भएको नदेखिदा शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले उक्त दे. नं. १०४६ को अंश चलन मुद्दाको मिति २०५५।१२।२ मा भएको फैसला बदर हुने ठहर्‍याएको फैसला उल्टी हुने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०६३।१।३१ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिदा उल्टी हुने ठहर्छ। पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला उल्टी हुने ठहरेकोले शुरु फिराद दावी तथा पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकरीवमोजिम शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहरी भाइजीको अंश जीउनीको जग्गाहरूमा यी वादी आधा अंशको हकदार देखिदा वादी दाविबमोजिम सुनसरी जिल्ला अदालतको २०५४ सालको दे. नं.१०४६ को मिति २०५५।१२।२ को फैसला बदर भई उक्त फैसलाअनुसार भाइजीको जीउनी अंश भागका जग्गा भनी मिति २०२२।७।२ को बण्डापत्रमा उल्लिखित घर जग्गाहरूमा वादीको आधा अंश हकको हदसम्म प्रतिवादीको नाममा भएको दा.खा. दर्ता समेत बदर भई वादीको नाममा हक कायम हुने ठहर्छ। सो ठहर्नाले अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएअनुसार मिति २०२२।७।२ को बण्डापत्रमा भाइजीको जीउनी भागको घर जग्गामा दुई भागको एक भाग वादीको हक पुग्ने भई पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।३१ को फैसला उल्टी भई शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर भई दावीको फैसला बदर हुने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लिखित लगत कायम नरहने हुँदा शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०५८।१०।१५ को फैसलाको तपसील खण्डबमोजिमको सो लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----१

यसमा हक कायम हुने ठहरी फैसला भएकोले हक कायमतर्फ कोर्टफी ऐन, २०१७ को दफा ५ को खण्ड

(श) बमोजिम हककायम ठहरेको घर जग्गाको प्रचलित मूल्यअनुसारको बिगो कायम गरी सोमा लाग्ने कोर्टफी वादीबाट असूल गरी कानूनबमोजिम प्रतिवादीबाट भराई दिनु भनी शुरुमा लेखी पठाई दिनु --२

वादी दावीको फैसला बदर हुने ठहरेकोले शुरु फिराद दावीमा उल्लिखित भाइजी महतोको जीउनी अंश भागमा परी निजको नाममा दर्ता रहेको जग्गाहरू २०५४ सालको दे. नं. १०४६ अंश मुद्दाको फैसलाबाट भाइजीको अंश जीउनीको घर जग्गाहरूमा वादीको आधा अंश हकको हदसम्म प्रतिवादीको नाममा भएको दा.खा. दर्ता बदर भई वादीको हक कायम हुने ठहरेकोले प्रचलित कानूनबमोजिम भाइजीको अंश जीउनीको घर जग्गामा आधा अंश हकको हदसम्म वादीको नाममा दर्ता गर्न सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउनु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु --३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गर्नु ---४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास
इति संवत् २०६८ साल वैशाख २७ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत (उप-सचिव)-धुवराज त्रिपाठी

निर्णय नं. ८६२४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६६ सालको CI -- ००९९

फैसला मिति: २०६७।१।४।४

मुद्दा: अंश हक कायम दर्ता ।

पुनरावेदक वादी: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.
वडा नं. ४ घर भई हाल जिल्ला पर्सा
वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १०
बस्ने सुनीति राणा समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.,
वडा नं. ९ बत्तीसपुतली घर भई हाल जिल्ला

पर्सा वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १० बस्ने रुकुम शम्सेर ज.व.रा.

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री मोहनकृष्ण खनाल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी

मा.न्या. श्री एकराज आचार्य

- कुनै पनि लिखतको व्याख्या गर्दा त्यसमा कर्ताहरूको अभिप्राय निकर्षाल गर्नुपर्ने हुन्छ। लिखतको व्यहोरा कर्ताहरूले व्यक्त गर्ने कुरा हो। कानूनानुरूपका शर्त बन्देज लिखतमै लेखिने कुरा हुन्। लिखत यसरी नै लेखिनु पर्छ भन्न नमिल्ने।
- राजीनामालगायतका घरायसी लिखतसमेतमा उल्लेख हुनुपर्ने विषयवस्तु केही कानूनले र केही प्रचलनद्वारा निर्धारित छन्। सामान्य रूपमा लेखिने लिखतमा उल्लेख हुने सामान्य व्यहोरा र कैफियत समेतका रूपमा उल्लेख हुने विशेष व्यहोरामध्ये कैफियत व्यहोराले लिखतका कर्ताहरूको खास उद्देश्य अभिव्यक्त गर्दछ। सामान्यभन्दा पृथक व्यहोरा कैफियतका रूपमा लेखिने पर्नाका खास कारण हुन्छन्। अदालतले कुनै लिखतको व्याख्या गर्नुपर्दा समग्र लिखतको अर्थ र उद्देश्य ठम्याउनु पर्ने हुन्छ। यसका लागि लिखतमा उल्लिखित कुनै पनि शब्द वा अभिव्यक्ति निरर्थक हुँदैनन् भन्ने कुरामा न्यायकर्ताले आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने।
- लिखतमा सामूहिक भाषा प्रयोग भई रकम पनि सामूहिक तवरले लिएको लेखिनु लिखतको सामान्य भाग हो भने कैफियत लेखी केही कुरामा विशेष जोड दिइनु विशेष भाग हुने।
(प्रकरण नं.३)
- कुनै पनि लिखतमा भएको कैफियत व्यहोरा उक्त लिखतको पेटबोलीमा भएका व्यहोरालाई थप स्पष्ट गर्न उल्लेख गरिने विशेष व्यहोराका रूपमा यसको प्रामाणिक बल बढी हुने।

- संयुक्त दर्तावाला सबैको भागको जग्गा नै बिक्री गरेको भए कैफियत महलमा उल्लिखित व्यहोरा लेखी थप स्पष्ट गर्नुको औचित्यता समेत देखिन आउँदैनथ्यो भन्ने कुरा विशेष रूपमा हेक्का राख्नुपर्ने।
(प्रकरण नं.४)

- लिखतमा भएको समग्र व्यहोरालाई मनन् गरी अर्थ र प्रयोग गर्नुपर्नेमा आफ्नो सुविधा र असुविधाको आधारमा केही स्वीकार; केही अस्वीकार गर्न लिखतबाट हुने फाइदा लिई वेफाइदा हुने अवस्थामा अस्वीकार गर्न सिद्धान्ततः (Principle of Reprobate and Approbate) नमिल्ने।

- एउटै लिखतमा उल्लिखित भएको केही कुरा स्वीकार र केही कुरा इन्कार गरी आफू अनुकूल व्याख्या गर्न मिल्दैन। यसो गरिन्छ भने त्यसले न्यायिक मान्यता पाउन नसक्ने।
(प्रकरण नं.६)

- जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा नाम जनिँदैमा सम्पत्तिमा सबैको बराबर हक हिस्सा रहेको अर्थ गर्न मिल्दैन। सम्पत्तिको प्रकृति, त्यसको हक हिस्साको स्वरूप र प्रमाणले कसको हक कति भन्ने कुरा यकीन हुने।
(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता ईन्द्र खरेल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दहाल र अधिवक्ता रामप्रसाद भण्डारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(३)(क), ३४, ३४(१)
- मुलुकी ऐन, अ.व. १३९ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८

को दफा ९ (१) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छः-

मूल पुर्खा हिरण्य शम्सेर ज.व.रा. को एकमात्र छोरा सुवर्ण शम्सेर भई सुवर्ण शम्सेर तथा स्वेतप्रभादेवी राणाको दाम्पत्य जीवनबाट जन्मेका तीन छोरोमा जेठो कनक शम्सेर, माहिलो कन्चन शम्सेर र कान्छो रुकुम शम्सेर ज.व.रा. हुन् । कनक शम्सेरकी श्रीमती म फिरादी सुनीति राणा हुन् । कनक शम्सेर र म सुनीतिको दाम्पत्य जीवनबाट एकमात्र सन्तान म फिरादी हेमाद्री शम्सेर ज.व.रा. हुन् । कन्चन शम्सेरको श्रीमती स्व. शैलजा राणा र छोराहरू विपक्षी हाटक राणा र हेमन्त शम्सेर ज.व.रा. हुन् । हिरण्य शम्सेर, सुवर्ण शम्सेर, कनक शम्सेर र कन्चन शम्सेर समेतको अधि-पछि गरी मृत्यु भैसकेको छ । हामीहरू सगोलमा बसी आउँदाको अवस्थामा कन्चन शम्सेरको मृत्यु भएकोले निजको पत्नी स्व. शैलजा राणा, हाम्रो पति पिता कनक शम्सेर ज.व.रा., विपक्षी रुकुम शम्सेर ज.व.रा. समेत तीन जनाका बीच घरायसी रायसल्लाहअनुसार मिति २०४१।३।१ गते देखि चुलोमानो अलग गरी सगोलको सम्पत्तिमध्ये जिल्ला पर्सा वीरगञ्जको र.नं. १२५४ को ज.वि. ५-१२-२३ जग्गा नरम गरम बराबर ३ भाग लगाई मिति २०४१।३।२२ गते मा र.नं. ३८३७ बाट बण्डापत्र पारित गराई आ-आफ्नो नाममा दर्ता गरी बाँकी जग्गा पछि बण्डा गर्ने भन्ने राय सल्लाहबमोजिम बण्डापत्रमा नै पछि बाँकी जग्गा बण्डा गर्ने भनी उल्लेख गरी बण्डापत्र पारित गरिएको थियो । हाल लग्ने/पिता कनक शम्सेरको मृत्यु भैसकेको हुँदा मिति २०४१।३।२२ मा बण्डा लाग्ने बाहेकको बाँकी सम्पत्तिमा सबै अंशियारको बराबर हक भएकोले पिताहरूको नाउँमा दर्ता रहेका जग्गाहरू पिताहरूको मृत्युपछि हामी अंशियारहरूले संयुक्त रुपमा नामसारी गराई संयुक्त जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा प्राप्त गरी भोगचलन गरी आएकोमा विवाद थिएन । हामीहरूको संयुक्त नाउँमा दर्ता रहेका जग्गाहरू मध्ये जि. पर्सा गा.वि.स. नगवा (वी) वडा नं. ७ कि.नं. ३६९ को ज.वि. ०-११-१३ जग्गामध्ये पूर्वतर्फबाट ज.वि. ०-२-१८ रुकुम शम्सेर ज.व.रा.ले

मिति २०४१।८।१७ मा र.नं. १८३६ बाट आफ्नो हक जति बिक्री गरी सकेको हुँदा बिक्री गरी कि.का. भै बाँकी रहेको कि.नं. ३९१ को जग्गा ०-१-२ र कि.नं. ३९२ को जग्गा ०-७-१३ मा रुकुम शम्सेरको हक नभएको र दुई खण्डको एक खण्डको हकदार हामीहरू भएकोले आफ्नो भाग जति अलग गरी लिऊँ भन्दा विपक्षीले नमानेको हुँदा यो फिराद गर्न आएका छौं । विपक्षीहरूलाई भिकी साक्षी प्रमाण समेत बुझी उल्लेख गरेबमोजिम मिति २०४१।३।२२ मा बण्डापत्र भएबाहेकको हाम्रो नाउँमा संयुक्त दर्ता रहेको जग्गामा हाम्रो दुई खण्डको एक खण्ड हक भएकोमा विपक्षीहरूले हक छुट्याई लिनदिन इन्कार गरेकोले जम्मा ज.वि. ०-८-१५-३ मध्ये दुई खण्डको एक खण्डमा हाम्रो अंश हक कायम गरी हाम्रो नाउँमा दर्ता गरी लागेको कोर्टफी समेत विपक्षीहरूबाटै दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिरादपत्र ।

प्रतिवादीहरू हाटक राणा तथा हेमन्त शम्सेरका नाउँमा पर्सा जिल्लाअन्तर्गतको वतनमा जारी भएको म्याद बेपत्ते तामेल भै आदेशानुसार वादीले खुलाएको काठमाडौं जिल्लाअन्तर्गतको वतनमा म्याद जारी गरी मिति २०६२।१०।१८ गतेमा रीतपूर्वक तामेल भै आएकोमा उक्त म्यादभित्र प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तरपत्र नपरी शुरु म्यादै गुजारी बसेका ।

प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०४१।८।१७ मा र.नं. १८३६ बाट पारित राजीनामा लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि मालपोत कार्यालयबाट भिकाउने, फिरादपत्रको पेटबोलीमा उल्लिखित रुकुम शम्सेर ज.व.रा. लाई अ.वं. १३९ नं. बमोजिम भिकाई बुझ्ने तथा वादी प्रतिवादीका साक्षी बकपत्र समेत गराउने भन्ने पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।२४ को आदेश ।

पुस्तावली वादीले देखाएबमोजिम नै हो । प्रस्तुत मुद्दाको फिराद दावीमा उल्लिखित जिल्ला पर्सा गा.वि.स. नगवा (वी) वडा नं. ७ कि.नं. ३६९ को ज.वि. ०-११-१३ मध्ये कि.का. भै कायम भएको बाँकी कि.नं. ३९१ को ज.वि. ०-१-२ तथा कि.नं. ३९२ को ज.वि. ०-७-१३ मध्येबाट तीन खण्डको एक खण्ड अंश हक कायम भै निजले पाउने हो । उल्लिखित कि.नं. ३६९ को जग्गा मिति २०४१।८।१७ मा मालपोत

कार्यालय, पर्साबाट र.नं. १८३६ बाट ०-२-१८ जग्गा प्रतिमा मल्ललाई संयुक्त रूपमा बिक्री गरी सबै जनाले बाँडी खाएको हो र बाँकी रहेको जग्गा अबण्डा जग्गा हो । सो जग्गामा रुकुम शम्सेर समेतको तीन खण्डको एक खण्ड अंश हक कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रुकुम शम्सेर (जिल्ला अदालतमा १३९ नं. बमोजिम हाजिर हुन दिएको वारेसनामामा रुकुम शम्सेर, जग्गा बिक्री गर्न दिएको अधिकृत वारेसनामामा रुकुम शम्सेर जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा रुकुम शम्सेर, पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा दिएको पुनरावेदनमा रुकुम शम्सेर, जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतहरूका फैसलामा रुकुम शम्सेर, यस अदालतमा हाजिर हुन दिएको वारेसनामामा रुकुम शम्सेर नाम उल्लेख भएको) का वा. सुरेश पण्डितले गरेको बयान ।

मिति २०४९।८।१७ को लिखतबाट साविक कि.नं. ३६९ को जग्गाबाट तीनै जनाको अधिकृत वारेसमार्फत ज.वि. ०-२-१८ बिक्री भएको देखियो । लिखतको कैफियत महलमा “रुकुम शम्सेर ज.ब.रा. को जग्गामात्र बिक्री भएको, हेमाद्री शम्सेर, शैलजा राणा, सुनीति राणा समेतको भाग यथावत् रहेको” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । लिखतको उक्त कैफियत व्यहोरालाई अन्यथा भन्न नमिली प्रतिवादी रुकुम शम्सेरको हकमात्र भएको देखियो । अतः कि.नं. ३६९ कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं. ३९१ र ३९२ को क्षेत्रफल ज.वि. मध्ये प्रतिवादी रुकुम शम्सेरको क्षेत्रफल ज.वि. ०-१-० हक भाग कटाई बाँकी भएको जग्गामा वादी प्रतिवादीको दुई भाग कायम गरी सो दुई भागमध्ये एक भाग वादीले आफ्नो हक हिस्सा छुट्टाई लिन पाउने र दर्ता हुने समेत ठहर्छ भन्ने शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१।१२ को फैसला ।

मिति २०४९।८।१७ को राजीनामाको पेटबोली व्यहोरामा संयुक्त रूपमा जग्गा बिक्री गर्ने चार जनाले सो ज.वि. ०-२-१८ जग्गा बिक्री गरेबापत रू.१४,००,०००।- घर खर्च गर्नलाई बुझी लिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । राजीनामाको पेटबोलीमा उल्लिखित व्यहोराबाट सो लिखतमा कैफियत भूठा तवरबाट लेखिएको हो । साथै पर्सा जिल्ला अदालतबाट विपक्षी वादीको फिराद व्यहोरा

मात्र हेरी मेरो वारेसले अ.वं. १३९ नं. बमोजिम गरेको बयान कागजमा उल्लेख गरी पेश गरेको प्रमाण कागज समेत उपर न्यायोचित तवरबाट विचार मूल्याङ्कन नगरी सो अधिकृत वारेसनामा समेत नभिकाई नबुझी सबूद प्रमाणहरूको समुचित र न्यायोचित मूल्याङ्कन नगरी मेरो तीन खण्डको एक खण्ड अंश हक कायम नहुने भनी श्री पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।१२ मा भएको फैसला बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने व्यहोराको रुकुम शम्सेर ज.ब.रा. को पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा परेको पुनरावेदन ।

यसमा र.नं. १८३६ मिति २०४९।८।१७ को राजीनामाको लिखतको पेटबोलीमा रुकुम शम्सेरको भाग मात्र बिक्री गरेको भन्ने नभई तीनै जनाले थैली बुझी संयुक्त नामको जग्गा बिक्री गरेको बोली परेको अवस्थामा कैफियतमा खुलाएको आधारमा पुनरावेदकले मात्र बिक्री गरेको ठहराएको शुरुको इन्साफ प्रमाण मूल्याङ्कनको प्रश्नमा फरक पर्न सक्ने देखिएकोले छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।१।३० को पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको आदेश ।

तीन अंशियारमध्ये जसले आफ्नो भाग बिक्री गरे पनि जग्गाधनी प्रमाण पूर्जामा अंकित सम्पूर्ण व्यक्तिको सहिच्छापविना जग्गा बिक्री हुन नसक्ने हुन्छ । हक हस्तान्तरण हुने लिखत कार्यालयले तयार पारेको नमूनाभित्रै हुनुपर्ने भएबाट सोही लिखतमा भरिने व्यहोराबाट कसको हक कसले बिक्री गरेको हो सो नखुल्ने हुँदा नै खास व्यहोरा उल्लेख गर्न कैफियत महलको व्यवस्था गरिएको हुँदा सो कैफियत महलमा उल्लिखित व्यहोरालाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । कैफियत व्यहोरा अन्यथा भएको बारे पुनरावेदन जिकीर बाहेक सो व्यहोरा बदर वातिल गराई पाउन कुनै उजूर समेत गर्न सकेको अवस्था नभएकोले पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर खारेज गरी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतकै फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने सुनीति राणा र हेमाद्री शम्सेर ज.ब.रा.ले मिति २०६५।१।१८ मा पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा पेश गरेको संयुक्त लिखित प्रतिवाद ।

रुकुम शम्सेर ज.ब.रा. ले मिति २०४८।१।१५ मा संयुक्त नाममा दर्ता भएको कि.नं. १९१ को जग्गामध्ये

आफ्नो हक जति बिक्री गर्न अशोकबम मल्ललाई अधिकृत वारेसनामामा दिएको र आफ्नो हकसम्मको सोही जग्गा बिक्री गर्न शैलजा राणाले मिति २०४८।१।१८ मा हाटक राणालाई अधिकृत वारेसनामा गरिदिएको देखिन्छ। यसरी मुकरर भएका अधिकृत वारेस तथा दर्तावाला सुनीति राणा एवं हेमाद्री शम्सेर समेत उपस्थित भै कि.नं. ३६९ को जग्गामध्ये कि.का. गरी कायम कि.नं. ३९० को क्षेत्रफल ०-२-१८ जग्गा र.नं. १८३६ मिति २०४९।८।१७ मा प्रतिमा मल्ललाई राजीनामा लिखत पारित गरिदिएको देखियो। पारित राजीनामा लिखतको कैफियत महलमा रुकुम शम्सेर ज.व.रा.को भाग मात्र बिक्री भएको भनी उल्लेख भएतापनि सोही लिखतको पेटबोली व्यहोरामा प्रतिमा मल्लसँग रू.१४,००,०००/- घर खर्च गर्न बुझी ज.वि. ०-२-१८ प्रतिमा मल्ललाई राजीनामा पारित गरिदिएको व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। यसरी सो राजीनामाको व्यहोराबाट बिक्रीबाट प्राप्त रकम संयुक्त नामदर्ताका वादी प्रतिवादीहरूले बराबर बाँडी लिएको देखिदा सो राजीनामा लिखतबाट पुनरावेदक रुकुम शम्सेरको हकमात्र बिक्री भएको न भै संयुक्त दर्तावालाहरू सबैको सामूहिक हकको दावीको जग्गा प्रतिमा मल्ललाई बिक्री गरेको भन्ने देखिन आएकोले शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।१२ मा भएको फैसला नमिलेकोले सो फैसला केही उल्टी भै कि.नं. ३६९ कित्ताकाट भै कायम भएको कि.नं. ३९१ र ३९२ को क्षेत्रफलको जग्गामा वादी प्रतिवादी र अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका रुकुम शम्सेर ज.व.रा. समेतको तीन भाग कायम गरी सोमध्ये एक भाग वादीले आफ्नो हक हिस्सा छुट्याई लिन पाउने र निजको नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको मिति २०६६।२।१५ को फैसला।

राजीनामाको लिखतमा भएको कैफियत व्यहोरा स्पष्ट हुँदाहुँदै विपक्षीको जग्गा अभै बाँकी नै छ, जग्गा घटी बढी देखिएकोले तीन भाग लाग्छ भनी मनोगत रूपमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले गरेको फैसला बदर गरी शुरुले दुई भाग लगाई गरेको फैसला कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मिति २०४९।८।१७ र.नं. १८३६ को राजीनामा लिखतको कैफियतमा रुकुम शम्सेर ज.व.रा. को भाग मात्र बिक्री भएको, हेमाद्री शम्सेर, शैलजा राणा, सुनीति राणा समेतको भाग यथावत् रहेको स्पष्ट उल्लेख भएको लिखतमा परेको समग्र व्यहोराको व्याख्यान नगरी संयुक्त दर्तावाला सबैको हकको जग्गा बिक्री गरेको भन्ने बुँदा प्रमाण उल्लेख गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको परिप्रेक्ष्यमा फरक पर्न सक्ने देखिदा प्रत्यर्थी भिकारी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।२३ को आदेश।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मूल अशियार कनक शम्सेर, कंचन शम्सेर र रुकुम शम्सेर समेत तीन जना भएकोमा रीतपूर्वक बण्डा गरी कि.नं. ३६९ को जग्गा विगाहा ०-११-१३ समेतका केही जग्गाहरू संयुक्त नाममा रहेकोमा मूल अशियारमध्येका रुकुम शम्सेरले आफ्नो भाग बिक्री गरिसकेको हुँदा कित्ताकाट भई कायम कि.नं. ३९१ र ३९२ को जग्गाबाट दुई भागमध्ये हाम्रा पति पिता कनक शम्सेरको एक भागमा हाम्रो अंशहक कायम गरी दर्ता गरिपाऊँ, रुकुम शम्सेरले आफ्नो भाग बिक्री गरिसकेको हुँदा निजलाई विपक्षी बनाइएको छैन भन्ने फिराद दावी भई प्रतिवादीहरूले शुरु म्याद गुजारेकोमा जग्गाधनी प्रमाण पूर्जामा नाम रहेका रुकुम शम्सेरलाई १३९ नं. बमोजिम बुझ्दा संयुक्त रूपमा बेचेको हो मेरो हक हिस्सा बाँकी नै छ भनी बयान गरेकोमा संयुक्त नाममा रहेको जग्गामध्ये रुकुम शम्सेरले ०-३-१८ भागमा पर्नेमा ०-२-१८ मात्र बिक्री गरेको देखिएकोले निजको ०-१-० जग्गा बाँकी देखिएकाले सोबाहेक बाँकीमा दुई भागको एक भाग वादीले छुट्याई लिन पाउने भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतले ठहर गरेकोमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट बाँकी रहेको सम्पूर्ण जग्गा तीन भाग लगाई तीन भागको एक भाग बुझिएका रुकुम शम्सेरको हुने र सोहीअनुसार एक भाग वादीले पाउने ठहर गरेउपर वादीहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो।

पुनरावेदक सुनीति राणा तथा हेमाद्री शम्सेर राणाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता

शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता ईन्द्र खरेलले साविक कि.नं. ३६९ संयुक्त नाममा रहेकोमा रुकुम शम्सेरले आफ्नो हिस्सा अधिकृत वारेसमार्फत् बिक्री गरिसकेकाले बाँकी जग्गा दुई भाग मात्र लाग्ने हो । अधिकृत वारेसनामा तथा राजीनामा लिखतबाट रुकुम शम्सेरको भागमात्र दिएको देखिन्छ । अधिकृत वारेस एवं राजीनामाको लिखतको कैफियत महलमा खुलाएको व्यहोराबाट नै रुकुमको भाग बिक्री गरेको स्पष्ट देखिन्छ । सो कैफियतमा रुकुम शम्सेर ज.ब.रा.को भागमात्र बिक्री भएको हेमाद्री शम्सेर, शैलजा राणा, सुनीति राणा समेतको भाग यथावत् रहेको भन्ने उल्लेख छ । उक्त कैफियत व्यहोरा विपक्षीबाट बदर गराएको स्थिति छैन । कैफियत लिखतको अभिन्न भाग भएको र अधिकृत वारेसले लेखाएको हुँदा उक्त कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(३) (क) अनुसार वारेसले व्यक्त गरेको कुरा पक्षले नै भनेको मानिन्छ, तसर्थ विपक्षीलाई विवन्धन लाग्दछ । विपक्षीलाई सो कुरा तत्काल थाहा भएकोमा बदर गराएका छैनन्, जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा नाम हटाउने कुनै हदम्याद नभएको र विपक्षीको नाम नहटाएकै कारण निजको भाग रहेको मान्न मिल्दैन । बाँकी सबै जग्गामा विपक्षीसमेतको बराबर हक लाग्छ भनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला बदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी रुकुम शम्सेरको तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दहाल र अधिवक्ता रामप्रसाद भण्डारीले राजीनामाको लिखतमा दिने चारै जनाले रू.१४ लाख बुझिलियौं भनी सहिछाप गरेकाले बिक्री गरेको जग्गा सबैको भागको जग्गा हो । रुकुम शम्सेरको भागमात्र बिक्री गरेको भए र कैफियत क्रियाशील हुने भए जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा निजको नाम हुने थिएन, जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा हालसम्म निजको समेत नाम भएकोले निजको समेत बराबर भाग कायम रहेको मान्नु पर्दछ । यो जग्गा संयुक्त दर्ताको भएकाले सबै दर्तावालाहरूको बराबर भाग रहेको स्वतः प्रमाणित भएको छ । अधिकृत वारेसले अरुको हक दिन नसकिने हुँदा आफ्नो हकसम्मको अधिकृत वारेस दिइएको हो । अधिकृत वारेसले आफ्नो हकलाई मात्र प्रतिनिधित्व गर्दछ । जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा नाम कायम नै रहेकाले कैफियतमा उल्लेख गरेको कुरामा उजूर दिन आवश्यक हुँदैन । साथै कैफियत व्यहोराले हक टुट्ने होइन । हक

टुटाउनु पर्ने भएमा स्पष्ट भाषामा आफ्नो हक छाडेको व्यहोरा उल्लेख हुनुपर्छ र सोअनुसार नाम हट्नु पर्दथ्यो । आफ्नो सबै हक छाडेको भए विपक्षीहरूले पूर्जामा तत्कालै नाम हटाउने प्रक्रिया अबलम्बन गर्नु पर्दथ्यो । बिक्री लिखतको मूल व्यहोरा नै स्पष्ट भएकाले कैफियत व्यहोराको अर्थ छैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला न्यायको रोहमा मिलेको छ सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको बहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा पुनरावेदन अदालत हेर्दाबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन र वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने नसक्ने के रहेछ, सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा दावीको साविक कि.नं. ३६९ को ज.वि. ०-११-१३ जग्गा कनक शम्सेर, कञ्चन शम्सेर र रुकुम शम्सेर ज.ब.रा. समेत तीन जना मूल अंशियारका बीचमा अबण्डाका रूपमा संयुक्त दर्ता रहेको जग्गामध्येबाट मिति २०४९।०।१७ मा र.नं. १८३६ को राजीनामाबाट ०-२-१८ प्रतिमा मल्ललाई बिक्री गरेकोमा समेत दुवै पक्ष सहमत रहेको नै पाइयो । यसमा उक्त राजीनामाको लिखतबाट बिक्री गरिएको ज.वि. ०-२-१८ मूल तीनै जना अंशियारको समान हक बिक्री भएको हो वा रुकुम शम्सेरको हकबाट मात्र बिक्री भएको भन्ने नै यस विवादको निर्णायक प्रश्न देखिन आएको छ । संयुक्त नाममा दर्ता रहेको उक्त जग्गा बिक्री गर्न आफू स्वयं मालपोत कार्यालयमा उपस्थित हुन नसक्ने भएकोले रुकुम शम्सेरले अशोकबम मल्ललाई मिति २०४८।११।१५ मा आफ्नो सट्टामा अधिकृत वारेसनामा दिएको एवं कञ्चन शम्सेरकी श्रीमती शैलजा राणाले मिति २०४८।११।१८ मा हाटक राणालाई अधिकृत वारेसनामा दिएको देखिन्छ । यसरी मुकरर भएका तत् तत् अधिकृत वारेस तथा दर्तावालमध्येका सुनीति राणा एवं हेमाद्री शम्सेर समेत उपस्थित भै कि.नं. ३६९ को जग्गामध्ये कित्ताकाट गरी कायमी कि.नं. ३९० को ज.वि. ०-२-१८ जग्गा प्रतिमा मल्ललाई बिक्री गरेको देखिन्छ । उक्त पारित राजीनामाको पेटबोलीमा सुनीति राणा समेतका चार जनाले प्रतिमा मल्लसँग रू.१४,००,०००।- घरखर्च गर्न बुझी लिएको भन्ने व्यहोरा समेत उल्लेख भएको तर लिखतको कैफियत महलमा रुकुम शम्सेर ज.ब.रा.को भाग मात्र बिक्री भएको,

हेमाद्री शम्सेर, शैलाजा राणा, सुनीति राणा समेतको भाग यथावत् रहेको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यही पारित लिखतको आधारमा रुकुम शम्सेरको भागबाट मात्र बिक्री भएको हो वा सबैको भागबाट बिक्री भएको हो भन्ने कुराको निर्याल हुनुपर्ने देखिएको छ।

३. कुनै पनि लिखतको व्याख्या गर्दा त्यसमा कर्ताहरूको अभिप्राय निर्याल गर्नुपर्ने हुन्छ। लिखतको व्यहोरा कर्ताहरूले व्यक्त गर्ने कुरा हो। कानूनअनुरूपका शर्त बन्देज लिखतमै लेखिने कुरा हुन। लिखत यसरी नै लेखिनु पर्छ भन्न मिल्दैन। तर, राजीनामालगायतका घरायसी लिखत समेतमा उल्लेख हुनुपर्ने विषयवस्तु केही कानूनले र केही प्रचलनद्वारा निर्धारित छन्। सामान्य रूपमा लेखिने लिखतमा उल्लेख हुने सामान्य व्यहोरा र कैफियत समेतका रूपमा उल्लेख हुने विशेष व्यहोरामध्ये कैफियत व्यहोराले लिखतका कर्ताहरूको खास उद्देश्य अभिव्यक्त गर्दछ। सामान्य भन्दा पृथक व्यहोरा कैफियतका रूपमा लेखिन पर्नाका खास कारण हुन्छन्। अदालतले कुनै लिखतको व्याख्या गर्नुपर्दा समग्र लिखतको अर्थ र उद्देश्य ठम्याउनु पर्ने हुन्छ। यसका लागि लिखतमा उल्लिखित कुनै पनि शब्द वा अभिव्यक्ति निरर्थक हुँदैनन् भन्ने कुरामा न्यायकर्ताले आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत लिखतमा लेखिएको कैफियत व्यहोरामा उल्लिखित शब्दहरू खास अभिव्यक्ति हुन्। खास अभिव्यक्ति नलेखिएको भए पनि लिखत पारित हुन्छ। तर, कानून र प्रचलनद्वारा निर्धारित अंश नलेखिएको लिखत पारित हुन नसक्ने अवस्था पर्दछ। तसर्थ विवादित लिखतमा सामूहिक भाषा प्रयोग भई रकम पनि सामूहिक तवरले लिएको लेखिनु लिखतको सामान्य भाग हो भने कैफियत लेखी केही कुरामा विशेष जोड दिइनु विशेष भाग हो।

४. उपरोक्त पृष्ठभूमिमा मिति २०४९।८।१७ मा पारित उक्त लिखतको कैफियत महलमा उल्लिखित व्यहोराका सम्बन्धमा विवेचना हुन आवश्यक देखिन आएको "कैफियत" के हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा बृहत नेपाली शब्दकोष (नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान) मा कुनै कारण वा कुरा प्रष्ट्याउनका निम्ति कागजपत्रको आखिरी महलमा लेखिने व्यहोरा, विशेष विवरण भन्ने र नेपाली कानूनी शब्दकोष (डा.शङ्करकुमार श्रेष्ठ) मा मूल व्यहोरा वा विवरण आदिको सम्बन्धमा लेखिने छुट्टै वा विशेष व्यहोरा, स्पष्ट पारिने व्यहोरा भन्ने अर्थ

उल्लेख गरेको पाइन्छ। कुनै पनि लिखतमा भएको कैफियत व्यहोरा उक्त लिखतको पेटबोलीमा भएका व्यहोरालाई थप स्पष्ट गर्न उल्लेख गरिने विशेष व्यहोराका रूपमा यसको प्रामाणिक बल बढी हुन्छ। तसर्थ विवादित लिखतमा भएको कैफियत व्यहोरा उक्त लिखतको अभिन्न भाग भएकोले सोमा उल्लिखित कैफियत व्यहोराअनुसार रुकुम शम्सेरको भागबाट मात्र जग्गा बिक्री भएको अन्य दर्तावालको भाग बिक्री नभई बाँकी रहेको देखिन आयो। संयुक्त दर्ता भएको सम्पत्तिमध्ये सानो अंश बिक्री गर्दा कुन तर्फबाट भन्ने समेत खोली बिक्री गर्न सबै दर्तावालाहरू स्वयं उपस्थित हुनु अनिवार्य थियो। उक्त पारित लिखतमा बिक्री गरिएको जग्गाको तर्फ खोलिएको छ। यस कारणबाट सबैजना उपस्थित भएर सही गरेकै मात्र कारणबाट लिखतको कैफियत महलमा लेखिएको व्यहोराले सम्पूर्ण लिखतलाई नियन्त्रित गरिरहेको स्थितिमा सबैको बराबर हक बिक्री गरेको भन्न मिल्ने देखिन आएन। यदि संयुक्त दर्तावाला सबैको भागको जग्गा नै बिक्री गरेको भए कैफियत महलमा उल्लिखित व्यहोरा लेखी थप स्पष्ट गर्नुको औचित्यता समेत देखिन आउँदैनथ्यो भन्ने कुरा विशेष रूपमा हेक्का राख्नुपर्ने हुन्छ।

५. राजीनामाको उक्त लिखतको पेटबोली व्यहोरामा सुनीति राणा समेतका चार जनाले प्रतिमा मल्लसँग रु.१४,००,०००/- घरखर्च गर्न बुझी लिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको भए तापनि पेटबोली व्यहोरालाई थप स्पष्ट गर्न कैफियत महलमा रुकुम शम्सेर ज.व.रा.को भाग मात्र बिक्री भएको, हेमाद्री शम्सेर, शैलाजा राणा, सुनीति राणा समेतको भाग यथावत् रहेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी रुकुम शम्सेरको अधिकृत वारेससमेतले सही गरेको देखिन्छ। यसरी लिखतमा रुकुम शम्सेरको अधिकृत वारेसले रुकुम शम्सेरको भागमात्र बिक्री गरेको भनी कैफियत खुलाई दिएको स्थितिमा उक्त व्यहोरालाई अस्वीकार गर्न प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ९(३)(क) मा भएको कानूनी प्रावधानको अर्थ र मनसायले यी प्रत्यर्थीले पाउने देखिन आउँदैन। वारेसले गरेको कार्य कारणीले गरे सरह मुद्दामा मात्र होइन अन्य कामकारोवारका हकमा समेत लागू हुन्छ। अख्तियारी प्राप्त वारेसका कामकारवाहीको परिणाम अख्तियारी दिनेले व्यहोर्नु पर्दछ। अख्तियारी प्राप्त व्यक्तिले पाएको अख्तियारीबमोजिमको कामकारवाही

अड्डा अदालतमा गरिदिनुपर्ने कानूनी दायित्व रहन्छ। अख्तियारी दिनु र लिनुको कानूनी अर्थ यही हो। जहाँसम्म त्यस्तो कैफियत लेख्ने अख्तियारी नदिइएकोले सो शून्य छ, भन्ने प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर छ, भिकाई आएको वारेसनामाले सो तर्कलाई पुष्टि गर्दैन। त्यहाँ रुकुम शम्सेरले सो जग्गा बिक्री गर्न निशर्त अख्तियारी वारेसलाई दिएको पाइन्छ। अधिकृत वारेसनामाको लिखतमा रुकुम शम्सेरले कुनै शर्त राखेको समेत पाइँदैन।

६. लिखतमा भएको समग्र व्यहोरालाई मनन गरी अर्थ र प्रयोग गर्नुपर्नेमा आफ्नो सुविधा र असुविधाको आधारमा केही स्वीकार; केही अस्वीकार गर्न लिखतबाट हुने फाइदा लिई वेफाइदा हुने अवस्थामा अस्वीकार गर्न सिद्धान्ततः (Principle of Reprobate and Approbate) मिल्दैन। एउटै लिखतमा उल्लिखित भएको केही कुरा स्वीकार र केही कुरा इन्कार गरी आफू अनुकूल व्याख्या गर्न मिल्दैन। यसो गरिन्छ, भने त्यसले न्यायिक मान्यता पाउन सक्दैन।

७. प्रत्यर्थी रुकुम शम्सेरले आफ्नो हकको जग्गा बिक्री गर्न अधिकृत वारेस दिई सकेपश्चात् वारेसले कैफियतमा निजको हकको मात्र बिक्री गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी सकेको स्थितिमा उक्त लिखतको पेटबोली व्यहोरा मात्र ठीक हो, कैफियत व्यहोराले कुनै महत्व राख्दैन भनी आफू अनुकूल अर्थ गरी मेरो मात्रै भाग बिक्री गरेको होइन भन्न प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार निजलाई विवन्धन समेत लागदछ। प्रत्यर्थी रुकुम शम्सेरले गरिदिनु भएको लिखतका माध्यमबाट यी वादी समेतलाई विश्वासमा पारी काम सम्पन्न भएपछि त्यस्तो होइन भन्नु र त्यसलाई अदालतले मान्यता दिनु प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४(१) प्रतिकूल हुन्छ।

८. यसका अतिरिक्त प्रस्तुत मुद्दामा मुलुकी ऐन, अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका रुकुम शम्सेरले अदालतमा उपस्थित भै मिति २०६३।११।१६ मा बयान गर्दा मिति २०४९।०८।१७ मा पारित विवादित उक्त लिखतको कैफियत महलमा उल्लिखित व्यहोराका सम्बन्धमा जानकारी पाएकोमा सो व्यहोरामा निजको मञ्जूरी नभए वा वारेसले अनावश्यक कुरा लेखिदिएको भए बदर गराउन कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्नेमा सो गरेको समेत पाइँदैन। उक्त लिखतअनुसारको ज.वि.

०-२-१८ जग्गा सबै दर्तावालाहरूको भागबाट नै बिक्री गरेको भए सोतर्फ रुकुम शम्सेरले सोही बखत चुनौती दिनु पर्दथ्यो। बयानमा विवाद उठाउँदैनमा सो स्वतन्त्र लिखतमा भएको व्यहोरा बदर हुन सक्दैन। लिखतको कुनै अंश बदर हुने वा निष्क्रिय हुने गरी वादी दावी नै नभएको विषयमा अदालत प्रवेश गर्दैन। यसबाट पनि मिति २०४९।०८।१७ को लिखतबाट कि.नं. ३६९ को जग्गामध्येबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी रुकुम शम्सेरको भागबाट मात्र बिक्री भएको देखियो; पुनरावेदक वादीहरूको समेत हक बिक्री भएको भन्न मिल्दैन।

९. अब दावीको कि.नं. ३६९ मा कायम रहेको ०-११-१३ जग्गामा प्रत्यर्थी रुकुम शम्सेरको हक बाँकी छैन, सबै हक मिति २०४९।०८।१७ को लिखतबाट बिक्री भै सकेको भन्ने वादी पुनरावेदकहरूको भनाई रहेतर्फ विचार गर्नुपर्ने भएको छ। दावीको कि.नं. ३६९ को जग्गा मूल तीन अंशियारको भएको र तीनै जना अंशियारका हकवालाहरूको संयुक्त नाममा रहेकोमा विवाद छैन। मिति २०४९।०८।१७ को लिखतबाट प्रत्यर्थी रुकुम शम्सेरको सबै हक बिक्री भए गरेको भए सोही बखत निजको नाम जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाबाट हटनु पर्दथ्यो। पुनरावेदक वादीहरूबाट समेत जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा भएको विपक्षीको नाम हटाउनेतर्फ यतिका वर्षसम्म कुनै कारवाही भए गरेको पाइँदैन। उक्त लिखत रुकुम शम्सेरको हक छाडिएको छोडपत्रको लिखत नभई निजको हकमध्येको जग्गा बिक्री गरेको लिखत मात्र हो। यो तथ्य स्थापित भएको अवस्थामा कि.नं. ३६९ मा ज.वि. ०-११-१३ भई यसमा मूल तीन अंशियारको बराबर हक हिस्सा रहे भएको देखिन आउँछ। यसरी उक्त ज.वि. ०-११-१३ जग्गा तीन भाग लगाउँदा एक भागमा लगभग ०-३-१८ जग्गा पर्न आउँछ। प्रत्यर्थी रुकुम शम्सेरको हक भागमा पर्ने ज.वि. ०-३-१८ मध्ये मिति २०४९।०८।१७ को लिखतबाट ज.वि. ०-२-१८ मात्र बिक्री गरेको हुँदा प्रत्यर्थी प्रतिवादी रुकुम शम्सेरको ज.वि. ०-१-० जग्गा बाँकी नै रहेको देखिन आयो। तसर्थ, कि.नं. ३६९ कित्ताकाट भई कायमी कि.नं. ३९१ र ३९२ को जग्गाबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी रुकुम शम्सेरको बाँकी हक भाग ज.वि. ०-१-० छुट्याई बाँकी रहने जग्गाको दुई भागको एक भागमा मात्र पुनरावेदक वादीहरूको हक भाग देखिन आउँछ। यसरी प्रत्यर्थी रुकुम शम्सेरको एक कट्टा जग्गा बाँकी नै रहेको

अवस्थामा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा निजको नाम जनिनुको औचित्य पुष्टि हुन्छ । जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा नाम जनिंदैमा सो सम्पत्तिमा सबैको बराबर हक हिस्सा रहेको अर्थ गर्न मिल्दैन । सम्पत्तिको प्रकृति, त्यसको हक हिस्साको स्वरूप र प्रमाणले कसको हक कति भन्ने कुरा यकीन हुन्छ ।

१०. अतः माथि उल्लिखित आधार, कारण र प्रमाणबाट शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।१२ मा भएको फैसला मुनासिवै देखिन आयो । पर्सा जिल्ला अदालतको उक्त फैसला केही उल्टी गरी दावीको कि.नं. ३६९ को ज.वि. ०-११-१३ जग्गाबाट मिति २०४९।८।१७ को राजीनामा लिखतअनुसार बिक्री भएको ज.वि.०-२-१८ जग्गा सम्पूर्ण दर्तावालाहरूको बराबर हिस्साबाट बिक्री भएको मानी बाँकी रहन गएको समुच्चा जग्गामा बराबर तीन भाग कायम हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६६।२।५ को फैसला मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भै शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१।१२ को फैसलाअनुसार विवादित कि.नं. ३६९ को ज.वि. ०-११-१३ जग्गाबाट मिति २०४९।८।१७ को राजीनामा लिखतअनुसार बिक्री भई बाँकी रहेको जग्गामा प्रत्यर्थी प्रतिवादी रुकुम शम्सेरको ज.वि. ०-१-० कटाई बाँकी हुन आउने जग्गामा वादी र अन्य प्रतिवादीको दुई भाग कायम गरी सो दुई भागमध्ये एक भाग यी पुनरावेदक वादीहरूले हक कायम भई छुट्याई लिन पाउने र निजहरूको नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ । सो ठहर्नाले अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहरखण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला केही उल्टी भै शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला मुनासिव हुने ठहरेकाले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६६।२।५ को फैसलाको तपसील खण्ड कायम नरहने हुँदा उक्त लगत कट्टा गरी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१।१२ को फैसलाको तपसील खण्डको खण्ड १ मा उल्लिखित लगत कायम राखी सोहीअनुसार गर्नु गराउनु भनी शुरुमा लगत दिनु १

वादीले शुरुमा राखेको कोर्टफी रू.१६,९९५।- तथा यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा बुझाएको रू.२५५०।- प्रतिवादीहरूबाट भराई पाउने हुँदा भराई

पाऊँ भनी जेथा देखाई कोर्टफी ऐन, २०१७ को दफा १५(११) को म्यादभित्र दरखास्त दिए कुनै दस्तूर नलिई भराई दिनु भनी शुरुमा लेखी पठाई दिनु १

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ...१

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल फागुन ४ गते रोज ४ शुभम् इजलास अधिकृतः अशोककुमार बस्नेत

निर्णय नं. ८६२५

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६६ सालको दे.पु.नं. ०८४७

आदेश मिति: २०६७।१।२।३

मुद्दा:- जग्गा दर्ता ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २१ लगन मार्ग बस्ने धर्मरत्न शाक्य
विरुद्ध

विपक्षी वादी: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २१ लगन मार्ग बस्ने रमिला शाक्य

शुरू निर्णय गर्ने:

प्रमुख मालपोत अधिकृत चन्द्रमान श्रेष्ठ
पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री अली अकबर मिकरानी

मा.न्या.श्री बुद्धिप्रसाद रेग्मी

- केवल एक पक्षले जग्गा दर्ता गरिपाउन माग गरेको अवस्थामा पनि साविक दर्ता, तिरो र भोगका आधारमा मागकर्ताका नाममा जग्गादर्ता गर्ने वा नगर्ने अधिकार मालपोत कार्यालयलाई दिएको छ । विना आधार र प्रमाण साविक दर्ता, तिरो र भोग निक्क्यौल हुन नसक्ने हुँदा प्रमाणहरू संकलन गर्न मालपोत कार्यालयले पाउँदै पाउँदैन भन्नु कानूनसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.३)

- कुनै पक्षले दर्ता माग गरेको जग्गामा अर्को पक्षले पनि दर्ता दावी गर्दैमा स्वतः हक वेहकको प्रश्न उठेको मान्न मिल्दैन। दुई पक्षले दुई अलग पोता रसीद स्रोतका रूपमा देखाई एउटै जग्गा दर्ता माग गरे भन्दैमा हक वेहकको प्रश्न उपस्थित भएको मान्न नमिल्ने।
  - विवादमा दावीकर्ताहरूबाट सरसर्ती हेर्दा समेत समान स्तरका प्रमाण प्रस्तुत भएको र तिनलाई परीक्षण तथा मूल्याङ्कनद्वारा परख गर्नुपर्ने अवस्थामा अर्द्धन्यायिक निकायका रूपमा रहेको मालपोत कार्यालयको अधिकारक्षेत्र समाप्त हुन्छ। तर, प्रमाणको अवलोकनबाट नै कुनै पक्षको दावी अरघेलो र निरर्थक देखिन्छ भने मालपोत कार्यालयले निर्णय गर्न मिल्दैन भन्नु कानूनसंगत नहुने।
  - कुनै दावी केवल दावीका लागि मात्र भएको र कसैलाई दुःख दिने मात्र मनसायले प्रेरित भएको देखिएमा मालपोत कार्यालयले कसैको नाममा जग्गा दर्ता गरिदिने निर्णय गर्न सक्दछ। पछि त्यो निर्णय अदालतको न्यायिक परीक्षणको विषय बन्ने नै भएबाट अर्द्धन्यायिक निकायलाई कानूनले नै प्रदान गरेको अधिकार प्रतिसंहरित गर्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.५)
  - मालपोत कार्यालयले प्रमाण अवलोकन गर्न पनि नपाउने अर्थ गर्ने हो भने मालपोत ऐन, २०३४ का दफा ६, ७, ८, २४ र ३२ समेत निष्प्रयोजित हुन पुग्दछन् र खासगरी दफा ३२ ले प्रमाण बुझ्ने र कागजपत्र दाखिल गराउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरह अधिकार हुनेछ भन्ने विधिकर्ताको प्रवन्ध शून्यमा परिणत हुन पुग्ने।
  - मालपोत कार्यालयले प्रमाण अवलोकन समेत गर्न नपाउने हो भने प्रमाण बुझ्नुको कुनै तात्पर्य नै हुँदैन। कानूनले कुनै निकायलाई कुनै कार्य गर्न दिन्छ भने त्यो कार्य निष्प्रयोजित हुने गरी व्याख्या हुन नसक्ने।
(प्रकरण नं.८)
  - मोहीको कथन मिसिल संलग्न प्रमाण प्रतिकूल भए सन्दिग्ध हुन सक्दथ्यो र यो एक मात्र निर्णायक प्रमाण हुन सक्दैनथ्यो। तर, अन्य प्रमाणबाट समेत समर्थित भएमा यस्ता जग्गासँग पहिलेदेखि नै मोहीका रूपमा आवद्ध व्यक्तिको कथनले प्रमाणहरूको समूहमा विशिष्ट महत्व राख्दछ। जग्गाधनी चिन्न र चिनाउन सो जग्गा जोती आएको मोहीका कथनमा दुराशय प्रमाणित नभएमा अन्य व्यक्तिको कथनभन्दा बढी भरपर्दो हुने।
(प्रकरण नं.११)
  - कसैले विना आधार शून्यको स्थितिमा जग्गा आफ्नो हो भनी निवेदन दिँदैमा हकवेहकको प्रश्न उपस्थित भएको मान्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.१२)
- पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद कँडेल
- विपक्षी वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता श्री धीर्जराज पोखरेल
- अवलम्बित नजीरः
- सम्बद्ध कानूनः
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ६, ७(२), ८, २४, २९क र ३२
- फैसला
- न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क)(ख) अनुसार दोहोच्याउने निस्सा प्रदान भै दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-
- का.जि., मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. ६ कि.नं. ४ को क्षे.फ.२-०-२-० जग्गा जग्गाधनीले हालसम्म दर्ता नगरेको हुँदा विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा ७ बमोजिम मेरो नाउमा रैकर परिणत दर्ता गरिपाउँ भनी श्रीराम महर्जनको मिति २०४९।५।२२ को निवेदन माग दावी।
- उक्त जग्गाको हकदावीसम्बन्धी सार्वजनिक सूचना प्रकाशित हुँदा मौजा टोखा हा.नं. ७५३ को साविक रसिदवाला आशामाया शाक्य भिक्षुका नाउँमा

रहेको लगत भिडी दर्ता हुने रैकर जग्गा हो र निज आशामायाले मलाई र.नं. १३५ मिति २०४८।४।१९ मा शेषपछिको बकसपत्रको लिखत पारित गरिदिनु भएको र निजको मृत्यु भैसकेको हुँदा उक्त लगत भिडाई शेषपछिको बकसपत्रबमोजिम मेरा नाउँमा दर्ता दाखिल खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको द.नं. २१२९५ मिति २०६२।१।२९ को रमिला शाक्यको निवेदन दावी ।

उक्त कित्ता जग्गा मेरो श्रीमती अष्टमाया शाक्य भन्ने आशामाया शाक्यका नाउको मौजा बालाजु हा.नं. १०६३ को रैकर लगत भिडी दर्ता हुने उक्त जग्गाको लगतवाला निजको मृत्यु भैसकेको हुँदा निजका नाउँबाट मेरा नाउँमा दर्ता नामसारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको द.नं. २०३५७ मिति २०६२।१।२० को धर्मरत्न शाक्यको निवेदन दावी ।

उक्त कित्ता जग्गा आशामाया शाक्य काई लगनका नाउँमा दर्ता बाँकी रही मोठ कायम रही रोक्का नदेखिएको भन्ने मोठ रोक्का भिडी आएको, रमिला शाक्यले पेश गरेको शेषपछिको बकसपत्र लिखत सदरै रहेका पेश भएका लगत भिडी आएको र सक्कलै लगत पेश गरेको रैकर परिणत माग गर्ने मोही श्रीराम महर्जनले उक्त कित्ता जग्गाको साविकदेखिको जग्गाधनी आशामाया शाक्य हुन् र निजको मृत्युपश्चात् रमिला शाक्य जग्गाधनी हुन् र निजका नाउँमा दर्ता गरी दिएमा फरक पर्दैन भनी मञ्जुरी निवेदन समेत भएको र गा.वि.स. कार्यालय मनमैजुबाट जग्गा दर्ताको लागि सिफारिश भैआएको समेतका आधार प्रमाणबाट उक्त मनमैजु ६ कि.नं ४ को २-०-२-० जग्गा रमिला शाक्यका नाउँमा दर्ता दाखिल खारेज हुने ठहर्छ भन्ने मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारको निर्णय ।

आशामाया शाक्य निसन्तान भएकोले निजबाट शेषपछिको बकसपत्र प्राप्त गरेको आशामायाको नाउँको हा.नं. ७५३ को लगतबाट भिड्ने जग्गा भनी विपक्षी रमिला शाक्यले दावी गरेकोमा उक्त लगतको जग्गा २०४९।५।२२ मा आशामायाले दर्ता गरी एकाघरको छोरा नरेश शाक्य साक्षी राखी बिक्री गरी सकेको र उक्त जग्गा दर्ता गर्ने आशामाया र विपक्षीलाई शेषपछिको बकसपत्र पारित गरी दिने आशामायाको नागरिकताको प्रमाण पत्र नम्बर छुट्टाछुट्टै भएको, विपक्षीले दावी गरेको लगतको जग्गा आशामायाले दर्ता गरी बिक्री गरी सकेको स्पष्ट हुँदाहुँदै उक्त दर्ता

भैसकेको लगतबाट पुनः मेरो जग्गा विपक्षीको नाउँमा दर्ता हुने मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भएकोले मालपोत कार्यालयको मिति २०६४।५।२८ को निर्णय बदर गरी सो जग्गा मेरो नाउँमा दर्ता हुने ठहर गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरू मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारको निर्णय फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।२।११ को आदेश ।

सबूद प्रमाण बुझी जग्गा दर्ता गर्ने अधिकारक्षेत्र मालपोत कार्यालयलाई मालपोत ऐनको दफा ३२ ले प्रदान गरेको देखिन्छ । प्रत्यर्थीले उक्त जग्गाको सक्कल लिखत पेश गरेको देखिएको र दुवै पक्षबाट पेश भएको लगत रैकर भएको हुँदा रैकर वा विर्ताको प्रश्न समावेश भएको अवस्था देखिँदैन । दर्ता स्रेस्ता नदेखाई वा भोग नदेखाई वेप्रमाणित रूपमा दावा गर्दैमा हकवेहकमा सुनाउनु नपर्ने भनी नेकाप २०६० नि.नं. ७२२८ पृष्ठ ४६२ मा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भैसकेको देखिँदा उक्त नजीर सिद्धान्त समेतको आधारमा दावीको जग्गा प्रत्यर्थीको नाउँमा दर्ता दाखिल खारेज हुने ठहराएको शुरू मालपोत कार्यालय काठमाडौँ २०६४।६।२८ को निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।७।२६ को फैसला ।

मेरो हा.नं. १०६३ को लगत भिडाई मैले कुनै पनि जग्गा दर्ता गरेको छैन । यदि त्यस्तो जग्गा दर्ता गराएको भए सो कुरा लगतमा जनिएको हुनुपर्ने हो । म पुनरावेदकको मौजा बालाजु हा.नं. १०६३ को फुसाल रोपनी २-८-० को जग्गाबाट विवादित कि.नं. ४ को जग्गा भिड्ने हो वा विपक्षीको बकसपत्र तथा निज आशामाया शाक्य भिक्षुको मिति २०४८।४।१९ को शेषपछिको बकसपत्र तथा निज आशामायाको मौजा टोखा हा.नं. ७५३ को साविक लगतभित्रको खलाबाट भिड्ने हो भन्ने सम्बन्धमा २ नं. अनुसूची ४ नं. जोताहा अस्थायी निस्सा, ७ नं फाँटवारी, साविक लगत, रैकर परिणत विवरणलगायतका प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी शुरू मालपोत कार्यालय काठमाडौँको निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा दोहऱ्याउन निस्सा पाउन वादीको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन ।

यसमा निवेदक धर्मरत्न शाक्यले हा.नं. १०६३ र विपक्षी रमिला शाक्यले हा.नं. ७५३ को आधार देखाई विवादको जग्गामा दावी लिएपछि प्रमाण बुझी इन्साफ गर्नुपर्ने हकवेहकको विषयमा मालपोत कार्यालयले निर्णय गर्न नमिल्नेमा त्यसरी गरेको निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।७।२६ को फैसला अ.वं. १८४ क नं. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि रहनुका साथै नैकाप २०६० नि.नं. ७१८३ को प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम प्रस्तुत दोहोऱ्याई हेर्ने गरी निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१२।१३ गतेको आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रूपमा दर्ता भएको देखिन्छ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो। पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद कँडेलले विवादित जग्गा दर्ता गर्ने आशामाया र विपक्षीलाई शेषपछिको बकसपत्र गरिदिने आशामाया छुट्टाछुट्टै व्यक्ति भएको र निजहरूको नागरिकता प्रमाणपत्रको नम्बर नै छुट्टाछुट्टै छ। वादीले दावी गरेको जग्गा हा.नं. ७५३ बाट भिड्ने जग्गा होइन। हा.नं. १०६३ बाट भिड्ने जग्गा हो। सो विपक्षीको नाउँमा दर्ता हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी गरी वादी दावीअनुसार हनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसैगरी विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता श्री धीर्जराज पोखरेलले दावीको जग्गा आशामाया शाक्यको नाउँको लगत भिडेको जग्गा हो। निजबाट रमिला शाक्यले शेषपछिको बकसपत्र पाएको लिखत हालसम्म कायम रहेको, रैकर परिणत माग गर्ने मोही श्रीराम महर्जनले विवादित जग्गाको साविक जग्गाधनी आशामाया शाक्य हुन र हाल रमिला शाक्य भएकोले निजकै नाममा उक्त जग्गा दर्ता गरी दिए फरक पर्दैन भनी मञ्जुरी निवेदन समेत दिएको हुँदा रमिला शाक्यका नाउँमा विवादको जग्गा दर्ता हुने ठहराई भएको मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन

अदालत पाटनको फैसला कानूनसम्मत भएकोले सदर हनुपर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्तबमोजिम दुवै पक्षका विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकीर समेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरा नाउँमा शेषपछिको बकसपत्रबाट प्राप्त भएको का.जि. मनमैजु गा.वि.स. वडा नं ६ कि.नं. ४ को क्षेत्रफल २-०-२-० जग्गा दाखिल खारेज दर्ता नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादीको निवेदन दावी रहेकोमा शुरू मालपोत कार्यालय, काठमाडौँले दावीको जग्गा निवेदिका वादीको नाउँमा दर्ता दाखिल खारेज हुने ठहराई गरेको फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन पर्दा सो अदालतले शुरू निर्णय सदर गरे उपर चित्त नबुझी प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा निवेदन पारी हक वेहकको प्रश्नमा मालपोत कार्यालयले निर्णय गरेकोमा सोलाई नै सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णय त्रुटिपूर्ण भनी निस्सा प्रदान भै निर्णयार्थ पेश भएको देखिन्छ। निस्सा प्रदान गरिएको उपरोक्त स्थितिमा मालपोत कार्यालयको क्षेत्राधिकार के कति हो, प्रस्तुत मुद्दामा हक वेहकको प्रश्न उपस्थित भएको छ छैन र प्रमाणको मूल्याङ्कन मालपोत कार्यालयबाट भएको हो होइन भन्ने प्रारम्भिक प्रश्नहरूको नै विवेचना आवश्यक छ।

३. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ६ र ७ ले जग्गा दर्ता गर्ने, जग्गा दर्ता कित्ताव खडा गर्ने, जग्गाको लगत खडा गर्ने, नापीअनुरूप सेस्ता कायम गर्ने, छूट जग्गा दर्ता गर्ने तथा सोही ऐनको दफा ८ ले रजिष्ट्रेशन, नामसारी, दाखिल खारेज र लगत कट्टा गर्ने समेतका अधिकार मालपोत कार्यालयलाई प्रदान गरेको छ। यी कानूनी अख्तियारीभित्र प्रस्तुत विवादको जग्गा दर्ता गर्ने अख्तियारी मालपोत कार्यालयलाई भएकोमा विवाद छैन। जग्गा दर्ता गर्ने अधिकारभित्र जग्गा दर्ता नगर्ने अख्तियारी पनि अन्तरभूत हुन्छ। यसका लागि मालपोत ऐन, २०३४ को संशोधित दफा ७(२) ले साविक दर्ता, तिरो र भोग समेत आवश्यक छानबीन गर्ने अधिकार पनि मालपोत कार्यालयमा अन्तरनिहीत रहेको छ।

केवल एक पक्षले जग्गा दर्ता गरिपाउन माग गरेको अवस्थामा पनि साविक दर्ता, तिरो र भोगका आधारमा मागकर्ताका नाममा जग्गादर्ता गर्ने वा नगर्ने अधिकार मालपोत कार्यालयलाई दिएको छ। विना आधार र प्रमाण साविक दर्ता, तिरो र भोग निकाय हुन नसक्ने हुँदा प्रमाणहरू संकलन गर्न मालपोत कार्यालयले पाउँदै पाउँदैन भन्नु कानूनसंगत हुँदैन।

४. एकभन्दा बढी पक्षले एउटै जग्गा दर्ताको माग गरेको अवस्थामा त्यो विवाद हेरी निर्णय गर्ने अख्तियारी मालपोत कार्यालयलाई छ, वा यस्तो निर्णय गर्ने अधिकार मालपोत कार्यालयलाई छैन भन्ने यस मुद्दाको विचार गरिनुपर्ने अर्को अहम् प्रश्न हो। एकभन्दा बढी व्यक्तिले कुनै जग्गाको दर्ता माग गर्ने वित्तिकै मालपोत कार्यालयले विवादमा प्रवेश गर्न मिल्दैन र अदालतमा निर्णयार्थ पठाउनु पर्छ भन्ने तर्क मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२), ८, २४, २९क र ३२ का परिप्रेक्ष्यमा अनुचित छ। खासगरी दफा ३२ ले स्पष्ट शब्दमा “यस ऐन अनुसारको कामकारवाई गर्दा वयान लिने, पक्ष भिकाउने, प्रमाण बुझ्ने, कागजपत्र दाखिल गराउने सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयको प्रमुखलाई प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम अदालतलाई भएसरहको अधिकार हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ। मालपोत कार्यालयलाई मालपोत ऐनले अर्द्धन्यायिक स्वरूप प्रदान गरेको छ। अर्द्धन्यायिक निकायले कानूनद्वारा सुनिश्चित गरिएका न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्न सक्छन्। यसै प्रयोजनका लागि उक्त दफा ३२ को प्रबन्ध विधायिकाले गरेको हो।

५. कुनै पक्षले दर्ता माग गरेको जग्गामा अर्को पक्षले पनि दर्ता दावी गर्दैमा स्वतः हक वेहकको प्रश्न उठेको मान्न मिल्दैन। दुई पक्षले दुई अलग पोता रसीद स्रोतका रूपमा देखाई एउटै जग्गा दर्ता माग गरे भन्दैमा हक वेहकको प्रश्न उपस्थित भएको मान्न मिल्दैन। प्रमाणको मूल्याङ्कन विशुद्ध प्राविधिक कुरा हो। त्यसैले प्रमाण मूल्याङ्कनको कार्य अख्तियारप्राप्त कानूनविद्बाट हुनुपर्दछ र यसका लागि अदालत उपयुक्त निकाय हो। अर्द्धन्यायिक निकायमा निर्णायक हैसियतमा कानूनविद् नै रहनु पर्ने आवश्यकता हुँदैन। विवादमा दावीकर्ताहरूबाट सरसर्ती हेर्दा समेत समान स्तरका प्रमाण प्रस्तुत भएको र तिनलाई परीक्षण तथा मूल्याङ्कनद्वारा परख गर्नुपर्ने अवस्थामा अर्द्धन्यायिक

निकायका रूपमा रहेको मालपोत कार्यालयको अधिकारक्षेत्र समाप्त हुन्छ। तर, प्रमाणको अवलोकनबाट नै कुनै पक्षको दावी अरघेलो र निरर्थक देखिन्छ भने मालपोत कार्यालयले निर्णय गर्न मिल्दैन भन्नु कानूनसंगत हुँदैन। कुनै दावी केवल दावीका लागि मात्र भएको र कसैलाई दुःख दिने मात्र मनसायले प्रेरित भएको देखिएमा मालपोत कार्यालयले कसैको नाममा जग्गा दर्ता गरिदिने निर्णय गर्न सक्दछ। पछि त्यो निर्णय अदालतको न्यायिक परीक्षणको विषय बन्ने नै भएबाट अर्द्धन्यायिक निकायलाई कानूनले नै प्रदान गरेको अधिकार प्रतिसंहरित गर्न मिल्दैन।

६. तीन पक्षले सोही जग्गा आ-आफ्नो नाममा दर्ता माग गरेको प्रस्तुत विवादमा नापीकै अवस्थामा फिल्डबुकमा मोही र जग्गाधनीको नाम जनिएको छ। जग्गाधनीका रूपमा आशामाया शाक्य का.जि. लगनका नाममा मोठ नै खडा भएको छ। जग्गासँगै टासिएर रहने मोहीले सो जग्गालाई विर्ता भन्दै रैकरमा परिणत दर्ता गरिपाउन शुरू दावी गरी निवेदन दिए तापनि पछि यो जग्गा बाँकी दुईमध्ये एक पक्षको हो भनी दावी छाडिदिएको छ। फिल्डबुकमा जग्गाधनी लेखाइएकी व्यक्तिबाटै बकसपत्र पाएको भन्ने एउटा पक्ष छ भने अर्को पक्षले सो फिल्डबुकमा जग्गाधनीको नामसँगै गांसिन दुई पूर्ण पृथक नामको फलाना भन्ने फलाना भनी वडा समितिले सिफारिश बनाएको छ। यसरी आफ्नो हितमा सिफारिश बनाउने व्यक्ति वडा अध्यक्ष रहेको जिकीर खण्डित हुन सकेको छैन। पोता रसीद आफैमा नापी पछिका कुनै कित्ताको प्रत्यक्ष रूपमा परिचयात्मक आधार बन्न सक्ने स्थिति प्राय हुँदैन। कुन पोता रसीद कुन जग्गासँग सम्बन्धित छ भन्ने कुरा भोगचलन बिक्री व्यवहार र स्वाभाविकताका आधारमा मात्र निकाय हुन सक्ने कुरा हो।

७. यस अवस्थामा सरसर्ती अवलोकनबाटै देखिएको स्पष्ट रेखाचित्रका आधारमा मालपोत कार्यालयले निकालेको निष्कर्षलाई समर्थन गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णयमा कानूनी त्रुटि औल्याई यस अदालतले पुनरावेदनको निस्सा दिँदा लिएका आधारसँग सहमत हुन सकिएन। निस्सा आदेशमा उल्लिखित नेकाप २०६०, नि.नं. ७९८३, पृष्ठ १५५ को नजीर मालपोत कार्यालयले जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को अधिकार प्रयोग गरी कुनै पक्षको प्रमाण बलियो भन्दै

निजका नाममा अस्थायी दर्ता गरिदिएको विरुद्ध परेको पुनरावेदन खारेज गर्न मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने कानूनी प्रश्नसँग सम्बन्धित छ। उक्त नजीरमा प्रमाणको अवलोकन मात्र गरी निष्कर्ष निकाल्ने अवस्था नभई मूल्याङ्कन नै गरी कसको हक पुग्ने हो भनी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था रहेको थियो। प्रस्तुत विवादको तथ्यसँग मेल नखाने उक्त नजीरको आधारमा पुनरावेदन अदालतको प्रस्तुत निर्णयलाई त्रुटिपूर्ण मान्न सकिने।

८. मालपोत कार्यालयले प्रमाण अवलोकन गर्न पनि नपाउने अर्थ गर्ने हो भन्ने मालपोत ऐन, २०३४ का दफा ६, ७, ८, २४ र ३२ समेत निष्प्रयोजित हुन पुग्दछन् र खासगरी दफा ३२ ले प्रमाण बुझ्ने र कागजपत्र दाखिल गराउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरह अधिकार हुनेछ भन्ने विधिकर्ताको प्रबन्ध शून्यमा परिणत हुन पुग्ने छ। मालपोत कार्यालयले प्रमाण अवलोकन समेत गर्न नपाउने हो भने प्रमाण बुझ्नुको कुनै तात्पर्य नै हुँदैन। कानूनले कुनै निकायलाई कुनै कार्य गर्न दिन्छ, भने त्यो कार्य निष्प्रयोजित हुने गरी व्याख्या हुन सक्दैन। यस कसीमा प्रस्तुत विवादको विश्लेषण गर्नु पर्दछ।

९. उपरोक्त परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा महानगरपालिकाको मिति २०६२।१।२९ को नाता प्रमाणित पत्रबाट अष्टमाया शाक्यका पति प्रतिवादी धर्मरत्न शाक्य भनी लेखिएको पाइन्छ। विवादित जग्गा आफ्नो हो भनी सोही प्रमाणको आधारमा प्रतिवादीले जग्गा दर्ताको निवेदन मालपोत कार्यालयमा दिएको देखिन्छ। सोही नाता प्रमाणपत्रबाट देखिएका यी प्रतिवादीका छोरा धर्मराज शाक्य स्वयम काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २१ को वडा अध्यक्ष रहेका बखत अष्टमाया शाक्य र आशामाया शाक्य भन्ने दुवै नामका व्यक्ति एकै हो भनी मिति २०६२।१।२९ मा सिफारिश गरिदिएको पाइन्छ। विवादको काठमाडौं मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. ६ कि.नं. ४ को क्षेत्रफल २-०-२-० जग्गा आशामाया शाक्य भन्ने अष्टमाया शाक्यका नाउँबाट धर्मरत्न शाक्यका नाउँमा दर्ता गरी धनी पूर्जा दिनु भनी मिति २०६२।१।२९ मा मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारमा यस मुद्दाका प्रतिवादी धर्मरत्न शाक्यका छोरा धर्मराज शाक्यले वडा अध्यक्षका हैसियतले सिफारिश गरिदिएको भन्ने कथनको निजबाट खण्डन भएको अवस्था मिसिलबाट देखिँदैन। एउटै व्यक्तिका बोलाउने र आधिकारिक दुई नाम हुन सक्दछन्। यसैगरी पूरा र साँक्षिप्त नाम पनि हुन सक्दछन्। तर

आशामाया शाक्य भन्ने अष्टमाया शाक्य एकै व्यक्ति भएको भनी मिति २०६२।१।२९ मा वडा कार्यालयबाट सिफारिश बनाई मिति २०६२।१।२० मा आशामाया शाक्यको नाउँमा नापी तथा मोठ कायम भएको जग्गामा प्रतिवादीबाट दावी गरिएको छ। कतिपय कुरा पक्षहरूका व्यवहारबाटै संदिग्ध र अविश्वसनीय देखिन्छ। प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादी जिकीर यस्तै कृतिम र संदिग्ध देखिन्छ।

१०. वादी रमिला शाक्यलाई मिति २०४८।४।१९ मा आशामाया शाक्यले शेषपछिको बकसपत्रको लिखत गरिदिएको पाइन्छ। सोही मितिमा मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट लिखत पास भएको देखिन्छ। शुरू मालपोत कार्यालयबाट सर्जमीन हुँदा समेत विवादित जग्गाका साँध संघियारहरूले दावीको जग्गा आशामाया शाक्यका नाउँमा नाप नक्सा भएको हो भनी उल्लेख गरी सोहीअनुसारको सिफारिश भई मिसिल सामेल रहेको पाइन्छ।

११. विवादित जग्गाका मोही श्रीराम महर्जनले मिति २०६४।१।२४ मा मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारमा दिएको निवेदनको मूल व्यहोरा हेर्दा, "मैले रैकर परिणत जग्गा दर्ता माग गरी आए तापनि उक्त जग्गा वास्तविक जग्गाधनी आशामाया शाक्य भिक्षुणीकै पालामा निजले रैकर परिणत गरिसकेको जग्गा भएकोले मैले पेश गरेको निवेदनलाई निष्क्रिय बनाई उल्लिखित जग्गाको वास्तविक जग्गाधनी आशामाया शाक्य भिक्षुणीले रमिला शाक्यलाई पारित गरिदिएको शेषपछिको बकसपत्रको लिखतको आधारमा जग्गाधनी आशामाया शाक्य भिक्षुणीको नाउँमा दर्ता कायम रहेको टोखा मौजा हा.नं. ७३ बाट भिडी दर्ता नामसारी हुने जग्गा भएकोले रमिला शाक्यको नाउँमा उल्लिखित जग्गा दर्ता नामसारी गरी जग्गाधनी पूर्जा दिएमा कुनै फरक पर्दैन" भनी मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारमा निवेदन दिएको पाइन्छ। यो जग्गाको मोही श्रीराम महर्जन भएकोमा कुनै विवाद छैन। निजको यो कथनले विशेष प्रामाणिक बल राख्दछ। मोहीको कथन मिसिल संलग्न प्रमाण प्रतिकूल भए सन्दिग्ध हुन सक्दथ्यो र यो एक मात्र निर्णायक प्रमाण हुन सक्दैनथ्यो। तर, अन्य प्रमाणबाट समेत समर्थित भएमा यस्ता जग्गासँग पहिलेदेखि नै मोहीका रूपमा आवद्ध व्यक्तिको कथनले प्रमाणहरूको समूहमा विशिष्ट महत्व राख्दछ। जग्गाधनी चिन्न र चिनाउन सो जग्गा जोती आएको मोहीका कथनमा दुराशय प्रमाणित नभएमा अन्य व्यक्तिको कथनभन्दा बढी भरपर्दो हुन्छ।

१२. कसैले विना आधार शून्यको स्थितिमा जग्गा आफ्नो हो भनी निवेदन दिँदा हकबेहकको प्रश्न उपस्थित भएको मान्न मिल्दैन । जग्गा आफ्नो हो भन्नेले सोसँग सम्बन्धित प्रमाण कागजातहरू पनि जग्गा दर्ताको निवेदन साथै समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ । सरसर्ती अवलोकनबाटै देखिने असम्बन्धित र आधारहीन कुराकै आधारमा हकबेहकको प्रश्न उपस्थित हुँदैन । विवादित जग्गा मौजा बालाजु हा.नं. १०६३ को लगतसँग भिड्ने जग्गा हो र उक्त जग्गाको जग्गाधनी आशामाया भन्ने अष्टमाया शाक्यको हो भनी यी पुनरावेदक धर्मरत्न शाक्यले विवादित जग्गा दर्ता नामसारीका लागि मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारमा निवेदन परेको देखिन्छ । तर प्रमाणहरूको सरसर्ती अवलोकन कै आधारमा सो दावी निरर्थक देखिँदा प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने चरणमा प्रवेश गरी हकबेहकमा बोल्नु पर्ने आवश्यकता नै देखिँदैन ।

१३. तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार कारण र प्रमाणबाट दावीको का.जि मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. ६ कि.नं. ४ को क्षे.फ.२-०-२-० जग्गा प्रत्यर्थी रमिला शाक्यको नाउमा दाखेल खारेज नामसारी दर्ता हुने ठहराएको शुरू मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६४।६।२८ को निर्णय सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।७।२६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुभाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६७ साल चैत गते ८ रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- परशुराम भट्टराई

निर्णय नं. ८६२६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
संवत् २०६४ सालको CR -- ०६४४
फैसला मिति: २०६७।१।३०।२
मुद्दा: कालोबजार केही सामाजिक अपराध ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भापाको
पत्र जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिजका मुख्य
सञ्चालक जिल्ला भापा भद्रपुर न.पा. ४
बस्ने सुरेशकुमार मित्तल

शुरु निर्णय गर्ने:-

प्र.जि.अ.श्री भोलाप्रसाद शिवाकोटी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री एकराज आचार्य

मा.न्या. श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

- मुद्दा दर्ता गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा स्वीकृति लिने कार्यविधि नतोकेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यविधि जिल्ला सरकारी वकीलबाट नै निर्धारण र कार्यान्वयन हुने मान्नुपर्ने ।
- मुद्दा दायर गर्न स्वीकृति दिने अधिकारी र मुद्दा चलाउन निर्णय गर्ने अधिकारी एकै व्यक्ति वा कार्यालयलाई तोकिएको अवस्थामा तथा दुबै कार्यको परिणाम एकै हुने देखिएकाले आफैले आफैसँग स्वीकृति लिनु पर्छ भन्न नमिल्ने ।
- मुद्दा चलाउने निर्णय गर्दाको निर्णयमा मुद्दा दायर गर्ने स्वीकृति अप्रत्यक्ष रूपमा निहीत (Indirectly Implied) रहेकाले मुद्दा दायर गर्न स्वीकृति दिने अधिकारी र मुद्दा चलाउन निर्णय गर्ने अधिकारी एकै व्यक्ति रहेको र मुद्दा चलाउन स्वीकृति दिने अधिकारीबाट नै मुद्दा दायर भएको अवस्थामा कालो बजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४(१) बमोजिम स्वीकृति नलिएको आधारमा मात्र अभियोग खारेज गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

वादी पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान उपन्यायधिवक्ता
खेमराज ज्ञवाली

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री
विश्वप्रकाश सिग्देल, श्री रुद्रप्रसाद पाखरेल,
श्री हरेकृष्ण कायस्थ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा ६, ९, १४(१), १५(१), २०
फैसला

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अनुसार यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

मिति २०६२।४।२५ गते भूपा चन्द्रगढीस्थित मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. बाट उत्पादन भएको पशुपति दि सुपर विल्डर ब्राण्डको NS चिन्ह प्राप्त सिमेन्ट मिति २०६२।३।१ गतेमा उद्योगबाट भरिएको उद्योगले सिलाई गरेको बोरा लिई मिति २०६२।३।५ गतेमा उद्योगको प्रतिनिधिको रोहबरमा शिलबन्द गरी नमूना परीक्षण गर्न गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, बालाजु काठमाडौं पठाइएकोमा उक्त सिमेन्ट परीक्षण गर्दा गुणस्तरयुक्त नभएको भनी परीक्षण नतिजा प्राप्त भएकोले उक्त उद्योगले कम गुणस्तरको सिमेन्ट उत्पादन गरी गुणस्तरिय सिमेन्ट हो भनी विक्री वितरण समेत गरेको पाइएकोले उक्त उद्योगलाई कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐनअन्तर्गत कारवाहीका लागि पेश गरेको छु भन्ने निरीक्षण अधिकृत रामबहादुर कुरुम्वाङ्गको प्रतिवेदन।

मिति २०६२।३।६ च.नं. ९३६ को पत्रबाट गुणस्तर तथा नाप तौल विभाग, बालाजु, काठमाडौंलाई शिलबन्दी भएको भाँडो संख्या २ सिमेन्ट १०/१० के.जी. सांकेतिक संख्या ३९९, ३७७ प्लाष्टिकको भाँडोमा प्याकिङ्ग गरिएको मिति २०६२।३।१ गते नमूना लिएको वस्तुको गुणस्तर परीक्षण गराउन घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, भद्रपुरका निरीक्षण अधिकृत रामबहादुर कुरुम्वाङ्गको पत्र।

मिति २०६२।३।५ गते भूपा जिल्ला बजार अनुगमन टोलीले मिति २०६२।३।१ गते गुणस्तर परीक्षणको लागि महाशक्ति आयरन स्टोर भद्रपुरबाट गुणस्तर परीक्षणको लागि पशुपति ब्राण्डको मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि.द्वारा उत्पादित ५० के.जी. को बोरामा भएको शिलबन्दी अवस्थामा सिमेन्टको बोरा खोली संकेत नं. ३७७ कोड गरी प्लाष्टिकको

भाँडामा २ इकाई शिलबन्दी नमूना तयार गरिएको र मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. को उद्योग परिसरभित्र कोड गरी पशुपति ब्राण्डको सिमेन्ट २ प्रति शिलबन्दी नमूना तयार गरिएको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयको परिसरमा अनुगमन टोलीले लिई १/१ प्रति मित्तल सिमेन्ट उद्योग प्रा.लि. लाई शिलबन्दी नमूना बुझाएको मुचुल्का।

मिति २०६२।३।१ गतेमा संयुक्त बजार अनुगमन टोलीद्वारा पशुपति ब्राण्डको मित्तल सिमेन्ट उद्योग प्रा.लि.द्वारा उत्पादित सिमेन्टको गुणस्तर परीक्षणको लागि देहायका व्यक्तिहरूको रोहबरमा भद्रपुर नगरपालिका वडा नं. ९ स्थित महाशक्ति आयरन स्टोरबाट ५० के.जी तौल उल्लेख भएको उत्पादन मिति व्याज नं. उल्लेख नभएको १ बोरा सिमेन्ट संकेत नं. ३७७ कोड गरी नमूना लिएको मुचुल्का।

मिति २०६२।३।१ गतेमा संयुक्त बजार अनुगमन टोलीद्वारा पशुपति ब्राण्डको सिमेन्टको गुणस्तर परीक्षण गर्नको लागि भूपा जिल्ला चन्द्रगढी गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. को उद्योग परिसरभित्रको गोदामबाट ५० के.जी. तौल उल्लेख भएको उत्पादन मिति व्याज नं. उल्लेख नभएको १ बोरा सिमेन्ट संकेत नं. ३९९ को नमूना लिएको मुचुल्का।

मिति २०६२।३।१ गते यस प्रा.लि. को सिमेन्ट कारखानबाट २००० बोरा सिमेन्ट उत्पादन भएको, उक्त सिमेन्ट सम्पूर्ण विक्री वितरण भईसकेको मूल्यबापत मू.अ.कर र अन्त शुल्क बाहेक रु.५,८०,०००।- कम्पनीले प्राप्त गरेको भूपा जिल्ला बजार अनुगमन समितिले भद्रपुर ९ स्थित महाशक्ति आयरन स्टोरबाट बरामद गरेको अनुगमन टोलीले परीक्षणका लागि लगेको सिमेन्ट २०६२।२।२ गतेमा उत्पादित एवं सोही ब्याच लटको हो भनी मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. ले खुलाई पठाइएको पत्र।

नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागबाट संकेत नं. ३९९ र ३७७ सिमेन्ट नेपाल गुणस्तर नेगण ४९अनुरूप नभएको भनी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयलाई च.नं. १३८ मिति २०६२।४।२४ गतेको पत्रबाट जानकारी गराएको पत्र।

मित्तल सिमेन्ट उद्योगले उत्पादन गरेको सिमेन्ट प्रयोग गरिसकेका छौं। उक्त उद्योगका प्रो.

सुरेश मित्तलले कमसल सिमेन्ट बनाई बिक्री गरे जस्तो लाग्दैन । निजले कालोबजार तथा केही सामाजिक अपराधको कसूर गरेकोमा विश्वास छैन भन्ने समेत व्यहोराको रोशन के.सी. लगायतका बस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूको एकै मिलानको मिति २०६२।४।२३ गतेको बस्तुस्थिति मुचुल्का ।

म मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. को प्रोडक्शन मेनेजरको कामको जिम्मेवारी लिएको र सो उद्योगको ल्याब टेक्निशियन समेत हुँ । सो उद्योगबाट उत्पादित पशुपति “दि सुपर बिल्डर सिमेन्ट” ले करीव पाँच वर्ष अगाडि नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागबाट NS गुणस्तर चिन्ह प्राप्त गरी उत्पादन तथा बिक्री वितरण हुँदै आइरहेको छ । सो मापदण्ड अनुसारकै उत्पादन भइरहेको छ । कम गुणस्तर उत्पादन भएको छैन भनी अनुसन्धान अधिकृत प्र.नि. नारायणसिंह ठकुरीसमक्ष भारत यु.पि. बनारस जिल्ला गोविन्दपुर बस्ने मित्तल सिमेन्टका प्रोडक्शन मेनेजर सुनीलकुमार सिंहले गरेको बयान ।

रामबहादुर कुरुम्बाङ्गको प्रतिवेदन पेश भएको र उक्त प्रतिवेदन हेर्दा मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. चन्द्रगढीले न्यून गुणस्तरको सिमेन्टलाई दि सुपर बिल्डर ब्राण्डको NS चिन्ह लगाई उच्च गुणस्तरको सिमेन्ट हो भनी सर्वसाधारण ग्राहकवर्गलाई भुक्त्याई बिक्री वितरण गरेको पाइएकोले उक्त उद्योगका डाइरेक्टर सञ्चालकउपर कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ अनुसारको कसूरमा मुद्दा अनुसन्धान गर्न प्राप्त प्रतिवेदन र कागजात पठाई दिनु भन्ने मिति २०६२।४।२५ गतेको प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेश ।

भापा चन्द्रगढी ३ स्थित मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. ले उत्पादन गरेको पशुपति दि सुपर बिल्डर ब्राण्डको सिमेन्ट प्रयोगशालाको परीक्षणबाट गुणस्तरयुक्त नभएको भनी नेपाल गुणस्तर तथा नाप तौल विभाग, बालाजुबाट नतिजा प्राप्त भएको हुँदा उक्त उद्योगले पशुपति दि सुपर बिल्डर ब्राण्डको NS चिन्ह प्राप्त सिमेन्ट उत्पादन हुँदा गुणस्तरहिन सिमेन्ट उत्पादन गरेको परीक्षणबाट जानकारी हुन आएको र उद्योगबाट अन्य ब्राण्डका सिमेन्ट (पशुपति, प्रिमियम गोल्ड, दुर्गा, सूर्य) उत्पादन गर्न सक्ने भएकोले उद्योग सञ्चालन गर्न दिन उपयुक्त नदेखिएको हुँदा हाललाई

उक्त उद्योग बन्द गर्नुपर्ने देखिएकोले उक्त उद्योगको प्लाण्ट खुल्ला ठाउँ भई बन्द गर्न कठिनाई भएको हुँदा सो उद्योग बन्द गर्न विद्युत आपूर्ति बन्द गर्न नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई पत्र पठाउने, अर्को आदेश नभएसम्म विद्युत र टेलिफोनको लाइन काटिदिने भन्ने २०६२।४।२६ गतेको भापा जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेश ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भद्रपुर भापाबाट मिति २०६२।४।२७ गते नेपाल टेलिकम र नेपाल विद्युत प्राधिकरण भद्रपुरलाई टेलिफोन लाइन र विद्युत लाइन काटिदिन भनी लेखेको पत्र ।

मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. चन्द्रगढीबाट उत्पादित दि पशुपति प्रिमियम सिमेन्ट ब्राण्डको सिमेन्ट तपाईका पसलमा छ भनी जानकारी प्राप्त भएअनुसार तपाईको पाथिभरा इलेक्ट्रीकल्स पसलमा रहेको एकसय तीन बोरा सिमेन्ट मौज्दात रहेको देखिएकोले अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि यथास्थितिमा राख्ने भनी मिति २०६२।४।२७ गते गरेको मुचुल्का ।

नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, बालाजु, काठमाडौंले मिति २०६२।४।३० गते मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. भद्रपुर-४ परीक्षणको सम्बन्धमा त्यहाँको मिति २०६२।४।२८ गतेको पत्रबाट त्यहाँको उत्पादन पशुपति गोल्डको सिमेन्ट परीक्षणका लागि अनुरोध गरिएको सन्दर्भमा यसपूर्व भापा जिल्ला अनुगमन समितिमार्फत प्राप्त हुन आएको त्यहाँको नमूना गुणस्तरहीन भएकोले जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट कारवाही प्रक्रिया शुरु गरिएको बुझिएकोले अब उप्रान्त कारवाही अन्तिम किनारा नलागेसम्म नमूना सोही अनुगमन समितिमार्फत् मात्र उपलब्ध गराउनु हुन भनी लेखेको पत्र ।

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी सुरेश मित्तल भन्ने सुरेशकुमार अग्रवालले हाम्रो उद्योगबाट गुणस्तरहिन कुनै सिमेन्ट उत्पादन तथा बिक्रीवितरण समेत हालसम्म गरेको छैन । कमसललाई असल भनी कुनै सिमेन्ट बिक्री वितरण गरिएको छैन । परीक्षण गरेर गुणस्तर सुनिश्चित गरेरमात्र सिमेन्ट बिक्री वितरण गर्ने गरेको छ । परीक्षण नतिजा विवादास्पद छ, पुनः परीक्षण गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६२।५।१९ गते गरेको बयान ।

भापा चन्द्रगढी ३ स्थित मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. बाट उत्पादन भएको पशुपति दि सुपर बिल्डर

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, मदी

ब्राण्डको NS चिन्ह प्राप्त सिमेन्ट मिति २०६२।३।१ गतेमा उद्योगबाट भरिएको, उद्योगले सिलाई गरेको बोरा लिई मिति २०६२।३।१ गतेमा उद्योगको प्रतिनिधिको रोहबरमा शिलबन्दी गरी नमूना परीक्षण गर्न गुणस्तर तथा नापतौल विभाग बालाजुमा पठाइएकोमा उक्त सिमेन्ट परीक्षण गर्दा गुणस्तरयुक्त नभएको भनी परीक्षण नतिजा प्राप्त भएकोले उक्त उद्योगले कम गुणस्तरको सिमेन्ट उत्पादन गरी गुणस्तरीय सिमेन्ट हो भनी बिक्री वितरणसमेत गरेको पाईएकोले उक्त उद्योगलाई कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा ६ अन्तर्गत कारवाहीको लागि निरीक्षण अधिकृत रामबहादुर कुरुम्बाङ्गले प्रतिवेदन पेश गरेपछि जिल्ला प्रशासन कार्यालय भापाबाट भापा चन्द्रगढी ३ स्थित मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिजले पशुपति दि सुपर बिल्डर नामक सिमेन्ट उत्पादन गर्दै आएकोमा उक्त उद्योगले सो नामको सिमेन्ट NS चिन्ह प्राप्त सिमेन्ट हो भनी बिक्री वितरण गर्दै आएकोमा सो सिमेन्ट परीक्षण गर्न नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग काठमाडौंमा पठाइएकोमा सो विभागबाट उक्त नामको सिमेन्ट गुणस्तरयुक्त नभएको भनी नतिजा प्राप्त भएकोले सो उद्योगले असल सामान हो भनी कमसल माल ल्याई बिक्री वितरण गरेको प्रतिवेदन प्राप्त भएकोले उक्त उद्योगको मुख्य सञ्चालक सुरेशकुमार अग्रवाल मित्तलउपर कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, अन्तर्गत मुद्दाको अनुसन्धान गर्न अनुरोध छ भन्ने व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालयको च.नं. ६१८ मिति २०६२।४।२५ गतेको पत्र जिल्ला प्रहरी कार्यालय भापामा पठाई प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको हो। परीक्षणको लागि पठाइएको संकेत ३९९, ३७७ सिमेन्ट गुणस्तरअनुरूप नभएको भन्ने व्यहोराको नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागको परीक्षण नतिजाबाट खुल्न आएको छ तापनि प्रतिवादीले उक्त सिमेन्ट गुणस्तरहीन नभएको भनी बयान गरे तापनि प्रतिवादी सुरेशकुमार मित्तलले कमसल सिमेन्टलाई असल सिमेन्ट हो भनी भुक्त्याई मूल्य रु.६,६७,२६०।- बराबरको सिमेन्ट बिक्री वितरण गरी कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ अन्तर्गतको कसूर अपराध गरेको प्रमाणित भएकोले प्रतिवादी सुरेशकुमार मित्तललाई कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध सजाय ऐन, २०३२ को दफा ६

को कसूर अपराधमा ऐ. ऐनको दफा ६ अनुसार सजाय गरिपाऊँ भन्ने मिति २०६२।५।१ को अभियोगपत्र।

प्रतिवादी सुरेशकुमार अग्रवालले अभियोग कसूरमा इन्कारी रही प्राविधिक त्रुटिका कारण परीक्षण नतिजा त्यस्तो देखिएको हो। उत्पादन भएको केही समयपश्चात् सिमेन्टको गुणस्तरमा कमी आउनु स्वभाविक हुन्छ। मैले उत्पादन तथा बिक्री वितरण गरेको सिमेन्ट गुणस्तरयुक्त भएको र आफूले आफ्नो उद्योगको प्राविधिकबाट गुणस्तर जाँच गरेर मात्र बिक्री वितरण गर्ने गरेको छु। परीक्षण नतिजा विवादास्पद छ। पुनः परीक्षण गरिएमा स्पष्ट हुनेछ भन्ने समेतको प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष गरेको मिति २०६२।५।१ को बयान।

अभियोगमा दावी गरिएको सिमेन्ट उद्योगमा परीक्षण गरी नेगुण अनुसारको भएपछि मात्र बजारमा पठाइने गरिन्छ। यस उद्योगले भारतका प्रतिष्ठित उद्योगबाट उत्पादित कच्चा पदार्थ प्रयोग गर्ने हुँदा कमसल सिमेन्ट उत्पादन हुँदैन। उद्योगबाट उत्पादित हरेक लटको सिमेन्टको परीक्षण गरिने र नेगुण अनुसारको भएमा मात्र बजारमा पठाइने र कमसलको उत्पादन, बिक्री वितरण गर्ने गरिएको छैन। नापतौल तथा गुणस्तर विभागबाट नमूना परीक्षण गर्दा प्राविधिक त्रुटि भएको हुन सक्छ भन्ने समेत व्यहोराको उद्योगका केमिष्ट सुनिलकुमार सिंहले जिल्ला प्रशासन कार्यालय भापामा गरेको बकपत्र।

मिति २०६२।५।२५ मा मित्तल सिमेन्ट उद्योगले उत्पादन गरेको पशुपति दि सुपर बिल्डर (O.P.C) र पशुपति प्रिमियम गोल्ड (P.P.C.) सिमेन्टको नमूना परीक्षण गर्न पठाएकोमा नापतौल तथा गुणस्तर विभागको च.नं. ३१७८ र २८० को पत्रबाट उक्त नमूनाअनुसारको सिमेन्ट गुणस्तरयुक्त भएको जानकारी प्राप्त भएको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय भापालाई घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय भापाले मिति २०६२।५।३० मा लेखेको पत्र।

आदेशानुसार वादी प्रतिवादी दुबै पक्षका साक्षीको बकपत्र भई मिसिल संलग्न रहको।

आदेशानुसार शुनिलकुमार सिंह प्रतिवादीका साक्षी देवेन्द्र आचार्य, छत्रप्रसाद अधिकारी, बस्तुस्थितिका मानिस सुरज निरौला, प्रतिवेदक रामबहादुर कुरुम्बाङ्ग समेतको बकपत्र भई मिसिल संलग्न रहेको। अनुगमन

टोलीका सदस्य सचिव तथा निरीक्षक अधिकृत रामबहादुर कुरुम्बाङ्गले आफ्नो बकपत्रमा स्पष्टसँग नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग गुणस्तर परीक्षण गर्ने एक आधिकारिक निकाय भएको र सो निकायबाट कानूनी रीत पुऱ्याई गरिएको परीक्षणलाई शंका उठाई रहनु पर्ने आधार कारण छैन एकपटक आधिकारिक निकायबाट गरिएको परीक्षणमा शंका उठाई बारम्बार परीक्षण गर्नु हुँदैन, उक्त ब्राण्डको सिमेन्ट परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भए भै गुणस्तरहीन रहेको छ भनी बकपत्र गरेको र नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागको गुणस्तरयुक्त नभएको भन्ने च.नं. १३८ मिति २०६२।४।२४ गते प्राप्त नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागको पत्रबाट समेत देखिँदा अभियोग मागदावीबमोजिम यी प्रतिवादीले अपराध कसूर गरेको ठहर्छ। अभियोग मागदावीतर्फ हेर्दा कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा ६ को कसूर ऐ.ऐ. को दफा ६ अनुसार सजाय हुन मागदावी लिएको छ। विगोको हकमा मागदावी लिएको नदेखिँदा त्यसतर्फ केही बोलिरहनु परेन, कसूर गर्दाको अवस्था समेतलाई मध्यनजर गरी निज प्रतिवादीलाई रु.११,०००।- जरीवाना हुन्छ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भ्पापाको मिति २०६२।११।९ गतेको फैसला।

सिमेन्टको नमूना परीक्षण गर्ने निकायका परीक्षकलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम उपस्थित नगराई आधिकारिक निकायले गरेको परीक्षण भनी फैसलाले आधार लिनु कानूनले कदापि मिल्दैन भने प्रस्तुत मुद्दा फैसला गर्दा प्र.जि.अ. ज्यूले कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध ऐन, २०३२ को दफा ९(१) र १४(१) प्रति आँखा चिम्ल गर्नुभएको छ। वस्तुतः उक्त दफा १४(१) ले प्रस्तुत मुद्दा स्वीकृति विना दायर भएकोमा खारेज हुने अवस्था हुँदा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गर्नुभएको फैसला बदर गरी कसूरबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी सुरेशकुमार अग्रवाल मित्तलले पुनरावेदन अदालत इलाममा गरेको पुनरावेदन पत्र।

कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४(१) को कार्यविधिको सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय भ्पापाको फैसला विचारणीय देखिँदा पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६३।४।२९ गतेको आदेश।

विगोको हकमा अभियोगपत्रमा स्पष्ट उल्लेख भएको र ऐनको दफा ८(१) ले विगोबमोजिम वा पच्चीस हजार रुपैयासम्म जुन बढी हुन्छ सो हदसम्म जरीवाना हुने भनी स्पष्ट उल्लेख भएकोमा विगो रु.६,६७,२६०।- लाई दृष्टिगत गरी विगोको हदसम्म जरीवाना गर्नुपर्नेमा सो नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत इलाममा परेको मिति २०६३।५।५ गतेको पुनरावेदनपत्र।

सरकारी वकील कार्यालय इलामको समेत पुनरावेदन पर्नआएको देखिँदा प्रत्यर्थी प्रतिवादी सुरेशकुमार मित्तललाई पुनरावेदन पत्रको नक्कलसहित पेसीको सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६३।५।१४ गतेको आदेश।

प्रस्तुत मुद्दा दायर गर्दा कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४(१) अनुसार स्वीकृति नलिई दायर गरेको अभियोगपत्र खारेज गर्नुपर्नेमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय भ्पापाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट मिति २०६२।११।९ गते पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरी भएको फैसला उल्टी भै अभियोग पत्र नै खारेज हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत इलामबाट मिति २०६३।९।९ मा भएको फैसला।

मिति २०५४।१।३० को राजपत्रले कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४(१) बमोजिम मुद्दा दायर गर्ने प्रयोजनका लागि सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला सरकारी अधिवक्तालाई तोकेको हुँदा सरकारी वकीलले नै मुद्दा दायर गरेकोले मुद्दा दायर गर्नेले आफूसँगै स्वीकृति लिनपर्ने भन्ने होइन। स्वीकृति स्वतः अन्तरनिहीत हुनेमा स्वीकृति नलिएकोले अभियोग खारेज हुन्छ भनी कानूनको व्याख्यात्मक त्रुटि गरी गरेको निर्णय बदर गरी अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्नआएको पुनरावेदनपत्र।

यसमा कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ बमोजिम मुद्दा दायर गर्ने प्रयोजनका लागि सोही ऐनको दफा १४(१) बमोजिम

सम्बन्धित जिल्ला सरकारी न्यायाधिवक्तालाई मिति २०५४।१।३० मा प्रकाशित राजपत्र अतिरिक्ताङ्क ७, खण्ड ४ ले तोकेअनुसार जिल्ला न्यायाधिवक्ताले अभियोग पत्र दायर गरेको अवस्थामा सोही ऐनको दफा १४(१) अनुसार तोकिएको अधिकारीको स्वीकृति आवश्यक नपर्ने देखिएकोले यस्तो अवस्थामा पनि स्वीकृति नलिएको भन्ने आधारमा प्रस्तुत अभियोग पत्र खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत ईलामबाट भएको मिति २०६३।१।९ को फैसला फरक पर्ने देखिएकोले मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको २०२ नं. अनुसार विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।४।२५ को आदेश।

यसमा प्रतिवादीले जिल्ला प्रशासन कार्यालय भ्नापामा बयान गर्दा नेपाल नापतौल तथा गुणस्तर विभागबाट परीक्षण गर्दा विशेषज्ञबाट प्राविधिक त्रुटि भएको छ, सिलबन्दी गरिएका अन्य पोकाबाट पुनः परीक्षण गरिपाउँ भनी विशेषज्ञको प्रतिवेदनमा विवाद देखाएको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ अनुसार विशेषज्ञ बुझिएको देखिएन। अतः उक्त नमूना परीक्षण गर्ने नेपाल नापतौल तथा गुणस्तर विभागका विशेषज्ञलाई दिन किटान गरी भिकाई नियमानुसार बुझी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।४ को आदेश।

सिमेन्टको उक्त नमूना साधारण पोर्टलैण्ड सिमेन्टसम्बन्धी नेपाल गुणस्तर (४९-२०४१) बमोजिम जाँच गरेको हो, कोडिङ अनुसार जाँचिने हुँदा कस्ले जाँचेको हो थाहा हुँदैन, अदालतबाट जाँच गर्ने व्यक्तिको नाम पद उल्लेख गरी माग भएमा पठाउन सकिन्छ। ल्याबबाट टेष्ट भई आएको रिपोर्टको आधारमा नेगुण अनुसार छ छैन भनी राय दिने काम हाम्रो हो। मैले ल्याबको रिपोर्टमा सही गरेको हुँ। यो केशमा क्लिङ्करको मात्रा ६६ प्रतिशत जसअनुसार सिल्कको मात्रा २२ प्रतिशत हुनुपर्नेमा ३५ प्रतिशत देखिएकाले गुणस्तरमा कमी आएको हो। परीक्षणअनुरूप Setting Time (Minute) र Soundness गुणस्तरअनुरूप छ त्यसले Compress Strength मा फरक हुँदैन भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल नापतौल तथा गुणस्तर विभागका तत्कालीन उपमहानिर्देशक सीताराम जोशीले यस अदालतमा गरेको बकपत्र।

नियमानुसार पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी वादी पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उप न्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवालीले कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ बमोजिम मुद्दा दायर गर्ने प्रयोजनका लागि सोही ऐनको दफा १४(१) बमोजिम सम्बन्धित जिल्ला सरकारी न्यायाधिवक्तालाई मिति २०५४।१।३० मा प्रकाशित राजपत्र अतिरिक्ताङ्क ७, खण्ड ४ ले तोकेको छ। जिल्ला न्यायाधिवक्ताले नै अभियोग दायर गरेको हुँदा निजले ऐनको दफा १४(१) अनुसार आफैँसँग स्वीकृति लिन आवश्यक पर्दैन। ऐनको दफा १४(१) को प्रयोजनका लागि जिल्ला सरकारी न्यायाधिवक्तालाई तोकेको र निजले नै मुद्दा दायर गरेकोले आफूले आफैँसँग स्वीकृति लिनुको कुनै अर्थ हुँदैन, स्वतः स्वीकृति अन्तरनिहीत हुन्छ भनी बहस गर्नुभयो। प्रत्यर्था मित्तल सिमेन्ट इण्डष्ट्रिजका मुख्य सञ्चालक सुरेशकुमार मित्तलको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू विश्वप्रकाश सिग्देल, रुद्रप्रसाद पोखरेल र हरेकृष्ण कायस्थले प्रस्तुत मुद्दा दायर गर्दा ऐनले तोकेको कार्यविधि अवलम्बन भएको छैन, स्वीकृति लिनु र मुद्दा दायर गर्नु छुट्टाछुट्टै कार्य हुन। मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धमा संस्थागत रूपमा नै निर्णय हुनु पर्छ यसमा सो गरिएको छैन। स्वीकृति बेगर मुद्दा दायर हुने छैन भन्ने ऐनको दफा १४(१) को व्यवस्था बाध्यात्मक व्यवस्था भएकाले सो आधारमा खारेज भएको फैसला सदर हुनु पर्छ। साथै सिमेन्टको ल्याब परीक्षण त्रुटिपूर्ण छ हाल बकपत्र गर्ने सीताराम जोशीले मैले परीक्षण गरेको होइन भनी बकपत्रमा भनेका छन्। २८ दिनको Strength पास भएमा ३ दिन वा ७ दिनको पनि पास हुन्छ भन्ने निजको बनाई रहेको छ। यसमा मौकाको परीक्षणमा २८ दिनको Strength पास भएकाले पनि उक्त ल्याब परीक्षण त्रुटिपूर्ण छ। मित्तल सिमेन्ट उद्योगबाट उत्पादन भएको सिमेन्ट गुणस्तर नभएको मिसाएको भनी सञ्चालक सुरेशकुमार मित्तललाई दुराषययुक्त तवरले अभियोग लगाइएको हुँदा ऐनको दफा ९ अनुसारको प्रक्रिया पनि अवलम्बन गरिएको छैन। कम्पनिबाट उत्पादन भएको मालबस्तुमा एक जना सञ्चालकले मिसावट गराउने कुरा आउदैन। तसर्थ पनि प्रस्तुत अभियोग

दावी खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । दुवैतर्फका कानूनव्यवसायीहरूले उपरोक्तानुसार गर्नु भएको बहस सुनी हेर्दा यसमा कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४(१) अनुसार स्वीकृति नलिई दायर गरेको अभियोगपत्र खारेज हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत इलामबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फबाट विचार गर्दा मित्तल सिमेन्ट इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. बाट उत्पादन भएको पशुपति दि सुपर बिल्डर ब्राण्डको NS चिन्ह प्राप्त सिमेन्ट मिति २०६२।३।१ गतेमा उद्योगबाट भरिएको सिमेन्ट नमूना परीक्षण गर्न गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, वालाजुमा पठाइएकोमा गुणस्तरयुक्त नभएको भनी परीक्षण नतिजा प्राप्त भएकोले उक्त उद्योगका सुरेशकुमार मित्तलले कमसल सिमेन्टलाई असल सिमेन्ट हो भनी भुक्न्याई मूल्य रु.६,६७,२६०।- बराबरको सिमेन्ट बिक्री वितरणसमेत गरेको पाईएकोले निजलाई कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा ६ को कसूर अपराधमा ऐ. ऐनको दफा ६ अनुसार सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग दावी भएकोमा शुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भापाबाट प्रतिवादी सुरेशकुमार अग्रवाललाई रु.११,०००।- जरीवाना गरेकोमा दुबैपक्षको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत इलामबाट कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ कसूरमा मुद्दा चलाउन उक्त ऐनको दफा १४(१) बमोजिम तोकिएको अधिकारीको स्वीकृति लिनु पर्नेमा स्वीकृति लिएको नदेखिएको भन्ने आधारमा अभियोग पत्र खारेज गरेको देखिन आयो ।

३. कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को कसूरमा मुद्दा चलाउन उक्त ऐनको दफा १४(१) बमोजिम तोकिएको अधिकारीको स्वीकृति लिनु पर्ने हो होइन ? र प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो तोकिएको अधिकारीको अनुमति लिएको छ, छैन ? भन्ने नै विवादको मुख्य विषय देखिएकाले उक्त ऐनको कानूनी व्यवस्था हेर्नुपर्ने देखिन आयो । उक्त ऐनको दफा १४ (१) मा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा यस ऐन अन्तर्गत मुद्दा दायर गर्दा नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित

गरी तोकिएको अधिकारीको स्वीकृति बेगर दायर गरिने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाअनुसार कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ अन्तर्गत मुद्दा दायर गर्दा नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएको अधिकारीको स्वीकृति लिनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था भएकोमा विवाद गरिरहनु पर्ने देखिन आएन ।

४. अब कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४(१) मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार तोकनु पर्ने अधिकारी तोकिएको छ, छैन ? भनी हेर्दा मिति २०५४।१।३० मा प्रकाशित नेपाल राजपत्र भाग ३, अतिरिक्ताङ्क ७, खण्ड ४७ मा ...कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ बमोजिम मुद्दा दायर गर्ने प्रयोजनको लागि सोही ऐनको दफा १४ को उपदफा १ बमोजिम सम्बन्धित जिल्लाको सरकारी अधिवक्तालाई तोकिएको... भन्ने सूचना प्रकाशित भएको देखिँदा उक्त ऐनको दफा १४ को उपदफा (१) को प्रयोजनका लागि सम्बन्धित जिल्लाको सरकारी अधिवक्तालाई उक्त ऐनबमोजिम मुद्दा दायर गर्दा स्वीकृति लिनु पर्ने अधिकारी तोकिएको देखिन आयो । जसअनुसार कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ अन्तर्गत मुद्दा दायर गर्दा सम्बन्धित जिल्लाको सरकारी अधिवक्ता अर्थात् जिल्ला न्यायाधिवक्ताको स्वीकृति आवश्यक पर्ने देखियो । प्रस्तुत मुद्दा दायर गर्दा जिल्ला न्यायाधिवक्ताको स्वीकृति लिएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रस्तुत मुद्दा उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ अनुसार तोकिएका निरीक्षण अधिकृतद्वारा मिति २०६२।४।२५ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रेषित प्रतिवेदनबाट उठान भएको र प्रमुख जिल्ला अधिकारीको प्रत्यक्ष निर्देशनमा थप अनुसन्धान भएपश्चात् जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय भापाका सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ताको हस्ताक्षर गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय भापामा मिति २०६२।५।१ मा अभियोग पत्र दायर भएको देखिन्छ । कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १५ को उपदफा (१) भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार यस ऐन अन्तर्गतको कसूर सम्बन्धमा मुद्दा हेर्ने अधिकारी प्रमुख जिल्ला

अधिकारी हुनेमा पनि विवाद देखिन आएन । जिल्ला सरकारी वकीलको कार्यालयबाट अभियोगपत्र पेश भएको भए तापनि कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४ को उपदफा (१) को प्रयोजनका लागि जिल्ला न्यायाधिवक्तालाई तोकेको सन्दर्भमा सरकारी अधिवक्ताको छुट्टै निर्णयगत स्वीकृति लिएको नदेखिएको तर जिल्ला सरकारी वकीलको कार्यालयले नै मुद्दा दायर गरेकाले मुद्दा दायर गर्ने निर्णय गर्दा नै त्यस्तो स्वीकृति स्वतः निहीत (Implied) हुन्छ भन्ने पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर रहेकाले यस सम्बन्धमा थप विवेचना हुनुपर्ने देखिन आयो ।

५. प्रस्तुत मुद्दा कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा २० अनुसार सरकारवादी हुने र सरकारवादी हुने मुद्दाको अभियोग पत्र दायर गर्नेदेखि प्रतिरक्षा एवं पुनरावेदन गर्ने सम्मका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू महान्यायधिवक्ताबाट प्रत्यायोजित भई सम्बन्धित जिल्ला सरकारी वकीलले गर्ने हुँदा यसमा मिति २०५४।१।३० मा प्रकाशित राजपत्र अतिरिक्ताङ्क ७, खण्ड ४७ (नेपाल राजपत्र भाग ३) को राजपत्रले कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ को दफा १४ को उपदफा (१) मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई सम्बोधन गर्दै मुद्दा दर्ता गर्न स्वीकृति लिनु पर्ने र दिने अधिकारीमा जिल्ला सरकारी वकीललाई तोकेको देखिन आयो । उक्त कानूनी व्यवस्था तथा राजपत्रमा उल्लिखित सूचनामा मुद्दा दर्ता गर्न स्वीकृति लिदा के कस्तो कार्यविधि अवलम्बन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा कुनै प्रक्रिया उल्लेखन गरेको पाइदैन । यसरी मुद्दा दर्ता गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा स्वीकृति लिने कार्यविधि नतोकेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यविधि जिल्ला सरकारी वकीलबाट नै निर्धारण र कार्यान्वयन हुने मान्नुपर्ने हुन्छ । यसमा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयबाट प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेको हुनाले मुद्दा दर्ता गर्नु अगाडि अभियोगका सम्बन्धमा उक्त कार्यालयबाट निर्णय हुने नै हुनाले उक्त निर्णय गर्दा अथवा मुद्दा दर्ता गर्दाको प्रक्रियामा विपक्षी उपर मुद्दा चलाउन उक्त ऐनको दफा १४(१) अनुरूप स्वीकृति लिए दिएको मान्नुपर्ने हुन्छ । उक्त ऐनको दफा १४(१) ले व्यवस्था गरेअनुसार मुद्दा दर्ता गर्ने स्वीकृति दिने अधिकारी सरकारी वकील

नै रहेको र प्रस्तुत मुद्दा पनि सरकारी वकीलले नै निर्णय गरी चलाएकोले सरकारी वकील आफैले आफैसँग स्वीकृति लिनुपर्ने भनी तर्क गर्नु अस्वभाविक एवं आत्मगत देखिन आउछ । मुद्दा दायर गर्न स्वीकृति दिने अधिकारी र मुद्दा चलाउन निर्णय गर्ने अधिकारी एकै व्यक्ति वा कार्यालयलाई तोकिएको अवस्थामा तथा दुवै कार्यको परिणाम एकै हुने देखिएकाले आफैले आफैसँग स्वीकृति लिनु पर्छ भन्न मिल्ने देखिन आएन । प्रस्तुत विवादमा मुद्दा दायर गर्न स्वीकृति दिन/लिनुपर्ने व्यक्तिबाट नै मुद्दा चलाउने निर्णय गरेको देखिएकाले यसमा मुद्दा चलाउने निर्णय गर्दाको निर्णयमा मुद्दा दायर गर्ने स्वीकृति अप्रत्यक्ष रूपमा निहीत (Indirectly Implied) रहेको देखियो । यसरी मुद्दा दायर गर्न स्वीकृति दिने अधिकारी र मुद्दा चलाउन निर्णय गर्ने अधिकारी एकै व्यक्ति रहेको र मुद्दा चलाउन स्वीकृति दिने अधिकारीबाट नै मुद्दा दायर भएको अवस्थामा ऐनको दफा १४(१) बमोजिम स्वीकृति नलिएको आधारमा मात्र अभियोग खारेज गर्न मिल्ने देखिन आएन । यसमा कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ दफा ६, ९, तथा १४ मा भएको समग्र कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा प्रमाण तथा कानूनको समुचित मूल्याङ्कन एवं व्याख्या गरी जो जे हुने हो ? कानूनबमोजिम निर्णय गर्नुपर्नेमा मुद्दा दायर गर्ने स्वीकृति नलिएको भन्ने आधारमा मात्र अभियोग पत्र खारेज हुने भनी गरेको निर्णय मिलेको देखिन आएन ।

६. अतः माथि उल्लिखित आधार, कारण र कानूनी व्यवस्थाअनुसार अभियोग पत्र खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६३।९।९ को फैसला मिलेको नदेखिदा बदर गरिदिएको छ । अब कालोबजार तथा अन्य केही सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ मा भएको समग्र कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा कानूनबमोजिम जो जे बुझ्नु पर्छ बुझी पुनः निर्णय गर्नु भनी तारेखमा रहेको पक्षलाई पुनरावेदन अदालत इलामको तारेख तोकी मिसिल पुनरावेदन अदालत इलाममा पठाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६७ साल फागुन ३० गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: अशोककुमार बस्नेत